

16

ČLOVĚK
STAVBA
ÚZEMNÍ
PLÁNOVÁNÍ

ČLOVĚK, STAVBA A ÚZEMNÍ PLÁNOVÁNÍ 16

Sborník z konference

Jiří Kugl (ed.)

říjen 2023

Fakulta stavební ČVUT v Praze

Katedra urbanismu a územního plánování

MAN, BUILDING AND URBAN PLANNING 16

Conference proceedings

Jiri Kugl (ed.)

October 2023

Faculty of Civil Engineering, Czech Technical University in Prague

Department of Urban Design, Town and Regional Planning

Publikace sestává ze souboru vzájemně se doplňujících prací, které informují o současném stavu výzkumu na téma město, územní plánování, veřejná prostranství, krajina, historie urbanizace a další související témata.

Sborník vznikl na základě příspěvků přednesených na konferenci Člověk, stavba a územní plánování 16. Konferenci pořádala Katedra urbanismu a územního plánování dne 16. listopadu 2022 na Fakultě stavební ČVUT v Praze.

Příspěvky byly schváleny redakční radou na základě jejich anotací. Po konferenci byly všechny texty posouzeny dvěma recenzenty v rámci tzv. *double blind review* a k otištění ve sborníku byly vybrány pouze články, které splňují kritéria databáze Scopus na *conference proceedings*.

editor: Ing. arch. Jiří Kugl, Ph.D.

redakční rada: Ing. arch. Karel Kuča
prof. Ing. arch. ThLic. Jiří Kupka, Ph.D.
Doc. Ing. arch. Jan Mužík, CSc.
Doc. RNDr. Martin Ouředníček, Ph.D.
Doc. Ing. Jan Skaloš, Ph.D.
Doc. Ing. arch. Vladimíra Šilhánková, Ph.D.
Mgr. Barbora Vacková, Ph.D.

sazba a návrh obálky: Ing. arch. František Brynda

organizace a technická úprava: Ing. arch. Jiří Kugl, Ph.D.
Ing. arch. František Brynda

web konference: csup.uzemi.eu

kontaktní e-mail: uzemi.eu@gmail.com

vydalo: České vysoké učení technické v Praze

zpracovala: Fakulta stavební ČVUT v Praze,
Katedra urbanismu a územního plánování

adresa: Fakulta stavební ČVUT v Praze
Thákurova 7, 166 29 Praha 6 – Dejvice

tel.: +420 732 976 214

tisk: Powerprint, s.r.o.
Brandejsovo nám. 1219/1,
185 00 Praha Suchbát

počet stran: 232

náklad: 50 ks

rok vydání: 2023

pořadí vydání: 1.

Člověk, stavba a územní plánování 16 ISBN 978-80-01-07215-8

Člověk, stavba a územní plánování (Print) ISSN 2336-7687

Člověk, stavba a územní plánování (On-line) ISSN 2336-7695

Sborník z konference *Člověk, stavba a územní plánování 16* a jeho jednotlivé články jsou licencovány pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 Mezinárodní (Uvedte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte).

Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

Konference i sborník byly podpořeny z grantu SVK 04/22/F1 (SGS ČVUT) a SGS22/086/OHK1/2T/11.

PŘEDMLUVA

Člověk, stavba a územní plánování

Konferenci ČSÚP pořádá Katedra urbanismu a územního plánování již od roku 2006. Akce je určena zejména vědecko-výzkumným pracovníkům, studentům doktorských studijních programů, pracovníkům veřejné správy a odborníkům z praxe. K diskusi nad konferenčními příspěvky jsou tradičně zváni též zástupci firem, studenti a představitelé občanské společnosti.

Územní problematika je široká a zabývají se jí nejrůznější obory a profese. Z toho plyne jak oborová segmentace výzkumů a diskusí na toto téma, tak odlišná terminologie, metody zkoumání, ale i nejrůznější oborové a profesní zvyklosti. Cílem konference ČSÚP je poskytnout prostor jak pro sdílení poznatků, perspektiv a zkušeností, tak pro kritické zhodnocení jejich významu a odborné kvality. Proto byly všechny konferenční příspěvky nejprve schváleny redakční radou na základě jejich anotací a po konferenci byly všechny texty posouzeny dvěma recenzenty v rámci tzv. double blind review.

Výstupem z konference je tento sborník, do kterého byly vybrány pouze články, které splňují kritéria databáze Scopus na conference proceedings, do které byl sborník v roce 2019 oficiálně zařazen.

Zaměření konference

Jak naznačuje její název, konference má tři hlavní témata, kterými rozumíme následující:

ÚZEMNÍ PLÁNOVÁNÍ

urbanismus, územní plánování, veřejný prostor, územně-plánovací legislativa, krajinný ráz, využití území, širší souvislosti dopravní a technické infrastruktury, urbanistická teorie, územně-informační systémy

ČLOVĚK

vztah člověk a město, resp. společnost a území, prostorová artikulace sociálních procesů, sociální geografie, účast veřejnosti v procesu plánování, role institucí a organizací v procesu plánování a výstavby

STAVBA

městotvorná architektura, památková péče, industriální dědictví, zkušenosti ze stavebně-plánovací praxe, design veřejných prostranství

Jiří Kugl, editor

PREFACE

Man, Building and Urban Planning

The conference Man, Building and Urban Planning (hereinafter CSUP) has been held by the Department of Urbanism and Urban Planning since 2006. This event is open especially for scientific researchers, undergraduates of doctoral study programs, public administration officers, and professional practitioners. Traditionally, also company representatives and representatives of civil society have been invited to discuss the conference papers.

The urban issue is broad and a variety of disciplines and professions have been engaged in it. This results in both discipline segmentation of researches and discussions on this topic and different terminology, methods of research together with various discipline and professional practices. The objective of the CSUP conference is to provide space for sharing the knowledge, perspectives and experience as well as the space for critical assessment of their significance and professional quality. Therefore, all conference papers were initially approved by the editorial board based on their annotations and after the conference all the texts were assessed by two reviewers in the framework of the so-called double blind review.

The outcome of this conference is this collection, which contains only the articles that meet the Scopus database criteria for the conference proceedings (collection has been officially included in Scopus since 2019).

Focus of the Conference

As it is indicated in the title, the conference includes three main topics which are as follows:

URBAN PLANNING

urbanism, urban planning, public space, urban-planning legislation, landscape, land use, wider context of transport and technical infrastructure, urban theory, land-information systems

MAN

the relation between man and city respectively society and urban area, spatial articulation of social processes, social geography, participation of the public in planning process, the role of institutions and organizations in the process of planning and building

BUILDING

city-forming architecture, conservation, industrial heritage, experience of building and planning practices, design of public spaces

Jiri Kugl, editor

NOVÉ VÝZVY REGIONŮ

Metody a přístupy znovuvyužití bývalých velkolomů v regionu Severočeské hnědouhelné pánve	10
Methods and Approaches for the Reuse of Former Coal Mines in the Region of the North Bohemian Brown Coal Basin	
Vilémovské podstávkové domy a jejich neregulované změny	21
The Umgebinderhouses of Village Vilémov and Their Unregulated Changes	
Geografické podmínky pro zelenou infrastrukturu měst střední Evropy	35
Geographical Conditions for Green Infrastructure of Central Europe Cities	
Plošná ochrana ZPF v kontextu rozvoje obce	47
Area Protection of ZPF in The Context Of Municipal Development	
Role měst do 5 tisíc obyvatel velikosti v sídelní struktuře širšího regionu a její vliv na kvalitu služeb v těchto městech	60
The role of towns under 5 thousands people in the region structure and its impact on the quality of services in these towns	
Zážitková pedagogika jako nástroj výuky studentů urbanismu a krajinného plánování	77
Experiential Pedagogy as a Teaching Tool For Students of Urban Design and Landscape Planning	

SÍDLA A KRAJINA

Riegrový sady – revitalizace památkově chráněného parku	92
Riegrový sady – revitalization of a listed park	
Mapování historické kulturní krajiny ORP Prachatice prostředky GIS	113
Mapping the historical cultural landscape of ORP Prachatice by the tools of GIS	
Hledání pozitivních impaktů změny klimatu na rozvoj urbánní kultury. Fénická kolonizace Středomoří jako následek změny klimatu mezi dobou bronzovou a železnou	127
Search for positive impacts of climate change on the development of urban culture. Phoenician colonization of the Mediterranean as a result of climate change between the Bronze Age and the Iron Age	
Možnosti ochrany vysídlených krajín v česko-rakouském pohraničí	151
Protection of the Deserted Landscapes in the Czech-Austrian Borderlands	

PŘÍRODA

Dlouhá cesta k ochraně krajinného rázu	164
The Long Way to Landscape Character Protection	
Biotop vybraných zvláště chráněných druhů velkých savců – příležitost k ochraně české krajiny před fragmentací	178
The Biotope of Selected Specially Protected Species of Large Mammals - an Opportunity to Protect the Czech Landscape from Fragmentation	
Skryté kulturní hodnoty chráněných území	189
Hidden cultural values of the protected areas	
Komponovaná kulturní krajina v severovýchodní části Středočeského kraje	206
Composite Cultural Landscape in the Northeastern Part of the Central Bohemian Region	

NOVÉ VÝZVY REGIONŮ

Metody a přístupy znovuvyužití bývalých velkolomů v regionu Severočeské hnědouhelné pánve

*Methods and Approaches for the Reuse of Former Coal Mines
in the Region of the North Bohemian Brown Coal Basin*

Jan Kuták

Abstract:

The landscape of the North Bohemian brown coal basin has undergone a significant transformation throughout its mining history. In terms of area, volume and structure, it is a considerable part of today's Ústí Region, or rather the entire Czech Republic. On the surface, this unit is characterized by a specific landscape composition, settlements and industrial or post-industrial fragments. Earlier deep operations were transformed into large-scale/surface mining units as mining progressed. After the so-called removal of the deposit, or in the present era of the decline of coal mining, they become an area that is looking for a new use. The processes of gradually bringing life back to these locations are often very different. In some places, the landscape-agricultural process prevails, in other places minor architectural interventions occur in the so-called "phase 0". The diversity of approaches in the territory no longer connects the landscape. The entire territory of North Bohemian brown coal region lacks a sophisticated territorial analysis that would unify the approaches and lead to the specified goal - a post-mining landscape with an offer of new functions, areas, connections and uses. Suitable examples from practice are known, but they (stakeholders) have not yet reflected on them. The presentation will briefly describe the history of efforts to make areas after mining in the North Bohemian lignite basin accessible to the public and will present recent projects that this specific territorial unit is dealing with. The North Bohemian brown coal region contains a number of important technological units that have their historical value. As part of the contribution, those that already serve a different purpose (they are adapted or transformed into centers of tourist interest and activity) will be mapped. There will be a comparison with foreign experiences and examples.

Keywords:

post-mining landscape, North Bohemian brown coal basin, industrial heritage, protection, new use

KUTÁK, Jan (2023). Metody a přístupy znovuvyužití bývalých velkolomů v regionu Severočeské hnědouhelné pánve. In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování* 16. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 10–20. ISBN 978-80-01-07215-8. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uvedte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

1 Lokalizace

Region přesně ohraničený a vymezený jižním úbočím Krušných hor v nejsevernější části, vulkanickou krajinou Českého středohoří na jihovýchodě a pohořím Doupovských hor na západě je svou plochou rozpínající se ve vzdálenosti okolo 80 kilometrů mezi městy Ústí nad Labem a Klášterec nad Ohří jedním z geologicky nejvýznamnějších a nejpestřejších celků na našem území. Oblast protáhlé příkopové propadliny u paty Krušných hor, která je označována jako Severočeská hnědouhelná pánev (dále jen SHP), nebo také jako Mostecká pánev, se svou skladbou a vznikem nepodobá žádnému blízkému celku u nás ani v zahraničí a je největším a nejvýznamnějším nalezištěm hnědého uhlí na našem území. Kvalitativně je severočeské uhlí díky své výhrevnosti a nízkému obsahu popílku nejlepším v celé Evropě. Celá dotčená oblast – Ústecký kraj – je dnes velmi hustě osídlena (154 obyvatel/km²), což ho v měřítku České republiky řadí na čtvrté místo (za Prahu, Moravskoslezský a Jihomoravský kraj). Na malé ploše se nachází také pět měst, které počtem svých obyvatel překračují hodnotu 45 000. Jsou to města Ústí nad Labem, Most, Teplice, Chomutov a Děčín. Celkem žije v Ústeckém kraji málo přes 817 tisíc obyvatel.

Obr. 1 – Pohled na důl Bílina (zdroj: osobní archiv autora)

Severočeská hnědouhelná pánev, oblast, která je velmi silně prouhelná, se rozprostírá na ploše 1420 km², z nichž zhruba 850 km² je uhlonosných. Ve skladbě regionu Severozápad (územní region – Ústecký a Karlovarský kraj) se jedná o největší zauhlenou plochu. Z hlediska celkové rozlohy Ústeckého kraje (5335 km²) a podílu plochy SHP k celkové skladbě území se jedná o nezanedbatelnou součást dnešní krajiny. Příkladem stávajícího stavu pánevní oblasti může být přiložený snímek – pohled na důl Bílina.

1.1 Historie

1.1.1 Vývoj těžební krajiny v regionu

Právě fenomén rekultivací krajiny po těžbě silně proměnil celou krajinu těžbou dotčeného Ústeckého kraje. Formování a dnešní vzhled reliéfu krajiny byl a na některých místech stále je přímo závislý na počtu těžebních provozů. V historickém průzkumu území bylo dle dostupných zdrojů doposud zmapováno celkem 1839 důlních provozů¹. Převážně se jednalo o historické hlubinné doly, které následovaly lomy povrchové. V malém množství jsou zastoupeny štolý. V ploše uhlonosné vrstvy lze tedy vyčíslit velmi intenzivní báňskou činnost. Charakter důlních provozů byl velmi často jednotný. Skládal se z nemnoha technologických celků na povrchu a silně rozvinutou provozní síť chodeb, štol, respektive povrchových lomů. Historické prameny popisují prvotní snahy o získávání hnědého uhlí jako primitivní. První zmínky o organizované těžbě spadají do období poloviny 18. století. To se dělo na výchozech uhelné sloje na povrch. Uhlí se zde získávalo pomocí hloubení mělkých jam a odvalů hlušin přímo v místě těžby. Tento proces mohl „hornickou práci“ využívat pouze sezónně, a to v letních měsících. Velkou překážkou pro expanzi těžby představovala málo rozšířená dopravně-logistická síť regionu. Uhlí tak bylo většinou ihned po vytěžení místně zpracováváno. Prvotní ruční vyhrabávání nevelkých jam na povrchu bylo nahrazeno pozdějším mlýnkováním nebo těžbou spouštěním uhelných pilířů přímo v uhelné sloji. Při tomto způsobu dobývání se nejprve odhalila plošná část výchozu uhelné sloje a posléze došlo k jejímu postupnému prošachtování. Pro dopravu v místě těžby se nejčastěji využívaly důlní vozíky pohaněné lidskou silou, později koňmi. Hlušina byla ukládána v okolí vyhloubených jam na tzv. haldy. Z důvodu stále narůstající potřeby uhlí a díky dokonalejším technickým možnostem (zejména využitím parních strojů) se ve druhé polovině 19. století začal přeměňovat i styl dobývání na cíleně hlubinný (skipová jáma a hlubinné poruby v několika patrech). Od roku 1850 docházelo fakticky k tržnímu rozdělení regionu mezi tzv. barony a uhelné společnosti, které držely areály svých dolů ve správě a cíleně zaměstnávaly horníky. Velký nárůst a obliba těžebního průmyslu v regionu SHP urychlila zavedení železnice a její propojení s centry obchodu (Chomutov – Most – Duchcov – eplice – Ústí nad Labem a dále směr Praha – Drážďany) postupně v letech 1850 až 1870. V tomto období také došlo k masivnímu nárůstu obyvatel kraje, které lze dokumentovat na počtech obyvatel města Duchcova, jakožto centra tehdejšího hornictví v SHP². Pro horníky se stavěly ubytovny (tzv. kasárny nebo manšaftky), později i celé obytné soubory (jedny z vůbec prvních byly Podmokelské a Liebiegovy domky, postavené v Duchcově v letech 1872–1874). Mohutným obdobím těžby lze označit přelom 19. a 20. století. V té době se i díky postupnému zdokonalování těžebních metod přešlo prakticky ve všech provozech na hlubinnou těžbu a získávání uhlí. Ta byla charakteristická provozem na povrchu, který obsahoval skipovou jámu (hlubinnou šachtu, nebo také vstupní komín), šatny a umývárny, třídírny uhlí a překladiště na vlakovou dopravu, strojovny, případně kancelářské provozy a ubytovny. V podzemí se pak často jednalo o spletité síť chodeb v několika patrech a profilech. Již v této době jsou v oblastech (zejména v okolí Duchcova a Bíliny) provozovány první povrchové doly. (Obr. č. 2)

1 Uhlí na Mostecku – Podkrušnohorské technické muzeum. [online]. Copyright © 2003 [cit. 27.11.2022]. Dostupné z: <https://www.podkrušnohorskemuzeum.cz/cz/z-historie-uhli-na-mostecku>

2 V roce 1869 je v Duchcově uváděno 4 076 obyvatel, v roce 1880 je uváděno 8 854 obyvatel a v roce 1890 již 12 284 obyvatel. Až do krizových třicátých let počet obyvatel města Duchcova rostl. V roce 1930 mělo město 19 089 obyvatel.

Obr. 2 – Povrchová těžba v dole pomocí parního rypadla – snímek z roku 1885 (osobní archiv autora)

1.1.2 Rekultivační procesy a postupná obnova krajiny

Trend povrchové těžby, jakožto efektivnější metody dobývání, postupně nahrazoval doly hlubinné. Velkým tématem se však právě v případě povrchové těžby stávaly postupné rekultivace krajiny. Mocnost uhelné vrstvy v podloží někde dosahovala i 50 metrů a byla orientována velmi nízkou pod povrchem (zejména u města Bílina a dále směrem k městu Duchcov a Osek, dále poté přímo v poloze historického, dnes již neexistujícího města Most). Postupem povrchové těžby však bylo zjištěno, že se uhelná sloj začíná „sesouvat“ pod masiv Krušných hor a v některých místech dosahovala mocnost nadložních zemin – hlušin i přes 100 metrů. Ty tedy bylo nutné nejprve odtěžit a někam následně uložit. Již v roce 1908 tak byla zřízena Rekultivační expozitura Zemské zemědělské rady království Českého se sídlem v Duchcově. Rekultivace krajiny a sanace důlních děl, pozemků dotčených těžbou a již opuštěných provozů však doposud nebyly legislativně, jakkoliv vymezeny. V meziválečné a poválečné době byla potřeba těžby uhlí zintenzifikována a o rekultivaci nebyl ve veřejném prostoru jakýkoliv zájem. Za první snahu o vymezení legislativního rámce lze označit rok 1957, kdy byl vydán nový horní zákon, který všem zúčastněným podnikům rekultivaci a sanaci pozemků dotčených těžbou přímo ukládal. Komplexnějšího zásahu z hlediska obnovy krajin po těžbě bylo dosaženo až v roce 1998, kdy se začaly naplňovat plány tzv. Generelu rekultivací celé pánevní oblasti vzniklého na základě horního zákona v roce 1958. Vydáním nového horního zákona v roce 1988 (platný dodnes) se podmínky zahlabování procesů těžby jinak blíže nespecifikují. Příkladem jsou níže citované pasáže ze znění zákona č. 44/1988 Sb – § 31 (5) „Organizace je povinna zajistit sanaci a rekultivaci všech pozemků dotčených těžbou. Sanaci se pro účely tohoto zákona rozumí uvedení území dotčeného vlivy hornické činnosti do stabilního a bezpečného stavu, který umožní provedení rekultivací podle jiného právního předpisu“, nebo § 32 (2) „Plány otvírky, přípravy a dobývání musí zajišťovat dostatečný předstih otvírky a přípravy výhradního ložiska před dobýváním a jeho hospodárné a plynulé dobývání při použití vhodných dobývacích metod a zajištění bezpečnosti provozu. Součástí plánů otvírky, přípravy a dobývání je

vyčíslení předpokládaných nákladů na vypořádání důlních škod vzniklých v souvislosti s plánovanou činností a na sanaci a rekultivaci dotčených pozemků včetně návrhu na výši a způsob vytvoření potřebné finanční rezervy."

Rámcově lze jediným prostředkem pro vymezení všech typů rekultivací a sanací označit tzv. Souhrnný plán sanací a rekultivací (SPSR). Ten je veden jako koncepční materiál všech správců těžebních oblastí a řeší komplexní úpravy území dotčeného vlivem dobývání v návaznosti na plánované využití území po ukončení dobývání. Jeho cílem je vytvořit vyváženou polyfunkční krajinu s možností zemědělského využití, s možností pěstování lesa a s možností rekreačního užití ploch kolem budoucích jezer. Při vytváření nové krajiny se rekultivace provádějí právě čtyřmi způsoby podle konečného využití ploch – zemědělské, lesnické, vodní a ostatní. SPSR se zpracovává pro celé ložisko včetně vnějších výsypek a dalších ploch, které byly dobýváním výhradního ložiska devastovány nebo degradovány. SPSR je v souladu:

- s posouzením vlivu na životní prostředí (EIA)
- se stanoviskem orgánů Ministerstva životního prostředí ČR k příslušnému těžebnímu záměru
- s vyhodnocením důsledků dobývání na zemědělský půdní fond
- se souhlasem k odnětí zemědělského půdního fondu

SPSR je závazný pro zpracování plánů sanací a rekultivací předkládaných organizací při povolování hornické činnosti (POPD). Za zpracování a aktualizaci SPSR odpovídá odbor přípravy území a rekultivací. Výsledkem každého dobývacího procesu chráněného ložiska (uhlí) by se tedy měl stát rozvrh území v celé etapě provozu s vyčíslením a rozvahou o možném využití ploch po útlumu těžby. Tyto plány jsou v našich podmínkách velmi široce řešeny napříč odbornou sférou. V porevoluční době vznikají podniky, které se sanacemi a rekultivacemi přímo zabývají a naplňují tak povinné součásti správy pozemků těžebních společností.

1.2 Současnost a budoucnost obcí, regionu, kraje, státu

Historie rekultivačních procesů je v České republice a konkrétně v regionu SHP velmi specifická. Jde svou rozlohou o významný díl Ústecka a v měřítku dotčených krajských katastrů obcí je jedná o jejich celkovou nadpoloviční většinu. V území však stále převládají silné aspekty dalšího „nutného“ využívání krajiny k účelům již jednou zmiňovaným (zemědělským, lesnickým či hydro–retenčním). Správci pozemků vyplňují rozsáhlé územní celky (dle plánu rekultivací) řízenými porosty vysoké zeleně, uměle nahrazují již v některých místech ceněné zbytkové sukcesní plochy plochami pro následné zemědělské využívání, či se v území snaží prosadit ideu budoucí jezerní krajiny. Metody obnovy přirozené ekoscény se doposud jasně nevymezily trendu z 80. a 90. let, který vytvořil bezesporu hodnotnou „první vrstvu“ v krajině po těžbě a na které je znát silný inženýrský přístup a plánování nové podoby krajiny. Ve formování nové podoby krajiny měl tehdy velkou zásluhu lesní inženýr a odborník na životní prostředí Ing. Stanislav Štýs, který prakticky celý svůj profesní život věnoval řešení a plánům sanací post-těžebních lokalit v SHP. Plochy, které byly doposud rekultivovány, vytvořily hodnotnou vrstvu nové kulturní krajiny. Jen v okolí stále ještě aktivních těžních lokalit můžeme dnes nalézt několik velmi dobře využitelných rekultivovaných ploch, a dokonce i chráněné přírodní památky (závodní okruh v Mostě v místě výsypky dolu Vrbenský; dostihové závodíště v Mostě, v místě výsypky Velebudice, nebo chráněná Kopistská výsypka), a to právě v lokalitách, kde dříve probíhala těžba (či v místech výsypek hlušín nebo zbytkových jam). Charakteristické pro všechny tyto „krajinné montánní novotvary“ jsou silné morfologické proměny vrchní vrstvy terénu a tím spojené nutné nové trasování cest a tranzitních koridorů.

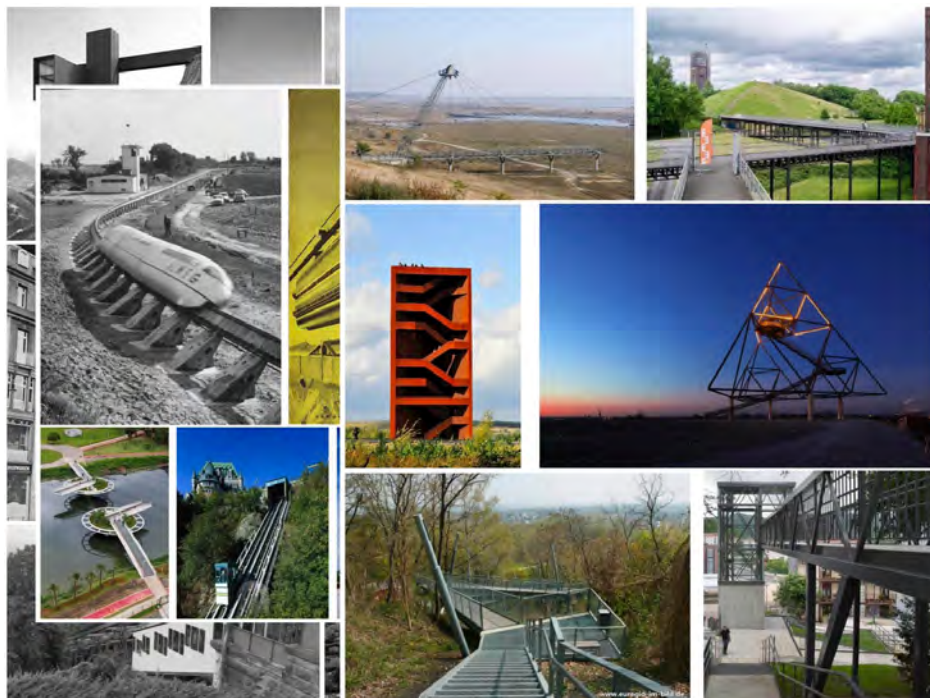
V současné době jsme očitými svědky postupné a nastávající další velké transformace regionu. Ta by měla být ohraničena přesným termínem oznámení ukončení těžby v revíru (cca. v roce 2030-2040). Globálně se tedy území SHP dočká velmi významné vrstvy nové krajiny, krajiny po těžbě, která doposud nebyla na našem území v takto velkém měřítku prezentována. Snahy o popsání současných hodnot a významných struktur, které jsou v ní obsaženy, by měly být co nejobsáhlejší a nejpopsnější. Mělo by dojít k propojení významných celků a hodnotných bodů v území, k daleko větší fragmentaci a tvorbě lokálních center zájmu (středobodů) a k pochopení hodnot a příležitostí místně daných struktur vystavěného (budovaného) prostředí. Výsledkem by měl být popis či návrh možné adaptability a nového využití území, kde by se jedním z hlavních motivů mohla stát inspirace možné a úspěšné transformace těžební oblasti německých Lužických jezer v rámci mezinárodní výstavy IBA 2000-2010. Ta přehledně vymezila a popsala 10 principů pro využití krajin po těžbě, které by se daly shrnout následovně:

- nutné je uvedení příkladu (inspirace a poučení se z vhodných transformací)
- velmi vhodné je využití potenciálu místa (zachování původních struktur v místě)
- nutná je podpora a zachování identity a autenticity (podpora genia loci)
- nutné je zdůraznění dlouhodobosti projektů a vymezení horizontu ukončení procesu
- nedílnou součástí je ztvárnit proces změny na přehledném vzorku území
- nutné je umožnění i následných inovací v rámci rozpracovaného projektu
- projekt musí být vizualizován a představen veřejnosti a investorům
- projekt musí být dlouhodobě transparentní a přehledný
- nutné je vytvoření organizační struktury
- součástí je také převzetí odpovědnosti za celý projekt

V rámci řešení nové skladby přírodního reliéfu je tak velmi nutné a vhodné vnímat veškeré potřeby zachování odkazu průmyslového dědictví i pro další generace a snažit se co nejvíce usilovat o spolupůsobení těchto struktur v nové skladbě krajin, sidel a provozních (výrobních) celcích.

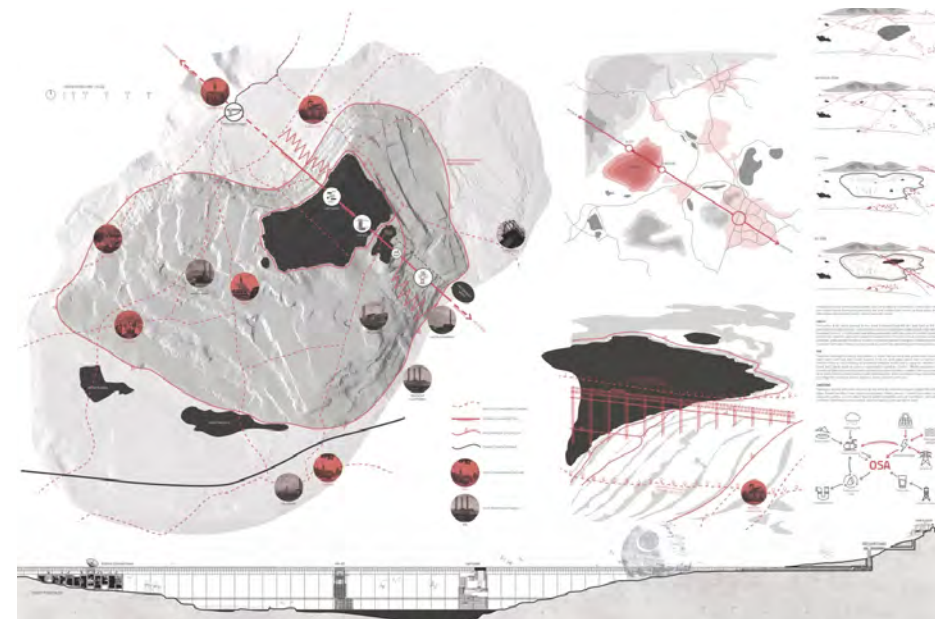
Obr. 3 – Pohled na areál dolu centrum v Záluží u Litvínova (osobní archiv autora)

Obr. 5 – Inspirační koláž možných prvků nového využití území dolu ČSA (vlastní tvorba)

3 Závěr

V rámci transformací krajiny, které vzniknou po následném útlumu těžby, se v Ústeckém kraji otevírá doposud nikdy neověřená velkoplošná výzva nového využití a zpřístupnění lokalit bývalých velkolomů. Ty se i díky své poloze v rámci kraje mohou stát novými centry zájmu a ukrývají v sobě velký potenciál. V historii velmi průmyslově orientovaného regionu dojde téměř po 200 letech k naprostému odklonu od těžby hnědého uhlí v horizontu příštích 20 let, a právě kvůli této okolnosti je nutné k transformaci krajiny po těžbě přistoupit co nejdříve. Úvodním konceptem území SHP by se měl stát popis a následné zachování hodnotných celků a struktur průmyslového dědictví, jejich adaptace či zpřístupnění a v neposlední řadě také doplnění územních celků o hodnotné body nového zájmu návštěvníků regionu – kvalitní struktury nové architektury. V rámci řešené případové studie modelového území (dolu ČSA) došlo k vymezení hodnotných postindustriálních struktur a v návrhové fázi také k projektům doplnění území o nové stanice lanovek, rozhledny či pomníky u zaniklých obcí. Právě tento přístup v místě (lokalitě) menšího měřítka by mohl být vhodným emblematickým příkladem (vzorem) následného celkového konceptu transformace území. Z hlediska možné etapizace jde vlastně částečně o doplnění již zmiňované první vrstvy rekultivací založené v území na přelomu tisíciletí.

Obr. 6 – Koncept nového využití oblasti dolu ČSA
(osobní archiv – výstup projektu autorů: Boruch, Ficenec, Karbanová, Šnejdarová)

Hlavními metodami a možnými přístupy pro úspěšnou transformaci území „po těžbě“ jsou zejména principy propojení původních těžebních struktur (strojů a technologických celků/zařízení) s novými přístupovými trasami, dále poté zvýraznění zmíněných pozůstatků těžební doby v rámci naučných tras územím či celkové napojení na dopravně-obslužné osy lokality (zejména pomocí okružních liniových dopravních prostředků, které lze napojit na stávající a funkční síť dopravní infrastruktury). Zmiňovaná koncepce principů využití území po těžbě (IBA 2000-2010, Lužická jezera, SRN) je přímo návodná až ukázková. Obecné úvahy o proměně území v regionu SHP, které je obdobného měřítka i skladby, jako tomu je v Lužici, by měly být jasným vzorem. Ucelená dílčí metodika celkového přístupu k pánevní oblasti je v současné době v procesu vědecko-výzkumné práce autora a menšího týmu zpracovatelů. Koncept/metodika vychází z krajského plánu a měl by být dále moderován v návaznosti na „Plán transformace Ústeckého kraje“ (s využitím Mechanismu pro spravedlivou transformaci).

Vnímání a povědomí široké veřejnosti o hodnotě těchto typů krajiny se musí razantně změnit a musí být jednoznačně nastavena legislativní podpora projektů vedoucích k výše popisované cílené podpoře regionu. Postupné, nekoncepční a v dnešní době stále mohutněji viditelné smývání stop významných regionálních bodů průmyslové éry by mělo být v rámci zachování místní identity prozatím odloženo. Přistoupit k němu lze částečně až po prezentaci uceleného a nového generelu rekultivací, který by měl být tvořen zcela jednoznačně dle současných trendů a soudobých přístupů ke krajině po těžbě – postindustriálním celkům viditelné vrstvy přírodní scény.

Článek byl podpořen grantem SGS22/021/OHK1/1T/11 „Porovnání přístupu transformace těžební oblasti Lužice a regionu Severočeské hnědouhelné pánve“.

Seznam použité literatury, zdroje

- ALBRECHT, Helmut, Daniela WALTHER. *Industriearchäologie – SHIFT X, Compendium on effective industrial heritage management structures and options for their interregional transfer*. Sächsisches Industriemuseum IWTG/TU Bergakademie Freiberg, 2014
- BERAN, L, V. Valchářová. *Průmyslové dědictví Ústeckého kraje – mapování a revitalizace*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, 2008, ISBN 978-80-01-04114-7.
- ČESKO (1988). Zákon 44/1988 Sb.o ochraně a využití nerostného bohatství (horní zákon). In: *Sbírka zákonů, Česká republika*. 1988, částka 8, s. 184
- GREMLICA, Tomáš. *Industriální krajina a její přirozená obnova: právní východiska a rekultivační metodika oblastí narušených těžbou*. Vyd. 1. Praha: Novela bohemia, 2013, 109 s. ISBN 978-80-87683-10-1.
- PODKRUŠNOHORSKÉ TECHNICKÉ MUZEUM. Uhlí na Mostecku [online]. Copyright © 2003 [cit. 27.11.2022]. Dostupné z: <https://www.podkrusnohorskemuzeum.cz/cz/z-historie-uhli-na-mostecku>
- RŮŽKOVÁ, Jiřina a Josef ŠKRABAL. *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005*. Praha: Český statistický úřad, 2006. ISBN 80-250-1310-3.
- ŠTÝS, Stanislav, Růt BÍZKOVÁ a Iva RITSCHELOVÁ. *Proměny Severozápadu*. Praha: Český statistický úřad, 2014. ISBN 978-80-250-2556-7.
- VRÁBLÍK, Petr. *Minulost, současnost a budoucnost antropogenně postižené krajiny na Mostecku*. In: Balej, M., Kunc, K.: *Sborník Proměny krajiny a udržitelný rozvoj*. UJEP, Ústí nad Labem, 2002, s. 75

Informace o autorovi

Ing. arch. Jan Kuták
Fakulta stavební ČVUT v Praze, Katedra architektury
jan.kutak@fsv.cvut.cz

Vilémovské podstávkové domy a jejich neregulované změny

The Umgebindehouses of Village Vilémov and Their Unregulated Changes

Stanislava Šulcová

Abstract:

Umgebindehouses (also known as Upper Lusatian Houses) in North Bohemia represent a distinctive type of village buildings, that consist of a combination of timbered, half-timbered, frame and brick construction. The face of the researched landscape, buildings and its overall vernacular architecture had been forever marked by the events after World War II, when the original German inhabitants were forced to leave their houses for good, including those of the Umgebinde family. These valuable vernacular buildings are now dilapidated, some have been abandoned, some have been demolished or have been subject to unregulated structural alterations, whether sensitive, neutral or insensitive. Unregulated alterations to Umgebindehouses are a current and serious issue in the whole area of the Czech Umgebindeland, including the municipality of Vilémov. New demands are being placed on this local vernacular architecture by the gradual development of society, resulting in its transformation and in some cases even its aesthetic degradation. The negative effects of the changes resulting from the absence of legal regulations can be seen in almost every scale of architecture, even in typologically different buildings. Not only in the case of Umgebindehouses, but also in the case of rural buildings in general, in the absence of any regulation, inappropriate reconstructions and alterations often occur, which undermine not only the authenticity of the buildings in question, but also the space in their proximity. Various modifications to these buildings are also influenced by increasing demands on the interior spaces, whether these are heating technology demands, demands for daylight and sunlight in the living rooms, or the adaptation itself, where the building is being reconstructed for a new purpose. The aim of this article is to present the results of mapping of unregulated changes in the Umgebindehouses in the municipality of Vilémov and to present our field of study on case study objects. The data obtained in our research will be used in the context of the current topic and will contribute to the positive development of the whole area of Umgebindehouses, also with regard to sustainable development and the historical values of researched settlements.

Keywords:

Folk architecture; Vilémov; Village; Village building; Umgebindehouses; Upper Lusatian house

ŠULCOVÁ, Stanislava (2023). Vilémovské podstávkové domy a jejich neregulované změny. In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 16*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 21–34. ISBN 978-80-01-07215-8. ISSN 2336-7687.
Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uveďte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

1 Úvod

Obec Vilémov leží ve Šluknovském výběžku a to severozápadně, v těsné blízkosti, od Mikulášovic a 3 km od města Velký Šenov (obr. 1). Mikulášovice od Vilémova odděluje železniční trať 083, Rumburk - Dolní Poustevna - Bad Schandau - Děčín, a z jihozápadní strany tuto obec lemují státní hranice se Spolkovou republikou Německo. Z pohledu lidové architektury obec Vilémov spadá do oblasti zvané Umgebndeland, do krajiny podstávkových domů. Jedná se o ojedinělou krajinu, kterou charakterizuje lidová architektura vesnických objektů s dřevěnou rámovou konstrukcí - podstávkou.

Obr. 1 – Vilémov, mapa dokumentované lokality; zdroj: archiv autora

1.1 Vývoj sídelní struktury

První zmínka o trvalém osídlení Šluknovska pochází z doby lidu lužické kultury. Ten pronikl koncem 2. tisíciletí př. n. l. od severu do Čech. Přistěhovalci z nynější Lužice a Saska osídlili Děčínsko, Ústecko i Litoměřicko, převážně se jednalo o zemědělce, kteří vyhledávali ornou půdu. (BŘEZINOVÁ, DIBELKOVÁ, 2005) Nelze však ještě mluvit o souvislém osídlení, neboť do konce 1. tisíciletí byla zdejší krajina Šluknovska pokryta hustými hvozdy. (KARLÍČEK, NĚMEC, 2016)

Vzhled míst a krajiny se začíná měnit až na začátku 13. stol., kdy do této oblasti přichází osadníci z Německa a začínají zde pálit dřevěné uhlí. (KARLÍČEK, NĚMEC, 2016) S postupující feudalizací vznikala první panství na dříve neobydlených územích. Šluknovsko bylo převážně kolonizováno soustavou dlouhých údolních, lineárních lánových vesnic. Tato síť vesnic pak plynule pokračuje do sousedního Saska. (PEŠTA, 2009)

Pod obec Vilémov / Wölmsdorf / - (první písemná zmínka 1410; 858 obyvatel - 2022; k. ú. Vilémov u Šluknova) spadá také osada Dolina /Franzthal/ - (první písemná

zmínka 1787) (RŮŽKOVÁ, ŠKRABAL, 2006) (INFORMAČNÍ POČTY OBYVATEL V OBCÍCH, 2022), která se nachází přibližně 1 km západně od centra. Území Vilémova bylo kolonizováno v době středověké i novověké kolonizace. Půdorysným typem sídlo spadá do ostatních – nelokačních a nevyhraněných – vsí, avšak můžeme ho zároveň popsat jako údolní a neorganizovaný se známky lánové lineární vsi. (ATLAS KRAJINY ČESKÉ REPUBLIKY, 2009)

Ani obec Vilémov se bohužel nevyhnula po 2. sv. válce odsunu německých obyvatel. Vývoj a následující úpadek mezi lety 1930 a 1950 lze pozorovat i na samotném chronologickém záznamu vývoje obyvatel a domů od roku 1869 do 2011. (tab. 1) Dnes můžeme jen konstatovat, že vysídlení navždy poznamenalo tvář nejen zdejší krajiny a sídelní struktury, ale také i mezilidské a vlastenecké vztahy.

Vilémov	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Počet obyvatel	876	933	1121	1174	1348	1242	1471	847	732	790	946	1011	1028	875
Počet domů	104	133	145	158	178	184	214	248	163	150	141	186	200	215

Tab. 1 – Vilémov – Vývoj počtu obyvatel a domů; zdroj: Růžková, Škrabal, 2006

Sídelní orientace je především kolem hlavní komunikace, která sídlem prochází, a zároveň kolem zdejšího vodního toku, Vilémovského potoka. Na křižení silnic z Karlína a z Dolní Poustevny je stávající zástavba kompaktnější a městského charakteru, dál od tohoto „středu“ přechází zástavba k rozptýlené (obr. 2). V západní části území, v blízkosti toku Vilémovského potoka, vznikla v pozdějších letech již zmíněná osada Dolina s novověkými parcelačními řadami, ve které dříve stávala čtyřpodlažní přádelna bavlny s výrazným 45 m vysokým cihelným komínem (*do dnes se dochovalo pouze komínové těleso*). Za povšimnutí stojí jednak průmyslová zástavba z konce 19. stol, která se nachází na jihovýchodě vilémovského území, kde dnes sídlí a má výrobní haly akciová společnost STAP a.s. (STAP – což je zkratka pro *stuhly a prýmky*), a také zdejší brownfield ležící v jižní části území, který vznikl po bývalém ředitelství STAPu a budovy společnosti MIKOV.

Samotný terén kolem Vilémova výrazněji stoupá ze středu sídla na severní, západní a jižní stranu. Tímto směrem se dříve táhly i samotné plužiny usedlostí, které lze zpozorovat pouze již na historických mapách, například na Císařských povinných otiscích stabilního katastru z roku 1843 (obr. 3).

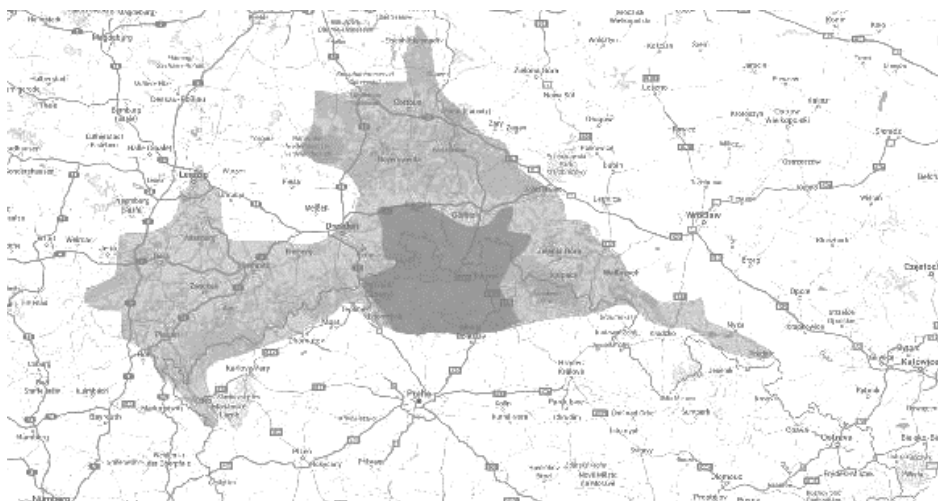
Obr. 2 – Vilémov, sídelní orientace; zdroj: archiv autora

Obr. 3 – Vývoj sídelní struktury; zdroj: archiv autora;
Mapové podklady ze shora: II. vojenské mapování 1836-1852; Císařské povinné otisky stabilního katastru z roku 1843; Aktuální ortofoto mapa – Stabilní snímek z roku 2016

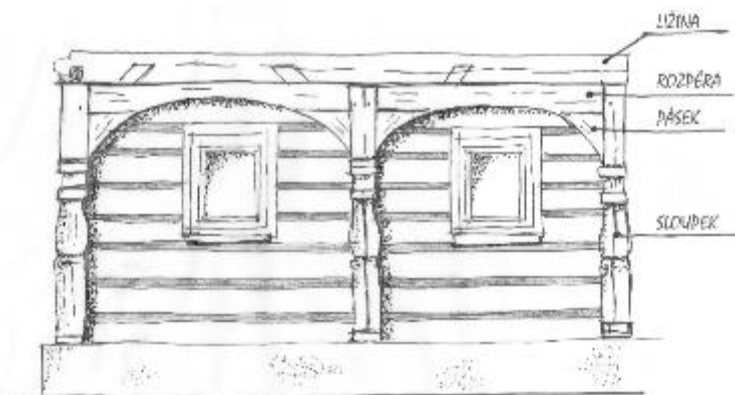
1.2 Podstávkové domy

Oblast podstávkových domů se rozprostírá na trojmezí Česka, Německa a Polska, ale jejich vliv lze zaznamenat i ve vzdálenějších lokalitách. V Česku se podstávkové domy vyskytují především v Ústeckém, Libereckém kraji a také v severní části středních Čech. (obr. 4) Podstávkové domy tak výrazně doplňují vzhled nejen zdejší krajiny, a to svým vzhledem i přirozeným měřítkem. Mají nezaměnitelný charakter v celé střední Evropě a poukazují na způsob a styl života našich předků.

Obr. 4 – Oblast podstávkových domů; zdroj: archiv autora

Podstávkový dům je charakteristický dřevěnou konstrukcí, tzv. „podstávkou“, která je umístěná vně obvodových stěn roubené světnice. Skládá se z dřevěného sloupku, horizontální ližiny, pásek a rozpěra (Obr. 5). Tato konstrukce podstávky přenáší zatížení z horního hrázděného, roubeného patra nebo přenáší zatížení ze samotné střešní konstrukce do kamenné podezdívky, aniž by byla roubená část v přízemí zatížená. Roubená stěna světnice je tedy zatížená jen vlastní tíhou.

Obr. 5 – Detail dřevěné rámové konstrukce - podstávky; zdroj: archiv autora

Podstávkové domy severních Čech, především v oblasti bývalých Sudet, v současnosti chátrají a čekají na využití svého skrytého potenciálu (Obr. 6). Po odsunu německy mluvícího obyvatelstva došlo nejen k vysídlení, ale také k přetrhání veškerých vztahů s těmito hodnotnými objekty. Přerušily se tradice, které z generace na generaci přenášely rodinné postupy a návody, jak se o tyto lidové stavby starat. Lze se jen domnívat, jak by podstávkové domy vypadaly v dnešní době, kdyby vazby nebyly tehdy přetrhány. Ale i přesto zde můžeme dnes obdivovat několik desítek podstávkových domů, které jsou díky péči „chalupářů“ zachráněné a udržované.

Obr. 6 – Krásná Lípa, č.p. 262; zdroj: archiv autora

2 Metodika mapování a shromažďování dat

Na základě terénního tematického průzkumu, který se uskutečnil v 1. kvartálu 2022, byly zpracovány výsledky, které analyzují podstávkové domy v obci Vilémov. Terénní průzkum navazuje na již provedenou pasportizaci podstávkových domů 9 obcí Národního parku České Švýcarsko, kterou nechala zhotovit Společnost pro trvale udržitelný rozvoj Šlukovska v letech 2003-2004. V rámci průzkumu byly aktualizovány data z pasportizace – pomocí záznamu aktuálního fyzického stavu jednotlivých podstávkových domů a pořízeny aktuální fotografie. Nově byly zhotoveny fotografie také samotné konstrukce podstávky, podle kterých bylo možné stanovit základní typ konstrukcí „podstávek“ u jednotlivých objektů. Dále byly pořízeny detailnější fotografie oken, dveří a za pomoci mapových podkladů Českého úřadu zeměměřického a katastrálního byla zaznamenána data o přibližných rozměrech daných objektů. Na základě porovnání aktuálních dat z průzkumu a získaných historických dat byl u jednotlivých objektů stanoven stupeň neregulovaných změn (nízký, střední a vysoký stupeň). Veškerá historická, aktualizovaná a nová data byla následně zanesena do přehledné databáze, která je dostupná on-line na adrese www.podstavkove-domy.cz.

3 Vilémovské podstávky

Ve Vilémově včetně osady Dolina se nachází oproti ostatním sídlům Šluknovska nižší počet podstávkových domů. Převážně se vyskytují blízko zdejšího vodního toku, Vilémovského potoka, ale několik se jich také dochovalo severně od středu obce (Obr. 7).

Obr. 7 – Pozice vilémovských podstávkových domů; zdroj: archiv autora

3.1 Popis vilémovských podstávek

Ve Vilémově se aktuálně dochovalo pouhých 9 podstávkových domů, což činí 4,13 % z celkového počtu vilémovských domů (218 domů – 2021). Statisticky zde u podstávkových domů převažuje typ venkovských domů 55,6 % (5 objektů) nad zbylými 44,4 %, které tvoří usedlosti (4 objekty). Objekty vilémovských podstávkových domů jsou dnes využívány především k rekreaci 55,6 % (5 objektů), k trvalému bydlení je využíváno 33,3 % (3 objekty) a zbylých 11,1 % (1 objekt) jsou využívány komerčně.

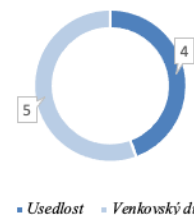
U přibližně poloviny zdejších objektů lze hodnotit jejich aktuální fyzický stav jako dobrý či výborný. U zbylé poloviny došlo buď k fatálnímu znehodnocení, nebo je jejich stav špatný. V dobrém stavu lze ve Vilémově nalézt například podstávkové domy: dům s č.p. 68, č.p. 39 a dům s č.p. 4. Bohužel ve velmi špatném stavu se nachází i jediná vilémovská podstávka (č.p. 71), která byla v roce 1958 prohlášena za kulturní památku a v současnosti se rekonstruuje.

U vilémovských podstávek převažuje obdélný půdorys (77,8 %) o přibližných rozměrech 5,8 x 15,8 m – 10,8 x 33,7 m s podlažností 2 + podkrovi (55,6 %). Obvodově zdívo přízemí je převážně roubené (55,6 %), v patře se pak jedná o hrázděnou konstrukci. Nejrozšířenějším typem střeš je tu střecha sedlová (66,7 %), ale také se vyskytuje střecha sedlová s polovalbou. Hřeben objektů je ve většině případech souběžný pouze s místní pozemní komunikací. U většiny objektů (88,9 %) se sedlovou střechou či se sedlovou s polovalbou střechou je charakteristické i obložení štítů, ale systém obložení

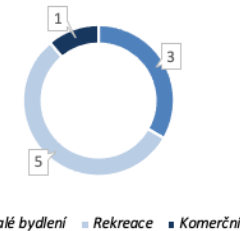
štítů není zcela vyhraněn. Nejčastěji, u 3 objektů (33,3 %), lze uvést obložení ve formě svíslého dřevěného bednění.

Samotná konstrukce podstávky je ve vilémovské oblasti tvořena převážně sloupky, rozpěrou vloženou pod ližiny mezi sloupky, která je seříznuta spolu s pásky do tvaru plochého segmentového oblouku (u 5 objektů – 55,6 %).

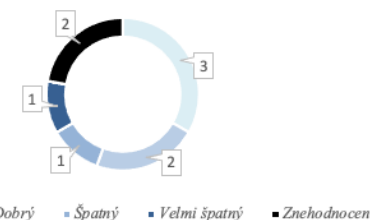
Typ vilémovských podstávek

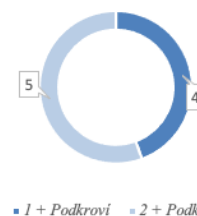
Využití - dnes

Fyzický stav

Počet podlaží

Typ střechy

Graf 1 – Prstencové grafy porovnávající zastoupení typů domů, dnešních využití, fyzických stavů, počtů podlaží a typů střech u podstávkových domů ve Vilémově u Šluknova; zdroj: archiv autora

3.2 Neregulované změny a případové objekty

Celkem bylo zmapováno, zanalyzováno a ohodnoceno 9 objektů, ze kterých jsou vysokým stupněm neregulovaných změn ohodnoceny 2 objekty, středním stupněm také 2 objekty a nízkým stupněm je ohodnoceno zbylých 5 objektů. Ze získaných dat lze odvodit, že u objektů, využívaných k trvalému bydlení, dochází k razantnějším a častějším neregulovaným změnám než u objektů využívaných k rekreaci.

Vilémovské podstávkové domy / ČR								
Obec	č.p.	KP	Typ	Využití	Fyzický stav	Půdorys	Rozměry [m]	Podlaží
Vilémov	4	NE	Usedlost	Komerční	Výborný	Obdélný	10,8 x 33,7	2 + P
Vilémov	5	NE	Venkovský dům	Rekreace	Dobry	Obdélný	9,4 x 16,1	1 + P
Vilémov	9	NE	Venkovský dům	Trvalé bydlení	Znehodnocen	Obdélný	7,7 x 15,0	1 + P
Vilémov	37	NE	Venkovský dům	Rekreace	Dobry	Obdélný	10,4 x 14,4	1 + P
Vilémov	39	NE	Usedlost	Trvalé bydlení	Výborný	Obdélný	8 x 18	2 + P
Vilémov	68	NE	Usedlost	Rekreace	Výborný	Obdélný	9,6 x 15,5	2 + P
Vilémov	69	NE	Venkovský dům	Rekreace	Špatný	Obdélný	5,8 x 15,8	1 + P
Vilémov	71	ANO	Usedlost	Rekreace	Velmi špatný	Do T	17,0 x 7,8; 7,8 x 5,4	2 + P
Vilémov	211	NE	Venkovský dům	Trvalé bydlení	Znehodnocen	Do L	8,4 x 18,3; 9,5x11,0	2 + P

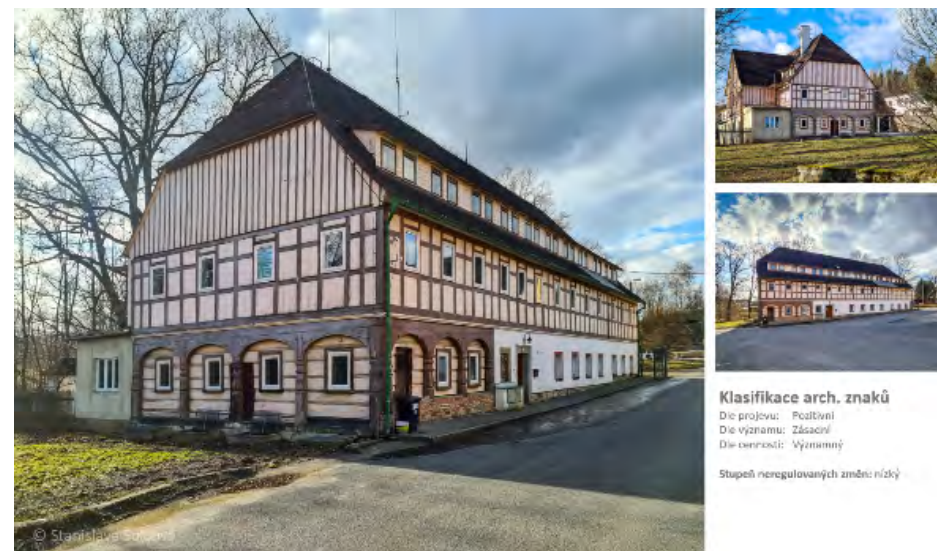
Tab. 2 – Vilémovské podstávkové domy, základní popis; zdroj: archiv autora

Klasifikace arch. znaků					Změny
Obec	č.p.	Dle projevu	Dle významu	Dle ceny	Stupeň neregulovaných změn
Vilémov	4	Pozitivní	Zásadní	Významný	Nízký
Vilémov	5	Neutrální	Spoluurčující	Běžný	Nízký
Vilémov	9	Negativní	Spoluurčující	Běžný	Vysoký
Vilémov	37	Pozitivní	Zásadní	Významný	Střední
Vilémov	39	Pozitivní	Zásadní	Významný	Nízký
Vilémov	68	Pozitivní	Zásadní	Významný	Nízký
Vilémov	69	Negativní	Spoluurčující	Běžný	Střední
Vilémov	71	Negativní	Zásadní	Jedinečný	Nízký
Vilémov	211	Negativní	Doplňující	Běžný	Vysoký

Tab. 3 – Vilémovské podstávkové domy, klasifikace arch. znaků a určení stupně neregulovaných změn; zdroj: archiv autora

3.2.1 Případové objekty

Prvním případem je usedlost s č.p. 4. (Obr. 8 a 9), stávající využití je administrativní, neboť tu sídlí a má kanceláře stavební společnost SIOPS s.r.o. Jedná se o patrový, trojdílný objekt s jedním roubeným dílem. Stupeň neregulovaných změn je u tohoto objektu nízký, lze jen zmínit nijak neregulované přístavky a cihelnou podezdívku. Lze poukázat také na nevhodnou krytinu střechy z asfaltové šindele, která je pro podstávkové domy netypickou krytinou.

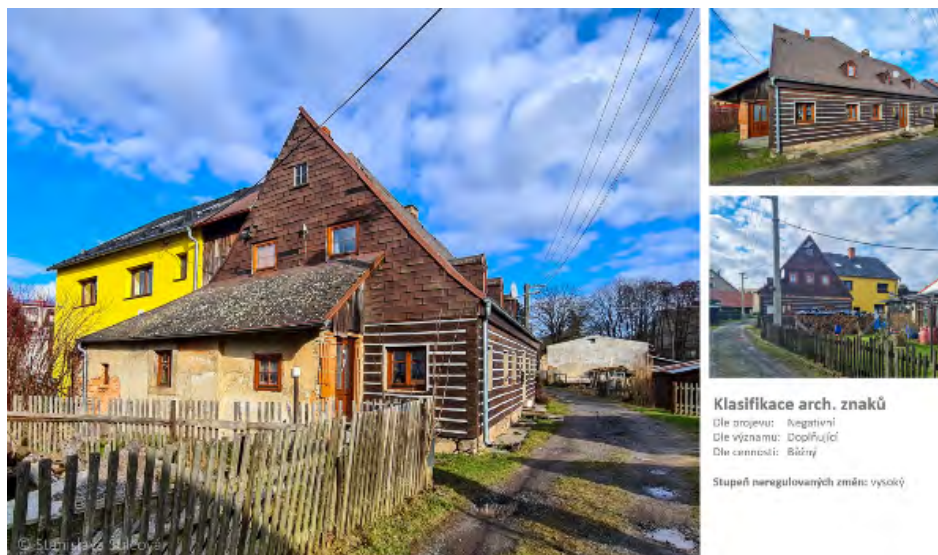

Obr. 8 – Podstávkový dům – Vilémov č.p.4; zdroj: archiv autora

Obr. 9 – Vilémov č.p. 4 - 2003 vs. 2022 – nízký stupeň neregulovaných změn; zdroj: 2003 - TUR Šlukovsko, 2022 - archiv autora

Dalším případem je venkovský dům, s č.p. 211 (Obr. 10 a 11), který je využíván k trvalému bydlení. U tohoto objektu lze hodnotit stupeň neregulovaných změn jako vysoký. Neregulovanými změnami je tento objekt úplně znehodnocen. Severní starší cihelná přístavba vnáší silné napětí do původní hmoty. V posledních letech byla odebrána a nahrazena samotná podstávková konstrukce. Rovněž lze poukázat na nevhodnou výměnu dřevěných oken za plastová.

Obr. 10 – Podstávkový dům – Vilémov č.p.211; zdroj: archiv autora

Obr. 12 – Podstávkový dům – Vilémov č.p.5; zdroj: archiv autora

Obr. 11 – Vilémov č.p. 211 - 2003 vs. 2022 – vysoký stupeň neregulovaných změn;
zdroj: 2003 - TUR Šluknovsko, 2022 - archiv autoraObr. 13 – Vilémov č.p. 5 - 2003 vs. 2022 – nízký stupeň neregulovaných změn;
zdroj: 2003 - TUR Šluknovsko, 2022 - archiv autora

Posledním případem je venkovský dům s č.p. 5 (Obr. 12 a 13), který je využíván k rekreaci. Jedná se o přízemní, nepodsklepený, čtyřdílný objekt. U tohoto objektu lze hodnotit stupeň neregulovaných změn jako nízký.

Veškeré výstupy jsou detailněji popsány v souhrnné rozsáhlé databázi, která je spolu s katalogem jednotlivých objektů k nahlédnutí na naučném portále www.podstavkove-domy.cz, který vznikl v rámci disertační práce autorky.

4 Závěr

Vilémov má v porovnání s ostatními sídly menší celkový počet dochovaných podstávkových domů, tudíž množství neregulovaných změn je zde pochopitelně nižší. Dle získaných dat se nejedná o oblast, která by měla být navržena k nějaké formě ochrany, avšak v kontextu celého Šluknovska jsou vilémovské podstávky hodnoceny jako spoluurčující. Více než polovina vilémovských podstávkových domů má nízký stupeň neregulovaných změn, ale aby i nadále v takovém stavu přetrvaly, je za potřebí aby široká veřejnost byla o této ojedinělé lidové architektuře více informována, pochopila její historickou hodnotu a nahlížela na ni, jako na klenot severních Čech. Cílem je zabránit nešetrným rekonstrukcím, při kterých podstávkový objekt ztrácí svoji hodnotu autentičnost a dochází k vytrácení se místního genia loci. Dosavadní výsledky poukazují na to, že vilémovské podstávky jsou spolu s podstávkami z okolních sídel v této lokalitě jedinečné a neodmyslitelně dotvářejí zdejší krajinu. Je zapotřebí klást větší důraz na nauku a osvětu o podstávkových domech, aby byly zachovány ve své kráse i nadále. Pojdme tuto problematiku chápat jako novou výzvu pro tento sudetský region.

Článek byl podpořen grantem SGS22/027/OHK1/1T/11 „Analýza neregulovaných změn u podstávkových domů na Šluknovsku“.

Literatura

- ATLAS KRAJINY ČESKÉ REPUBLIKY: Landscape atlas of the Czech Republic. Praha: Ministerstvo životního prostředí České republiky, 2009. ISBN 978-80-85116-59-5.
- BŘEZINOVÁ, Taťana a DIBELKOVÁ, Irena. Šluknovsko. Praha: Olympia, 2005. Průvodce po České republice (Olympia). ISBN 80-7033-898-9.
- INFORMAČNÍ POČTY OBYVATEL V OBCÍCH: Informativní počty obyvatel (občanů ČR a cizinců s pobytem) k 1. 1. 2022 [online]. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky, c2022 [cit. 2022-09-21]. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/clanek/statistiky-pocty-obyvatel-v-obcich.aspx>
- KARLÍČEK, Petr a Jan NĚMEC. Mikulášovice: Dlouhá historie nejdelšího města českého severu. Mikulášovice: Město Mikulášovice, 2016. ISBN 978-80-270-0806-3
- KUČA, Karel. Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha: Libri, 1998. ISBN 80-85983-15-X.
- PEŠTA, Jan. Encyklopedie českých vesnic: vesnické památkové rezervace, zóny a ostatní památkově hodnotná vesnická sídla v Čechách. Praha: Libri, 2009. ISBN 80-7277-147-7.
- RŮŽKOVÁ, Jiřina a ŠKRABAL, Josef. Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005. Praha: Český statistický úřad, 2006. ISBN 80-250-1277-8.

Informace o autorce

Ing. arch. Stanislava Šulcová
Fakulta stavební ČVUT v Praze, Katedra architektury
info@podstavkove-domy.cz

Geografické podmínky pro zelenou infrastrukturu měst střední Evropy

Geographical Conditions for Green Infrastructure of Central Europe Cities

Michael Pondělíček

Abstract:

The article deals with the evaluation of conditions for green urban infrastructure (ZI) in Central Europe based on the situation given by the geographical conditions for the establishment and maintenance of urban infrastructure in Central Europe, taking into account other specifics in Central Europe (population density in the city, number of inhabitants in the city). An essential condition for green infrastructure in European cities and for its functioning is the geographical conditions, i.e., the climate zone in which the selected city is located within the continent. Accordingly, as part of adaptation to climate change, it is necessary to support the development of green infrastructure and update what the climatic conditions were and are in the city (principally mainly average temperature, average precipitation, and altitude). Within the framework of the article, the climatic conditions and terrain morphology of selected cities of Central Europe are examined by comparative analysis through the „Indicator of the General Quality of Greenery of Cities“ (OKZM Indicator). As part of the creation and support of a green infrastructure network in cities (which is an important adaptation factor for cities from the perspective of climate change), it is necessary to ensure at least the basic conditions and parameters for the development of green structures in terms of ongoing climate change. It is about the basic parameters of the city environment in terms of water availability in the city, and also in terms of temperature and availability of existing green areas of the city. The article deals with how these conditions for maintenance and vegetation management are defined in the OKZM indicator, as well as how these parameters are reflected in the city environment. In terms of parameters, these are mainly average annual rainfall, average temperatures, altitude (median), and also the availability of greenery in cities. The article provides a view of selected commensurable cities (Munich, Prague, Krakow, Vienna, Budapest, and Berlin) through these parameters evaluated through the OKZM Indicator, and also considers the conditions of cities in terms of population density in cities. The balance sheet and summary indicate in which cities vegetation management is likely to be more efficient and cheaper (Munich and Krakow) and in which cities are better prepared in advance to adapt to climate change in terms of location, climate, and population (Munich and Berlin). It is a simple analysis based on the geographical conditions for the creation and use of the green structure of the city.

Keywords:

Conditions in Cities of Central Europe, green infrastructure of cities, Indicator of General quality of city greenery (Indicator OKZM), conditions for vegetation inside the full inhabited cities

PONDĚLÍČEK, Michael (2023). Geografické podmínky pro zelenou infrastrukturu měst střední Evropy.

In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 16*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 35–46. ISBN 978-80-01-07215-8. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uveďte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

1 Úvod, cíl a metodika práce

Města, zejména ta větší, jejich urbanismus a architekturu můžeme chápat jako nejvyšší projev každé civilizace, jsou průsečíkem ekonomické, sociální a kulturní úrovně dané doby. Města a jejich život se v čase proměňují, a to nejen působením vnitřních sil, ale i vlivů vnějších, člověkem mnohdy jen málo ovlivnitelných nebo zcela neovlivnitelných, jako je přírodní prostředí. Již od nestarších dob se lidé a města, v nichž žili, museli vypořádávat s vnějšími vlivy jako je klima nebo charakter krajiny. Někdy byli úspěšní a město a jeho architektura se pak rozvíjela dál, jindy byli neúspěšní a město upadalo nebo dokonce časem zaniklo. Vývoj stavby měst nám přináší mnoho takových příkladů (zánik Mezopotámských měst, zánik Angkorské nebo Mayské původní říše). Ani města v současnosti nejsou postavena mimo tento „koloběh života“ a i ona a my s nimi se musíme vypořádávat s měnícími se podmínkami a adaptovat se, tedy přizpůsobit. Jednou z velkých změn, před kterou jsme dnes postaveni, a která je široce diskutována a medializována, je otázka dopadů změny klimatu na naši společnost, a samozřejmě také na naše města. (Šilhánková, 2020)

V této souvislosti musíme hned na úvod uvést několik základních pojmů, které se v diskusi o změně klimatu a jejich dopadech nejčastěji vyskytují. Je to především pojem *resilience* (*schopnost vracet změny do původního stavu*), která je obecně definována jako schopnost socioekonomického systému absorbovat stresy způsobené změnou klimatu s tím, že si zachová své základní funkce a bude schopen se rekonfigurovat tak, aby zvýšil svou udržitelnost, a pojem *adaptace* (*přizpůsobení se aktuálnímu stavu*), která je chápána jako provázaný soubor strukturálních a technologických opatření, právních, institucionálních a administrativních nástrojů, tržních nástrojů a lokálních aktivit. (Pondělíček, Bízek, 2016).

Otázky spojené se změnami klimatu, a zejména s globálním oteplováním, navázaly přibližně na přelomu tisíciletí na předchozí diskuse o stavu životního prostředí a udržitelnosti (sustainability). Prvotní reakcí bylo vyhlášení „boje proti změně klimatu“, kterou např. Evropská unie v roce 2010 včlenila do Strategie Evropa 2020, posléze známý program EU – Green Deal. Některé liberálně levicové okruhy přešly k agresivní rétorice, poukazující na „klimatickou krizi“ anebo rovnou katastrofu, byť hodnoty globálního oteplení a ani jeho důsledky zdaleka nejsou ještě na hodnotách z doby okolo roku 1000 n.l.

Ponechme stranou diskusi, zda současná změna klimatu je způsobena člověkem zcela, částečně či vůbec, protože z pohledu architektury a urbanismu tento typ diskuse není klíčový. Naopak klíčová je otázka, jak se města měnícím se podmínkám budou přizpůsobovat, a tedy jak je adaptovat, reagovat a jak budou zvyšovat svou schopnost resilience, tj. jak zvyšovat odolnost vůči objevujícím se nepříznivým vlivům (extrémní jevy a další, jako sucho, povodně, vichr, námrazy apod.).

Cílem této práce je jiný pohled na geografické a klimatické podmínky měst a získání přehledu o kvalitě vybraných středoevropských měst z hlediska podmínek pro rozvoj zelené infrastruktury uvnitř měst a na základě vybraného Indikátoru obecné kvality zeleně měst (Indikátor OKZM) a určení poměrného potenciálu vybraných měst pro další podporu zelené infrastruktury města (indikátor pracuje podobně jako IQ se srovnáváním hodnot mezi sebou).

Pokud chceme srovnávat města ve střední Evropě z pohledu potenciálu péče o vnitřní městskou zeleň, alespoň rámcově mezi sebou, tak musíme použít vhodný indikátor, který sumarizuje nějakým způsobem podmínky ve městech podle vybraných parametrů a umožní tak uchopit i náročnost a vyvolanou nutnost péče o stávající i novou vegetaci nejen na okraji měst. Jak bylo výše uvedeno, adaptační efekt zelené struktury (městské vegetace) se ve městě projeví, pouze pokud je vegetace funkční a využitelná tímto způsobem. Vegetace tak ve městě musí poskytovat funkčně své benefity, jinak

uváděno „ekologické služby“ (stín, půdní vlhkost, změny mikroklimatu, zadržení prachových částic, uvolnění pozitivních silic, aj).

Práce je založena na komparativní analýze vybraných klimaticko-geografických prtvů jako jsou průměrné roční srážky, průměrné teploty, nadmořská výška (resp. její medián), a také o dostupnost zeleně ve městech ve vybraných souměřitelných velkoměstech střední Evropy, a to Mnichova, Prahy, Krakova, Vídně, Budapešti a Berlína a syntéze získaných poznatků do podoby „Indikátoru obecné kvality zeleně měst“ (Indikátor OKZM).

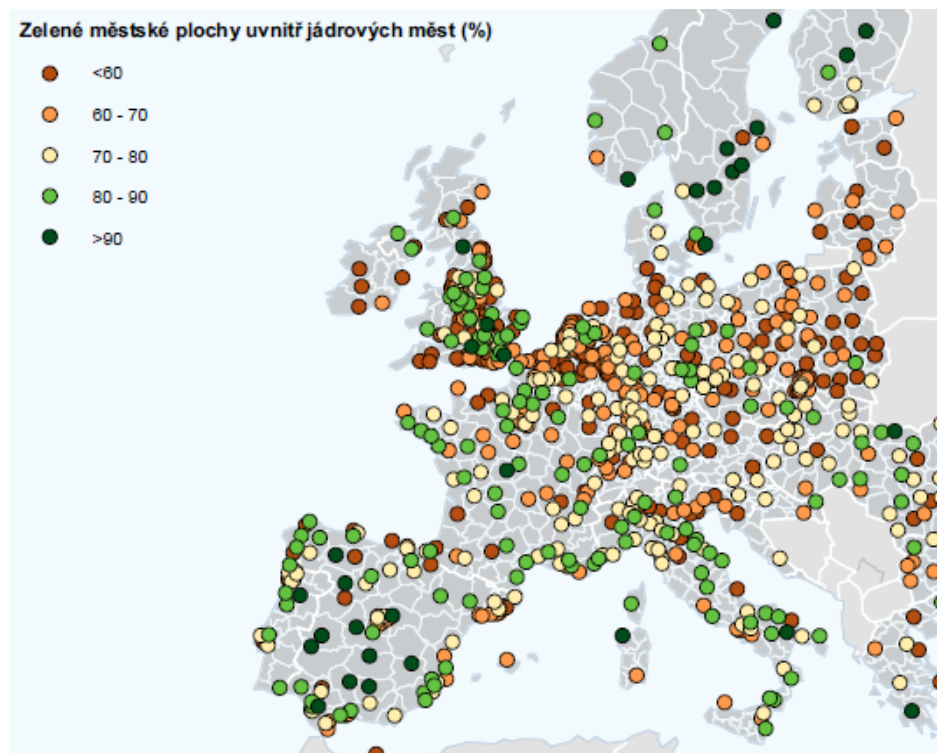
2 Adaptace na vlivy změny klimatu a zelená infrastruktura uvnitř měst

Jedním z často uváděných „receptů“ na městské narušené mikroklima je podle řady odborníků dobře fungující zelená infrastruktura. Zelenou infrastrukturou je nyní v odborné mluvě míněna zejména síť vegetačních prvků, parků a zelených ploch ve městech (doplněná o vodní plochy je pak prezentována jako modrozelená infrastruktura), které jednak zvlhčují mikroklima a udržují jej v pro člověka v lepším stavu a způsobují snesitelnější a stabilnější městské mikroklima (Hora, Stránský, Vítek, 2021). Podobně je již delší dobu vnímána modrozelená struktura měst (v kolektivu výzkumníků ve více univerzitami podpořených projektech a pracích v rámci LCL Ramboll) jako systém provázaných ploch vegetace a vodních prvků, které ovlivňují klima uvnitř města a pozitivně na město působí (Dreiseitl, Wanschura, 2016). Rozvoj této myšlenky je současným aktuálním trendem, na který pak navazují různé metodiky hodnocení kvality zeleně nebo modrozelené infrastruktury využívané v řadě měst. Modrozelená infrastruktura měst v Evropě, tedy soustava městské vegetace a její propojení s povrchovou i podzemní vodou ve městech byla již v minulosti zpracovávána za pomoci různých geografických podkladů také v rámci Tezí politik EU pro tuto oblast zpracovala významný podklad Agentura ESPON, která testovala města v Evropě z hlediska množství měřitelné zeleně v urbánním prostoru a z hlediska jejího přínosu v samostatném materiálu. Signifikantní je, že města v Evropě k testování byla uvažována pouze o velikosti nad 50 tisíc obyvatel a větší, protože podle autorů má toto sledování z hlediska ovlivnění mikroklimatu význam a může vypovídat o rozvoji města.

Důkladněji se zabývají zelenou strukturou měst a regionů i v mimoevropských městech a aglomeracích Gupta a kol. (2012), kde pomocí dálkového průzkumu země identifikují součásti zelené infrastruktury měst (vegetace) a dále pak určují její funkčnost a propojení do sítě se zesílenými účinky. Uvedené má právě velký význam pro poskytování ekologických služeb vegetace městskému urbánnímu prostředí, a také na zlepšení kvality života ve městě, a tedy i urbanity. Kvalita zelené infrastruktury ve městě a její provázanost může potenciálně a za dobrých podmínek přinést vyšší benefity obyvatelům města, jak se ukázalo, mimo jiné i při epidemii Covid 19, tedy v době výrazného omezení pohybu obyvatel měst, které naplnilo městské i předměstské parky a vegetační plochy.

Zelená infrastruktura měst postupně v Evropě získává na obecné podpoře, protože ve stínu vlivů změny klimatu se projevují její vlivy na udržení kvality života ve městech jako zásadní (ESPN, 2020).

Například zeleň jako různé druhy členěné vegetace (parky, aleje, lesoparky, okrasné zahrady, původní sady, pastviny, skalní stepi, vinice, úhory apod.) někdy s řekami a vodními prvky ve větších městech jsou dnes jedním z hlavních faktorů ovlivňujících kvalitu života obyvatel a mikroklima města. Nejbližší souměřitelné město k Praze je z tohoto pohledu pravděpodobně Mnichov, případně Vídeň, ale tam jsou samozřejmě významné odlišnosti jak v poloze, tak ve struktuře města vzniklé v rámci historického vývoje.

Obr. 1 – Přehled měst v Evropě s jádrovými plochami zeleně dle měření programu ESPON
Zdroj: ESPON, 2020 str. 5 dle ESPON GRETA 2018

3 Indikátor obecné kvality zeleně města (OKZM) jako indikátor důležitý pro péči o ZI měst

Indikátor OKZM je založen na uchopení environmentálních gradientů pro převažující druhy městské zeleně (parky, lesoparky, aleje, stromořadí, hřiště), a také je uvažováno, že jde převážně o druhy vegetace, které jsou euryvalentní a orientované na podmínky měst (ekologicky méně náročné a tolerantní) a nikoliv stenovalentní (ekologicky netolerantní).

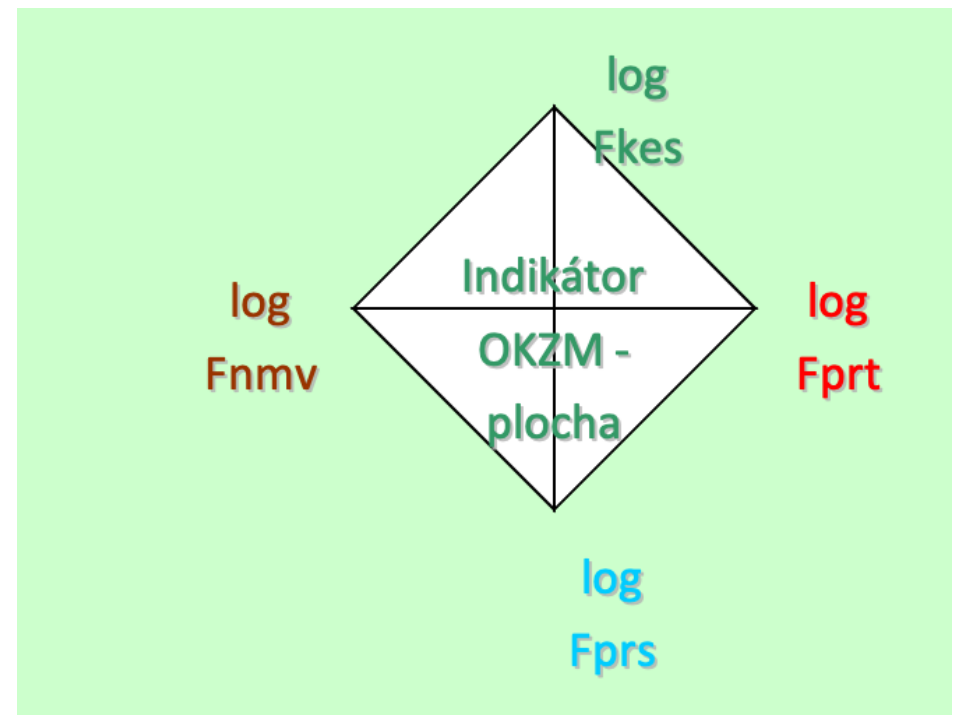
Indikátor je jako celek založen na faktu, že prostředí se skládá z většího množství navzájem se ovlivňujících gradientů (složek – dílů mozaiky) urbánního prostředí, a to jak povahy biotické, tak povahy abiotické, které na vegetaci působí, dochází tak k interakci více faktorů mezi sebou a jejich účinek se v případě zeleně v některých plochách měst může násobit. Tedy například nedostatek srážkové vody je jako faktor významný a v souladu s vysokou teplotou může být jeho účinek vyšší než vliv jenom tohoto faktoru. Účinnost a spolupůsobení faktorů je důležité zejména u vysazování a péče o zeleň v urbánním prostředí, kterým je právě město a jeho biotopy. Proto jsou součástí celkové konstrukce Indikátoru OKZM veličiny popisující základní faktory pro obecně pojatou vegetaci – zeleň ve městech.

Pro řadu měst je navržený Indikátor OKZM určující a poměrným způsobem stanovuje, jak je město ozelenitelné a současně, jak je město de facto přístupné a kvalitní

pro vegetaci z hlediska další péče a údržby. V indikátoru není kalkulována celková péče o kvalitu zeleně (ta závisí do značné míry na finančních prostředcích jednotlivých měst), ale pouze její dostupnost a podmínky pro růstovou politiku stávající i nové vegetace. Údržbu k omezení růstu zeleně nelze tímto indikátorem plně podchytit, protože závisí opět na dalších faktorech (např. ekonomických, sociálních apod.).

Paradoxně lze tedy stanovit, jak snadno se bude zeleň ve městech aplikovat a zavádět, ale jen těžko lze stanovit, jak tuto zeleň bude nutno omezovat nebo udržovat ve stavu odpovídajícím lokalitě, požadavkům a příslušné části města (počty kosení, prořezávek, dosadeb rostlin a dřevin, a také odstranění nevhodných náletových dřevin i bylin). Nelze tedy zcela přesně stanovit, jak snadno se zeleň v rovině kvality uvnitř města bude vyvíjet, dorůstat a dále v daném prostoru náročně nebo efektivně udržovat. Indikátor OKZM jako konstruovaný indikátor je potom skutečným skladebným indikátorem míry „obecné kvality zeleně měst“ a má plošnou vypovídací schopnost založenou na geografických a meteorologických datech.

Indikátor matematicky tvoří plochu mezi čtyřmi osami, na kterých jsou vyneseny logaritmizované hodnoty jednotlivých započtených a vyhledaných složek Indikátoru OKZM. Celková a cílová hodnota indikátoru je dána plošným obsahem výsledného čtyřúhelníku, tvořeného uvnitř čtyřmi trojúhelníky.

Obr. 2 – Schéma indikátoru obecné kvality zeleně ve městech

Legenda: F_{nmv} = nadmořská výška dle evidovaných údajů (uvažován medián nadmořské výšky),
 F_{kes} = v daném případě % plochy zeleně ve městě dle Copernicus Programme,
 F_{prt} = průměrná roční teplota ve městě, dle ČHMÚ a Klimatického atlasu ČR,
 F_{prs} = průměrné roční srážky ve městě – dle ČHMÚ a Klimatického atlasu ČR.
Zdroj: zpracování dle Pondělíček, 2013

Při sběru dat pro Indikátor OKZM ve středoevropských městech došlo u nalezených dat ke generalizaci, kdy byl zvolen medián nadmořské výšky a nejčastěji uvedené hodnoty parametru – např. srážky se ve městech v rámci údajů často liší dle nadmořské výšky, podobně jako průměrná roční teplota.

Pokud je Indikátorem OKZM vnitřní plocha čtyřúhelníku mezi čtyřmi vnesenými veličinami, pak indikátor je specifikován na základě Pondělíček (2013) jako plocha čtyř trojúhelníků, v nichž hrají samozřejmě hlavní roli logaritmy zjištěných hodnot jednotlivých složek indikátoru. Celkový vzorec výpočtu Indikátoru OKZM vyjádřený matematicky pak vypadá následovně:

$$I_{OKZM} = \frac{1}{2} [(\log F_{kes} \cdot \log F_{prt}) + (\log F_{prt} \cdot \log F_{prs}) + (\log F_{prs} \cdot \log F_{nmv}) + (\log F_{nmv} \cdot \log F_{kes})]$$

Celkově jde tedy o obsah čtyřúhelníku tvořeného trojúhelníky. Jak se chová a počítá v praxi daný indikátor, bylo ověřeno v rámci výpočtu modelových hodnot indikátoru pro soubor 70 středně velkých a velkých měst v rámci ČR a na základě využití údajů Českého hydrometeorologického ústavu (roční průměrné srážky a teplota), Českého úřadu zeměměřického a katastrálního (nadmořská výška v systému Balt po vyrovnání) a Českého statistického úřadu (údaje o zelených plochách k dopočtu koeficientu ekologické stability Kes) (Pondělíček, 2013). Při získávání vybraných geografických i dalších údajů, zejména údajů o zeleni ve městech bylo využito i výstupů z programu Evropské kosmické agentury (Copernicus Urban Atlas, 2023), které mají nadčasové využití a velmi dobrou vypovídací schopnost pro podobné úlohy, které provádí mimo jiné i Agentura ESPON.

4 Výběr lokalit pro porovnání podmínek péče o vegetaci v rámci Evropy

V dalším textu se zabýváme výběrem měst k testování Indikátoru OKZM v rámci středoevropského prostoru, kdy je jako kritérium zvolena podobnost měst, pro srovnatelnost byla vybrána města od jednoho milionu obyvatel, v podobných geografických podmínkách, aby bylo srovnání jednodušší. Města ve střední Evropě, s velikostí okolo jednoho milionu obyvatel nejsou ale ve výskytu tak častá. Je to dáno historickou strukturou střední Evropy, kde v na území Rakousko-Uherského císařství většinou převládala menší až střední města a teprve „země“ měly meptropole, někdy ovšem ani v této podobě metropole nebyla dosti velká (Bratislava, Lublaň, Záhřeb, Linec, Drážďany aj.). Pro potřeby práce byla města vybrána na základě počtu obyvatel a geografické příslušnosti ke střední Evropě (viz Obr. 3).

Pro měření potenciálu nutnosti péče o městskou vegetaci byla vybrána města nejbližší Praze, s počtem obyvatel více než 1 mil. v absolutních číslech a navazujících na středoevropský prostor: Mnichov, Vídeň,

Budapešť, Krakov a Berlín. (Berlín a Krakov jsou okrajová města, ale podléhající podobným schémátům vývoje jako ostatní a jejich vliv na rozvoj Střední Evropy je zřejmý.)

Obr. 3 – Města vybraná k výpočtu IOKZM pro střední Evropu
Poznámka: vybraná města jsou Berlín, Budapešť, Krakov, Mnichov, Praha a Vídeň
Zdroj: Spurný, 2013

Každé město má ale svá prostorová specifika a z pohledu zelené infrastruktury není homogenní, což můžeme dokumentovat na příkladu Prahy. Je značný rozdíl například mezi dnem Vltavské kotliny, jejími svahy a pak také mezi zcela odlišnými plochami dobře odvětraných zvlněných rovin a pahorkatin nad úrovní údolí Vltavy a jejich přítoků. Západní a jihozápadní části Prahy mají v obecné rovině jednak vyšší ekologickou stabilitu, nachází se zde více přírodních lokalit a lesů a také tu jsou důležité aspekty meteorologické, a to deště a vítr, které nejčastěji picházejí z této strany, tato část města je pak lépe odvětraná a má lepší podmínky pro růst vegetace uvnitř urbanizovaných ploch. Stromy tak ve městě stejně jako ve volné krajině mají vhodné plochy a místa a méně vhodné a tomu je nutné podívat také uliční výsadbu. Značnou roli hraje poloha, a to jak vůči slunci, tak i nadmořská výška v které se nachází místo výsadby. Zelená infrastruktura se dostala do města Praha, stejně jako do dalších měst různými cestami, během jejich historického vývoje a v současnosti je rozšiřována rekultivací dalších ploch, včetně méně dostupných svahů, brownfields anebo při likvidaci původních nevýznamných staveb a skladů postindustriálních struktur. Vegetace v ulicích a v centru města přináší benefity pouze pokud je dostatečně funkční. (Chudíček, 2022). Mírou kvality zeleně jsou právě i výše uvedené faktory, jako je množství srážek, nadmořská výška a průměrná teplota, díky kterým může vzrůstat potenciál zeleně ve městě. Jedním z faktorů kvalitního růstu

vegetace a jejího prospívání je také provázanost zelených ploch a propojení určitými městskými strukturami, byť často přerušované. Vegetace ovlivňuje i větší celky území než jen město, jak na příkladu území okolo města Odisha v Indii prokázali místní odborníci prostřednictvím měření množství zeleně v okolí (správní území) s pomocí snímků DPZ z družic LANDSAT (Das a Kumar, 2022)

Roli tedy hraje zároveň i stávající množství ploch zeleně uvnitř města a její dostupnost pro obyvatele. Kvalita města je dnes už často vnímána i v tom, že zeleň města je dostupná více obyvatelům, města s větší hustotou obyvatel tak mají i jistou výhodu z tohoto úhlu pohledu.

5 Data pro Indikátor obecné kvality zeleně ve městech střední Evropy

Nejprve tedy pro konstrukci indikátoru byla zajištěna a využita data z obecného dostupného zdroje statistik o středoevropských městech (Copernicus Programme 2018), což byly údaje o průměrné nadmořské výšce (u vybraných měst byly zkoumány podklady a na základě převažujících údajů zvolen medián nm.v.), průměrné roční teplotě, průměrných ročních srážkách a o procentech množství zeleně v administrativně vymezené ploše města (vhodně to nahradilo v ČR použitý Koeficient ekologické stability a procenta zeleně ve městě byla přepočtena na hypotetických 100 km² plochy města v obecné rovině).

Souhrn zajištěných údajů za uvedená sledovaná města byl vnesen do tabulky, upraven do vhodné podoby a čísla pro výpočet Indikátoru OKZM byla pak logaritmizována (dekadickým logaritmem) do podoby pro výpočet Indikátoru OKZM. Sestavení hodnoty Indikátoru OKZM je poměrně složitý postup, který ovšem přináší výsledky v podobě relativně exaktního hodnocení prostředí větších i menších měst, ovšem je nutné zvolit k výpočtu vhodné a kompatibilní hodnoty a také jejich vhodný datový zdroj.

Město	Admin. plocha města km ²	Pl. zeleně km ² (abs.)	Pl. Zeleně na 100 km ²	Log 1	Teplota v °C	Log 2	Nm. prům. výška v m n. m.	Log 3	Prům. srážky v mm	Log 4	Indikátor OKZM
1 Praha	496	178,6	36	1,56	13	1,11	239	2,37	480	2,68	7,3776
2 Mnichov	310,7	155,4	50	1,7	13	1,11	520	2,71	938	2,97	8,9197
3 Vídeň	414,6	182,4	44	1,64	9,5	0,98	200	2,3	675	2,83	7,3308
4 Budapešť	525,2	189	36	1,55	11,2	1,05	127	2,1	563	2,75	6,7725
5 Berlín	891,8	472,6	53	1,72	12	1,07	47	1,67	535	2,72	6,0678
6 Krakov	327	186,4	57	1,75	9,2	0,96	233	2,37	675	2,82	7,6091

Tab. 1 – Tabulka dat pro výpočet Indikátoru OKZM
Zdroj: vlastní zpracování z dat Copernicus Programme 2018

K výpočtu Indikátoru OKZM posloužila ještě pomocná mezivýpočtová tabulka, která uvádí také mezivýpočty do Indikátoru OKZM a pořadí měst po ukončení výpočtu (relativní), dle hodnoty Indikátoru OKZM vypočtené z výsledků předchozího šetření. Mezivýpočty uvádíme pro potřebu případného přepočtu nebo změny výpočtu některého z parametrů. U Indikátoru OKZM je samozřejmě předběžně zjištěna jistá korelace mezi nadmořskou výškou (jejím mediánem) a průměrnou teplotou, a také mezi průměrnou teplotou a průměrnými srážkami. Na druhou stranu Indikátor OKZM spočívá hlavně

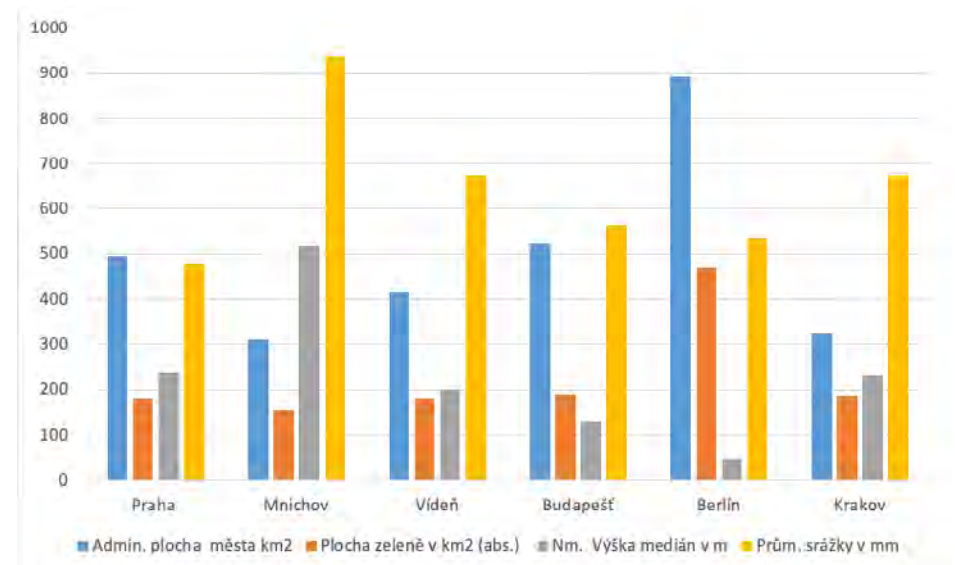
v porovnávání hodnot, a proto korelace mezi nimi uvnitř počítaných čísel pro vypočtené hodnoty Indikátoru OKZM nejsou až tak podstatné.

Pro lepší uchopení přidáváme tabulku předvýpočtových hodnot pro Indikátor OKZM uvedených středoevropských měst vybraných na základě podobnosti a geografické blízkosti.

Město	Log 1 x log 2	Log 2 x log 4	Log 3 x log 4	Log 3 x log 1	Součet	Indikátor OKZM	Pořadí
Praha	1,7316	2,9748	6,3516	3,6972	14,7552	7,3776	3.
Mnichov	1,887	3,2967	8,0487	4,607	17,8394	8,9197	1.
Vídeň	1,6072	2,7734	6,509	3,772	14,6616	7,3308	4.
Budapešť	1,6275	2,8875	5,775	3,255	13,545	6,7725	5.
Berlín	1,8404	2,9104	4,5124	2,8724	12,1356	6,0678	6.
Krakov	1,68	2,7072	6,6834	4,1475	15,2181	7,6091	2.

Tab. 2 – Pomocná tabulka výpočtu Indikátoru OKZM s vypočteným pořadím
Zdroj: vlastní zpracování z dat Copernicus Programme 2018

Pro lepší ilustraci byly vybrány některé parametry stanovených středoevropských měst a provedeno jejich transparentní srovnání prostřednictvím sloupcového grafu, který ukazuje, jak na tom vybraná středoevropská města skutečně v daných rozhodných veličinách jsou.

Graf 1 – Srovnání vybraných parametrů Středoevropských měst ve sloupcovém grafu
Zdroj: vlastní zpracování z dat Copernicus Programme 2018

6 Výsledky a diskuse – pořadí vybraných měst ve střední Evropě z pohledu Indikátoru OKZM

U vybraných šesti měst střední Evropy byl pro potřebu srovnání v oblasti nutné péče o vegetaci na svém území vytvořen výpočet Indikátoru OKZM s pomocí dat z Copernicus Programme a dostupných dalších exaktních zdrojů dat o městech. Na základě tabulkových hodnot a předchozího grafu jsme získali představu, jak jsou města disponována v oblasti srážek, plochy zeleně, nadmořské výšky a dalších. Sebraná data po převodu a přepočtu posloužila k výpočtu Indikátoru OKZM, který na základě geografických, klimatických a dalších údajů ukazuje, jaký má město potenciál z hlediska spontánního růstu městské vegetace. Jde zejména o srovnání měst z hlediska tohoto indikátoru a o stanovení pořadí, které zvýrazní města s lepšími podmínkami pro vegetaci uvnitř města (samozřejmě mimo finanční faktory a další, které mohou město ovlivňovat jinak). Na základě hodnot z výpočtu Indikátoru OKZM bylo stanoveno pořadí sledovaných středoevropských měst (nejvyšší hodnota Indikátoru OKZM odpovídá nejlepšímu podmínkám pro zeleň). Zjištěné pořadí je následující:

1. Mnichov
2. Krakov
3. Praha
4. Vídeň
5. Budapešť
6. Berlín

V žebříčku lze nalézt jistou souvislost mezi kvalitou města, dobou vývoje a stabilitou města a vývoje v historii, také tu hraje významnou úlohu poloha města jeho klima, odpovídající geografické konstelaci hodnot příslušných daným regionům. Je velmi zajímavé, že jako odolné a pro dobrou zelenou strukturu stvořené město je ve střední Evropě vyvolen Mnichov, který se nachází v těsném severním Předalpí, při řece Isar a v poměrně deštivém, chladnějším regionu, který zřejmě poskytuje dobrou příležitost pro dlouhodobý rozvoj zelené infrastruktury ve městě. K tomu je nutno podotknout, že město Mnichov dlouhodobě hledá přírodě šetrná adaptační řešení, která mají vysokou efektivitu v rámci prostoru města.

Pro definitivní posouzení výsledku hodnot Indikátoru OKZM je vhodné podívat se i na urbanitu, hustotu obyvatelstva a velikost měst. Hustota obyvatel a velikost počtu obyvatel celkově naznačí, jak velký přístup k zelené infrastruktuře mají obyvatelé města a jak efektivně je s vegetací nakládáno. Následující tabulka pak může pohled na pořadí z hlediska Indikátoru OKZM mírně změnit, protože potenciál města z hlediska adaptace na vlivy změny klimatu neleží pouze ve dostatku dostupné sítě vnitroměstské zeleně a v podmínkách pro její údržbu, ale i v její dostupnosti obyvatelům.

Město	Plocha města (km ²)	Počet obyvatel (mil.)	Hustota (obyv./km)	Pořadí
Praha	496	1,309	2639	6
Mnichov	310,7	1,472	4738	1.
Vídeň	414,6	1,897	4575	2.
Budapešť	525,2	1,756	3343	4.
Berlín	891,8	3,645	4087	3.
Krakov	327	0,865	2645	5.

Tab. 3 Tabulka přepočtu hustoty obyvatel – doplněk k dostupnosti vegetace
Zdroj: vlastní zpracování z dat Copernicus Programme 2018

Výstupem z výše uvedené tabulky je konstatování, že Indikátor OKZM může přispět k efektivitě péče o vnitroměstskou vegetaci, protože hustota obyvatel vyžaduje i koncentrovanější péči o veřejné prostory a tím i o zelené prostory města a umožňuje uvažovat o lepším rozvržení prací s vegetací ve městech s menší hustotou, respektive úvaha o hustotě městského obyvatelstva může lépe stanovit priority v péči o zeleň.

7 Závěr

V rámci otázky, kterou jsme si dali na začátku této práce, tedy určit jaké podmínky jsou pro rozvoj zelených struktur ve zvolených městech střední Evropy, a také jak nahrávají stabilitě, efektivitě péči o město a potenciálu pro rozvoj, byl vypočten Indikátor OKZM pro uvedená vybraná města a posloužil nám jako orientační nástroj mezi hodnotami geografických, klimatických a dalších podmínek měst. Po započtení hustoty obyvatel ve městech se ukázalo, že podmínky města mohou hrát poměrně významnou úlohu v kvalitě zeleně v prostoru města, a také v souvislosti se schopností měst adaptovat se na vlivy změny klimatu.

Pro určení pořadí měst v rámci geografických podmínek byl k posouzení vybrán mírně upravený Indikátor obecné kvality zeleně měst (Pondělíček, 2013), kde některé hodnoty byly přepočteny nebo mírně upraveny. Jako doplňkové korektivum posouzení velikosti měst a jejich péče o vegetaci byla posouzena hustota obyvatel ve městech, a také počet obyvatel města.

Díky tomuto způsobu posouzení byl poměrně sofistikovaně posouzen stav vybraných parametrů města rozhodujících do značné míry o kvalitě a funkčnosti vegetace a zelené infrastruktury měst. Jako rozhodující parametry byly už v rámci skladby indikátoru zjištěny průměrné teploty, průměrné srážky a také množství rozsah ploch zeleně uvnitř měst (dle Copernicus Programme) a nadmořská výška (geografický údaj upravený na medián). Na základě uvedených údajů byl pro každé město zkonstruován uvedený výpočet Indikátoru OKZM, který je uveden výše v tabulce.

Z hlediska výstupů byl překvapující výsledek, že města s dobrými, až vynikajícími podmínkami pro rozvoj ZI jsou Mnichov a Krakov, která mají provázanost na relativně blízké horské masivy, vyšší srážky a s tím spojenou vyšší kvalitu zelených struktur města celoročně. Krakov a Mnichov jsou současně sice sekundárními, ale výraznými centry svých větších regionů s vysokou koncentrací inteligence a znalostí. Praha na pozadí těchto měst má podmínky spíše průměrné, byť z hlediska historie vývoje zeleně ve městě je hodnocená v rámci Evropy velmi dobře (ESPO, 2020), z pohledu hustoty obyvatelstva však kvalita zelených struktur města nedopadá úplně dobře.

Z pohledu hustoty obyvatel ve městech můžeme nahlížet na města pod úhlem intenzity využití ploch obyvateli ve městě, a tedy potenciálu pro podporu dalšího rozvoje zelených struktur, kdy města Mnichov, Vídeň a Berlín vyznívají z hlediska využívání ploch zeleně ve městě významně lépe, než zmiňovaný Krakov a Praha, které mají hustotu obyvatel relativně nízkou.

Na závěr lze shrnout, že kvalita vnitroměstských vegetačních ploch využitých pro zelenou infrastrukturu ve městech střední Evropy je dána cílenou péčí měst o využívané plochy a geografické podmínky mohou kvalitě vegetace významně napomáhat, nikoliv ji přímo tvořit (Dreiseitl a Wanschura, 2016), kvalitu vytváří až právě cílená a trvalá péče a financování rozvoje zelených sítí města.

Literatura

- Copernicus Urban Atlas* [online] Copernicus Programme 2018 [cit. 7.2.2023] Dostupné z <https://land.copernicus.eu/local/urban-atlas>
- DREISEITL Herbert a Bettina WANSCHURA. Strengthening the blue-green infrastructure in our cities [online] LCL – Ramboll, Singapore, 2016 [cit. 7.2.2023] Dostupné z: <https://ramboll.com/-/media/38fc23d12a5d47dcb7b3821716d69270.pdf>
- HORA David, David, STRÁNSKÝ a Jiří VÍTEK. *Hospodaření dešťovou vodou pro pracovníky HMP a M.Č. Praha* [online] přednáška, Praha: Fakulta stavební ČVUT v Praze 2022, [cit. 7.2.2023] Dostupné z: <https://youtu.be/dXaNdc3Qma0>
- CHUDÍČEK, Martin (ed.). *Praha adaptovaná*. Praha: Architekti bez hranic a Arnika, 2022, ISBN 978-80-907623-2-9 (Architekti bez hranic, z.s.) ISBN 978-80-88508-00-7 (Arnika, z.s.).
- ESPON. *Zelená infrastruktura v urbánních oblastech – TEZE POLITIK*. [Brno:] ÚÚR 2020, ISBN: 978-80-87318-99-7. Dostupné z: <https://www.uur.cz/media/gyyjvg4/2021-01-espon-zelena-infrastruktura.pdf>
- Gupta Kshama a kol. *Urban Neighborhood Green Index – A measure of green spaces in urban areas in Landscape and Urban Planning*, Vol. 105, Is. 3, 2012, pp. 325-335, ISSN 0169-2046, Dostupné z <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2012.01.003>
- Das Madhusudan a Kumar Santosh. Assessment of Blue-Green Infrastructure Index; A Case Of Odisha in *International Research Journal of Modernization in Engineering Technology and Science*, Vol. 4, Is. 8, 2022, e-ISSN: 2582-5208. Dostupné z: https://www.irjmets.com/uploadedfiles/paper/issue__8__august__2022/29062/final/fin__irjmets1659527656.pdf
- PONDĚLÍČEK Michael. *Zeleň v urbánním prostoru jako indikátor kvality života města*. Disertační práce. Brno: Fakulta architektury VUT v Brně, Ústav urbanismu, 2013.
- PONDĚLÍČEK, Michael, BÍZEK, Vladislav (eds.). *Adaptace na změnu klimatu*. Hradec Králové: Civitas per Populi, 2016, ISBN 978-80-87756-09-6.
- SPURNÝ, Libor. Střední Evropa – obecná charakteristika in *Informatika a digitální technika*, 2013, Dostupné z: <https://docplayer.cz/2850434-Stredni-evropa-prirodni-podminky.html>
- ŠILHÁNKOVÁ Vladimíra. *Změny životního prostředí a jejich vliv na rozvoj či úpadek měst*, text pro odbornou rozpravu k doktorské práci. Praha: Fakulta stavební ČVUT v Praze, 2020.

Informace o autorovi

Mgr. Michael Pondělíček, Ph.D.

Fakulta stavební ČVUT v Praze, Katedra urbanismu a územního plánování

Michael.pondelicek@cvut.cz

Plošná ochrana ZPF v kontextu rozvoje obce

Area Protection of ZPF in The Context Of Municipal Development

Jan Bačovský

Abstract:

According to Act No. 334/1992 Coll., on the protection of the agricultural land fund, agricultural land represents the basic natural wealth of our country, it is an irreplaceable means of production enabling agricultural production and at the same time, it is one of the main components of the environment, while for non-agricultural use of agricultural land it is necessary to demonstrate compliance with the principles of area protection.

In the territory of the Czech Republic, the development of municipalities is usually linked to the non-agricultural use of agricultural land, which is, of course, regulated by the aforementioned law.

As a result of legal regulation, when planning the development of a municipality, there are repeated clashes between the agricultural land fund protection authorities and the acquirer of the spatial planning documentation or the applicant for the withdrawal of agricultural land, because in both cases it is necessary to individually assess whether the interest in the implementation of the project (in the sense of the development of the municipality) prevails in the given case. or whether the interest in preserving agricultural land prevails.

Furthermore, there is a fundamental question of assessing another public interest, which significantly outweighs the public interest in soil protection, and which needs to be demonstrated by the applicant in the case of the proposed non-agricultural use of the highest quality land classified in I. or II. protection class.

Continuity between the opinions of the concerned authority is also relevant in the given issue, as there have been several cases in which the authority for the protection of agricultural land has refused to take agricultural land, even though it was a project that was located on an area designated for that purpose by a valid spatial planning documentation.

Keywords:

Area, protection, soil, development.

BAČOVSKÝ, Jan (2023). Plošná ochrana ZPF v kontextu rozvoje obce.

In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování* 16. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 47–59. ISBN 978-80-01-07215-8. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uveďte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

1 Úvod

Životní prostředí člověka je tvořeno systémem vzájemných vztahů mezi antroposférou a ostatními dílčími sférami (tj. lito-, hydro-, atmo-, bio- a pedosférou). V tomto složitém systému má půda jako stanoviště převážné části vegetace, fauny a tím i člověka centrální postavení a bez ní by nebyl lidský život trvale možný (Smolíková, 1982).

Pro lidstvo je nejdůležitější funkcí půdy její funkce produkční, jelikož lidské přežití je závislé na produkci biomasy, která slouží jako potrava a krmivo. Produkce je závislá na kvalitě půdy, jelikož půda je prostředím, ve kterém rostou rostliny. Kvalita půdy ovlivňuje příjem živin a vody potřebných pro růst rostlin. Půda také slouží jako zdroj řady surovin (písek, štěrk, jíla, nerosty a rašelina) (Duchoslavová, 2011).

Význam půdy jako přírodního zdroje je často nedocenený. Přitom již od neolitické revoluce lidé využívají její produkční schopnost a jen díky půdě se mohla rozvinout fotosyntéza, jeden z nejdůležitějších biochemických procesů současnosti, zdroj převážné většiny organických látek v biosféře. Půda se nachází na rozhraní všech sfér (lito-, hydro-, atmo- a biosféry) a účastní se mnoha koloběhů probíhající v přírodě. Jenež bytelnou součástí koloběhu vody, uhlíku či koloběhu živin. Mezi jednotlivými půdními horizonty i půdou a okolními sférami probíhá neustálá výměna látek, energie atd. Mimo to zastává půda řadu funkcí nezbytných pro trvale udržitelnou rovnováhu krajiny, které budou blíže popsány v dalších kapitolách (například filtrační, samočisticí či pufrční funkce) (Polická, 2010).

Degradace půdy představuje vážný problém, za jehož vznikem či prohlubováním stojí lidská činnost, například nevhodné zemědělské a lesnické postupy, průmyslová činnost, cestovní ruch, rozšiřování měst a výstavba průmyslových oblastí. Následkem degradace je snižování úrodnosti půdy, uvolňování uhlíku, úbytek biologické rozmanitosti, nižší kapacita zadržování vody, narušení koloběhu plynů a živin, jakož i horší odbourávání kontaminujících látek. Degradaci se také ztrácí řada nepoznaných druhů vyskytujících se v půdě, které nebyly zatím objeveny a popsány (Imeson, 2005).

Existuje velké množství jevů, které půdě škodí. Největší hrozby pro půdu sahají od eroze, úbytku organického materiálu a kontaminace, přes kompakci, záplavy, půdní sesuvy a salinizaci až po ztrátu biodiverzity a její zastavení (EEA, 2006).

Asi nejviditelnějším z vyjmenovaných nebezpečí je úplná ztráta půdy, ke které dochází při zástavbě půd. Podíl těchto nevratných změn ve vyspělých zemích v posledních letech neustále stoupá, ačkoliv počet obyvatel stagnuje. Příčinu zde lze nalézt hlavně ve změně chování současné populace a v jejích rostoucích ekonomických nárocích. Probíhající rozšiřování měst a přechod z intenzivní zástavby k více rozvolněné – suburbanizace – je spojeno s větší konzumací půdy. Průměrně dnes pokrývá nepropustný materiál 9 % celkové rozlohy Evropy (Scalenghe, Marsan, 2009).

Záborempůdy se rozumí překrytí zemědělských, lesních a přírodních a polopřírodních oblastí umělým povrchem jako je například zástavba při rozšiřování měst a s ní související infrastruktura. Umělý povrch vytvoří na půdě nepropustnou horní vrstvu pomocí asfaltu, betonu a podobných materiálů, které znemožňují nebo silně omezují výměnu vody a vzduchu mezi půdou a atmosférou a narušují propojení půdy s faunou a florou. Stává se tak jedním z nejviditelnějších a nejzávažnějších způsobů degradace (Van-Camp, 2004).

Zakrytím půdy se také zhoršuje její filtrační funkce, která díky fyzikálním a chemickým vlastnostem půdy dokáže zabránit kontaminaci podzemních vod. Nepropustné povrchy zabrání vsaku vody do půdy, která spolu s nebezpečnými látkami odtéká do oblastí, kde může docházet ke kontaminaci jak povrchových, tak podzemních vod (Imeson, 2005).

Suburbanizace větších českých měst není zcela novým jevem. První rezidenční oblasti se zde objevily již v meziválečném období podél hlavních železničních tratí. Jejich rozvoj byl však brzy přerušen centrálním plánováním v období socialismu. Rezidenční výstavba v zázemí měst se znovu začala vyvíjet až v druhé polovině devadesátých

let s rostoucími příjmy obyvatel a podporou státu v podobě hypoték. Výstavba silnic zpřístupnila v zázemí měst velké množství relativně levné půdy, dostupné i pro širokou střední vrstvu. Na přelomu tisíciletí však zcela ovládla transformaci příměstské krajiny komerční výstavba maloobchodů a velkoobchodů, skladovacích, distribučních a výrobních center. Komerční výstavba ve srovnání s rezidenční konzumuje mnohem větší plochy a je převážně řízena lokalizačními preferencemi investorů a dopravní dostupností. V okolí Prahy se soustředí nejvýraznější koncentrace obchodní zástavby podél dálnice D5 směrem do Plzně a Německa, v okolí Černého Mostu při ústí dálnice D11 směrem na Hradec Králové a Polsko a téměř souvislá zástavba obchodních, skladových a distribučních center vzniká podél dálnice D1 směrem na Brno (Sýkora 2002).

Nejvýraznější rozvoj suburbii lze v Česku pozorovat v zázemí Prahy. Proces suburbanizace se v případě českého hlavního města vyznačuje výraznou dekoncentrací s náznaky životnímu prostředí nepříznivé formy suburbanizace. Skladovací areály, hypermarkety a výrobní zóny jsou nejčastěji budovány na zelené louce (greenfields). Podobně se rozšiřují i rezidenční zóny v místě původních polí s malou návazností na existující osídlení. Tento trend je z hlediska dopadu na životní prostředí a budoucí udržitelnost nežádoucí a bylo by dobré se poučit z chyb západních států a pro ustrměný rozvoj příměstských zón využít nástrojů územního a regionálního plánování (Ouředníček, Temelová 2008).

V obecné rovině lze k dané problematice konstatovat, že ochrana zemědělské půdy, jakožto základní složky životního prostředí, je věcí veřejného zájmu. V podmínkách České republiky je tento veřejný zájem reflektován prostřednictvím zákona č. 334/1992 Sb., o ochraně zemědělského půdního fondu, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon“). Tento zákon obsahuje řadu nástrojů určených k ochraně zemědělské půdy před degradací (ve smyslu poškozování produkčních i mimoprodukčních funkcí půdy). Podstatou tohoto textu je představení nástrojů zákona a problematiky jejich aplikace ve vazbě na aktuální problematiku rozvoje obce na zemědělské půdě.

Tento text nabízí podrobnou syntézu faktorů, které ovlivňují postupy orgánů chránících zemědělský půdní fond, a tímto způsobem podporuje hlubší pochopení procesu rozhodování ohledně nezemědělského využití zemědělské půdy v kontextu urbanistického plánování rozvoje obce v České republice. Tento aspekt lze považovat za klíčový přínos daného textu, zvláště v rámci právního kontextu.

V návaznosti na výše uvedené lze výzkumnou otázku definovat jako *„Jaké faktory ovlivňují rozhodování orgánů ochrany zemědělského půdního fondu o povolení nezemědělského využití zemědělské půdy a odnětí půdy ze ZPF při plánování rozvoje obce v souladu se zákonem o ochraně zemědělského půdního fondu?“*.

2 Problematika ve vztahu k legislativě

Právní řád České republiky obsahuje řadu zákonů, které svou působností představují určité limity pro rozvoj obce do zemědělské krajiny. Takové limity bezpochyby obsahuje mimo jiné zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, a to například ve smyslu ochrany krajinného rázu dle ustanovení § 12. Zákon č. 100/2001 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí a o změně některých souvisejících zákonů (zákon o posuzování vlivů na životní prostředí) (dále jen „zákon o posuzování vlivů“) dále vymezuje záměry a koncepce u kterých by mohlo dojít závažnému ovlivnění životního prostředí a s ohledem na to je u takových záměrů nutno vyhodnotit předpokládané vlivy a to se zřetelem na zmírnění negativních vlivů na životní prostředí. Problematika ochrany zemědělské půdy ovšem spadá zejména do gesce zákona, neboť právě tento zákon obsahuje zásady plošné ochrany, které se primárně aplikují při posuzování navrhovaného nezemědělského využití zemědělské půdy.

V dané problematice je nejprve nutno uvést skutečnost, že rozvoj obce na pozemku náležejícího do zemědělského půdního fondu (dále jen „ZPF“) se považuje za nezemědělské využití zemědělské půdy, přičemž pro realizaci takového záměru je nejprve nutno získat souhlas s odnětím půdy ze ZPF od příslušného orgánu ochrany ZPF (dále jen „OOZPF“), neboť ust. § 3 odst. 1 písm. c) zákona stanovuje zákaz užívat zemědělskou půdu k nezemědělským účelům bez souhlasu s odnětím (mimo zákonem stanovené výjimky) (zákon č. 334/1992 Sb.).

Ve smyslu zákona tvoří ZPF orná půda, chmelnice, vinice, zahrady, ovocné sady, trvalé travní porosty a půda, která byla a má být nadále zemědělsky obhospodařována, ale dočasně obdělávána není, přičemž právě zákon stanovuje legislativní podmínky pro nezemědělské využití zemědělské půdy (zákon č. 334/1992 Sb.).

Z pohledu agendy ochrany ZPF se OOZPF vyjadřují k navrhovanému nezemědělskému využití zemědělské půdy ve 2 na sebe navazujících krocích:

- Souhlas se zábořem zemědělské půdy ve fázi návrhu územně plánovací dokumentace ve smyslu § 5 zákona;
- Souhlas s odnětím zemědělské půdy za účelem realizace daného nezemědělského záměru ve smyslu § 9 zákona.

Zásady plošné ochrany zemědělské půdy aplikované jak při návrhu rozvojové plochy či již konkrétního záměru vyžadujícího odnětí půdy definuje ustanovení § 4 zákona. OOZPF může udělit souhlas s navrhovaným nezemědělským využitím zemědělské půdy pouze v případě souladu se zásadami plošné ochrany ZPF, a to zejména prokázání nezbytnosti nezemědělského využití zemědělské půdy pro daný záměr, přičemž onu nezbytnost stejně jako soulad s ostatními zásadami plošné ochrany dle § 4 prokazuje žadatel.

Dále si blíže přiblížíme ony zásady plošné ochrany ZPF, které jsou podstatou kvantitativní ochrany. Ustanovení § 4 zákona definuje, že by se pro nezemědělské záměry měla přednostně využívat nezemědělská půda. Pokud musí v nezbytném případě dojít k nezemědělskému využití zemědělské půdy tak je nutno především:

Odnímat půdu na zastavitelných plochách – tyto plochy již byly kladně posouzeny ze strany OOZPF k předpokládanému rozvoji obce v rámci přípravy územně plánovací dokumentace;

Odnímat přednostně zemědělskou půdu méně kvalitní; kritériem kvality půdy jsou třídy ochrany – zákon poskytuje nejkvalitnější půdě (produkčně nejvzácnější půdy) vyšší stupeň ochrany, s ohledem na to jsou tedy nároky na prokázání nutnosti nezemědělského využití nejkvalitnější půdy zařazené do I. či II. třídy ochrany dle BPEJ výrazně vyšší než u půd průměrné až podprůměrné kvality;

Co nejméně narušovat organizaci zemědělského půdního fondu, hydrologické a odtokové poměry v území a síť zemědělských účelových komunikací – zákon předvídá nutnost vyhodnotit navrhovaný záměr ve vazbě na jeho umístění v území. Z pohledu ochrany zemědělské krajiny bezpochyby představuje umístění záměrů v návaznosti na stávající zastavěné území obce (zpravidla již významně ovlivněné stávající antropogenní činností) zavhodnější variantu, při které nedochází k tak intenzivnímu narušení produkčních i mimoprodukčních funkcí zemědělské krajiny.

Odnímat jen nejnutnější plochu zemědělského půdního fondu a po ukončení nezemědělské činnosti upřednostňovat zemědělské využití pozemků – povinnost odnímat jen nejnutnější výměru zemědělské půdy a též preferovat dočasné odnětí půdy úzce souvisí s prokazováním nutnosti nezemědělského využití zemědělské půdy a slouží k minimalizaci úbytku zemědělské půdy;

Při umísťování směrových a liniových staveb co nejméně zatěžovat obhospodařování zemědělského půdního fondu – vymezení staveb dopravní infrastruktury v území ze své podstaty představuje významné dotčení životního prostředí a značné dotčení zemědělského hospodaření v dané oblasti. Při vymezení těchto záměrů by měl být brán zřetel na následné dopady pro samotnou zemědělskou činnost, respektive ve vazbě na minimalizaci negativních dopadů. Tato zásada se nicméně jeví jako zpravidla nejobtížněji aplikovatelná, neboť např. záměry dálnic mají jen velmi omezenou možnost, jak významněji omezit negativní dopady na zemědělskou činnost v řešeném území. Samotná aplikace v praxi typicky představuje zpřístupnění zemědělských pozemků prostřednictvím sjezdu;

Po ukončení povolení nezemědělské činnosti neprodleně provést takovou terénní úpravu, aby dotčená půda mohla být rekultivována a byla způsobilá k plnění dalších funkcí v krajině podle plánu rekultivace – v rámci dočasného odnětí půdy, popřípadě trvalého odnětí půdy s povinností rekultivace je bezpochyby potřeba na půdě dotčené záměrem nejprve provést terénní úpravy sloužící k odstranění následků nezemědělské činnosti a které umožní provést plán rekultivace.

Pro aplikaci ustanovení § 4 zákona je bezpochyby nejzásadnější skutečnost, že na souhlas s odnětím půdy není právní nárok (viz znění ust. § 4 odst. 1 zákona „*Musí-li v nezbytném případě dojít k odnětí zemědělské půdy ze zemědělského půdního fondu*“). Tento přístup je definován též v ustanovení § 9 odst. 8 zákona, které stanovuje, že: „*Orgán ochrany zemědělského půdního fondu posoudí žádost a její přílohy a shledá-li, že půda může být odňata ze zemědělského půdního fondu, vydá k tomuto odnětí souhlas*“.

Tento právní nárok nevytváří ani soulad s územně plánovací dokumentací, popřípadě skutečnost, že daný záměr má kladné stanovisko ve smyslu zákona o posuzování vlivů na životní prostředí. Kladné stanovisko OOZPF může být uděleno pouze v případě prokázání souladu posuzovaného záměru se zásadami plošné ochrany uvedenými v ustanovení § 4 zákona, které se vyhodnocují ve vzájemných souvislostech. OOZPF posuzuje vyhodnocení záměru na základě správní úvahy

Z pohledu přípravy územně plánovací dokumentace ve smyslu zákona č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon), ve znění pozdějších předpisů (dále jen „stavební zákon“) je zásadní ust. § 43 odst. 1, které stanovuje, že: „*Územní plán stanoví základní koncepci rozvoje území obce, ochrany jeho hodnot, jeho plošného a prostorového uspořádání, uspořádání krajiny a koncepci veřejné infrastruktury; vymezí zastavěné území, plochy a koridory, zejména zastavitelné plochy, plochy změn v krajině a plochy přestavby, pro veřejně prospěšné stavby, pro veřejně prospěšná opatření a pro územní rezervy a stanoví podmínky pro využití těchto ploch a koridorů.*“ Obdobně upravuje nový stavební zákon č. 283/2021 Sb. (dále jen „nový SZ“) v ustanovení § 80.

Podrobnosti vymezení těchto ploch upravuje zejména vyhláška č. 271/2019 Sb., o stanovení postupů k zajištění ochrany zemědělského půdního fondu (dále jen „vyhláška“). Vyhláška dle ustanovení § 3 odst. 1 stanovuje, že předmětem vyhodnocení důsledků územního plánu na zemědělskou půdu jsou koridory, zastavitelné plochy, plochy přestavby a plochy změn v krajině.

OOZPF ve fázi návrhu územně plánovací dokumentace posuzuje pouze to, zda určitá plocha může být v teoretické rovině nezemědělsky využita či nikoliv, a to z hlediska stanovených limitů rozvoje. Tyto limity lze definovat jako umístění plochy v území, plošný rozsah a dále stanovený regulativ, který specifikuje přípustné využití plochy.

V případě navržení nezemědělského využití nejkvalitnější půdy zařazené do I. či II. třídy ochrany dle BPEJ (mimo stanovené výjimky) je nutné dle ust. § 4 odst. 3 zákona prokázat jiný veřejný zájem, který výrazně převažuje nad veřejným zájmem na ochranu zemědělské půdy. Takový veřejný zájem nicméně není v zákoně nijak definován. Krajský

soud v Praze ve svém rozsudku č. 50 A 2/2017–147 nicméně dovodil, že takový veřejný zájem má pokrývat především veřejné společensky významné stavby (např. dopravní infrastrukturu, stavby určené k obraně státu či k ochraně před živelnými pohromami). Tento rozsudek byl již potvrzen ze strany Nejvyššího správního soudu rozsudkem č. 2 As 187/2017–327.

Navazujícím krokem pro realizaci záměru je žádost o odnětí půdy ve smyslu ust. § 9 odst. 1 zákona. Ve smyslu zákona musí žádost o odnětí půdy kromě náležitostí podle správního řádu obsahovat účel zamýšleného odnětí, vyhodnocení předpokládaných důsledků navrhovaného řešení na zemědělský půdní fond a zdůvodnění, proč je navrhované řešení z hlediska ochrany zemědělského půdního fondu, životního prostředí a ostatních zákonem chráněných veřejných zájmů nejvýhodnější (zákon č. 334/1992 Sb.).

Součástí žádosti o odnětí zemědělské půdy jsou též zákonem taxativně vyjmenované podklady dle ustanovení § 9 odst. 6.

OOZPF příslušný k posouzení žádosti o odnětí půdy se určí dle věcné působnosti. Obecní úřad obce s rozšířenou působností dle ust. § 15 písm. j) zákona uděluje souhlas s odnětím zemědělské půdy ze ZPF pro záměry o výměře menší nebo rovné 1 ha. Krajský úřad dle ust. § 17a písm. e) zákona uděluje souhlas s odnětím zemědělské půdy ze ZPF pro záměry o výměře větší než 1 ha a menší nebo rovné 10 ha. Ministerstvo životního prostředí dle ust. § 17 uděluje souhlas s odnětím zemědělské půdy ze ZPF pro záměry o výměře nad 10 ha (zákon č. 334/1992 Sb.).

Z hlediska posuzování dopadů záměru může orgán ochrany ZPF přihlédnout taktéž k dopadům záměru na ostatní složky životního prostředí, popřípadě životní prostředí jako celek, neboť zemědělská půda je jednou ze složek životního prostředí ve smyslu ustanovení § 2 zákona č. 17/1992 Sb., o životním prostředí, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon o životním prostředí“), přičemž ustanovení § 9 tohoto zákona stanoví, že: „*Ochrana životního prostředí zahrnuje činnosti, jimiž se předchází znečišťování nebo poškozování životního prostředí, nebo se toto znečišťování nebo poškozování omezuje a odstraňuje. Zahrnuje ochranu jeho jednotlivých složek, druhů organismů nebo konkrétních ekosystémů a jejich vzájemných vazeb, ale i ochranu životního prostředí jako celku*“. S ohledem na výše uvedené lze tedy při posuzování žádosti o odnětí půdy zohlednit dopady realizace záměru na mimoprodukční vlastnosti půdy, jako jsou například hydrologické funkce půdy, dopady realizace záměru na místní mikroklima, zachování environmentální stability krajiny či zachování zemědělské půdy, jakožto biotopu pro živočichy a rostliny (MŽP, 2021).

Ust. § 9 odst. 8 písm. d) zákona stanovuje, že OOZPF v souhlase s odnětím půdy vymezení, zda a v jaké výši budou předepsány odvozy za odnětí půdy ze zemědělského půdního fondu. Pro danou problematiku je dále zásadní ust. § 11a odst. 1 zákona, které stanovuje záměry, za které se odvozy za trvale odňatou půdu nestanoví.

3 Diskuze

Za nezemědělské využití zemědělské půdy lze v širším významu chápat využití pozemku nad rámec zemědělské výroby a způsobem, který následně způsobí nesoulad s charakteristikou daného druhu pozemku definovanou ve vyhlášce č. 357/2013 Sb., o katastru nemovitostí (katastrální vyhláška). Tento předpoklad však vyžaduje individuální vyhodnocení v širším kontextu, jelikož tuto charakteristiku nelze bezvýhradně považovat za absolutní znak.

Záměry technické či dopravní infrastruktury, anebo soukromé komerční záměry, ale též záměry určené pro uspokojení bytové potřeby patří zpravidla mezi záměry, které se typicky vymezují zcela či alespoň částečně na ploše zemědělské půdy a v návaznosti na to představují nezemědělské využití zemědělské půdy. Realizací nezemědělského záměru dojde zpravidla, avšak nikoliv výlučně, k trvalé ztrátě dotčené zemědělské

půdy. Tuto trvalou ztrátu zemědělské půdy je nutno, pohledem ochrany veřejných zájmů, považovat za nežádoucí, neboť ve vazbě na délku lidského života představuje zemědělská půda neobnovitelný přírodní zdroj.

V dané věci je dále nutno podotknout, že za nezemědělské záměry se nepovažují pouze stavby, ale též záměry, u kterých nedochází k rozšiřování zpevněných ploch. Za takové záměry lze jako příklad uvést plochy pro zalesnění či plochy pro parkovou zeď. Tyto takzvané „zelené“ záměry představují nezemědělské využití zemědělské půdy, ale zároveň se jedná o záměry, které budou dále (či potenciálně mohou) sloužit jako environmentálně funkční součást krajiny. S tím se bezprostředně pojí zachování mimoprodukčních funkcí půdy, které jsou ve vazbě na dopady probíhající změny klimatu velmi zásadní, a to s ohledem na to, že tyto dopady jsou často spojeny s extrémními projevy počasí (extrémní srážky či naopak extrémní sucha). Právě ve vztahu k těmto extrémním projevům počasí lze považovat za velmi významné zachování mimo jiné akumulací a retenční funkce půdy.

Jak již bylo zmíněno v části textu „*Problematika ve vztahu k legislativě*“ OOZPF se vyjadřuje jak k návrhu rozvojové plochy v rámci územně plánovací dokumentace, tak k samotné žádosti o odnětí půdy za účelem realizace záměru. Základem posuzování OOZPF je v obou případech ustanovení § 4 zákona, které definuje zásady plošné ochrany. Samotná aplikace je nicméně spojena s podrobností dokumentace, neboť je významně odlišná úroveň podrobnosti posuzování rozvojové plochy v návrhu územně plánovací dokumentace oproti posuzování žádosti o odnětí půdy, kdy jsou už známy konkrétní parametry záměru.

Vymezení rozvojové lokality v územním plánu je bezpochyby velmi zásadním krokem, neboť se tímto území fakticky otevírá předpokládanému budoucímu rozvoji, který je definován prostřednictvím regulativu plochy. Zároveň se v případě návrhu územně plánovací dokumentace jedná o situaci, kdy se poprvé střetávají více či méně soukromé zájmy na vymezené rozvojové plochy (či koridoru) s veřejným zájmem na zachování zemědělské půdy. Z pohledu praxe je zpravidla tím hlavním rozdílem mezi přípravou dokumentace pro rozvojovou plochu či dokumentací k žádosti o odnětí půdy nutnost vypořádat ustanovení § 4 odst. 3 zákona.

Právě prokazování onoho jiného veřejného zájmu, který výrazně převažuje nad veřejným zájmem na ochraně zemědělské půdy v současné době pravděpodobně představuje ten nejvýznamnější legislativní limit, který omezuje rozvoj obcí na nejkvalitnějších půdách zařazených do I. či II. třídy ochrany dle BPEJ. Zejména na území Středočeského kraje či Jihomoravského kraje se nachází celá řada obcí, které se nachází zcela, či z větší části pouze na nejkvalitnějších půdách zařazených do I. či II. třídy ochrany. Takové obce se následně dostávají do velmi komplikované situace, kdy v mnoha případech nejsou schopny prokázat, že vymezení rozvojové plochy umožňující následnou realizaci záměru s lokálním významem představuje onen jiný veřejný zájem.

Ustanovení § 4 odst. 3 zákona nicméně nepředstavuje absolutní zákaz nezemědělského využití zemědělské půdy, neboť jeho aplikace je součástí správní úvahy OOZPF.

Pro aplikaci ustanovení § 4 odst. 3 zákona je též zásadní provazba na odstavec 1 daného ustanovení, která nám uvádí příklady typů území, které je nutno přednostně využívat pro nezemědělské záměry, přičemž mezi takové půdy se řadí též „*nezastavěné a nedostatečně využitě pozemky v zastavěném území*“. S ohledem na to lze oprávněně konstatovat, že právě zbytkové proluky v zastavěném území obce mohou představovat nižší intenzitu na ochraně veřejného zájmu a analogicky s tím též nižší nároky na prokázání jiného veřejného zájmu dle ustanovení § 4 odst. 3 zákona. Smyslem této zákonné úpravy je preferovat využití zbytkových ploch zemědělské půdy na území obce oproti dalšímu rozvoji do volné krajiny.

Aplikace ustanovení § 4 odst. 3 zákona má dále velmi významný dopad na samotný rozvoj obce ve smyslu uspokojení bytové potřeby obyvatel. Pokud se na administrativním území obce nachází půdy nižší kvality (a samozřejmě v logické návaznosti na zastavěné území obce), tak by měly být využity za účelem vymezení rozvojové plochy pro bydlení. Nicméně, jak již bylo uvedeno výše, řada obcí takové možnosti nemá a fakticky se celá nachází na I. či II. třídě ochrany. Smyslem ustanovení § 4 odst. 3 zákona není absolutní zákaz nezemědělského využití zemědělské půdy v důsledku čehož by došlo k faktickému zamezení rozvoje obce ve smyslu uspokojení bytové potřeby. V obecné rovině lze považovat za akceptovatelný postup, kdy by se vymezila rozvojová plocha pro bydlení na nejméně kvalitní zemědělskou půdu v okolí obce (za podmínky, že obec v platné ÚPD již nemá rozvojové plochy pro bydlení) - např. pokud by se na území obce nacházela I. a II. třída ochrany, pak by za akceptovatelné řešení ve vazbě na ust. § 4 odst. 3 zákona bylo pro rozvoj využít právě půdu zařazenou do II. třídy ochrany. Toto ovšem představuje velmi specifický přístup akceptovatelný pouze pro plochy bydlení, neboť právě uspokojení bytové potřeby (ve smyslu výše uvedeného) lze orientačně považovat za veřejný zájem. Daný přístup nicméně nepředstavuje automatický nárok na souhlas s vymezením rozvojové lokality, vždy musí být shledán soulad se zásadami ochrany dle ust. § 4 zákona, a to zejména ve vazbě na prokázání potřeby nezemědělského využití zemědělské půdy pro daný záměr. Výše uvedené představuje pomyslnou správnou úvahu, kterou může OOZPF provést při posuzování navrhované rozvojové plochy.

Problematiku přípravy územně plánovací dokumentace dále ovlivňují dva velmi zásadní, byť dosti podobné faktory. Jednak se jedná o případ, kdy jsou v platném územním plánu obce vymezeny takzvané naddimenzované záborů zemědělské půdy, tj. situace kdy rozsah rozvojových ploch zjevně neodpovídá předpokládanému rozvoji obce. Tento případ lze relativně často shledat ve starých územních plánech obcí. Dále se jedná o případ, kdy obec ve svém územním plánu obsahuje takzvané nedobytné rozvojové plochy, tj. plochy které jsou obvykle v územním plánu vymezeny dlouhodobě, přičemž se nepředpokládá, že na nich bude realizován záměr dle regulativu plochy po zbytek existence územního plánu (zpravidla se jedná o výsledek komplikovaných soukromoprávních vztahů). V obou případech se jedná o velice limitující faktor pro vymezení dalších rozvojových ploch, naopak lze oprávněně konstatovat, že pokud platný územní plán obsahuje rozvojové plochy přiměřené předpokládanému rozvoji obce (být vlastník nechce nebo nemůže tyto plochy takzvané zkonsumovat), tak vymezení dalších ploch se shodným regulativem pravděpodobně nebude představovat onen nezbytný případ, který je povinen prokázat žadatel.

Případ nedobytných ploch bezpochyby představuje pro obec velmi nežádoucí situaci, kterou by v ideálním případě měla aktivně řešit. Pro zastupitelstvo obce je bezpochyby limitujícím faktorem ust. § 102 odst. 2 stavebního zákona (obdobně upravuje nový SZ v ustanovení § 133), které stanovuje, že pokud vlastníkovu pozemku, kterému vznikla prokazatelná majetková újma v důsledku zrušení určení pozemku k zastavění na základě změny územního plánu nebo vydáním nového územního plánu, tak mu náleží náhrada. Dle ust. § 102 odst. 3 stavebního zákona (obdobně upravuje nový SZ v ustanovení § 133 odst. 3), nicméně náhrada vlastníkovu nenáleží, jestliže k uvedenému zrušení došlo na základě jeho návrhu nebo po uplynutí 5 let od nabytí účinnosti územního plánu nebo jeho změny. Dle stávající koncepce stavebního zákona (na kterou z velké části navazuje nový SZ) by tedy případ oněch nedobytných ploch v územním plánu obce a starších 5 let byl řešitelný jak prostřednictvím změny platného územního plánu obce (plocha bude vyňata z rozvojových ploch), tak přípravou nového územního plánu (plocha nebude vymezena mezi nové rozvojové plochy).

Co se týče naddimenzovaných záborů zemědělské půdy v platném územním plánu obce, tak z pozice OOZPF lze využít nástroj dle ustanovení § 55 odst. 1 stavebního

zákona (obdobně upravuje nový SZ v ustanovení § 107), respektive zprávu o uplatňování územního plánu. Právě ustanovení § 55 odst. 1 stavebního zákona stanovuje, že pořizovatel územního plánu předloží zastupitelstvu obce nejpozději do 4 let zprávu o uplatňování územního plánu v uplynulém období. Návrh této zprávy je projednán s dotčenými orgány, mezi které spadá též krajský úřad, jakožto OOZPF. V rámci tohoto projednání může OOZPF vznést připomínku na redukci naddimenzovaných záborů, vyloučení ploch představujících narušení organizace zemědělského půdního fondu, či vyloučení ploch představujících zjevně nedůvodný zábor nejkvalitnější půdy zařazené do I. či II. třídy ochrany, a to ve vazbě na ustanovení § 4 zákona. Tyto připomínky nicméně nevytváří právní nárok na provedení změny územního plánu či přímo tvorbu nového územního plánu obce. Na druhé straně mohou následně tvořit velmi silnou podpůrnou argumentaci pro následné neudělení souhlasu, ať už by se jednalo o žádost o odnětí půdy pro realizaci záměru na dané ploše, či takzvané překlopení rozvojové plochy z platného do nového územního plánu.

Lze bezpochyby konstatovat, že souhlas OOZPF dle ust. § 5 odst. 2 zákona ve smyslu územního plánu vycházejícího z daného stanoviska představuje poměrně zásadní podklad pro určitou míru legitimního očekávání veřejnosti, a to ve vazbě na předpokládané využití zemědělské půdy pro nezemědělské účely dle platného územního plánu. K danému se již vyjadřoval Krajský soud v Praze rozsudkem č.j. 55 A 34/2019 ve kterém uvádí, že je nutno se vypořádat s kontinuitou mezi posuzováním žádosti o odnětí půdy a platnou územně plánovací dokumentací.

Krajský soud v Praze v rozsudku č.j. 43 A 201/2018–105 ke kontinuitě územního plánování dovodil, že dotčený orgán může přehodnotit své dřívější stanovisko, jestliže dříve přijaté řešení je buď věcně nesprávné, popřípadě již není aktuální, a to prostřednictvím změn, které nastaly po přijetí tohoto územního plánu. Fakticky se tak jedná o aplikaci ustanovení § 4 odst. 4 stavebního zákona (obdobně upravuje nový SZ v ustanovení § 2 a § 3), které stanovuje, že: „Dotčený orgán je vázán svým předchozím stanoviskem nebo závazným stanoviskem. Navazující stanoviska nebo navazující závazná stanoviska mohou dotčené orgány v téže věci uplatňovat pouze na základě nově zjištěných a doložených skutečností, které nemohly být uplatněny dříve a kterými se podstatně změnila podmínky, za kterých bylo původní stanovisko nebo závazné stanovisko vydáno, nebo skutečností vyplývajících z větší podrobnosti pořízené územně plánovací dokumentace nebo podkladů pro rozhodnutí nebo jiný úkon orgánu územního plánování nebo stavebního úřadu podle tohoto zákona, jinak se k nim nepřihlíží“. Aplikace výše uvedeného ustanovení je relevantní pro situace, kdy se OOZPF odchyluje od dříve vydaného kladného stanoviska pro rozvojovou plochu územně plánovací dokumentace, respektive nově uděluje nesouhlas. Tento nesouhlas může být udělen v situaci, kdy se buď takzvané „překlápí“ plochy z platného územního plánu do nově připravovaného územního plánu, či při posuzování žádosti o odnětí půdy vymezené na platné ploše územního plánu.

OOZPF musí v rámci odůvodnění svého nesouhlasu též vypořádat ustanovení § 4 odst. 4 stavebního zákona (respektive § 3 odst. 1 nového SZ), respektive uvést alespoň jeden z důvodů uvedených v odstavci 4 opravňujících odchýlení se od dřívějšího a stále platného kladného stanoviska. V dané věci je bezpochyby zásadní, že OOZPF musí velice důkladně zdůvodnit úvahu, které ho vedly k udělení nesouhlasného stanoviska. Zachování tohoto přístupu je velmi zásadní, neboť nové nesouhlasné stanovisko představuje velmi odlišný postoj OOZPF oproti dřívějšímu souhlasnému stanovisku k vydané územně plánovací dokumentaci. V zásadě se tak jedná o situaci, kdy OOZPF posuzuje, zda stále platí okolnosti, na základě kterých byla rozvojová plocha odsouhlasena do územního plánu.

Jako příklad takových okolností lze uvést:

- **Legislativní změny:** legislativa dlouhodobě směřuje k intenzivnější ochraně složek životního prostředí, a proto může nastat stav, kdy je záměr vyžadující odnětí půdy posuzován podle fakticky přísnější legislativy, než která byla aplikována při vymezování rozvojové plochy v územním plánu;
- **Nevhodné urbanistické řešení záměru** – stavbu je možno realizovat bez větších obtíží i na půdách nižší kvality;
- **Rozsáhlý úbytek zemědělské půdy hodnocený v širším kontextu** – s klesajícím zůstatkem zemědělské půdy bezpochyby narůstá hodnota zůstatku z pohledu veřejných zájmů a analogicky s tím rostou též nároky na souhlas s odnětím;
- **Rostoucí dopady změny klimatu** – ve vazbě na změnu klimatu narůstá hodnota zemědělské půdy z pohledu veřejných zájmů, neboť právě zemědělská půda má značnou schopnost zadržovat vodu v krajině a zároveň se podílí na ekologické stabilitě krajiny;
- **Nové strategické dokumenty ve věci** – např.: Strategie přizpůsobení se změně klimatu v podmínkách ČR.

Výše uvedené příklady ovšem nepředstavují taxativní výčet, pouze demonstrativní ukázkou skutečností, které mohou být vzaty v potaz. Zároveň je velmi zásadní, že posuzování onoho případného zastarání lokality v platné územně plánovací dokumentaci ve vztahu k posuzované žádosti o odnětí půdy ze ZPF je vždy a výlučně předmětem individuálního posuzování ze strany OZPF. Výsledné stanovisko je následně výsledkem komplexního posouzení všech relevantních skutečností.

Výše jsme poměrně podrobně probrali hlavní specifika územně plánovací dokumentace z pohledu OZPF včetně problematiky kontinuity stanoviska OZPF, dále se zaměříme na samotnou problematiku odnětí půdy ze ZPF.

OZPF vždy musí posoudit odůvodnění odnětí půdy pro realizaci daného záměru vyžadujícího odnětí půdy ve smyslu ustanovení § 9 odst. 8 zákona a poměřit ji s intenzitou veřejného zájmu, kterou shledává v pozemcích dotčených záměrem. Toto posouzení je zpravidla spojeno s vyhodnocením půdy dotčené záměrem z pohledu veřejných zájmů. Jako transparentní parametry takového posouzení lze například uvést **charakteristiku dotčených zemědělských pozemků z hlediska jejich možného budoucího produkčního využití** (kód BPEJ, který fakticky stanovuje kvalitu půdy), **zařazení do příslušné třídy ochrany** (zákon stanovuje, že se přednostně odnímá půda méně kvalitní, přičemž kritériem kvality půdy jsou třídy ochrany), **erozního ohrožení pozemků** (informace dostupné na webu <https://mapy.vumop.cz/>), **ortofoto mapy předmětných pozemků** (orientačně ukáže, zda pozemek naplňuje charakteristiku dle katastrální vyhlášky) či **hydropedologické charakteristiky půdy ve smyslu funkce infiltrace a retence** (informace dostupné na webu <https://bpej.vumop.cz/>). V dané problematice je nutno podotknout, že výše uvedené příklady nepředstavují taxativní výčet, nýbrž ukázkou parametrů, které mohou být vzaty v potaz a zároveň se jedná o informace, které jsou buď již součástí dokumentace záměru, či jsou veřejně dostupné.

S výše uvedeným se dále pojí problematika posuzování navrhovaného záměru ve vztahu k předpokládaným dopadům realizace záměru, neboť realizace záměru např. logistického areálu bezpochyby představuje výrazně negativnější vliv na zemědělskou krajinu, než když dojde k např. zalesnění zemědělské půdy. Uvedené je součástí komplexního posuzování záměru ze strany OZPF a směřuje k ochrany životního prostředí jakožto celku ve smyslu § 2 zákona o životním prostředí.

Při posuzování každého nezemědělského záměru musí OZPF vždy zvážit, jestli zájem na realizaci předloženého záměru převažuje nad zájmem na zachování zemědělské půdy, ke které se vztahuje navrhované odnětí, neboť zemědělská půda je základním přírodním bohatstvím naší země, nenahraditelným výrobním prostředkem umožňujícím zemědělskou výrobu a je jednou z hlavních složek životního prostředí (zákon č. 334/1992 Sb.). Odnětí zemědělské půdy ze zemědělského půdního fondu představuje zpravidla nevratný krok, což vede k dlouhodobému úbytku zemědělské půdy.

V obecné rovině lze v rámci správní úvahy zohlednit, že půdy degradované (například prostřednictvím antropogenní činnosti) mohou snižovat intenzitu veřejného zájmu na jejich ochraně a v návaznosti na to jejich potenciálním nezemědělským využitím, nicméně vyhodnocení záměru a posouzení nutnosti odnětí zemědělské půdy za účelem realizace záměru je vždy **předmětem individuálního posouzení OZPF na základě konkrétních okolností a skutečností.**

Při posuzování žádosti o odnětí půdy patří mezi časté argumenty žadatele odkaz na ustanovení § 4 odst. 2 zákona, které stanoví, že: *„Za nezbytný případ se považuje zejména neexistence ploch uvedených v odstavci 1 na území obce, na kterém má být záměr, který se dotýká zemědělského půdního fondu (dále jen „záměr“), realizován, popřípadě na území dvou nebo více obcí, jedná-li se o záměr, který přesahuje území obce, nebo veřejně prospěšnou stavbu anebo veřejně prospěšné opatření“*, přičemž plochy v odstavci 1 jsou definovány jako: *„Pro nezemědělské účely je nutno použít především nezemědělskou půdu, nezastavěné a nedostatečně využitě pozemky v zastavěném území nebo na nezastavěných plochách stavebních pozemků staveb mimo tato území, stavební proluky a plochy získané zbořením přežilých budov a zařízení“*. Žadatel zpravidla argumentuje způsobem, že pokud se na území obce nenachází vhodné plochy ve smyslu odstavce jedna, pak se jedná automaticky o nezbytný případ s ohledem na to musí být udělen souhlas s odnětím půdy.

Při bližším pohledu na ustanovení § 4 odst. 2 nicméně dojdeme k významně odlišnému závěru. Tedy neexistence ploch uvedených v ustanovení § 4 odst. 1 zákona platí obvykle (viz „zejména“), ale ne pro všechny případy. V dané věci je nutné zohlednit a individuálně posoudit navrhovanou výši nezemědělského využití zemědělské půdy, neboť by v případě obcí, které by neměly nezemědělskou půdu, nezastavěné a nedostatečně využitě pozemky v zastavěném území nebo na nezastavěné ploše stavebních pozemků staveb mimo tato území, stavební proluky a plochy získané zbořením přežilých budov a zařízení v rozsahu takto rozsáhlých záměrů, muselo nutně dojít k posouzení takového záměru se závěrem o jeho nezbytnosti, a tedy i rezignaci na ochranu ZPF. Negativní vliv na životní prostředí spojený se ztrátou ZPF je spojený přímo s velikostí takového záměru, neboť vede ke ztrátě produkčních i mimoprodukčních funkcí v krajině. Při velkém plošném rozsahu záměru lze považovat posuzování neexistence ploch uvedených v § 4 odst. 1 zákona pouze v okolí administrativního území obce zcela nedostatečné a neadekvátní. Nutnost nezemědělského využití zemědělské půdy je nutno posuzovat s ohledem na charakter, rozsah a lokalizaci záměru, který se dotýká ZPF. Pokud se jedná o případ záměru, který svým významem přesahuje území obce, tak mělo být zohledněno širší území z hlediska možných vhodnějších ploch pro umístění tohoto záměru, než je pouze území jedné obce. Znění ustanovení § 4 odst. 2 zákona směřuje k naplnění principu první věty ustanovení § 4 odst. 1 zákona, tedy vyhodnocení, zda v posuzovaném území existují plochy nezemědělské půdy, které by umožňovaly realizaci daného záměru. Pojem „nezbytný případ“ neimplikuje skutečnost, že k realizaci daného záměru musí dojít na zemědělské půdě, nýbrž vyhodnocení, že v posuzovaném území daný záměr nelze v navržených parametrech realizovat mimo zemědělskou půdu (respektive plochy dle § 4 odst. 1).

4 Závěr

Problematika ochrany zemědělské půdy, a to právě ve vazbě na rozvoj obcí, patří mezi aktuální a zároveň velmi kontroverzní témata dnešní doby. Na jedné straně dané problematiky je veřejný zájem spatřovaný v ochraně jedné z nejvýznamnějších složek životního prostředí (spolu s lesními pozemky fakticky tvoří „tělo“ životního prostředí), na druhé straně je nicméně veřejný zájem, který je obecně spatřován v zajištění rozvoje obcí.

Rozvoj obcí je zpravidla spojen s realizací cele řady typově různorodých záměrů. Jako příklad takových záměrů lze uvést stavby pro bydlení, technickou či dopravní infrastrukturu, komerční či logistické stavby anebo městské parky. Rozvoj obcí je ovšem z větší části navázán právě na rozšiřování na úkor zemědělské půdy, neboť v podmínkách České republiky jsou povětšinou obce situovány právě do zemědělské krajiny.

Právě výše uvedené podmínky vytváří živnou půdu pro takzvané „třetí plochy“ mezi snahou o ochranu životního prostředí a zároveň snahou o zajištění rozvoje obcí, a to často ve vazbě na uspokojení bytové potřeby obyvatel. Ochrana zemědělské půdy, jakožto složky životního prostředí, není ovšem absolutní, nýbrž relativní. Jedná se tedy o situaci, kdy je potřeba poměřovat dva veřejné zájmy a na základě individuálního posouzení prostřednictvím správní úvahy posoudit, jaký veřejný zájem v daném konkrétním případě převažuje. Tento systém bezpochyby klade vyšší nároky na odbornost úředníků OZPF, ale zároveň představuje dlouhodobě udržitelnou formu ochrany zemědělské půdy.

V dané věci je nutno všem podotknout, že národní legislativa na ochranu zemědělské půdy v dlouhodobém měřítku zvyšuje nároky na prokázání nutnosti nezemědělského využití zemědělské půdy, čím se dá bezpečně předpokládat, že počty střetů mezi zájmy na ochraně půdy a zároveň zájmy na rozvoji obce budou v budoucnu dále narůstat.

Pro agendu ochrany zemědělské půdy je bezpochyby taktéž významné, že se právě ochraně zemědělské půdy dostává čím dál větší pozornost ze strany veřejnosti. Opakovaně proto bylo možno v médiích sledovat kauzu, kdy snaha o realizaci záměru např. logistické haly na zemědělské půdě vyvolá fakticky bouři místní veřejnosti. Právě ve vazbě na rostoucí poptávku veřejnosti po komplexnější ochraně složky životního prostředí v současné době Ministerstvo životního prostředí připravuje novelizaci zákona, která si klade za cíl primárně zvýšit ochranu mimoprodukčních funkcí zemědělské půdy, částečně však narostou též nároky na případné nezemědělské využití zemědělské půdy.

V kontextu mezinárodního právního prostředí je taktéž nutno počítat s legislativními limity, které se blíží ze strany Evropské komise, neboť dokument „Strategie EU pro půdu do roku 2030“ stanovuje jako jeden z cílů, že do roku 2023 připraví specializovaný legislativní návrh týkající se zdraví půdy, který umožní do roku 2050 realizovat cíle strategie EU pro půdu a dosáhnout dobrého stavu půdy. Ve vazbě na výše uvedené byl dne 5. 7. 2023 zveřejněn návrh směrnice Evropského parlamentu a Rady¹, tento návrh nicméně upravuje problematiku plošné ochrany půdy v kapitole III pouze v omezeném rozsahu. Vzhledem k tomu, že návrh směrnice je pouze v počáteční fázi projednávání, tak v současnosti není možné predikovat budoucí vliv směrnice na rozvoj obcí v České republice.

S ohledem na to lze předpokládat, že i do budoucna dále poroste legislativní ochrana zemědělské půdy, která představuje jeden z hlavních faktorů limitující rozvoj obce.

¹ Proposal for a Directive on Soil Monitoring and Resilience (europa.eu)

Literatura

- ČESKO (1992). Zákon 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny. In: Sbírka zákonů, Česká republika. 1992, částka 28.
- ČESKO (1992). Zákon 17/1992 Sb. o životním prostředí. In: Sbírka zákonů, Česká republika. 1992, částka 4.
- ČESKO (1992). Zákon 334/1992 Sb. o ochraně zemědělského půdního fondu. In: Sbírka zákonů, Česká republika. 1992, částka 68.
- ČESKO (2001). Zákon 100/2001 Sb. o posuzování vlivů na životní prostředí a o změně některých souvisejících zákonů (zákon o posuzování vlivů na životní prostředí). In: Sbírka zákonů, Česká republika. 2001, částka 40.
- ČESKO (2006). Vyhláška 500/2006 Sb. o územně analytických podkladech. In: Sbírka zákonů, Česká republika. 2006, částka 118.
- ČESKO (2006). Zákon 183/2006 Sb. o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon). In: Sbírka zákonů, Česká republika. 2006, částka 63.
- ČESKO (2019). Vyhláška 271/2019 Sb. o stanovení postupů k zajištění ochrany zemědělského půdního fondu. In: Sbírka zákonů, Česká republika. 2019, částka 118.
- DUCHOSLAVOVÁ, Eva. Změna struktury půdního pokryvu vyvolaná záborem půdy. Na příkladu sídel střední velikosti v širším zázemí Prahy. Praha, 2011. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra fyzické geografie a geoekologie. Vedoucí práce Šefrna, Luděk.
- EEA-EUROPEAN ENVIRONMENT AGENCY (2006): Urban sprawl in Europe. The ignored challenge. EEA, Copenhagen.
- MESON, A. (2005): Soil Conservation and Protection in Europe: The way ahead. European Commission. Joint Research Centre, Belgium.
- MŽP. Metodické sdělení odboru ochrany přírody a krajiny MŽP k ustanovení § 9 odst. 8 zákona č. 334/1992 Sb., o ochraně zemědělského půdního fondu, ve znění pozdějších předpisů, ve vztahu k platné územně plánovací dokumentaci [Online] 2021-2022 [cit. 2022-09-14]. Dostupné z: [https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/vestnik_mzp_2021/\\$FILE/SOTPR-Vestnik_srpen_2021-210803.pdf](https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/vestnik_mzp_2021/$FILE/SOTPR-Vestnik_srpen_2021-210803.pdf)
- OUŘEDNÍČEK, M., TEMELOVÁ, J. (2008): Současná česká suburbanizace a její důsledky. Veřejná správa, č. 4, příloha
- POLICKÁ, Petra. Ekologické důsledky zástavby půd ovlivněné dálnicí D1 v zázemí Prahy. 2010. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra fyzické geografie a geoekologie. Vedoucí práce Šefrna, Luděk.
- SCALENGHE, R., MARSAN, F. A. (2009): The anthropogenic sealing of soils in urban areas. Landscape and Urban Planning, 90, č. 1, s. 1-10.
- SMOLÍKOVÁ, L. (1982): Pedologie. I. díl. Univerzita Karlova, Praha.
- SÝKORA, L. (2002): Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky. Ústav pro ekopolitiku, Praha, o.p.s
- VAN – CAMP, L a kol. (2004): Reports of the Technical Working Groups Established under the Thematic Strategy for Soil protection. Official Publications of the European Communities, Luxembourg.

Informace o autorovi

Ing. Jan Bačovský

Česká zemědělská univerzita v Praze, Fakulta životního prostředí

bacovskyj@fzp.czu.cz

Role měst do 5 tisíc obyvatel velikosti v sídelní struktuře širšího regionu a její vliv na kvalitu služeb v těchto městech

The role of towns under 5 thousands people in the region structure and its impact on the quality of services in these towns

Ondřej Madar

Abstract:

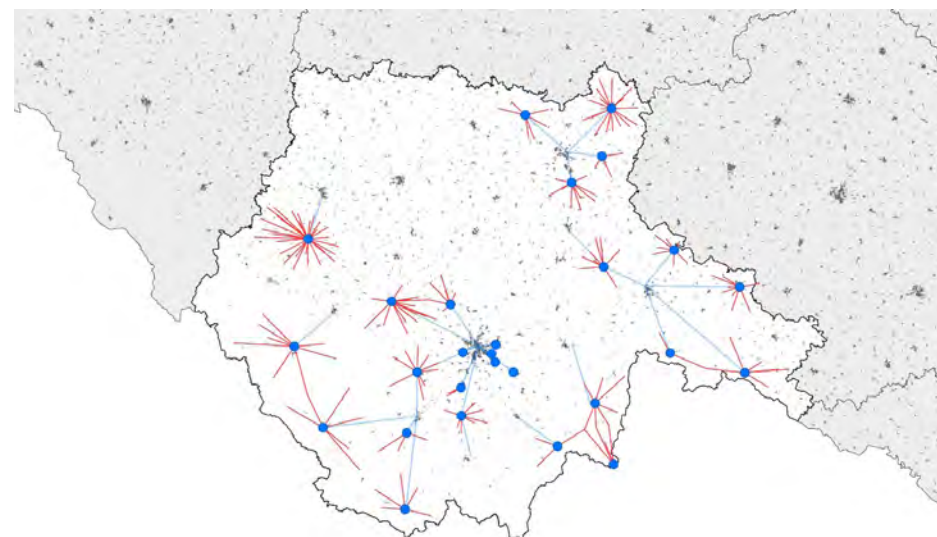
The main aim of the paper is to show the interdependence of small towns of 2 to 4 thousand inhabitants with settlements that are larger, or smaller to them. It is the function of these small towns in the framework of their region that influences their internal form, which the paper tries to prove through the results of the analysis carried out on a sample of all towns in the South Bohemian region that meet the population range mentioned above. Some of the problems of small towns are much more related to the context of their region than to their internal structure and form. This paper focuses on the issue of the quality of amenities, with a particular focus on commercial amenities. The attractiveness of a city is often measured by its own inhabitants precisely in relation to the existence of these elements, and so the available comparisons, such as the company's individual 'Municipalities in Data' indices, which rank municipalities in the overall so-called Quality of Life Index, are very often based on comparisons of amenity elements. It is therefore clear that amenities are essential to the attractiveness of a settlement. Yet small towns, and rural settlements in particular, are logically the most problematic category of settlements in this perspective. The paper therefore brings a new perspective to these comparisons and focuses specifically on assessing the quality of amenities, which it does through in-depth data analysis. The results are then compared with the role of the town in the settlement structure expressed by its catchment area, or the transport relations between the town under study and its related settlements. As a result, the cities are divided according to their roles in the settlement structure of the South Bohemian region and the relationship between this role and the quality of amenities is found. Subsequently, with these results it is possible to determine which towns are below the regional average in this aspect and which, on the opposite, can serve as good examples of a small town. The paper is part of a broader work aiming to develop a comparative methodology that could help municipalities identify their reserves in amenity quality and then be able to address these effectively through urban and spatial planning tools.

Keywords:

Settlement; amenities; catchment area; commuting; roles of the town; services

MADAR, Ondřej (2023). Role měst do 5 tisíc obyvatel velikosti v sídelní struktuře širšího regionu a její vliv na kvalitu služeb v těchto městech. In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 16*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 60–76. ISBN 978-80-01-07215-8. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uvedte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

Obr. 1 – Vazby sídelní struktury zkoumaných malých měst jihočeského kraje (Madar 2022)

1 Úvod

Příspěvek zaměřený na vzájemný vztah kvality občanské vybavenosti a role malého města v sídelní struktuře regionu mapuje možné souvislosti mezi polohou malých měst vůči jejich větším sousedním sídlům, popřípadě kvalitou dojížděky a nakonec vztah mezi formou a velikostí spádového území obce a kvalitou jeho občanské vybavenosti.

Výsledky shrnuté tímto příspěvkem vychází z důkladné analýzy vypracované v rámci dizertační práce autora příspěvku, která se zaměřila na statistické a maximálně objektivní zkoumání parametrů malých měst. Na jedné straně tohoto průzkumu stály parametry urbanistické a především ty týkající se zasazení sídelního celku do širší sídelní struktury regionu. Tyto vyzkoumané údaje byly následně porovnávány s kvalitou občanské vybavenosti, která je v tomto případě reprezentována parametrem rozmanitosti občanské vybavenosti. Ten analýza využívá pro exaktní pojmenování jinak špatně definovatelné kvality vybavenosti takto malých sídel.

Výsledkem tohoto porovnání je pojmenování nedostatků některých konkrétních měst, nebo naopak vyzdvihnutí měst, která si v citované statistice vedou lépe než jiná srovnávaná. Především je ale cílem najít zobecnitelná tvrzení poukazující na urbanistické a územně plánovací parametry vedoucí k vyšší statistické šanci na výskyt komerční občanské vybavenosti, která není podmíněna přímými zásahy samosprávy a státní správy. Právě nepřímé urbanistické a územně plánovací vlivy, které mohou být ovlivněny především samosprávou měst, mají být výsledkem práce a vodítkem k budoucímu rozhodování v území.

Nejprve je ale nutné definovat, jaké jsou hypotézy výzkumu a o jaká města se vlastně jedná. Proč se příspěvek věnuje právě jim a také, jakou vybavenost popsána analýza sleduje.

2 Hypotéza výzkumu

Jak bylo řečeno v úvodu, analýza a následně i tento příspěvek zkoumají vztah sídelní struktury regionu a komerční občanské vybavenosti měst v centru těchto regionů. Základní výzkumnou otázkou tedy bylo, zda tento vztah existuje a případně jaký je. Tato závislost následně byla definována hypotézou, která zní takto: **Občanská vybavenost města je závislá na roli v sídelní struktuře.**

Následně ale bylo nutné přesněji definovat, o jakou závislost by se tedy mělo jednat. Při této otázce je potřeba rozhlédnout se do regionu obklopujícího zkoumané sídlo a sledovat jeho vztahy s většími, ale i menšími sídly v okolí. Vzhledem k tomu, že zkoumaná sídla jsou někde na hranici mezi venkovskou formou osídlení a městským životem, byl jako první definován vztah k významnějším městům v okolí, do jejichž spádového území zkoumaná města patří. Proto byla základní hypotéza definována tak, aby hodnotila tento vztah na základě úrovně závislosti zkoumaného sídla na jeho větším středisku. Definice dílčí hypotézy zní takto: **Kvalita občanské vybavenosti je tím vyšší, čím menší a hůře vybavené je nejbližší významnější sídlo v urbanistické struktuře osídlení.**

Když se soustředíme přímo na město samotné, tak není složité hledat popisný parametr, který by lépe vystihoval kupní sílu a význam tohoto celku. Samozřejmě se jedná o počet obyvatel města, jakožto základní definiční údaj každého města. Druhá dílčí hypotéza zaměřená na město samotné tedy zní: **Kvalita občanské vybavenosti je tím vyšší, čím větší je počet obyvatel města**

Když analýza dojde k výsledkům sídelních vztahů směrem nahoru a po zaměření se na interní popis města, tak zbývá definovat vztah tohoto k sídlům, která jsou menší, než zkoumaná jednotka. Většina měst totiž zcela neopominutelně obsluhuje svojí občanskou vybaveností, a to i tou komerční, i obce, které jsou ještě menší, tedy jednoznačně venkovské, a nacházejí se v jeho spádovém území. Právě spádové území a jeho parametry jsou tedy poslední dílčí hypotézou, která popisuje v předložené analýze vztah města k sídelní struktuře, které je součástí. Popis tohoto vztahu je tedy reprezentován definicí: **Kvalita občanské vybavenosti je tím vyšší, čím větší je počet obyvatel celého spádového území.**

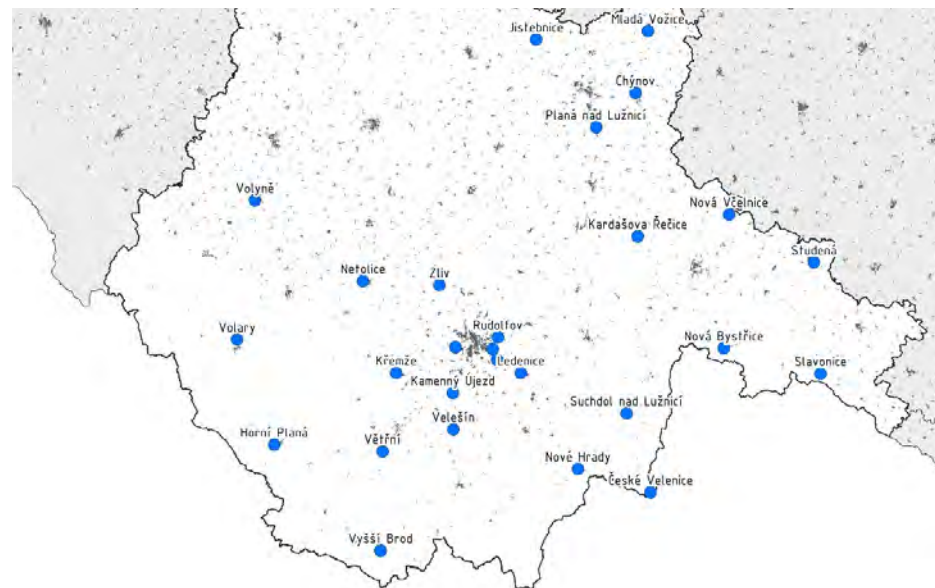
Analýza se tedy opírá o tři dílčí hypotézy určující roli města směrem nahoru, směrem dovnitř a nakonec směrem dolů. Výsledky tedy určují, které části těchto vzájemných vztahů jsou pro další zkoumání relevantní a které naopak nejeví znaky závislosti.

3 Definování malého města pro účely příspěvku a výběr zkoumaných měst

Jako první je potřeba říct, jakých sídel se příspěvek a analýza, která je jeho hlavním podkladem, týká. Města a jejich velikost se v čase mění stejně, jako se mění kritéria právě pro to, co ještě městem nazýváme. Zákon č. 128/2000 Sb., tedy Zákon o obcích v § 3, odst. 1. definuje město jako „Obec, která má alespoň 3 000 obyvatel, je městem, pokud tak na návrh obce stanoví předseda Poslanecké sněmovny po vyjádření vlády.“ (Zákon č. 128/2000 Sb., 2000) Dle této definice by tedy městem nešlo nazývat ani některá se zkoumaných sídel, jelikož jsou menší, než tato hranice určuje. V sídelní struktuře ČR jsou malá města velmi tradiční formou osídlení, jelikož vznik většiny z nich sahá do období středověku. Proto také mají městský charakter v sídelní struktuře i taková sídla, která počet 3000 obyvatel nesplňují. I vypracovaná analýza zkoumá sídla přesně na této hranici a to právě proto, že nejmenší sídla označovaná jako města jsou kombinací městského a venkovského způsobu života a tak není zcela jasné, jaké nároky na občanskou vybavenost mají mít a jaký standart tedy mohou jejich obyvatelé vyžadovat a zástupci města následně uplatňovat při hodnocení.

Rozmezí počtu obyvatel, které vydefinovalo vzorek podrobený analýze začíná počtem 2000 obyvatel. Tudíž jsou v práci zahrnuty i některé městyse. Horní hranice byla dána především s ohledem na počet vzorků v jihočeském kraji. Města nad 4 tisíce obyvatel již řeší jiné provozní problémy a výzvy spojené právě s vybaveností, kdy dost často již jde o otázku kvantity. Jednotlivé druhy vybavenosti v nich většinou jsou zastoupeny, ale problém je v jejich množství a kvalitě služeb, které poskytují. Zároveň srovnávání měst o téměř dvojnásobném, respektive polovičním rozmezí obyvatel přináší obtíže spojené s relevancí takového porovnání. Proto bylo rozhodnuto o rozmezí od dvou do čtyř tisíc obyvatel. Jedná se tedy dle zákona o obcích (Zákon č. 128/2000 Sb., 2000) o nejmenší možná města a naopak největší venkovská sídla ve zkoumaném území.

Dalším kritériem pro výběr vzorků bylo zvolené území. Aby nebyla sídla vybírána tendenčně a subjektivně, bylo nutné vymezit rozsah území, ve kterém dojde k analýze VŠECH sídel splňujících předchozí kritérium počtu obyvatel. Pro tento účel se zvolil, stejně jako v dizertační práci autora, celý jihočeský kraj. Toto vymezení zadání dává dohromady 27 malých měst, která splňují kritérium počtu obyvatel. To je již dostatečně velký počet měst, aby se ukázaly rozdíly mezi jednotlivými městy a ty se daly, byť samozřejmě s rezervou, zobecnit.

Obr. 2 – Vybraná města

4 Sídelní struktura

Česká republika, ostatně jako většina střední Evropy, má jedinečnou, výjimečně hustou síť sídel. Je to dáno historií a intenzitou rozvoje celého tohoto regionu. Tato sídla, od velkoměst, přes středně velká města až k venkovským sídlům a samotám tvoří síť, která má propojenou a zemědělskou tradicí utvářenou strukturu. Sídelní strukturu definuje například Slovník soudobého urbanismu od Jiřího Hrůzy takto:

„Každá sídelní soustava i její jednotlivé články, aglomerace, města, obce i jejich části mají určité vnitřní uspořádání a vzájemné vztahy svých jednotlivých komponent, které bývají obvykle označovány jako struktura. Je přitom možno rozlišovat zejména strukturu sociální, ekonomickou, funkční a prostorovou, které spolu vzájemně souvisejí.

Východiskem je sociální struktura, charakterizovaná společenským uspořádáním, sociální, profesionální, věkovou a případně i národnostní skladbou obyvatelstva. Tyto ukazatele souvisejí bezprostředně se sociálním řádem, stejně jako ekonomická struktura, vyjadřující charakteristiku výrobních sil, význam a podíly jednotlivých odvětví výroby služeb i správních, kulturních, školských a vědeckých institucí.

Základní sociální a ekonomické funkce uspořádání jsou pak promítnuty do prostoru a projevují se ve funkční struktuře. Ta vyjadřuje především rozmístění jednotlivých druhů pracovišť, bydlišť, vybavení a služeb, rekreačních zařízení a různých institucí a jejich vzájemné vazby a dostupnost.

Vlastním ztělesněním sociálního a funkčního uspořádání města a zároveň vyjádřením estetických představ a kulturní úrovně společnosti je pak jeho prostorová struktura, odrážející se v jeho půdorysné dispozici, uspořádání a vazbách uliční sítě a prostorů, rozložení volných a zastavěných území, hmotovém uspořádání, výškovém zónování a rozložení dominant, siluetě i včlenění do přírodního prostředí. To znamená, že prostorová struktura je fyzickým vyjádřením kompozice města a jeho funkčního obsahu.

V tomto smyslu je struktura města i osídlení jeho nejsoubornějším projevem a zaslouží si jak v teorii, tak i v praxi územního plánování a výstavby daleko větší pozornost než doposud. Nejde přitom jen o statické zvládnutí struktury, ale o její vývoj a změny v prostoru a v plynutí fyzického i společenského času. Prostorová struktura je při tom odrazem společenských procesů, které ji formují podle svých potřeb, ale zároveň na tyto procesy aktivně působí buď jejich usnadňováním a podporou, nebo také jejich ztěžováním a brzděním.

Současný urbanismus se zabývá pouze některými aspekty společenské a hmotné struktury města a dochází k určitým zevšeobecněným představám o jejím základním uspořádání. Nejznámějším z nich je princip koncentrického uspořádání jednotlivých pásem, který vzniká působením gravitačních, centripetálních a centrifugálních sil a bývá aplikován pro rozložení obyvatel, jejich hustotu, hodnotu městských území, výšku zástavby a podobně. Dalším obecnějším principem je sektorové uspořádání, případně uspořádání polycentrické. Skutečná struktura bývá v jednotlivých případech mnohem složitější, je ovlivněna mnoha faktory a navíc je ji možno označit do určité míry za kinetickou a dynamickou. Kromě toho je struktura města tvořena nejen územími a objekty, přizpůsobenými pro určité funkce a jim odpovídající činnosti, ale také je spojujícími komunikačními koridory, sloužícími pohybu a přesunu hmot, lidí a informací.

Smyslem zkoumání struktury osídlení a měst je především pochopit rozmístění jednotlivých aktivit v prostoru, rozpoznat zákonitosti tohoto rozmístění i vzájemných vztahů a umět pak předvídat, plánovat, regulovat a usměrňovat další vývoj v kladném smyslu a v zájmu optimálních podmínek existence společnosti a člověka.“ (Jiří Hrůza 1977)

5 Metodika výzkumu

5.1 Určení kvality vybavenosti

Počty a kvalita prvků občanské vybavenosti je přebrána z dalších prací autora na toto téma. Tabulka s kvalitativním hodnocením je tedy vyhodnocena stejnými metodami, jako v případě jiných prací autora. Jedná se o monitoring vybavenosti manuálně provedený s pomocí mapových serverů a uličních fotek. Tyto údaje byly dále zaříděny a byl u jednotlivých měst určen cílový koeficient kvality občanské vybavenosti.

Tento koeficient vyhodnocuje počet DRUHŮ občanské vybavenosti na 100 obyvatel města.

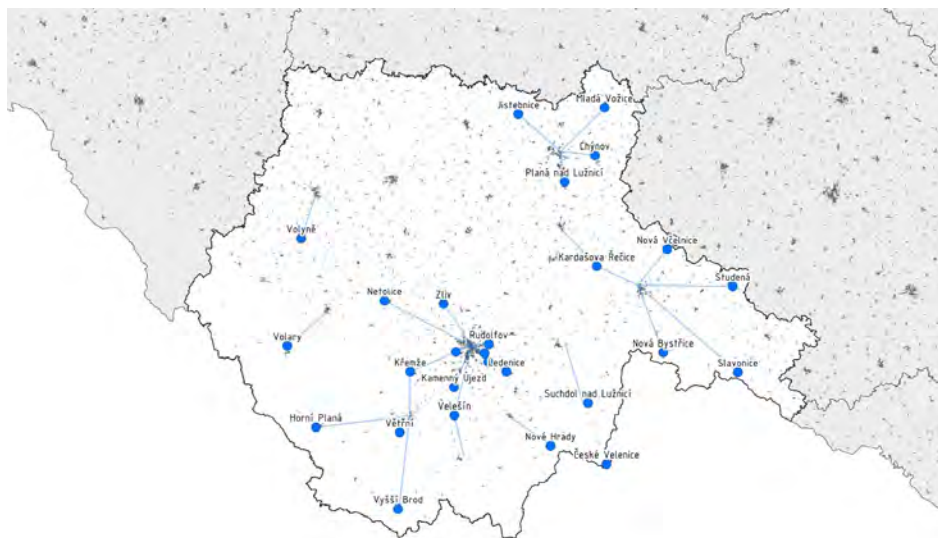
K tomuto číslu práce došla skrze porovnávání celkového počtu prvků vybavenosti, který ovšem vytvářel značné statistické odchylky u měst, která mají některého specifického druhu vybavenosti výrazně více, než jiná města. Příkladem jsou turisticky atraktivní lokality, kde je často zásadně více ubytovacích zařízení, než v jiných městech veškeré další vybavenosti. Proto bylo logickým krokem přejít na hodnocení počtu rozdílných druhů vybavenosti, kde například 10 penzionů promlouvá do statistiky pouze jako přítomnost tohoto druhu vybavenosti skrze číslovku 1. Díky tomu se dá lépe zhodnotit rozmanitost vybavenosti, což je ve výsledku pro místní obyvatele mnohem prospěšnější parametr. Pro malé město není nutně výhodou, když je úzce orientované na jeden segment služeb, jelikož to nereprezentuje možnosti, které má místní obyvatelstvo při saturování dalších svých potřeb. Na jejich životy tak již nemá přespříliš velký vliv, když má nabídku šesti různých autoservisů, nebo hotelů, ale zásadní dopad má, jestli ve městě je alespoň jeden, nebo není žádný.

Nakonec došlo ještě ke korektuře, která přepočítala tuto pestrost na 100 obyvatel daného města, což částečně maže rozdíly mezi různě velkými městy a vytváří tak přesnější porovnání různě velkých měst. Nutno ovšem podotknout, že tento postup je platný pouze pro takto malá města a na větších sídlech nebyl testován!

5.2 Role města v sídelní struktuře

Sídelní struktura jihočeského kraje je velmi provázanou sítí měst a obcí. Ty se navzájem jednoznačně ovlivňují a tak není možné je zkoumat samostatně bez přihlídnutí k jejich okolí. Zároveň je tato struktura založená z většiny historicky a její doplňování bylo v průběhu posledního století menší, než tomu je v jiných českých regionech. V rámci kraje tak můžeme rozdělit sídla na více druhů, nebo podkategorií, které vystihují roli sídla v organismu kraje. Pojmenování těchto rolí má za cíl co nejvěrněji popsat skutečné funkce města ve struktuře, avšak tato problematika je natolik složitá a pro každé město individuální, že se jedná spíše o přibližné zařazení a pojmenování. Byly tak vytvořeny celkem tři kategorie sídel. Prvním jsou sídla středisková, která plní roli centra pro značné spádové území, dále potom města provinční, která tak velké spádové území nemají, ale přesto jsou svojí vybaveností zásadní pro nezanedbatelné území a jeho obyvatele a nakonec se jedná a města přidružená, která plní pouze funkci bydlení a nemají své vlastní spádové území. Naopak jsou většinou blízko většího města v jeho spádovém území.

Zařazení měst do těchto kategorií je ale čistě exaktní a vychází z jednoznačného klíče. Předpokladem je, že poměr mezi počtem obyvatel spádového území je v přesně daném poměru k počtu obyvatel města samotného. Tím vzniká parametr, který rozděluje města do zmiňovaných kategorií. Nastavení hranic však vzniklo až na základě výzkumu v těch mezích, které se zdáli být zlomové a vznikal kolem nich velký rozdíl mezi jednotlivými městy.

Obr. 3 – Spádování zkoumaných měst do větších sídel vycházející z doby dojížděky autem v minutách času. V případě podobné časové dostupnosti je město přiřazeno k oběma větším sídlům. (Madar 2022)

5.3 Rozdělení měst dle rolí v sídelní struktuře

5.3.1 Střediskové město

Město, které v sídelní struktuře plní roli střediska vybavenosti nejen pro sebe, ale i pro rozlehlé spádové území. Jedná se o města, která mají větší počet obyvatel spádového území, než obyvatel jejich samotných. Pro účely porovnání se jedná o města s poměrem obyvatel spádového území k obyvatelům města samotného vyšším, než 1,2. Tedy počet obyvatel spádového území je 1,2 krát vyšší, než počet obyvatel města samotného.

5.3.2 Provinční město

Jedná se o města, která se nacházejí většinou dál od většího sídla a plní tak roli střediska pro své okolí, ale jejich spádové území není natolik obydleno, aby celkový počet obyvatel města a jeho spádového území výrazně rostl vlivem spádového území, nebo se jedná o drobnější rozlohu spádového území. Pro účely porovnání se jedná o města s poměrem obyvatel spádového území k obyvatelům města samotného od 0,4 do 1,2. Prakticky se tedy jedná o města, která mají stejné, nebo menší, avšak ne zanedbatelné, spádové území, jako je počet obyvatel samotného města.

5.3.3 Přidružené město

Jedná se o sídla, která slouží převážně k bydlení svých obyvatel, ale v sídelní struktuře neplní funkci nositele vybavenosti pro okolní obce. Dojížděka do zaměstnání a do školy zde obvykle bývá nízká, naopak počet vyjíždějících je vysoký směrem k většinou blízkému většímu sídlu. Pro účely porovnání se jedná o města s poměrem obyvatel spádového území k obyvatelům města samotného nižším, než 0,4.

6 Vyhodnocení analýzy

Pro účely vyhodnocení analýzy byla města popsána, byly o nich zaznamenány statistické údaje a také byla vyrobena pro každé město karta, na které se informace shromažďují v přehledné formě. Z těchto karet následně byly převzaty vyzkoumané údaje do jednotlivých porovnání a z nich vychází vyhodnocení tří zkoumaných hypotéz. V následujících kapitolách budou popsány parametry, u který se prokázal částečný vliv, až už u konkrétních měst, nebo takový, který je možné zobecnit.

6.1 Vyhodnocení vlivu dojíždění

Malá města jsou v rámci sídelní struktury širšího území vždy částečně závislá na sídlech větších a vybavenějších. Dnešní způsob života je převážně městský a důvody, proč se nastěhovat a žít ve větším sídle, jsou z hlediska sociologického i ekonomického silné (Ferenčuhová 2013). Lepší pracovní příležitosti a kvalitnější občanská vybavenost. Spousta lidí ale stále touží žít v klidném prostředí, které se více, či méně blíží tomu venkovskému. To s sebou přináší benefity, které jsou pro velkou část populace ještě zásadnější a stojí této skupině za to, aby pro ně obětovali část pohodlnosti, kterou velké město přináší. Atraktivní krajina, klidné prostředí a komunitní pospolitost mohou nalákat tak značnou část populace, že se maloměsta i vesnice stále těší v České Republice oblibě a pro rozmanitost životního prostředí je to jediné dobře. Lidé, kteří tuto variantu zvolí, ale často chtějí kombinovat oba způsoby života během svých pracovních dní. Chtějí čerpat výhody pracovních příležitostí, potažmo kvalitnějšího vzdělávání velkého města, ale odpoledne se chtějí vrátit a trávit čas v klidném malém městě. Dojíždění do práce, či školy, tak ovlivňují každodenní život obou těchto pólů. Autobusy, vlaky a auta míří každé ráno do okresního, nebo krajského města, kde nasatí administrativní centra plná pracovních příležitostí, potažmo vzdělávacích institucí a maloměsta během této doby zůstanou o něco prázdnější. Naopak odpoledne se tyto cestující vrací a tempo velkoměsta se trochu zklidní a změní podobu (Hannelore Schläfferová, 2016; City: Život v ulicích plánovaného města) V ulicích začne proudit více lidí mířících do kaváren, restaurací a na nákupy, místo aut, která již odjela zpět do svých obcí. Naopak v maloměstě tyto auta přijedou ke svým domovům a je otázka, co se děje potom s jejich vlastníky, kteří takto přijeli z práce.

Zásadní na tomto fenoménu dojíždění pro téma občanské vybavenosti je to, jaké všechny potřeby dojíždějící saturevali po práci ještě ve velkém městě a jaké naopak chtějí nechat na návrat do své obce. Pokud vyjíždějící za prací z maloměsta nakoupí v místě, kde pracují, potažmo tam budou využívat i další služby, tak je jasné, že tyto služby přicházejí o zákazníka v tomto maloměstě, resp. budou mít tržby pouze od obyvatel, kteří ve městě přes den zůstávají. Počet vyjíždějících je přitom u tohoto druhu obcí značný.

V rámci srovnávací analýzy na zvoleném vzorku jihočeských maloměst byl z dat ČSÚ zaznamenán a seřazen počet dojíždějících do zaměstnání a do škol. Zároveň i počet vyjíždějících za stejnými účely do jiných měst, většinou právě těch okresních, nebo přímo do Českých Budějovic. Tyto data ukazují, že u většiny takto velkých měst převažuje počet lidí, kteří jezdí za prací, nebo studiem do většího města, nad počtem lidí, kteří do města dojíždějí. Tento fakt reprezentuje následující tabulka.

město	POČET OBYV	počet vyjíždějících	počet dojíždějících	rozdíl	Druhy OV / 100 obyv.
Volyně	3074	709	524	-185	2,11
Slavonice	2468	432	297	-135	1,78
Horní Planá	2114	282	219	-63	1,75
Netolice	2581	566	364	-202	1,59
Vyšší Brod	2528	388	386	-2	1,50
Nové Hrady	2551	533	383	-150	1,41
Křemže	2855	787	166	-621	1,30
Nová Bystřice	3316	475	315	-160	1,24
Mladá Vožice	2725	494	385	-109	1,14
Nová Včelnice	2278	610	223	-387	1,14
Rudolfov	2541	873	357	-516	1,14
Ledenice	2387	699	120	-579	1,13
Volary	3809	736	261	-475	1,12
Kardašova Řečice	2266	430	240	-190	1,10
Studená	2331	387	430	43	1,07
Planá nad Lužnicí	3964	718	2709	1991	1,03
České Velenice	3429	482	516	34	1,02
Jistebnice	2012	471	90	-381	0,99
Chýnov	2448	507	285	-222	0,94
Zliv	3512	1270	162	-1108	0,91
Suchdol nad Lužnicí	3591	694	579	-115	0,89
Kamenný Újezd	2307	673	202	-471	0,82
Velešín	3913	1088	564	-524	0,79
Litvínovice	2482	441	216	-225	0,60
Větrný	3993	885	587	-298	0,50
Dobrá Voda u Českých Budějovic	2634	845	253	-592	0,49
Srubec	2307	375	46	-329	0,39

Tab. 1 – Počet dojíždějících a vyjíždějících za zaměstnáním z jednotlivých zkoumaných měst (ČSÚ 2005)

Druhá tabulka ukazuje počty dojíždějících za studiem.

V obou tabulkách jsou města seřazena podle kvality občanské vybavenosti definované koeficientem druhové pestrosti na 100 obyvatel města. Z tohoto porovnání je zřejmé, že přímá souvislost mezi dojížděnkou a kvalitou vybavenosti nelze exaktně pojmenovat. I přes to ale data ukazují zajímavá fakta při pohledu na kontext konkrétního města.

Například Volyně, do které dojíždí zdaleka největší počet studentů vlivem dvou velkých středních škol, je zároveň nejlépe vybaveným městem z hodnocených. Studenti ubytovaní na internátu, potažmo i ti, kteří do města každodenně dojíždějí, jsou velmi pravděpodobně značnou kupní silou, která může pomoci udržet ve městě aktivní obchody, restaurace, nebo jiné služby. Přes tisíc studentů pohybujících se po městě každý den, přičemž se jedná vlastně o ekvivalent čtvrtiny obyvatel města, je zkratka nezanedbatelná proměnná pro všechny služby a vybavenost ve městě.

Na druhou stranu třeba Zliv, město zasazené do malebné rybníkářské krajiny Českobudějovické pánve, pocituje opačný problém. Z celkového počtu třech a půl tisíce obyvatel každý den odcestuje do práce, nebo školy 1270, potažmo 318 obyvatel. Přes den se tak po městě pohybuje reálně zhruba polovina obyvatel. I na vybavenosti města je znát, že tito dojíždějící nakupují a tráví čas spíše v Hluboké nad Vltavou, nebo Českých Budějovicích a Zliv je pro ně jen místem bydliště. A to přesto, že vzdálenost od krajského města není úplně malá v porovnání s klasickými suburbii jihočeského krajského města, jako jsou Srubec, nebo Litvínovice.

Při porovnání všech informací a dat o dojíždění do jihočeských maloměst, potažmo vyjíždění z těchto do větších měst za prací, nebo studiem, je nutné konstatovat, že přímý obecně popsatelný vliv na kvalitu občanské vybavenosti tato problematika nemá a nedá

se dokázat. Nicméně tento vliv tady je a je vždy individuální podle formy tohoto dojíždění a motivace lidí trávit svůj volný čas ve svém domovském městě. Mělo by tak být v zájmu vedení malého města, aby kvalita a dosažitelnost služeb byla v malém městě taková, že dojíždějící za zaměstnáním bude mít motivaci vracet se co nejdříve a saturovat svoje potřeby právě v centru svého malého města. Naopak v případě, že nějaká externalita, jako třeba přítomnost velké školy, nebo velkého zaměstnavatele vytváří potenciál pro vznik většího počtu prvků občanské vybavenosti, mělo by si vedení města tento potenciál uvědomovat a cíleně s ním pracovat, jelikož udržení nadstandardní pestrosti občanského vybavení ve výsledku zvyšuje životní úroveň samotným obyvatelům města.

město	POČET OBYV	počet vyjíždějících	počet dojíždějících	rozdíl	Druhy OV / 100 obyv.
Volyně	3074	245	1158	913	2,11
Slavonice	2468	191	140	-51	1,78
Horní Planá	2114	170	87	-83	1,75
Netolice	2581	200	321	121	1,59
Vyšší Brod	2528	229	53	-176	1,50
Nové Hrady	2551	197	68	-129	1,41
Křemže	2855	211	85	-126	1,30
Nová Bystřice	3316	225	39	-186	1,24
Mladá Vožice	2725	222	228	6	1,14
Nová Včelnice	2278	155	76	-79	1,14
Rudolfov	2541	251	141	-110	1,14
Ledenice	2387	158	7	-151	1,13
Volary	3809	254	90	-164	1,12
Kardašova Řečice	2266	168	82	-86	1,10
Studená	2331	195	88	-107	1,07
Planá nad Lužnicí	3964	295	68	-227	1,03
České Velenice	3429	238	133	-105	1,02
Jistebnice	2012	155	6	-149	0,99
Chýnov	2448	163	180	17	0,94
Zliv	3512	318	111	-207	0,91
Suchdol nad Lužnicí	3591	323	7	-316	0,89
Kamenný Újezd	2307	156	62	-94	0,82
Velešín	3913	348	324	-24	0,79
Litvínovice	2482	184	16	-168	0,60
Větrný	3993	327	37	-290	0,50
Dobrá Voda u Českých Budějovic	2634	196	70	-126	0,49
Srubec	2307	148	1	-147	0,39

Tab. 2 – Počet dojíždějících a vyjíždějících za studiem ze sledovaných měst (ČSÚ 2005) seřazený dle koeficientu počtu druhů občanské vybavenosti na 100 obyvatel města (Madar 2022)

6.2 Vyhodnocení vlivu vzdálenosti od většího města

Dalším parametrem, který definuje vzájemný vztah dvou měst v sídelní struktuře, v tomto případě většinou většího a menšího je jejich fyzická, nebo dopravní vzdálenost. Ta ovlivňuje nejen velikosti spádových území těchto sídel, ale také kompetence místních samospráv a především motivaci lidí bydlet a stavět, potažmo nestavět právě na tomto místě. V dnešní době je vzdálenost sídel vnímána úplně jinak, než tomu bylo jindy v historii, jelikož soudobé dopravní prostředky nám umožňují velmi efektivní a rychlou dopravu, pokud k tomu máme potřebnou infrastrukturu.

Proto příliš nedává smysl v dnešní době měřit vzdálenost sídel v absolutní hodnotě, tedy kilometrech. Ty jsou rozhodující pro chodce, potažmo cyklisty, ale dojíždějící v naší analýze jsou definováni jako dojíždějící veřejnou dopravou, potažmo u měření časové náročnosti dopravy do většího města autem. Čas dojezdu je totiž závislý na podobě komunikace, která obě města spojuje. Díky tomu je dojíždění například z Chýnova u Tábora do Českých Budějovic stejně časově náročné, jako třeba z Nových

Hradů, přičemž vzdálenost Chýnova od Budějovic je dvojnásobná, nežli Nových Hradů. To vše jen vlivem dálnice, která tábořskou aglomeraci včetně Chýnova spojuje velmi pohodlně s Českými Budějovicemi. Je tak jasné, že při rozhodování dojíždějících hraje roli spíše čas a pohodlnost cesty, než její reálná geografická délka.

Pro úplnost je třeba doplnit, že naměřené doby se vztahují k časové distanci od posuzovaného města k nejbližšímu městu většímu, tedy ne nutně ke krajskému, nebo okresnímu.

NAZEV OBCE	Větší město	Vzdálenost (min)	Druhy OV / 100 obyv.
Volyně	Strakonice	12	2,11
Slavonice	Dačice	15	1,78
Horní Planá	Český Krumlov	32	1,75
Netolice	Vodňany	14	1,59
Vyšší Brod	Český Krumlov	31	1,50
Nové Hradky	Trhové Sviny	14	1,41
Křemže	Český Krumlov	20	1,30
Nová Bystřice	Jindřichův Hradec	17	1,24
Volary	Prachatice	20	1,21
Nová Včelnice	Jindřichův Hradec	14	1,14
Rudolfov	České Budějovice	11	1,14
Mladá Vožice	Tábor	23	1,14
Ledenice	České Budějovice	20	1,13
Kardašova Řečice	Jindřichův Hradec	14	1,10
Studená	Telč	14	1,07
Planá nad Lužnicí	Tábor	14	1,03
České Velenice	Gmünd	3	1,02
Jistebnice	Tábor	17	0,99
Chýnov	Tábor	16	0,94
Zliv	České Budějovice	19	0,91
Suchdol nad Lužnicí	Třeboň	18	0,89
Kamenný Újezd	České Budějovice	12	0,82
Velešín	Kaplice	14	0,79
Litvínovice	České Budějovice	6	0,60
Větrná	Český Krumlov	10	0,50
Dobrá Voda u Českých Budějovic	České Budějovice	11	0,49
Srubec	České Budějovice	12	0,39

Tab. 3 – Srovnání kvality občanské vybavenosti s časem dojíždky autem do většího města v minutách – měřeno na mapovém serveru mapy.cz (Madar 2022)

V tabulce řadí města podle kvality občanské vybavenosti v porovnání s jejich časem dojíždky do nejbližšího většího města vidíme už mnohem jasnější souvislosti. Je zde vidět, že města, která jsou v rámci sídelní struktury vzdálenější a osamocenější, jsou lépe vybaveny, což by mělo být logicky dáno tím, že pro mnoho služeb, které jsou každodenně potřebné, by bylo nepraktické jezdit daleko.

Zároveň je zajímavý, ale nikterak překvapivý fakt, že dobře vybavená města jsou většinou situována nedaleko větších aglomerací, které jsou sice větší a plní funkci spádového města, ale v měřítku kraje jsou naopak těmi menšími. Jedná se o Volyni spádující do Strakonice, Slavonice spádující do Dačic, Horní Planou spadající pod Český Krumlov, nebo Netolice, které mají nejbližší stále do Vodňan, ne do Českých Budějovic.

Vzájemný vztah těchto dvojic se zdá být samozřejmě vyváženější a méně deformující občanskou vybavenost menšího z obou celků.

Naopak na spodních místech tabulky jsou města spadující do Českých Budějovic, jako například Srubec, Dobrá Voda, nebo Litvínovice. To se dá vysvětlit atraktivitou krajského města a především charakterem těchto maloměst, který je silně rezidenční. Nicméně je dobré si tuto situaci pojmenovat a exaktně dokázat.

6.3 Rozdělení měst podle funkce

A tady se právě dostáváme k problematice toho, jaký charakter jednotlivá zkoumaná sídla mají a jaké funkce by měly obsahovat. Je totiž nekorektní srovnávat města, která leží v málo urbanizované krajině, jako jsou šumavské Volary, s městy, která jsou suburbii Českých Budějovic. Kvalitu životního prostředí totiž lze těžko hodnotit jen na základě použitého koeficientu druhové pestrosti vybavenosti, pokud toto číslo nezasadíme do kontextu. Například požadavky obyvatel Litvínovic na vlastní vybavenost jsou minimální, jelikož není problém dojet do centra Českých Budějovic a libovolnou službu saturovat právě zde. A to dokonce pěšky, nebo na kole skrze stromovku, takže velmi příjemným prostředím. Zato téměř každý druh obchodu ve zmiňovaných Volarech je existenčně důležitý pro obyvatele všech vesnic v širokém okolí, jelikož spádová oblast, kterou reprezentují právě Volary je odlehlá od jakékoliv větší městské aglomerace, která by mohla být nositelem takové vybavenosti.

Jedním z důležitých výsledků této analýzy proto je, že zkoumaná města byla rozdělena podle jejich funkční skladby na tři výše zmiňované typologické druhy. Toto rozdělení bylo definováno již v zadání a to včetně metodiky určení těchto druhů. Výsledky rozdělení škálu měst na tyto skupiny:

Města středisková

NAZEV OBCE	Větší město	Vzdálenost (min)	spádových obcí	obyvatel města	Druhy OV / 100 obyv.
Volyně	Strakonice	12	31	3074	2,11
Slavonice	Dačice	15	4	2468	1,78
Horní Planá	Český Krumlov	32	6	2114	1,75
Netolice	Vodňany	14	16	2581	1,59
Vyšší Brod	Český Krumlov	31	5	2528	1,50
Křemže	Český Krumlov	20	9	2855	1,30
Mladá Vožice	Tábor	23	18	2725	1,14
Studená	Telč	14	9	2331	1,07

Tab. 4 – Města středisková (Madar 2022)

Města provinční

NAZEV OBCE	Větší město	Vzdálenost (min)	spádových obcí	obyvatel města	Druhy OV / 100 obyv.
Nové Hradky	Trhové Sviny	14	3	2551	1,41
Volary	Prachatice	20	8	3809	1,21
Nová Včelnice	Jindřichův Hradec	14	8	2278	1,14
Kardašova Řečice	Jindřichův Hradec	14	7	2266	1,10
Planá nad Lužnicí	Tábor	14	9	3964	1,03
Jistebnice	Tábor	17	6	2012	0,99
Chýnov	Tábor	16	3	2448	0,94
Zliv	České Budějovice	19	6	3512	0,91
Suchdol nad Lužnicí	Třeboň	18	7	3591	0,89
Kamenný Újezd	České Budějovice	12	2	2307	0,82
Velešín	Kaplice	14	8	3913	0,79

Tab. 5 – Města provinční (Madar 2022)

Města přidružená

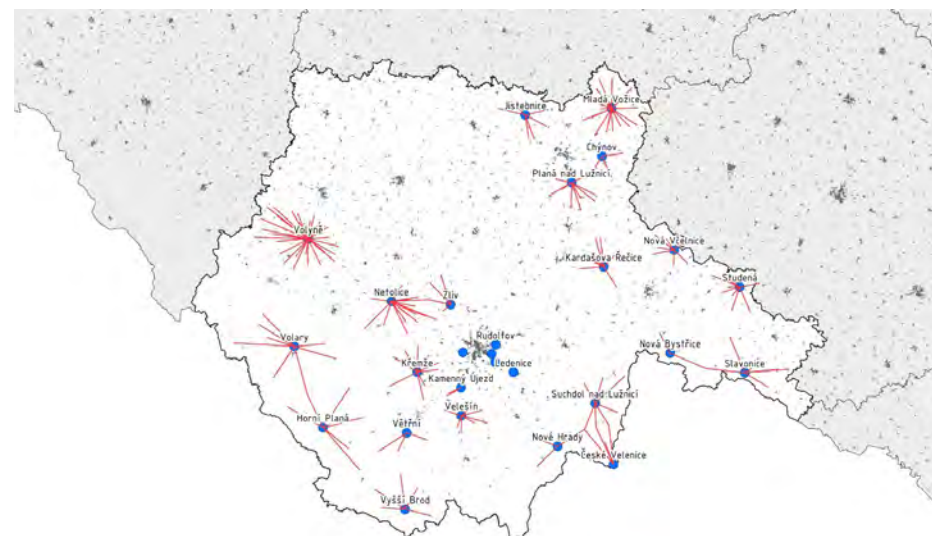
NAZEV OBCE	Větší město	Vzdálenost (min)	spádových obcí	obyvatel města	Druhý řv. / 100 obyv.
Nová Bystřice	Jindřichův Hradec	17	2	3316	1,24
Rudolfov	České Budějovice	11	0	2541	1,14
Ledenice	České Budějovice	20	0	2387	1,13
České Velenice	Gmünd	3	4	3429	1,02
Litvínovice	České Budějovice	6	0	2482	0,60
Větrná	Český Krumlov	10	3	3993	0,50
Dobrá Voda u Českých Budějovic	České Budějovice	11	0	2634	0,49
Srubec	České Budějovice	12	0	2307	0,39

Tab. 6 – Města přidružená (Madar 2022)

Výsledné individuální hodnocení by tak mělo být vždy činěno v kontextu podobných měst a tak je například relevantní říct, že při porovnání Českobudějovických předměstí, pokud je tak nazveme, je Rudolfov relativně dobře vybavené město, kde je možné zajistit základní vybavenost a služby, zatímco Srubec tyto požadavky plní podstatně hůř. Takové srovnání je již možné v praxi využít k rozhodování o tvorbě veřejných prostranství, lokaci jádra sídla, nebo revitalizaci stávajících veřejných prostor. To vše s cílem vyrovnat se kvalitou vybavenosti městům, která můžeme považovat za podobná, resp. mají stejné podmínky pro svůj rozvoj. Pro tyto účely může být tato metodika užitečná a může ukazovat, jestli mají jednotlivá města nedostatky, nebo plní svoji roli v sídelní struktuře dobře.

6.4 Vzájemný vztah mezi velikostí spádového území a kvalitou občanské vybavenosti

Vzhledem k tomu, že funkční rozdělení na výše zmiňované skupiny vychází z poměru počtu obyvatel spádového území vůči počtu obyvatel města samotného, je jasné, že se tento parametr ukázal jako zásadní a bude mu tak věnována poslední kapitola vyhodnocení. Analýza totiž došla v průběhu práce k zásadnímu předpokladu, že velikost maloměst nelze hodnotit jednoduše podle počtu obyvatel zapsaných v tomto městě, ale při hledání příčin (ne)vybavenosti sídel je nutné započítat i obyvatele obcí, které jsou na maloměstě závislé a spádují do ní.

Obr. 4 Rozsah spádového území zkoumaných měst ve vztahu k venkovským sídlům. Do spádového území jsou zařazeny všechny obce, které nemají čas dojížděky do podobně velkého, nebo většího města stejný, nebo nižší. (Madar 2022)

Výsledky ukazují, že tyto počty jsou totiž nezanedbatelné a často i přesahují počet obyvatel samotného města. Všichni lidé žijící v těchto spádových územích, jsou přitom uživateli hodnocené občanské vybavenosti. Tabulka porovnávající počty obyvatel samotných měst, počty obyvatel spádového území, jejich součet a několikrát zmiňovanou kvalitu občanské vybavenosti ukazuje celkem dobře patrné souvislosti. Právě při tomto porovnání je jasné patrné, že ač rozmezí velikosti měst není velké, jejich spádová území se zásadním způsobem liší.

Volyně, která je na vrcholu tohoto porovnání tak evidentně zajišťuje služby pro necelých 11 tisíc obyvatel, což je zásadní rozdíl oproti samotnému počtu lehce přes třech tisíc obyvatel samotného pošumavského města. Naopak většina rezidenčních měst vůbec nemá náznaky spádového území, v jejich blízkosti se nenachází obce, které by hodnocené město obsluhovalo a tudíž veškeré služby, které jsou ve městě vybudovány slouží pouze jemu samotnému. Jsou totiž sami tak silně spádující k větší městské aglomeraci, že obyvatele okolních obcí nemají důvod dojíždět do malého města, které je stejně vzdálené, jak okresní, nebo krajské centrum.

NAZEV OBCE	spádových obcí	obyvatel spádového území	obyvatel města	celkem obyvatel	Druhy OV / 100 oby.
Volyně	31	7905	3074	10979	2,11
Slavonice	4	3138	2468	5606	1,78
Horní Planá	6	2965	2114	5079	1,75
Nefolice	16	5548	2581	8129	1,59
Vyšší Brod	5	3333	2528	5861	1,50
Nové Hrady	3	2056	2551	4607	1,41
Křemže	9	5594	2855	8449	1,30
Nová Bystřice	2	1184	3316	4500	1,24
Volary	8	2370	3809	6179	1,21
Nová Včelnice	8	2143	2278	4421	1,14
Rudolfov	0	0	2541	2541	1,14
Mladá Vožice	18	3299	2725	6024	1,14
Ledenice	0	0	2387	2387	1,13
Kardašova Řečice	7	1899	2266	4165	1,10
Studená	9	3004	2331	5335	1,07
Planá nad Lužnicí	9	3662	3964	7626	1,03
České Velenice	4	1054	3429	4483	1,02
Jistebnice	6	2104	2012	4116	0,99
Chýnov	3	1625	2448	4073	0,94
Zliv	6	2660	3512	6172	0,91
Suchdol nad Lužnicí	7	2036	3591	5627	0,89
Kamenný Újezd	2	1404	2307	3711	0,82
Velešín	8	3026	3913	6939	0,79
Litvínovice	0	0	2482	2482	0,60
Větrná	3	1190	3993	5183	0,50
Dobrá Voda u Českých Budějovic	0	0	2634	2634	0,49
Srubec	0	0	2307	2307	0,39

Tab. 7 Tabulka porovnávající počty obyvatel samotných měst, počty obyvatel spádového území, jejich součet a několikrát zmiňovanou kvalitu občanské vybavenosti. U sloupců s počty obyvatel spádového území a celkového počtu obyvatel je vidět jasná korelace s parametrem druhové pestrosti občanské vybavenosti (Madar 2022)

Při tomto náhledu může být konstatováno, že některá města jsou vybavena vysloveně špatně na to, kolik obyvatel v okolí města žije. To jsou především Velešín, Suchdol nad Lužnicí, Zliv, nebo i Planá nad Lužnicí. Spojuje je velký počet obyvatel spádového území v součtu s obyvateli města, ale tomuto faktu neodpovídající pestrost občanské vybavenosti.

Naopak třeba Nové Hrady i pro malé množství obyvatel dokáží zprostředkovat relativně pestré zázemí vybavenosti. Zajímavý je také případ Rudolfova, který je taktéž celkem dobře vybavený přesto, že se již dnes jedná o suburbii Českých Budějovic a město, které zajišťuje služby pouze pro vlastní obyvatele, kterých je dva a půl tisíce.

7 Závěr analýzy

Závěr z těchto statistických porovnání je jednoznačný. Sídelní struktura jihočeského kraje je silně propojená a jednotlivá města by tento fakt měla brát na vědomí při svém rozhodování. Při pohledu na porovnávaná města by se v každém případě mělo definovat, jaké funkce má to či ono město plnit a podle toho by na něj měly být kladeny nároky.

Přidružená města rozhodně nemusí obsahovat takové množství služeb a vybavení, jako středisková, ale i tak by při svém rozvoji měly na tuto složku skladby města myslet a zajišťovat základní vybavenost na úrovni odpovídající samotnému počtu obyvatel města. I v těchto sídlech totiž výrazně zvýší kvalitu životního prostředí dostupnost služeb v pěší docházkové vzdálenosti, což může zapříčinit menší závislost na jádrovém městě. Tomu by zase ulehčilo menší množství dopravy (Leon Krier, 1998; Architecture - choice or fate) za základní vybavenosti, která by mohla být saturována v místě bydliště. Vzájemná komunikace v tomto případě Českých Budějovic s jejich suburbii je proto rozhodně na místě!

Naopak středisková sídla v jednotlivých regionem by měla mít na paměti, že nerozhodují o vybavenosti pouze pro své vlastní obyvatele, ale že jejich vliv a dosah je daleko větší. I zde je otázkou, jestli při tvorbě územních plánů, nebo podpoře podnikání nemyslí tato města trochu egocentricky pouze na sebe a nezapomínají na okolní obce. Přitom vzájemná podpora může být oboustranně přínosná a může se projevit v kvalitě občanské vybavenosti, kterou bude maloměsto schopno nabízet.

Výsledkem tedy je exaktní a objektivně dokázaný fakt, že kvalita občanské vybavenosti závisí na celkovém počtu obyvatel města **a jeho spádového území**. Ne pouze na samotném počtu obyvatel pouze města! To samo sebou souvisí i s tím, že pestrost nabídky občanské vybavenosti roste až na výjimky úměrně se vzdáleností sídla od většího města. Ta totiž ovlivňuje počet malých obcí, které budou spadat do spádového území toho či onoho malého města. Roli přitom hraje i velikost a atraktivita tohoto většího města, která mění motivace lidí a jejich preferencí při volbě využívaných služeb.

V rámci jednotlivých hypotéz lze tedy konstatovat, že zatímco první hypotézu týkající se role města v sídelní struktuře lze prokázat na vztahu kvality vybavenosti k času dojížděky do většího města a především na vztahu kvality občanské vybavenosti k velikosti spádového území v součtu se samotným počtem obyvatel města. Role města v sídelní struktuře určená právě tímto součtem se ukazuje jako zásadní a lepší popisný údaj, než je prostý počet obyvatel hodnoceného města.

Z toho vychází zároveň negace třetí hypotézy, která tvrdí, že kvalita vybavenosti je přímo úměrná počtu obyvatel města.

Druhá hypotéza hodnotící vliv velikosti nejbližšího nadřazeného sídla se nedá jednoznačně prokázat.

8 Závěry příspěvku

Co z těchto výsledků plyne pro jednotlivá města, resp. pro obor územního plánování obecně? Výsledky ukazují některé důležité detaily o sídelní struktuře jako takové, ale i roli jednotlivých sídel v ní.

Prvním důležitým bodem, na který analýza upozorňuje, je roztřídění měst podle jejich role. Samosprávy těchto měst by měly mít zájem se porovnávat s podobně situovanými městy a z těchto porovnání vycházet při hodnocení vlastní vybavenosti. Je jasné, že každé město pracuje s podmínkami, které jsou částečně externě dané, ať už historicky, nebo na základě krajinného potenciálu, ale když uděláme srovnání měst s podobnými vstupními potenciály, tak můžeme zjistit, kde je tento potenciál naplněn a město je saturované v rámci možností dobře a naopak, jaká sídla mají rezervy ve své vybavenosti přesto, že jejich potenciál by dovolil více využívat kupní sílu ve městě a udržovat tak větší pestrost, potažmo kvalitu občanského vybavení. Tato porovnání by mohla například na dobře fungujících platformách sdružení více obcí v rámci místních regionů, nebo na základě podnětu krajského úřadu, který by mohl mít takovýto nadhled na úroveň jednotlivých částí kraje.

Druhým důležitým výsledkem je dokázaný fakt, že velikost spádového území, respektive celkový počet jeho obyvatel má na četnost i pestrost občanského vybavení v malém městě větší vliv, než počet obyvatel samotného města. Tento fakt ukazuje na důležitost regionálního plánování, které ale v českém právním řádu nemá příliš oporu. Územní plány měst se tak soustřeďují často dost centricky na město samotné a samospráva tak snadno může udělat chybu v předpokladech, pro kolik lidí vlastně zajišťuje veřejnou, ale i komerční vybavenost. Rozhodování o formě veřejných prostranství, nebo formování parciálního jádra města tak mohou nabývat nový rozměr, když si vedení města uvědomí, že počet obyvatel využívajících jeho služby je zásadně vyšší, než s jakým číslem se většinou operuje.

Třetím východiskem, které výsledky naznačují, je hypotéza, že samostatnost jednotlivých sídel je z tohoto pohledu žádoucí. Samozřejmě, že svoji polohu město již nezmění, ale další rozvoj jeho samotného již ano, stejně tak, jako rozvoj většího sídla v jeho blízkosti by bylo vhodné koncipovat tak, aby rozvoj příliš neohrožoval suverenitu menších spádových měst. Stejně jako byl vymezen prstenec zeleně okolo Prahy, k jehož plánování v rámci plnění cílů programového prohlášení 2006–2010 „Praha – město pro život“ (Rada Hlavního města Prahy 2007) byla dokonce Radou hlavního města Prahy zřízena komise pro koordinaci budování zeleného pásu. Takový rozestup mezi sídly by zajistil menším městům lepší podmínky pro jednání s investory občanské vybavenosti, ale také větší motivaci vlastních obyvatel saturovat své potřeby v místě bydliště.

Sídelní struktura tak jednoznačně ovlivňuje vybavenost jednotlivých měst, která ji tvoří, přičemž zranitelnou částí této sítě jsou právě nejmenší městská sídla a také sídla venkovská. Právě pro tuto zranitelnost by se na malá sídla nemělo zapomínat a rozmanitost velikosti sídel celé struktury regionu je potřeba zachovávat jako zásadní kulturní hodnotu. Takovou péčí, bude možné zároveň zachovat rozmanitost a kvalitu služeb nejen v místech velké kupní síly, ale i tam, kde nejsou podmínky pro podnikání momentálně tak přívětivé. Dostupnost vybavenosti veřejné i komerční je přitom důležitou zásadou pro udržitelný rozvoj celého systému ze sociologického i ekologického hlediska.

Zdroje

- ČESKÝ ÚŘAD ZEMĚMĚŘICKÝ A KATASTRÁLNÍ Mapový podklad – Data50, 2021 © Český úřad zeměměřický a katastrální, www.cuzk.cz.
- ESRI (2012) *ArcČR 500 - digitální vektorová geografická databáze České republiky*. ESRI [online]. Dostupné z: <https://www.arcdata.cz/produkty/geograficka-data/arccr-4-0>
- FERENČUHOVÁ, Slavomíra. *Sociologie města 20. a 21. století*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2013. *Základy sociologie*. ISBN 978-80-7419-162-6.
- HRŮZA, Jiří. *Slovník soudobého urbanismu*. Praha: Odeon, 1977.
- KRIER, Léon. *Architektura - volba nebo osud*. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-200-0012-7.
- MADAR, Ondřej. *Studie k odborné rozpravě nad dizertační prací: Občanská vybavenost malých měst*. Praha 2022
- RADA HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY, *Programové prohlášení Rady hlavního města Prahy Pro volební období 2006–2010*. Praha, 2007 [online]. Copyright © 2023 [cit. 12.01.2023]. Dostupné z: https://www.praha.eu/jnp/cz/o_meste/magistrat/tiskovy_servis/archiv_tiskovych_zprav/mestska_rada_schvalila_sve_programove.html
- SCHLAFFER, Hannelore. *City: život v ulicích plánovaného města*. Přeložil Eliška DUBCOVÁ. Zlín: Archa, 2016. a *Architektura*. ISBN 978-80-87545-48-5.
- Sčítání lidu, domů a bytů k 1.3.2001. Praha: Český statistický úřad, 2003. *Obyvatelstvo*. ISBN 80-250-0608-5.

Informace o autorovi

Ing. arch. Ondřej Madar

Fakulta stavební ČVUT v Praze, Katedra urbanismu a územního plánování

madar.architektura@gmail.com

Zážitková pedagogika jako nástroj výuky studentů urbanismu a krajinného plánování

Experiential Pedagogy as a Teaching Tool For Students of Urban Design and Landscape Planning

Zuzana Boušková, Tereza Švárová

Abstract:

Currently, the Department of Urban Design, Town and Regional Planning provides students with the teaching of the basics of urbanism, landscape architecture as well as town and village planning. Within the framework of specific subjects, students attend a series of professional lectures, which are supplemented by exercises on the premises of the faculty. Especially in the field of urbanism and spatial planning, the condition for passing the course is usually an independent thesis-syllabi, in which students create a proposal, consult experts or apply theoretical knowledge from lectures. This is a standardized approach, used by probably all universities that teach these subjects. However, it follows from experience, official evaluations of students, or unofficial debates that this method of teaching does not bring students the expected level of knowledge and understanding.

The contribution deals with the possibilities of innovative approaches to the teaching itself, the practical grasp of theoretical parts that are often meaningless to students or popularizing and made accessible by the spectrum of these disciplines. Some of these approaches can also be applied to the lay public of various age categories.

The article shows activities that are used especially in the teaching of the students of the subjects Urbanism 2, Basics of urbanism, and Rural settlement planning. The given interactive inputs to teaching, which fulfill the principles of experiential pedagogy, include activities in the school environment, outside the faculty, or in a virtual environment (this environment was created in connection with the need for interactions during The COVID-19 pandemic). Almost all of the demonstrated approaches represent a demanding, but highly attractive, innovative, and effective educational tool that can be successfully used in both school and extra-curricular education and training.

The theoretical basis of these inputs is the phenomena of experiential pedagogy and simulation games and their potential to positively influence human development at every level of education.

Keywords:

experiential pedagogy, simulation games, urban planning, territorial planning, interactive education, emotions

BOUŠKOVÁ, Zuzana, ŠVÁROVÁ, Tereza (2023). Zážitková pedagogika jako nástroj výuky studentů urbanismu a krajinného plánování. In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 16*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 77–89. ISBN 978-80-01-07215-8. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uveďte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

1 Úvod

Katedra urbanismu a územního plánování (K127) Fakulty stavební ČVUT v Praze zajišťuje v současné době pro studenty výuku širokého spektra témat od urbanismu, krajinářské architektury, plánování měst a obcí až po předměty, související s městským inženýrstvím. V rámci vyučované látky absolvují studenti na půdě fakulty dvě základní formy vysokoškolského studia - sérii odborných přednášek a cvičení. Podmínkou úspěšného zakončení předmětu (nejčastěji splnění zápočtu) je většinou samostatná práce, konzultovaná ve cvičeních, ve které studenti aplikují znalosti nabyté během přednášek. Z osobních zkušeností, oficiálních hodnocení studentů či neoficiálních debat však vyplývá, že tento způsob výuky mnohokrát nepřináší žákům očekávaný stupeň poznání, respektive pochopení dané tematiky. Studenti pak často slepě kopírují jiná, cizí řešení od starších či schopnějších spolužáků bez vlastní přidané hodnoty. Při hledání možností inovativních přístupů k výuce, praktickému a zejména efektivnějšímu uchopení teoretických částí jsme se setkali s termínem „Zážitková pedagogika“. Tato forma pedagogiky **zkoumá** obecně **nové, netradiční způsoby výuky**, přinášející oproti standardní výuce mnohé výhody. Je také použitelná pro různé věkové skupiny či různé obory, zaměření a předměty.

Prvním pokusem v implementaci prvků zážitkové pedagogiky na Katedře urbanismu a územního plánování Fakulty stavební ČVUT bylo zařazení aktivity AZ kvíz do výuky Urbanismu 2 v letním semestru 2021, následovalo využití interaktivní mapy v rámci distanční výuky. Během zimního semestru 2022 pak byly postupně zkušebně implementovány rozmanitější aktivity do předmětu Základy urbanismu, založené na těchto principech. Detailní popis těchto aktivit přináší kapitola Implementace prvků zážitkové pedagogiky do výuka na katedře 127.

2 Co je zážitková pedagogika?

Pedagogika neboli vzdělávání je obecný, veřejně známý pojem. Méně známou variantou je spojení „Zážitková pedagogika“, jejíž popularita však v posledních dvaceti letech závratně stoupá (Broklová, 2008). Od běžného vzdělávání, zaměřeného zejména na mechanické získávání a učení informací, se opírá o **efektivnější formu vstřebávání informací spojenou s emocemi**. Jak uvádí Horálková (2020), ke zvýšení objemu naučené látky a prohloubení pochopení učiva dochází nejen při zapojení více smyslů (v první řadě zrak a sluch), mluvenou i psanou formou jazyka (diskuse, opakování, vysvětlování druhým), ale také **prožitkem a zkušeností**, které student nabývá, když se stává **aktivním účastníkem** daného **procesu**. Propojení těchto forem poznání může mít podle Knotkové (2022) navíc výrazný (pozitivní) dopad na vnitřní motivaci ke studiu dané problematiky, ale také na formování osobnosti, umění diskuse a sociálního chování. Jedná se celkově o přístup, který lze využít při výuce všech věkových kategorií od dětí předškolního věku po vzdělávání dospělých.

2.1 Historie zážitkové pedagogiky

Získávání poznatků pomocí vlastní zkušenosti či prožitku prosazoval v rámci svých pedagogických názorů již **Jan Amos Komenský**, označovaných jako principy Školy hrou. On sám také podle France, Zounové a Martina (2007) propagoval propojení teorie a praxe. Zážitkovou pedagogiku jako pojem začal podle Pilařové (2007) používat německý pedagog **Kurt Hahn** (1886-1974), který byl nespokojený s autoritativními praktikami, provádějícími ho již během jeho studia. Je zakladatelem nejen tohoto pojmu, ale zejména mezinárodní **reformní pedagogiky**, která „*vyhází z představy, že by učení mělo zapojovat člověka do svého procesu po všech stránkách. Člověk se rozvíjí prostřednictvím hlavy, srdce a rukou. V učební metodě bychom se měli tedy snažit postihnout celkovou*

osobnost žáka, jeho psychiku, intelekt a tělesné dispozice. Na základě působení na tyto složky je vysoce pravděpodobné, že dojde k efektivnímu učení“ (Pilařová, 2007).

Hahn, ač německého původu, dlouhodobě působil v Anglii a pedagogické prvky reformní pedagogiky rozšířil i do této země. Pro tento typ výuky zde zakládal internátní školy a brzy se stal známou ikonou elitních vzdělávacích institucí. (Pilařová, 2007)

V polovině 19. století se objevuje pojem teorie **zkušenostního učení**, jejíž myšlenkovým otcem byl **John Dewey**, který kritizoval klasické „memorování“ poznatků a zdůrazňoval nutnost zapojení osobních prožitků a vlastních zkušeností. Fázemi této teorie byly: pozorování (ve smyslu pozorování okolí po daném impulzu), promýšlení (ve smyslu promýšlení toho, co se událo v podobných situacích v uplynulém čase), úsudek (ve smyslu kombinace současného pozorování a znalosti z minulosti) (Knotková, 2022).

Dalším modelem zkušenostního učení je tzv. „Lewinův model“, jehož autorem byl americký psycholog **Kurt Lewin**. Jeho model staví na „konkrétním zážitku, následuje fáze ohlédnutí a reflexe, což vede k vytvoření abstraktních návrhů a zevšeobecnění, a následuje testování důsledků návrhů v nových situacích“. Na poznatky Lewina či Deweyho navázal **David Kolb**, jehož model zkušenostního učení je podle Knotkové (2022) v současné době vůbec neznámější (užívá se název Kolbův systém učení).

Principy zábavné formy vzdělání v České republice lze v novodobé historii nalézt například u Jaroslava Foglara či Miloše Zapletala v rámci jejich skautských aktivit (Hurych, 2017). Jak uvádí Pilařová (2007), tematiku zážitkové pedagogiky jako takové zpopularizoval v letech 1992-1993 **J. Neuman** z Karlovy univerzity v Praze. Stěžejní práci na poli propagace tohoto typu výuky provádí podle Broklové (2008) **Prázdninová škola Lipnice**, která je také jednou z vůbec prvních institucí, která se zážitkové pedagogice začala věnovat. Toto centrum realizuje již čtyřicet let různé projekty pro školy či metodické kurzy pro vyučující. (O nás)

3 Kolbův systém učení

Teoretický základ zážitkové pedagogiky bývá nejčastěji vysvětlován na principu Kolbova systému učení. Tento systém totiž zjednodušeně předkládá, jak funguje samotný proces učení a kde na něj zážitková pedagogika reaguje.

Kolbův cyklus dělí podle Horálkové (2020) proces učení do čtyř částí: **zážitek, ohlédnutí se, zobecnění a aplikace** (různé překlady se liší, v originále podle Kolba a Kolbové (2013) se jedná o: Concrete Experience, Reflective Observation of the New Experience, Abstract Conceptualization, Active Experimentation).

Zážitky jako takové přichází na bázi každodenního života a studentům jsou zprostředkovány v rámci učiva. Je jich ale takové množství, že je ve většině případů nestihneme zpracovat. Chceme-li si tedy z konkrétního zážitku vzít něco podstatného (= chceme-li se naučit, poučit), je nutné se dané skutečnosti výrazněji věnovat. Následuje tedy fáze **ohlédnutí se** za aktivitou, při které dochází k připomenutí zážitku a následnému zpracování emocí, které při něm proběhly. Ve fázi **zobecnění** se zhodnocuje daný zážitek s odstupem (bez emocí) a hodnotí se proběhlá reakce. Na základě tohoto hodnocení pak student plánuje, jak se při stejné/podobné situaci bude chovat – tedy jak **aplikuje** své nově nabitě poznatky (Horálková, 2020). Po skončení tohoto cyklu nastává cyklus nový – opět ve stejném pořadí. Promění se však osoba, která do něj vstupuje, protože z předchozího cyklu se již „něco naučila“.

Zde podle Broklové (2008) nastává pravděpodobně největší rozdíl mezi metodou zážitkové pedagogiky a klasickým modelem výuky (tzv. lineárním modelem), při němž učitel standardně předává žákům neustále nové informace, ke kterým se vrací jen minimálně. Oproti tomu zážitková pedagogika pracuje s informacemi dynamicky – člověk se k získaným zkušenostem zpětně vrací a dále je využívá při získávání nových zkušeností.

Nechá-li pedagog, při znalosti Kolbova cyklu učení, žáky ohlédnout se za tématem a dostatečně ho vstřebat, může to rapidně zvýšit úspěšnost předání toho, co je v učivu podstatné.

Obr. 1 – Kolbův cyklus učení (autor Horálková 2020)

3.1 Reflexe - klíčová část zážitkové pedagogiky formou diskuze

Po samotném zážitku přichází procesy „ohlédnutí se, zobecnění a aplikace“, které bývají uskutečněny formou reflexe, nejčastěji pomocí **závěrečné diskuse**. Jedná se o uvedení poznatků a zkušeností z aktivity (např. hry, simulace apod.) do reálných situací a jejich zobecnění. Žáci si tak podle Horálkové (2020) zážitek zpracují a díky reflexi si z něj zároveň mnohé odnesou. Velké množství aktivit zážitkové pedagogiky končí právě až při této diskusi. Jak potvrzuje Stejšková a kol. (2022), diskuse samotná se ve výsledku může stát důležitější i časově náročnější, než byla předchozí činnost.

Pedagog zde standardně funguje jako zprostředkovatel diskuse. K úspěšnému dialogu je vhodné mít připravené klíčové otázky, kterými mohou být podle Činčery (2003) například: „V čem si hráči myslí, že hra odpovídala, nebo neodpovídala realitě? Jak se dané téma projevuje v reálných situacích?“ Odpovědi jsou naopak v režii studentů s minimálním příspěvkem pedagoga.

Mohou nastat situace (např. při nedostatečné hodinové dotaci), kdy nelze nechat diskusi volný, široký průběh. Tento hendikep lze zmírnit např. ohraničením tématu reflexe: „Zkuste se, prosím, vyjadřovat jen k tomu, co vám pomohlo efektivně vyřešit úlohu“, otázkou či velice často uplatňovaná metoda rozdělení studentů na menší skupiny a každé skupině zadat různé otázky pro reflexi (Zážitková pedagogika, 2013).

4 Přínosy zážitkové pedagogiky

V rámci zážitkové pedagogiky studenti přestávají být pouhými diváky, ale aktivně se účastní procesu učení. Zážitková pedagogika pracuje s autentickým zážitkem – každý žák má příležitost zažít novou zkušenost a díky zobecnění a následné aplikaci dostane příležitost si ji k tomu přenést i do každodenního života (takové zkušenosti mohou být každému jedince jiné). Může tím „získat zkušenosti, které by jinak neměl příležitost získat, zamyslet se nad věcmi, nad kterými ho nikdy nenapadlo se zamyslet“ (Broklová, 2008).

Dále má podle Horálkové (2020) „vlastní prožitek větší potenciál než pouhé vyslechnutí informací od učitele. To, že se žáci aktivně zapojí a že cítí určité emoce se zážitkem spojené, napomáhá tomu, aby si lépe zapamatovali aktivitu i z ní vyvozené závěry a poučení.“

Během dané aktivity může dojít i k určitému **zjednodušení předkládaného tématu**, ke kterému zejména díky omezené časové dotaci standardně dochází. Oproti klasickému lineárnímu způsobu učení s velkým množstvím detailních dat (bez ohlednutí se, zobecnění a aplikace), je u aktivity zážitkové pedagogiky nutné, zejména s ohledem na množství dalších fází, volit pouze základní množství informací. Dochází tak ke zcela přirozené selekci nejrelevantnějších informací, které jsou k pochopení tématu nutné.

Tato výhoda se uplatňuje zejména u méně srozumitelných, komplexnějších témat, kdy student díky emočnímu prožitku, spojenému s danou aktivitou, problematiku lépe „prožije“, tedy si snáze osvojí to, co je pro něj hůře uchopitelné.

5 Úskalí zážitkové pedagogiky

Přestože je zážitková pedagogika v mnohém přínosná, nejedná se o nejjednodušší metodu výuky. Skrývá v sobě několik potenciálních úskalí, která mohou některé zájemce o vyzkoušení této metody odradit.

Mezi ta nejdůležitější podle Činčery (2003) patří:

Časová náročnost na hodině – aby byla aktivita v rámci výuky kompletní, je nutné uskutečnit nejen část zážitkovou – hru, simulaci apod., ale také následnou reflexi – diskusi. Zvláště aktivity, které vyžadují delší úvodní slovo, resp. Úvod do tématu, mohou být časově velmi náročně. Slejšková a kol. (2011) k tématu časové náročnosti doplňují, že je také třeba zvážit dostatek prostoru na „postupně vybudování situace“ a „umožnění žákům postupně se do dané aktivity zapojit“. Tedy, že nelze počítat s tím, že budou všichni studenti vtaženi do aktivity okamžitě. Jedině tak lze dosáhnout efektu pozitivního vnímání výuky.

Časová náročnost přípravy – zařazení zážitkové pedagogiky do výuky vyžaduje domácí přípravu - ve formě nachystání materiálů (mapy, kartičky, apod) či samotná příprava učitele (lektora) - dobré pochopení postupu a zorientování se v jednotlivých fázích, aby mohl aktivitu posouvat vpřed.

Proměna vztahu pedagog (lektor) – student - jádrem hry je diskuse, při které pedagog i student vystupují v rolích na stejné úrovni. Pedagog by v ní neměl vystupovat jako hodnotící autorita (bez ohledu na to, co si o prezentovaných názorech myslí), ale jako facilitátor. V průběhu hry by měl být také motivujícím prvkem, což ve většině aktivit obnáší nutnost zapojit se do příběhu hry a přijmout v ní (někdy i trochu komickou) roli.

Jak říká Horálková (2020), „Metoda zážitkové pedagogiky vyžaduje „vysoký nadhled učitele nad učivem, kreativitu při volbě vhodné aktivity pro dosažení vytyčeného cíle, dostatečnou flexibilitu a přizpůsobivost v průběhu aktivity“.

6 Simulační hry

Aktivit, které vybočují z řady klasické školní výuky, je nespočet. Jednou z těch méně známých, ale často využívaných zejména v mimoškolním prostředí, jsou simulační hry. Hlavním principem těchto her je, že **simulují určité reálné prostředí**, ve kterém je zadán úkol, jež studenti (účastníci, hráči hry) musí vyřešit. Realita je v tomto případě dost často zjednodušená na hlavní rysy problému, v rámci kterého je hra uskutečněna, během ní jsou představeny role, které ji ovlivňují či dilemata, která během ní v reálném světě vznikají. **Studenti** ve hře zpravidla **vystupují v konkrétních rolích** jiných osob a zažívají situace, které by dané osoby prožívaly. Vsazení do herního prostředí je uvedeno pomocí jasných pravidel, velice důležitá je motivace pedagoga, který danou simulaci představuje s konkrétním **cílem**, ke kterému by se hráči během hry měli dostat (Činčera, 2003).

Právě **tento typ aktivity** má v současnosti **největší úspěšnost** v implementaci prvků zážitkové pedagogiky na katedře 127. V budoucnosti je záměr tento konkrétní způsob výuky rozšiřovat do řady předmětů, vedených právě tímto akademickým pracovištěm.

7 Implementace prvků zážitkové pedagogiky do výuka na katedře 127

V posledních třech letech zařadila katedra K127 do svých osnov několik vstupů s charakterem zážitkové pedagogiky. V letním semestru roku 2021 byla do výuky předmětu Urbanismus 2 (UR2B) zahrnuta první aktivita – AZ kvíz. Poté následovala pro stejný předmět tvorba interaktivní mapy Devjic. V rámci zimního semestru 2022 byly do předmětů Základy urbanismu (XZUR), zkušebně implementovány rozmanitější aktivity – simulační hry, karetní a diskusní hry nebo také výklady v terénu, kde byla teorie ukazována v praxi. Počet těchto činností nadále stoupá, počítá se s jejich rozšířením do dalších předmětů.

Následující podkapitoly představují dosud uskutečněné aktivity zážitkové pedagogiky, vedené členy katedry 127.

7.1 EIA v Malinovce

Autoři hry: Jan Činčera, Jiří Neustupa a Josef Šedlbauer

Popis hry: Hra simuluje veřejné projednávání úseku plánovaného investičního záměru vybudování dálniční přípojky procházejícího katastrem fiktivní obce Malinovka. Studentům jsou na jednotné situaci předloženy tři návrhy vedení jejího koridoru, přičemž každý má své výhody i nevýhody (výše investice, devastace území, náročnost technologií). Každý jednotlivec si vylosuje fiktivní postavu, za kterou bude v rámci hry vystupovat (např. různé obory, živnostníci, občané Malinovky, polická reprezentace apod.) (Činčera, 2005).

Cíl hry: Cílem hry je seznámit hráče s možnostmi ovlivnění budoucnosti svého okolí na příkladě simulace veřejného projednávání. Ilustruje různé pohledy na problém a nutnost nalézt obecně akceptovatelnou dohodu, zároveň seznamuje studenty s pojmem EIA a ukazuje ho na konkrétním případě lineární stavby. V závěru hry lze buď hlasovat o vhodné variantě či oznámit doporučenou variantu (doporučená autory hry) (Činčera, 2005).

Integrace do výuky: Hra byla studentům představena v rámci předmětu Základy urbanismu (XZUR). Jeho absolventy jsou zejména studenti oborů Životní prostředí a Architektura a stavitelství.

Časová dotace: 2 hodiny (1 standardní cvičení). Tato doba byla pro hru hraniční. Studenti své role velice prožívali a argumenty jednotlivých postav zabraly delší časový úsek, než se očekávalo. Díky tomu nebyl věnován dostatek času závěrečné diskuzi tak, aby došlo k zobecnění dle Koblova principu učení, (uvedení procesu EIA do praxe). Tento nedostatek bude v následujícím semestru napraven.

Zhodnocení: Téma EIA (popř. SEA) je studentům ve standardní výuce předkládáno okrajově až nulově. Vykládá se pouze jako pojem k memorování. Díky uvedení tohoto tématu formou simulační hry, během které studenti zastávali reálné účastníky procesu, zažili negativní i pozitivní pocity (nesouhlas, nepochopení, zadostiučinění apod.). Pochopili, co toto řízení obsahuje a udělali si základní přehled o tom, kdo v něm ve skutečnosti může vystupovat.

Role pro účastníky

Matka dvou malých dětí, bydlí v severní části Malinovky.
Obyvatel centra města, má zahrádku v kolonii Malinovka.
Obyvatel města, entomolog, sbírá na lokalitách přírodního parku.
Předseda rybářského spolku v Hřebí.
Obyvatel jižní části města, dojíždí autem do zaměstnání v Hřebí.
Správce přírodního parku.
Hruší Míha (regionální pobočka celostátního občanského sdružení)
Městská samospráva.
Podnikatel v pohostinství.
Majitel pily.
Majitel lesa u Bobka (západ).
Majitel benzínové pumpy na okraji Malinovky.
Soukromý zemědělec hospodařící na poli u Malinovky.
Autobusový dopravce na lince Žlebě – Hřebí.
Zahrádkář z kolonie Bobek, bydlí v Malinovce.
Zahrádkář z kolonie Bobek, bydlí v Jahodíně.
Zahrádkář z kolonie Malinovka.
Krajský hygienik.
Člen představenstva ZD Žlebě.

Obr. 2 – Vlevo Ukázka účastníků, kteří ve hře vystupují, autoři Činčera, Neustupa a Šedlbauer, 2013, vpravo Příprava podkladů ke hře EIA v Malinovce (Foto Zuzana Boušková, 2022)

7.2 Máme plán!

Autoři hry: Petr Klápště, konzultace Karel Maier, Jakub Vorel, Jan Činčera.

Popis hry: Stejně jako v případě projednání EIA se jedná o simulaci procesu, tentokrát proces pořízení územního plánu fiktivní vesnice. V rámci aktivity jsou „zahrány“ jednotlivé kroky pořízení této územně plánovací dokumentace. Hra má opět předem vytvořené kartičky postav (občané sídla, politická reprezentace, dotčené orgány státní správy), které mají určené záměry, které v rámci pořízení územního plánu mají prosazovat, hájit či zakazovat (nová zástavba, nová čistíčka, zeleň, vybavenost apod.).

Cíl hry: úspěšné vydání územního plánu – tedy schválení navrženého dokumentu se zohledněnými připomínkami všech zúčastněných, nalezení kompromisu (Klápště, 2013).

Integrace do výuky: Hra byla studentům představena v rámci předmětu Základy urbanismu (XZUR).

Časová dotace: 2 hodiny ((1 standardní cvičení), které se pro hru tohoto rozsahu ukázaly naprosto nedostačující. Aktivita je v této době sice hratelná, chybí však zásadní prostor pro diskuzi a zobecnění.

Zhodnocení: V rámci standardního způsobu výuky je tvorba územního plánu se všemi jeho etapami vyučována jako teorie jednotlivých kroků. Standardně jsou uváděni nejčastější účastníci procesu, kteří v daném kroku vystupují, časové lhůty apod. Odborníci, autoři územních plánů mají proces zažity, ale velice často se stává, že se snaží předat problematiku v celé své šíři. Ve své komplexitě však toto téma vyžaduje velké memorování přesných slov či čísel, pod kterými se pak ztrácí pravá podstata územního plánování. Znalost této tematiky je pro profesní praxi nutností. Hloubka vědomostí by však měla odpovídat stupni, ve kterém se o dané problematice studenti dozvídají.

Hra Máme plán! však tento složitý proces celkově „polidšuje“ a pro potřeby hraní ponechává pouze základní informace. Díky možnosti tvorby územního plánu pomocí primitivního „přesouvání kartiček“ jako důsledek konkretizace cílů, kterých chtěli dosáhnout jednotliví účastníci, se však základní množství informací zcela přirozeně rozšiřuje.

Obr. 3 - Hra Máme plán při výuce na katedře K127 (Foto Zuzana Boušková, 2022)

7.3 Adaptopolis

Autoři hry: Ekocentrum Koniklec

Popis hry: Adaptopolis představuje zástupce karetních her. Studenti se pomocí kartiček „adaptačních opatření“ snaží ze škály modrozelené infrastruktury, chytrých technologií či alternativních zdrojů energie adaptovat své město proti klimatickým změnám. Každé kolo přichází klimatická změna, kterou „zmírňují“ různá opatření. Studenti se tak seznamují s jednotlivými negativními projevy klimatických změn (např. vlny veder, povodeň, ledovka) a s možnostmi, jak se na tyto projevy adaptovat (zvyšovat odolnost a snižovat zranitelnost městského systému). V každém kole si jednotliví hráči (v případě většího počtu studentů, jako tomu bylo ve výuce na K127, lze za jednoho hráče považovat např. skupinu 2-3 lidí) volí jednu z nabízených postav (starostka, urbanista, energetik, developer, hydrolog a občan), které v rámci svých aktivit poskytují určitá zvýhodnění – použití více karet najednou a jiné. (EKOCENTRUM KONIKLEC, 2018)

Cíl hry: úspěšné adaptování sídla na klimatickou změnu.

Integrace do výuky: Hra byla studentům představena v rámci předmětu Základy urbanismu (XZUR).

Časová dotace: 2 hodiny (1 standardní cvičení), které byly pro tuto hru dostačující, délka hry totiž závisí na počtu zahraničních klimatických změn (počet kol).

Zhodnocení: Hra byla do programu cvičení zařazena jako jedna z posledních činností v rámci zatraktivnění výuky zážitkovou pedagogikou. Studenti již byli s alternativními přístupy k odborným tématům seznámeni a tyto aktivity vnímali pozitivně. Karetní hra pro ně byla novinkou, byli motivováni svojí zvědavostí a očekáváním.

Téma klimatické změny a souvisejících adaptačních opatření je v současnosti hojně skloňované, přibývá vstupů do výuky, nicméně stále se jedná pouze o teoretickou rovinu. Jedná se o nejméně odbornou hru, která byla na katedře absolvována, lze ji hrát i s absolutními laiky. Je dostupná k zakoupení v Ekocentru Koniklec.

Obr. 4 – Hra Adaptopolis ve výuce katedry K127 (Foto Zuzana Boušková, 2022)

7.4 AZ kvíz

Popis hry: Velmi známý formát znalostní a zároveň taktické hry AZ kvíz, při které studenti utvoří dva týmy, za které soutěží, zvolí si svého mluvčího, který volí políčka a tím udává strategii hry. V rámci rychlých otázek si lze snadno vyzkoušet, jak jsou na tom s problematikou daného předmětu a ověřit si, na co se mají zaměřit v přípravě na zkoušku. Ke kvízu je potřeba mít připravenou hrací tabuli (v elektronické případně tištěné formě), otázky s potřebnou tematikou a časomíru. Powerpointový dokument, který tvoří elektronickou podobu hry, je volně ke stažení na internetu (neznámý autor). Otázky lze dopsat do dokumentu tak, aby se zobrazily po kliknutí na zvolené pole, či je lze mít připravené na papíře.

Cíl hry: propojení tří stran herního pole barvou jednoho týmu, spojené se závěrečným opakováním nabytých znalostí během semestru.

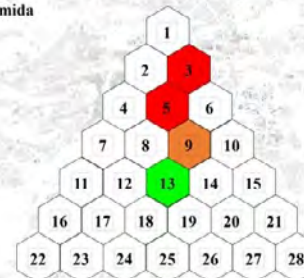
Integrace do výuky: v rámci předmětu Urbanismus 2 (UR2B), pro studenty třetího ročníku programu Architektura a stavitelství.

Časová dotace: 1 h, v rámci které byla hra na popud studentů standardně hrána dvakrát.

Zhodnocení: Při kvízu se přechází z pasivní formy výuky do formy aktivní, studenti se sami zapojují a propojují znalosti s taktikou, což přináší nejen uvolnění atmosféry v závěru cvičení. Výhodou tohoto interaktivního vstupu je zejména možnost vytvoření různých vědomostních otázek dle potřeby daného předmětu, pokrývající široké spektrum probírané látky. Tento formát byl poprvé v předmětu vyzkoušen při distanční výuce a následně byl převeden také do prezenčního studia.

Během cvičení jsme si ověřily, že je výhodou, aby u kvízu byly přítomni alespoň dva vyučující (moderace-čtení otázek a časomíra a ovládání hrací tabule), a zároveň se ukázalo jako vhodné použít kvíz jako zpestření a zaplnění jen části posledního dvouhodinového cvičení. Může být vhodnou alternativou zkušebního zápočtového testu apod.

Pyramida

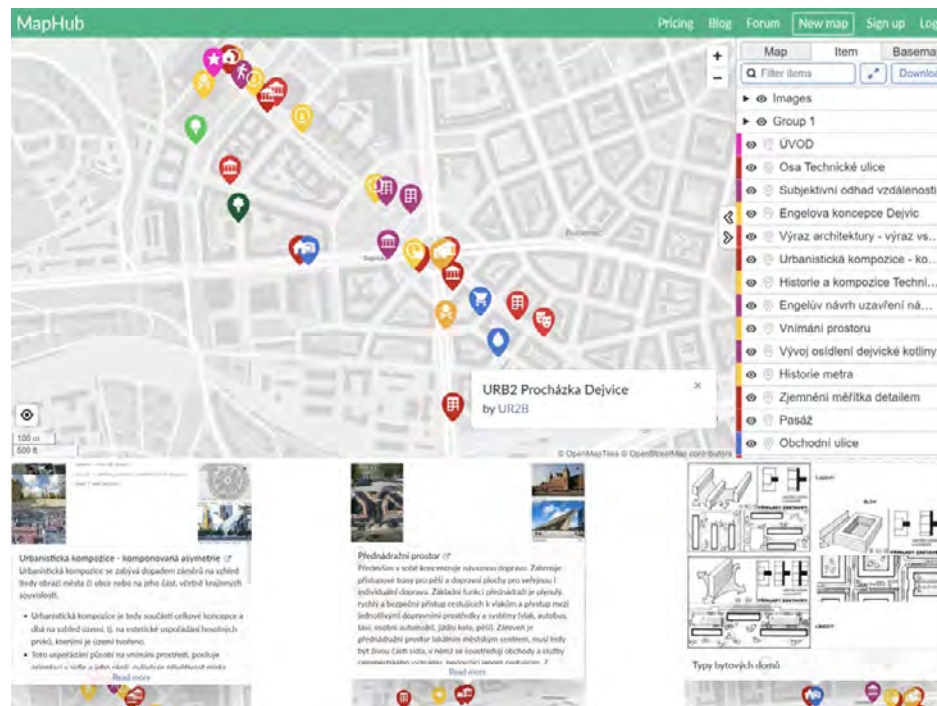

Obr. 5 – Využití formátu soutěže AZ kvíz na závěrečném cvičení předmětu Urbanismus 2 (Foto Magdalena Baramová, 2022)

7.5 Interaktivní procházka po Dejvicích

Interaktivní procházka po Dejvicích vznikla jako doplněk výuky předmětu Urbanismus 2 během COVID-19, v době, kdy byla výuka čistě distanční. Součástí tohoto předmětu je standardně komentovaná prohlídka po okolí fakulty, na které pedagog představuje pojmy z urbanistické kompozice či historie Dejvic. Standardně byla cenným doplňkem standardní výuky v lavici, kdy si studenti spojí reálné prvky s fenomény, které jsou jim předkládány.

Během pandemie COVID-19 vznikla myšlenka na tvorbu interaktivní mapy, kterou by si studenti mohli projít virtuálně (zákaz vycházení během pandemie) či později na živo, nicméně sami bez doprovodu a s interaktivním výkladem odborníka. Tato myšlenka byla přenesena do mapy, vytvořené v bezplatném mapovém prostředí MapHub, kde lze volně tvořit a následně sdílet konkrétní mapová díla s vlastním obsahem. Do mapového prostředí lze vkládat texty, obrazovou přílohu či videa, tedy vše, co je nutné k předání informací. V rámci naší „procházky po Dejvicích“ byly dokonce do textu ukryty 4 kontrolní otázky, na které studenti museli odpovídat, aby se ověřila jejich účast na této aktivitě.

Obr. 6 – Náhled interaktivní procházky pro předmět URB, Foto Zuzana Boušková, 2022

V rámci projektu NVS2021 (Terénní výuka při distančních formách vzdělávání) pak ve stejné platformě vznikla i interaktivní mapa velkolomu Čertovy schody s odborným obsahem z oblasti rekultivace.

8 Zhodnocení použití prvků zážitkové pedagogiky na katedře 127

Na základě zařazení prvků zážitkové pedagogiky do výuky na katedře 127 byla zjištěna řada pozitivních, ale i dalších faktů, na které je třeba upozornit.

Mezi jednoznačně pozitivní řadíme:

- zlepšení atmosféry ve výuce.
- prolomení bariér mezi studenty a vyučujícími, resp. překonání bariéry „nezeptám se, abych nepůsobil hloupě“. Studenti se zejména po absolvování simulačních her, kde přejímají jinou roli a vystupují za někoho jiného, osmělí a nemají strach pokládat otázky a říkat své názory, což se projevilo i do hodin, vedených klasickou formou.
- celkový pozitivní ohlas zpestření výuky a pochopení probírané látky. Oficiální studentská hodnocení v rámci univerzitní ankety i osobní rozhovory ukazují, že aktivity, které vybočují z klasického lineárního způsobu výuky, studenty baví, jsou pro ně atraktivní a sami je považují za přínosné. Díky simulačním či karetním hrám se pro ně stala témata uchopitelnější a snáze si je představili v reálné podobě.
- Hojnou účast na cvičeních. U simulačních her, zahraných v rámci předmětu XZUR, se jednalo o volitelný předmět. Tento typ cvičení obecně, díky svému charakteru nepovinného předmětu neklade na studenty nároky s ohledem na jejich účast, resp. Studenti mají často tendenci neúčastnit se cvičení, protože se nejedná o předmět s povinnou docházkou. Po zařazení interaktivních témat nebyl s účastí na cvičeních až na výjimky problém.
- Celkové zjednodušení probíraného učiva – uvědomění si pro pedagogy, jaké množství látky je studentům skutečně potřeba předat, aby danému tématu porozuměli.

Mezi potenciální komplikace zařazení prvků zážitkové pedagogiky, zjištěné na základě aktivit ve výuce katedry 127, řadíme:

- Standardní časovou dotaci 2 vyučovacími hodinami pro cvičení. Některé aktivity (např. hra Máme plán! Byly zbytečně uspěchané a nebyl zde dostatečný prostor pro diskusi. Hra se v současné době upravuje tak, aby lépe sloužila v daném časovém limitu.)
- Delší časovou přípravu lektora před samotnou aktivitou, danou nutností hlubší znalostí tématu. Studenti, kteří jsou ve fiktivní roli, „odhazují zábrany“ a nestydí se zeptat na mnohé zvidavější či „zákeřnější otázky“, které mohou být pro někoho nepřijemné.
- Možný větší personální požadavek. Naprostá většina aktivit byla vedena minimálně dvěma vyučujícími katedry 127, protože daná aktivita se v menším počtu buď obecně špatně provádí (obsluha počítače u AZ kvízu), či je daná úloha při větším množství „odborníků“ (učitelů) snáze hratelná (ostatní aktivity-Máme plán, EIA v Malinovce apod.)

9 Závěr

Využití zážitkové pedagogiky ve výuce má samozřejmě své výhody i nevýhody. Přesto je naší největší motivací myšlenka, že zážitková pedagogika nabízí něco, co jiné školní metody jen těžko dokážou, a sice skutečně studenty zaujmout, aktivně vtáhnout do procesu učení a tím i samotné učení zefektivnit.

Chceme-li zážitkovou pedagogiku zařadit do konkrétní výuky, je nutné udělat si jasno v tom, jaká je skutečná podstata dané látky, tj. co je nutné znát k pochopení konkrétní problematiky apod. – nejedná se o metodu, díky které by studenti věděli největší množství znalostí. Učení pomocí zážitkové pedagogiky je také náročnější zejména na čas (jak přípravou, tak i při předávání informací).

Pedagogika tohoto druhu má jednu hlavní výhodu – **umí vyvolávat emoce**. Ty hrají v našich životech velkou roli, a proto bychom je neměli opomíjet ani v procesu učení, kde zvyšují efektivitu poznání a pochopení odborných témat. Když hodina zafunguje, dokáže studenty skutečně vtáhnout, zaujmout a rozvíjet. Domníváme se, že má potenciál připravit studenty do reálného života snáze a lehčeji, než je tomu u standardních forem výuky. Je vhodnou formou nejen pro mladší žáky ze základních a středních škol, ale i pro studenty škol vysokých. Všem těmto skupinám totiž poskytuje to stejné - lepší porozumění novému tématu.

Při zařazení prvků zážitkové pedagogiky (zejména simulačních her) by však mělo být pamatováno na jednu věc – při větší četnosti hraní pak hrozí určitá unyllost – stejně jako je všední celý semestr sedět v lavici a psát si poznámky, můžou i neustále hrací aktivity ve výsledku působit nepřekvapivě a stejnorodě. Berme tedy tyto aktivity jako **žádané zpestření s momentem překvapení** – od studentů nás pak čeká nadšení z nezvyklé aktivity a zvýšená pozornost.

Velké poděkování patří panu prof. Ing. arch. ThLic. Jiřímu Kupkovi, Ph.D. a paní Ing. arch. Karin Dvořákové, kteří se nebojí oživit stanovené učební postupy. Děkujeme také panu Klápštěmu či panu Činčerovi, že sdílí své pracně vymyšlené hry s veřejností i našim studentům, že s námi mají při zavádění her trpělivost.

Literatura

- BROKLOVÁ, Zdeňka (2008). *Netradiční metody a formy fyzikálního vzdělávání*. Praha. Disertační práce. Univerzita Karlova. Matematicko-fyzikální fakulta, Katedra didaktiky fyziky. Vedoucí práce Dvořák, Leoš.
- ČINČERA, Jan (2003). *Simulační hry a jejich využití ve výuce*. Pedagogika, 53.ročník, str. 366-374.
- ČINČERA, Jan; KLÁPŠTĚ, Petr; MAIER, Karel (2005). *Hry a výchova k občanské společnosti*. V Praze: BEZK. ISBN 80-239-5144-0.
- EKOCENTRUM KONIKLEC (2018). *Karetní hra Adaptopolis*. [online]. Ekocentrum Koniklec. [cit. 17.1.2023]. Dostupné z: <https://www.ekocentrumkoniklec.cz/adaptopolis/>
- FRANC, Daniel, Daniel ZOUNOVÁ, Andy MARTIN (2007). *Učení zážitkem a hrou. Praktická příručka instruktora*. 1.vyd. Brno. Computer Press, a.s., ISBN 978-0-684-63828-1.
- HORÁLKOVÁ, Zuzana (2020). *Využití zážitkové pedagogiky ve výuce fyziky*. Praha. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Matematicko-fyzikální fakulta, Katedra didaktiky fyziky. Vedoucí práce Koupilová, Zdeňka.
- HURYCH, Emanuel (2007). *Zážitek a jeho reflexe ve světle přirozeného aktivního pohybu*. Gymnasion, časopis pro zážitkovou pedagogiku. Prázdňinová škola

Lipnice-Outward Bound ČR, 2017, roč. 11, č. 2, s. 18-23. ISSN 0049-9099. KLÁPŠTĚ Petr a spol. (2013). *Simulační hra Máme plán!* [online]. [cit. 17.1.2023].

Dostupné z: <https://naturesystems.cz/simulacni-hra-mame-plan>
KNOTKOVÁ, Alena (2022). *Zážitková pedagogika*. Gaudeamus, Hradec Králové. ISBN 978-80-7435-873-9

David A. Kolb and Alice Y. Kolb (2013). The Kolb learning style inventory: A Comprehensive Guide to the Theory, Psychometrics, Research on Validity and Educational Applications. [online]. [vid. 13.1.2023]: Dostupné z: <https://learningfromexperience.com/research-library/the-kolb-learning-style-inventory-4-0/>.

O nás: Kdo jsme. *Prázdňinová škola Lipnice* [online]. [cit. 2023-07-01]. Dostupné z: <https://psl.cz/o-nas/>

PILAŘOVÁ, Zuzana (2007). *Zážitková pedagogika a její přístup k výchově a vzdělávání u dětí a mládeže* [online]. České Budějovice. [vid. 17.1.2023]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/zta38m/>. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta. Vedoucí práce PhDr. Marie Bezečná.

SLEJŠKOVÁ Lucie a kol. (2011). *Škola zážitkem: zážitková pedagogika při výuce klíčových kompetencí a hodnocení žáků*. Prázdňinová škola Lipnice. ISBN 978-80-260-1046-3. Dostupné online [cit. 9.12.2022]: <https://www.psl.cz/materialy/>.

ZAPLETAL, Miloš (1990). *Zlatý fond her*. Praha: Mladá fronta. ISBN: 80-204-0120-2. Zážitková pedagogika: Handouty pro učitele (2013) In: *Investice do rozvoje vzdělávání*. s. 1-30 [online]. [cit. 13.1.2023]. Dostupné z: <https://s3.eu-central-1.amazonaws.com/uploads.mangoweb.org/sharedbeta/psl.mgw.cz/uploads/2018/05/zazitkova.pdf>

Informace o autorkách

Ing. arch. Zuzana Boušková
Katedra urbanismu a územního plánování FSv ČVUT
Zuzana.bouskova@fsv.cvut.cz

Ing. arch. Tereza Švárová
Katedra urbanismu a územního plánování FSv ČVUT
Tereza.svarova@fsv.cvut.cz

ŠÍDLA A KRAJINA

Riegrový sady – revitalizace památkově chráněného parku

Riegrový sady – revitalization of a listed park

Matouš Jebavý

Abstract:

Riegrový sady is an important listed park located in Prague 2 - Vinohrady. Three stages of the overall revitalisation of the park have already been completed. By the end of 2022, the third and final stage of the restoration will be completed. More than two thirds of the entire park will be newly revitalised. I am the author of the study of the overall revitalisation of the park and I am also gradually drawing up the projects and subsequently leading the implementation of the individual stages of the comprehensive restoration of the park under my supervision. In 2020, the implementation carried out so far advanced to the final of the Architects' Grand Prix. In the last twelve years, the park, whose original design was created by Leopold Batěk, an important personality in our field from the early 20th century, has been revitalised. His very valuable compositional design of the park could be shifted during the ongoing revitalisation to meet the current needs of the park.

The entire park is an immovable cultural monument. The revitalisation is therefore complex, all paths in the park's parts have been newly laid in ochre-coloured surface, the park's retaining walls have been restored, both main staircases and all elements of small architecture have been restored too, many of them with the participation of authorised restorers, a new amphitheatre made of sandstone blocks of stone has been built, and the absorption of all rainwater within the park has been solved by means of numerous underground water collection galleries located throughout the park. The park is newly connected to the adjacent Garden of Eden. New planting of large areas of cover woody plants on the slopes, which significantly contribute to the change in the microclimate of the park, has been implemented, and about 20,000 bulbs have been planted, which colour the park area with their flowers in the spring season. As the author of the design, I am in direct contact with the Prague 2 Municipal District, which organizes and finances both the actual revitalization and maintenance of the entire park area, as well as with the National Heritage Institute in Prague, which supervises the entire project.

Keywords:

Riegrový sady, Prague, Vinohrady, revitalization, listed park, work with rainwater, landscape architecture.

JEBAVÝ, Matouš (2023). Riegrový sady – revitalizace památkově chráněného parku . In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 16*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 92–112. ISBN 978-80-01-07215-8. ISSN 2336-7687. Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uvedte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

„Lidstvo přišlo k poznání, že zahrada není zbytečným přepychem, že věnuje-li se peněz na kus zeleně, vydá-li se za květinu, zdobící příbytek, není vyhozen, ale naopak, že jest to kapitál, na dobrý úrok uložený.“

Leopold Batěk, Praha, 1922

ředitel městských sadů na Královských Vinohradech

1 Úvod

Článek pojednává o celkové revitalizaci parku Riegrový sady v Praze 2. Autorem původní geniální úpravy parku z počátku 20. století je významný český zahradní architekt a ředitel městských sadů na Královských Vinohradech Leopold Batěk, který parku vtiskl neopakovatelný ráz a uspořádal prostor parku podle kompozičního principu dojmové gradace, jako přehlídku postupně se otevírajících výhledů na město, vrcholících ikonickým výhledem na Pražský hrad a Petřín. V letech 2010 – 2022 proběhla rekonstrukce jižní, západní a severní části tohoto parku podle mnou vypracované studie a jednotlivých projektů, podpořených soustavným autorským dozorem realizace.

2 Rešerše, metodika, výsledky a diskuze

Studie celkové komplexní revitalizace parku, kterou jsem měl možnost vypracovat, identifikovala zmíněný kompoziční princip Leopolda Batěka a podřídila mu novou citlivou úpravu celého prostoru parku. V současné době se dokončuje postupná revitalizace parku Riegrový sady v Praze 2, realizovaná na základě mé celkové studie a jednotlivých, mnou postupně zpracovávaných projektů. Vypracovány již byly konkrétní projekty pro revitalizaci jižní části parku v oblasti pod Sokolovnou, tato úprava byla realizována v roce 2011 a byla spojena s rekonstrukcí vstupního schodiště vedoucího k Sokolovně a všech opěrných zdí i celého prostoru svahu nad ulicí Polská, kde byl umístěn nový pískovcový skalní výchoz, v celém řešeném prostoru byly zrekonstruovány cesty a celý svah byl nově vegetačně upraven. Nově slavnostně nasvětlen byl také pomník F. L. Riegra při jihozápadním vstupu do parku. V roce 2019 proběhla realizace mého projektu komplexní revitalizace prostoru hlavního výhledu na Pražský hrad, včetně rekonstrukce cestního systému této části parku, a projektu komplexní rekonstrukce historické památkově chráněné Vozové brány, nacházející se ve vstupní části parku ze zadní strany. V roce 2022 byla dokončena realizace další části parku, která byla realizována podle mého projektu. V rámci ní byly Riegrový sady propojeny s navazujícím parkem Rajská zahrada, rekonstruovány byly všechny vložené umělecké prvky (historické ptačí pítka, litinová pumpa a romantické schody se stylizovanými pařezy), nově byl realizován kamenný amfiteátr. Veškerá srážková voda parku je nově svedena do rozměrných podzemních vsakovacích galerií a je tak využita porosty parku. Celý park je nemovitou kulturní památkou.

Riegrový sady jsou v současnosti městským parkem o výměře 11 ha, který leží v Praze 2 – Vinohradech, mezi ulicemi Polská, Chopinova, Vozová a Italská. Sady vznikly r. 1902 spojením bývalé zahrady Kanálka a zahrad několika usedlostí: Saracinky, Švihanky, Pštrosky a Kuchyňky a přilehlých planin, rozkládajících se v přímé návaznosti na tehdejší město Praha. Původně se na území dnešních Riegrových sadů nacházely vinice.

Za vlády Karla IV. se vinice, díky jeho císařskému nařízení, rozprostíraly v třímílovém pásu okolo celé Prahy. Z pustošení během husitských válek se poměrně rychle a v plném rozsahu vinice ještě vzpamatovaly, ale pohromu třicetileté války přežila již jen necelá čtvrtina z nich. Pokles morálky a další válečné události v letech 1741–44 a 1756–63 způsobily, že vinice dále pustly, případně se měnily na pole či ovocné sady. V roce 1784 byl zrušen úřad, starající se od dob Karla IV. o vinice. V poslední čtvrtině 18. století zaujímaly vinice kolem Prahy již jen malou část. Rozprostíraly se zde zahrady, pole, hájky, aleje, remízky, rybníky a potoky s doprovodnou zelení. Zdejší původně

viníční usedlosti byly v narůstající míře využívány pro letní i celoroční bydlení. Usedlosti postupně nabyly na reprezentativnosti a kolem nich byly zakládány soukromé zahrady. Některé sloužily i jiným účelům, jako například pohostinství nebo tančírny, a staly se tak oblíbeným výletním místem Pražanů. (Horký, 2006).

Obr. 1 – Zahrada usedlosti Kanálka - počátek 19.století (zdroj: Matouš Jebavý 2011)

Vlastní park byl po vykoupení všech pozemků vinohradskou obcí založen v letech 1904 - 08 vinohradským zahradním ředitelem Leopoldem Bařkem. Sady nesly od svého vzniku jméno českého politika Františka Ladislava Riegra, jen během války byly přejmenovány na Smetanovy sady. Vybudování parku v duchu anglického přírodně krajinářského parku nebylo ve svažitém terénu jednoduché. Vyžádalo si náročné terénní úpravy, zejména ve východní části, kde býval původně lom, a v jižní části podél Polské ulice a na jihozápadním rohu parku, kde bylo vystavěno široké schodiště. Na plošinu nad schodištěm byl v roce 1914 umístěn pomník Františka Ladislava Riegra od vynikajícího českého sochaře Josefa Václava Myslbeka. Hlavním kompozičním útvarem nového parku se stal monumentální výhled na východozápadní, mírně k severu a jihu vychýlené prostorové ose, předvádějící v západním směru pohled na město Praha a Hradčany. Tento výhled původně procházel napříč celou jižní částí parku, až do prostoru před hlavním vstupem proti Třebízského ulici.

Na modelaci i barevném tónování dřevinných hmot rámuujících výhledy se podílelo množství zajímavých dřevin. Byly zde vysázeny solitery a skupiny stromů, často skupiny zástupců jednoho rodu v různých druzích a kultivarech, spolu s výrazně kvetoucími keřovými skupinami a záhony trvalek s cibulovinami, letničkami a okrasnými travinami. Jen keřovitých pivonek zde bývalo přes 200 variet a kultivarů. To vše bylo doplněno a sjednoceno prostornými trávnickovými plochami. Rozvrh cest, opisujících okruhy s četnými krásnými dálkovými výhledy, využil vrstevnice svažité části parku. Vedle širokých promenádních cest a propojených okruhů zde vznikla také menší intimní zákoutí a zklidněná místa. Nacházely se zde i dva rybníčky. Řada zpevněných ploch v parku sloužila jako hřiště pro veřejnost, jejich členění a prostorová orientace vycházela

z městského parku Kanálky, jejímž ústředním motivem byl velký travnatý palouk a hlavní promenáda. Park byl chráněn důkladným obvodovým dřevinným pláštěm. Původní návrh úpravy parku od zahradního architekta Leopolda Bařka se bohužel ve své grafické podobě nezachoval, proto pro identifikování principů původních úprav byly využity alespoň mapy dendrologického průřezu parku z 60. let 20. století. Některé původní kompoziční principy byly autorem studie revitalizace identifikovány v rámci komplexního průřezu. Jedná se zejména o geniální rozmístění dřevin v hlavním průhledu na Hrad, kdy vysoké jehličnany jsou vysázeny při severní hraně průhledu, takže v zimním období, kdy tyto dřeviny přebírají hlavní roli, nedopadají jimi vržené stíny do volné travnaté plochy výhledu, ale do porostu za nimi. Stíny tak neruší kompoziční vyznění hlavního pohledu na Pražský hrad a Petřín. V kompoziční vyváženosti pohledu se zároveň uplatňovaly původně hojně využitá výsadba bříz, které svou bílou barvou kmene jemně vyvážily hmotu jehličnanů. V celkové vyváženosti kompozice se zároveň uplatňuje hmota porostů vzdáleného kopce Petřína. Na téměř pohádkové atmosféře bočního výstupu pozorovatele podél hlavního výhledu se na podzim podílel porost bříz svými zlatými listy (viz porovnání s malbami významného secesního vídeňského malíře Gustava Klimta). Působení porostů hlavního výhledu na Hrad bylo takto Leopoldem Bařkem kompozičně promyšleno ve všech ročních obdobích. Mnou navržená sadovnická úprava proto používá a doplňuje dřeviny ve výhledu a v jeho dřevinném rámci v intencích těchto původních principů.

Obr. 2 – Historická podoba usedlosti Saracinka - polovina 19.století (zdroj: Matouš Jebavý 2011)

Obr. 3 – Historická podoba brány Vozová – 1923 (zdroj: Matouš Jebavý 2011)

V roce 1938 zkrátila hlavní průhled parkem výstavba nové budovy - vinohradské Sokolovny s hřištěm, která zrušila jižní část vyhlídkového promenádního okruhu, procházejícího celým parkem od ulice Třebízského až k ulici Italská, tak zvané kilometrovky. Budova Sokolovny s hřištěm, postavená podle plánů architektů Františka Marka a Zbyňka Jirsáka, byla jedním z největších sokolských areálů na světě. Přes snahu chránit zeleň bylo nutno vykácet 610 stromů, asi 1500 keřů a revitalizovat téměř polovinu Riegrových sadů. (Vítězný projekt Sokolovny F. Marka a Z. Jirsáka však získal na olympijských hrách 1948 v Londýně bronzovou medaili za sportovní architekturu). Za protektorátu zabral celou tuto stavbu útvar SS. Stavba Sokolovny výrazně snížila podíl přírodních ploch parku (zabrala téměř celou plochu bývalého parku Kanálka), významně změnila základní prostorové a provozní vazby a stala se nepropustnou bariérou. V době druhé světové války byl k nedokončené stavbě stadionu přibrán další téměř celý hektar parkové plochy nejstarší části parku.

Dodnes jsou v Riegrových sadech zachovány zbytky původních staveb. Jedná se o původně vyhlídkový pavilon z 20. let 19. století, od 20. století zvaný Mlékárna, s vyhlídkovou terasou (byla opravdovou mlékárnou napojenou na síť prodejen Vysočanské mlékárny barona Freye a nabízela mladým maminkám s kočárky či úctyhodným dámám na procházce se slunečníky zdravé občerstvení – mléko a mléčné či jogurtové nápoje). Nyní je objekt nově zrekonstruován a slouží jako kavárna, z jejíž střešní terasy je nádherný výhled na Pražský hrad. Tento výhled musí být v současnosti v porostu udržován redukčním řezem tisů. Dalším dochovaným objektem je kamenná vstupní brána bývalé usedlosti Vozová, ve spodní části Vozové ulice, dnes v neúplné podobě, a původní přízemní objekt, určený k obnově, navazující na vstupní bránu. Projekt rekonstrukce brány jsem vypracoval v roce 2016 a následně proběhla její realizace. Zachován a restaurován je i tzv. ptačí obelisk, dále se v parku zachovala litinová pumpa,

kteřá byla nefunkční, a fragmenty romantické úpravy s umělými pařezy a kořeny stromů a pítko pro ptáky.

Známým objektem parku je bývalý Šťastného hostinec, moderně přestavěný v r. 1934, kterému se podle nájemce říkalo Šretrova restaurace. Původně se jednalo o objekt usedlosti Švihanka. Ve své finální podobě z roku 1937 jde o zajímavou konstruktivistickou stavbu, zahrnující několik sálů a v prvním patře skvostný velký sál. Dále se zde nacházely nejrůznější spolkové místnosti, salónky, svatební sál, taneční sály a pivnice. Dvě části celoročně otevřené velké terasy nabízely úctyhodných 1200 míst k sezení. Na střeše restaurace se nacházela velká vyhlídková terasa, u hlavní části letní zahrady pak hudební pavilon a velký taneční parket, na kterém se denně tančovalo na kolečkových bruslích. Tento dřevěný pavilon, zvaný Bílkův, sloužil za 1. světové války jako lazaret, později jako tělocvična. Po zrušení dřevěného pavilonu jej nahradilo dětské hřiště. Riegrový sady pořádaly nejrůznější lidové veselice, plesy, zabijačky, koncerty, hudební produkce, ba dokonce zpěvohry. Dnes je, bohužel, tento soukromý objekt nevhodně využíván jako administrativní a rehabilitační centrum. Při vstupu do parku Riegrový sady z Chopinovy ulice, u objektu bývalé Šretrovy restaurace, se nachází obnovené dětské hřiště s herními prvky.

Obr. 4 – Podoba parku Riegrový sady – 1953 (zdroj: Matouš Jebavý 2011)

Obr. 5 – Podoba parku Riegrovy sady – 1953 (zdroj: Matouš Jebavý 2011)

Obr. 6 – Podoba parku Riegrovy sady – 1953 (zdroj: Matouš Jebavý 2011)

Park je známý svými prostornými loukami, na kterých se mohou lidé slunit, sestavou komponovaných harmonických výhledů a průhledů a především nezapomenutelnou vyhlídkou na Prahu a Pražský hrad, tvořící vrchol dojemové gradace procházky parkem. V parku však člověk najde i intimní zákoutí v téměř lesním prostředí.

2.1 Celková koncepce revitalizace parku Riegrovy sady

V roce 2010 - 2011 jsem měl možnost navrhnout celkovou koncepci revitalizace parku Riegrovy sady v Praze 2, která navazuje na původní studii úpravy parku, zpracovanou v roce 1995 Ing. arch. Dášou Tůmovou, podle které byly v 90. letech 20. století a v prvním desetiletí století 21. vybudovány některé úpravy parku. Jednalo se především o vydláždění hlavní promenády parku včetně navazujících sadovnických úprav, úprav bezprostředního okolí pomníku F. L. Riegra, dlážděnou polokruhovou plochu poblíž stávajícího areálu údržby, dlažbu zkratkových cest a o úpravu šikmého schodiště u ulice Chopinova. Ing. arch. Tůmová nad rámec studie navrhla rovněž rekonstrukci schodiště z klinkerové dlažby s navazující autobusovou zastávkou u ulice Italská, která byla rovněž zrealizována. V parku proběhly také základní dosadby stromů mladší věkové kategorie, pro tyto účely však byly použity výhradně alejové formy stromů. Další plánovaný rozvoj parku si vyžádal zpracování nové studie celkové koncepce revitalizace parku, která na původní studii navazuje a dále ji rozvíjí.

Obr. 7 – Studie revitalizace parku Riegrový sady (Matouš Jebavý 2011)

Na prostorové struktuře parku a jeho celkové kompozici a kompozici jeho hlavních vnitřních prostorů se významně podílí konfigurace terénu i vysoká zeleň – stromy rámce parku a stromy rámců jednotlivých vnitřních prostorů i samostatné vzrostlé stromy a jejich skupiny. Kompozice je doplněna několika stavbami a řadou uměleckých prvků, posilujících přitažlivost parku pro návštěvníky.

Mezi nejdůležitější okruhy řešené v nové koncepci celkové revitalizace parku, které jsou v dané době již zrealizovány, patří:

- Celková revitalizace prostoru hlavního výhledu na Prahu a Pražský hrad
- Celková koncepce komponovaných vegetačních úprav parku Riegrový sady
- Celková koncepce rozvoje komunikací v parku včetně návrhu jejich nových povrchů
- Propojení parku Riegrový sady a parku Rajska zahrada
- Koncepce ochrany parku proti nežádoucímu vjezdu vozidel nepovolaných osob
- Koncepce obnovy romantické „lesní“ partie parku s modelovanými pařezy a kořeny, historického pítka poblíž objektu Mlíkářny a litinové historické pumpy, řešení okolí ptačího obelisku
- Koncepce obnovy objektu areálu služeb Vozová – Italská, včetně koncepce opravy historické Vozové brány a koncepce opravy navazující opěrné zdi v ulici Italská
- Nový vodní prvek parku – jezírko přírodního charakteru v místě původní vodní plochy (tento prvek není zatím v parku zrealizován)
- Celková koncepce automatických závlah parku, koncepce napojení nových a rekonstruovaných prvků parku na vodu a princip zasakování dešťových

- vod prostřednictvím mnoha podzemních vsakovacích galerií
- Dochovaný stav parku před rekonstrukcí byl zatížen následujícími problémy, které celková revitalizace vyřešila.
- Konkrétně bylo třeba vyřešit problematiku výchovy a dosadby jednotlivých skupin porostů v parku a jednotlivých tematických celků parku.
- V parku – nemovitě kulturní památce, se nacházely některé zdevastované historické stavby a objekty (Vozová brána, historická pumpa, lesní partie s umělými pařezy, pítka apod.).
- Bylo třeba vyřešit celkovou koncepci výměny povrchů cestní sítě parku a kompoziční dotvoření stávající cestní sítě. včetně vyřešení zasakování veškeré dešťové vody v rámci parku
- Park trpěl cizími vlivy z užívání soukromých budov a pozemků umístěných v parku (Sokol, Z-Invest, Alka).
- Park trpěl nepovolenými vjezdy automobilů, kterým policie nebyla i při zvýšené snaze schopna zabránit.

2.2 Etapa 1 – Revitalizace jižní stráně parku Riegrový sady v oblasti před Sokolovnou - navrhované architektonické, stavební, terénní a vegetační úpravy

V roce 2011 proběhla první etapa obnovy parku spojená s celkovou revitalizací jižního svahu parku Riegrový sady nad ulicí Polská. Bylo nutno vybudovat některá navrhovaná stavební opatření, vycházející z neuspokojivé stávající situace území. Jednalo se především o vyřešení odtoku dešťové vody, která zvyšovala erozi svahu a snižovala jeho stabilitu, rekonstrukci opěrné kamenné zdi v patě svahu podél ulice Polská a o vybudování nové dlažby cest a chodníků v rámci řešeného území. V zákrutě parkové cesty nad řešeným svahem došlo k vybudování terénní opěrné zídky z vápencových kamenů – obdobného charakteru jako u stávajících navazujících terénních opěrných zdí, které byly celkově rovněž zrekonstruovány. V celém řešeném prostoru došlo k prokácení stávajících porostů a k následné výsadbě mladých dřevin. Pro zdárný růst nově navrhovaných keřových a pokryvných výsadeb svahu bylo nutno vybudovat kapkovou závlahu všech nových výsadeb. Svah byl stabilizován hatěmi. Extrémně erodovaný svah v průčelí ulice Blanická byl nově komponován a zároveň stabilizován ve formě stylizovaného skalního výchozu z přírodních pískovcových stupňů. Jako materiál bylo použito mrazu odolných pískovcových bloků z lomu Božanov. Ulice Blanická tím získala pohledové kompoziční zakončení - obdobný princip je použit v urbanistické kompozici mnohých ulic Královských Vinohrad. Park Riegrový sady je nemovitou kulturní památkou, proto veškeré revitalizační zásahy byly pod přímým dohledem Národního památkového ústavu v Praze a Odboru památkové péče Magistrátu hlavního města Prahy.

2.2.1 Vyřešení odtoku dešťové vody

Vybudována byla nová dešťová kanalizace parkové cesty vedoucí k sokolovně, která prochází řešeným územím jižní stráně - odtok vody byl zachycen povrchovým dlážděným kanálkem z dlažby z žulových kostek se zakončením horskou vpustí. Kanálek byl veden při patě svahu, cesta byla nově vydlážděna žulovou mozaikou. Nově byla rovněž celkově zrekonstruována dešťová kanalizace vozovky ulice vedoucí k Sokolovně.

2.2.2 Rekonstrukce opěrné zdi v patě jižního svahu parku

Kamenná zeď zachycující patu svahu podél ulice Polská byla celkově rekonstruována. Došlo k vykácení vzrostlých náletových dřevin atakujících stabilitu zdi, k částečnému odkopání terénu vrcholu zdi z rubové strany a k celkové rekonstrukci staticky porušených míst. Zeď byla zvýšena a zakončena nově vybudovanou železobetonovou korunou. Po dohodě s Národním památkovým ústavem v Praze byl v intencích Benátské

a Florentské charty použitím tónem mírně odlišný kámen tak, aby bylo rozpoznatelné původní a nové kamenné zdivo.

2.2.3 Vybudování nové dlažby cest a chodníků v řešeném území, rekonstrukce hlavního schodiště vedoucího k Sokolovně

Parková cesta vedoucí řešeným územím k budově Sokola Královské Vinohrady byla nově vydlážděna z žulové mozaiky. Pro dlažbu chodníků u ulice Polská bylo použito bílé pražské mozaiky, která je používána v ostatních partiích ulice. Kompozičně významná místa pod a nad schody u Sokolovny byla v dlažbě zdůrazněna vějířovou žulovou dlažbou. Kamenné schodiště vedoucí k budově Sokolovny bylo zrekonstruováno.

Při vjezdu do ulice vedoucí k Sokolovně byl vybudován nový zvýšený dlážděný práh se šesti dálkově ovládanými hydraulickými výsuvnými sloupy, které umožňují vjezd do areálu Sokolovny pouze vybraným vozidlům prostřednictvím mobilního telefonu.

Obr. 8 – Zrekonstruované schodiště před Sokolovnou s novými kamennými sloupky (foto: Matouš Jebavý 2013)

2.2.4 Obnova niky spojená s jejím nasvícením

Nika ve zdi poblíž Sokolovny byla zrestaurována, odstraněny byly sprejové postřiky a nátěry a zdivo bylo ošetřeno speciálním protisprejovým nátěrem. Nika byla nasvícena, zvýšila se tak atraktivita místa ve večerních hodinách.

2.2.5 Vybudování kapkové závlahy nových výsadeb

Svah je extrémně suchým místem, proto je všem nově realizovaným pokrývným výsadbám a nově vysázeným stromům pravidelně dodávána voda prostřednictvím kapkové závlahy. Pro její vybudování bylo nutno rovněž vybudovat nový přívod vody z vodovodního řadu.

2.2.6 Stylizovaný pískovcový skalní výchoz

Extrémně erodovaný svah v průčelí ulice Blanická byl nově komponován a stabilizován ve formě stylizovaného skalního výchozu z přírodních pískovcových stupňů. Ulice Blanická získala nové pohledové kompoziční zakončení.

Obr. 9 – Nový skalní výchoz (foto: Matouš Jebavý 2013)

Obr. 10 – Nový skalní výchoz (foto: Matouš Jebavý 2013)

Obr. 13 – Nová podoba parku po realizaci - etapa 2 (foto: Matouš Jebavý 2019)

2.3.1 Rekonstrukce historické Vozové brány

V roce 2016 jsem navrhl celkovou rekonstrukci historické brány Vozová, která se do dnešních dob dochovala pouze v torzu zdiva. V roce 2018 proběhla realizace rekonstrukce této brány. Nově jsou opraveny a dostavěny zděné pilíře brány s novými pískovcovými koulemi, umístěnými na jejich vrcholech, je také vyrobena nová kovaná brána, jejíž návrh vychází z dochované historické fotodokumentace. Tvar nové brány byl variantně ověřen modelem z 3D tiskárny.

Obr. 14 – Varianty podoby brány Vozová. 3D tisk (foto: Matouš Jebavý 2017)

Obr. 15 – Nová podoba brány Vozová po realizaci (foto: Matouš Jebavý 2017)

2.4 Etapa 3 – Revitalizace severní části parku - navrhované architektonické, stavební, terénní a vegetační úpravy

V roce 2020 jsem vypracoval komplexní projekt na celkovou revitalizaci tohoto prostoru parku a v roce 2022 byla dokončena realizace, tím jsou již tři čtvrtiny celého parku nově zrevitalizovány.

2.4.1 Propojení parku Riegrový sady s navazující Rajskou zahradou

Ve třetí etapě obnovy byl prostor parku Riegrový sady propojen s navazující Rajskou zahradou. Vznikla tak soustava dvou parků, které mohou v rámci systému zeleně hlavního města Prahy společně plnit rekreační potřeby obyvatel města v daleko větší míře, než tomu bylo dosud.

Obr. 16 – Nová podoba propojení parku Riegrový sady s parkem Rajská zahrada - vizualizace (zdroj: autor 2022)

2.4.2 Nový cestní systém včetně odvodnění

Nově byl zrekonstruován cestní systém v celém řešeném území třetí etapy, rekonstruované cesty jsou odvodněny prostřednictvím množství podzemních zasakovacích galerií a srážková voda je tak opět přístupná jednotlivým porostům parku.

2.4.3 Nový kamenný amfiteátr

Vybudován byl nový skalní amfiteátr. Položeno zde bylo více než 350 rozměrných kamenných bloků pískovce z lomu Kocbeře. V prostoru amfiteátru se budou moci konat koncerty a další kulturní akce (přiveden je potřebný příkon elektřiny). V návaznosti na Mlíkárnou byl umístěn nový nerezový gril Vulcanus, který bude sloužit rekreačním potřebám návštěvníků parku.

Obr. 17 – Vizualizace nové podoby amfiteátru (zdroj: autor 2022)

Obr. 18 – Realizace nového amfiteátru (foto: Matouš Jebavý 2022)

Obr. 19 – Realizace nového amfiteátru (foto: Matouš Jebavý 2022)

2.4.4 Rekonstrukce uměleckých prvků parku odbornými restaurátory

Rekonstrukce uměleckých prvků parku byla provedena odbornými restaurátory s potřebným oprávněním Ministerstva kultury. Jedná se o ptačí pítko, romantické schody s umělými pařezy s oblázkovou dlažbou a nově obnovenou historickou litinovou pumpu, která byla obnovena z původního torza a je nyní plně funkční a nově slouží jako pítko. Další dvě litinová pítká byla nově v parku umístěna na dalších místech.

Obr. 20 – Romantická část s cestou s pařezy a novou oblázkovou dlažbou - vizualizace (zdroj: autor 2022)

2.4.5 Nové výsadby celého řešeného prostoru

Nově jsou zrevitalizovány všechny porosty této části parku na základě identifikovaných kompozičních principů. Proběhla dosadba nových stromů a soliterních i pokryvných keřů, v jarním období se prostor rozzáří 20 tisíci nově vysázených cibulovin.

3 Závěr

Celková revitalizace parku Riegrový sady byla provedena postupně, byly zrealizovány 3 ucelené etapy realizace celkové komplexní revitalizace parku. Dosud byla provedena revitalizace, spojená s realizací prostoru jižní stráně parku nad ulicí Polská, která proběhla v roce 2011. V roce 2017 byla zrealizována rekonstrukce historické brány Vozová v zadní části parku a v roce 2019 proběhla celková realizace revitalizace prostoru hlavního výhledu na Prahu a Pražský hrad. V roce 2022 byla následně zrealizována severní část parku a park byl spojen s navazující Rajsou zahradou. Další, již poslední etapa realizace bude následovat v průběhu několika následujících let. Termín jejího uskutečnění závisí na finančních možnostech investora, kterým je Městská část Praha 2.

Literatura

- PACÁKOVÁ – HOŠŤÁLKOVÁ B. a kol. (2004). Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Libri, Praha.
- PACÁKOVÁ – HOŠŤÁLKOVÁ B. a kol (2000). Pražské zahrady a parky, vydala SZKT, Praha.
- BAŠEOVÁ O. (1991). Pražské zahrady, Panorama, Praha.
- HORKÝ J. (2006). Zahrada Kanálka, Zahrada - Park - Krajina č. 4/2006, Praha.
- Časopis Reflex (2009). 9/2009.
www.kultura.praha-mesto.cz
- TŮMOVÁ D. (1995). Riegrový sady – studie rekonstrukce, Praha.
- JEBAVÝ M. (2011). Studie celkové komplexní revitalizace parku Riegrový sady v Praze 2, Praha.
- JEBAVÝ M. (2010). Projekt celkové revitalizace jižní stráně parku Riegrový sady v Praze 2, Praha. DUR, DSP, DVZ, realizováno 2011.
- JEBAVÝ M. (2016). Projekt rekonstrukce Vozové brány, Praha. DUR, DSP, DVZ, realizováno 2017.
- JEBAVÝ M. (2017). Projekt celkové revitalizace stráně nad pomníkem F. L. Riegra – projekt celkové revitalizace prostoru hlavního výhledu na Prahu a Pražský hrad, Praha. DUR, DSP, DVZ, realizováno v roce 2019.
- JEBAVÝ M. (2020). Projekt celkové revitalizace severní části parku – nad ulicí Vozová, Praha. DUR, DSP, DVZ, realizováno v roce 2022.

Informace o autorovi

Doc. Ing. Matouš Jebavý, Ph.D.,
autorizovaný krajinářský architekt
vedoucí katedry zahradní a krajinářské architektury FAPPZ ČZU v Praze
jebavy@af.czu.cz

Mapování historické kulturní krajiny ORP Prachatice prostředky GIS

*Mapping the historical cultural landscape of ORP Prachatice
by the tools of GIS*

Oldřich Vacek

Jan Hendrych

Abstract:

The methodology of the Typology of the Historical Cultural Landscapes of the Czech Republic defines typological features, which are manifestations of human activity in the landscape, typical in a certain period and space, and assumes that on the basis of the identified typological features and their density it is possible to define typological units of Historical Cultural Landscapes. The thesis extracts primary and secondary features of Historical Cultural Landscapes from nationwide publicly available databases and determines its potential to define individual units based on their density in the areas of interest. The Prachatice district (ORP) was used as a model area, in which a number of sub-areas with the potential to define a total of 19 Historical Cultural Landscapes units were defined using GIS techniques. The identified areas with the potential to define Historical Cultural Landscapes cannot be considered as finally defined units of Historical Cultural Landscapes, but only as one of analytical bases for their actual definition, which must be carried out, among other things, on the basis of thorough field surveys. However, the preliminary determination of the potential of the area for the definition of Historical Cultural Landscapes types can itself be a very useful basis for spatial planning in terms of the protection of the landscape values of the area, since the definition of the potential is based on the calculation of the density of selected phenomena, which were taken independently of the actual assessment, and the verification of the data is possible in publicly accessible databases, including the analyses carried out.

Keywords:

Historical Cultural Landscape; GIS; Landscape Identification; HiKK; ORP Prachatice;

VACEK, Oldřich, HENDRYCH, Jan (2023). Mapování historické kulturní krajiny ORP Prachatice prostředky GIS. In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 16*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 113–126. ISBN 978-80-01-07215-8. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uveďte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

1 Úvod

Současná krajina je výsledkem dlouhodobého antropogenního působení na přírodní prostředí které nás obklopuje. Proto i naše vnímání a interpretace kulturních krajin zásadním způsobem závisí na naší znalosti jednotlivých skladebných prvků krajin, jejich histo-

rického vývoje a vzájemných souvislostech a interakcí, které vedly k jejich zachování, transformaci nebo zániku. Kvalita a přesnost vymezení historických kulturních krajin (HiKK) byla, a do současnosti je, do značné míry závislá na osobě hodnotitele, zejména na jeho odborné erudici, estetickém cítění, úrovni osobních znalostí a jeho emočního vztahu k posuzovanému území. Vymezení historických kulturních krajin tak může být významně zatíženo subjektivním vnímáním krajiny hodnotitelem a hledáním konsenzu v případě nezávislého hodnocení více hodnotiteli.

Ke sjednocení přístupů k vymezení historických kulturních krajin byla v roce 2019 publikována Typologie historické kulturní krajiny České republiky (Ehrlich et al., 2020), která je jedním z výstupů výzkumného projektu Identifikace a prezentace památkového potenciálu historické kulturní krajiny České republiky (kód projektu DG16P02M034), financovaného z Programu aplikovaného výzkumu a vývoje Národní a kulturní identity (NAKI) Ministerstva kultury České republiky.

Metodika Typologie historické kulturní krajiny České republiky představuje národní typologii historické kulturní krajiny, která navazuje na závěry 16. zasedání Výboru pro světové dědictví UNESCO, konaného v roce 1992 v Santa Fé, ve které se definují tři základní kategorie kulturní krajin, obecně vymezené na území celého světa. Jedná se o kategorie krajiny komponované, krajiny organicky vyvinuté a krajiny asociativní. Uvedené kategorie kulturních krajin zahrnují soubory historických kulturních krajin, které se vyvíjely, nebo mohly vyvíjet, v závislosti na místních reálných sociálně kulturních podmínkách kdekoli na celém světě, a proto byly proto převzaty i do národního systému, kde představují nejvyšší úroveň typologie historické kulturní krajiny na území České republiky. Ze základních krajinných typů historické kulturní krajiny pak národní metodika odvozuje a definuje soustavu typů historických kulturních krajin, vyvinutých a identifikovaných na území České republiky.

Metodika (Ehrlich et al., 2020) navrhuje a charakterizuje národní soustavu typů historické kulturní krajiny, které jsou natolik specifické a výrazné, že je lze v kulturní krajině vymezení na základě koncentrace (hustoty) jejich charakteristických znaků (atributů).

Národní typologie historické kulturní krajiny je koncipována jako otevřený systém pro třídění, vymezení a hodnocení význačných historických kulturních krajin na národní úrovni, který rovněž umožňuje budoucí doplnění dosud nerozpoznaných nebo nedocenených typů historických kulturních krajin charakteristických pro území České republiky.

Identifikace jednotlivých typů krajiny je v metodice Typologie historické kulturní krajiny České republiky (Ehrlich et al., 2020) založena na základní popisné charakteristice každého z navržených krajinných typů založeného na výčtu jeho znaků (uvedení typických atributů krajin) a uvedení typických příkladů území s krajinami, které lze konsensuálně považovat za příklad definovaného typu historické kulturní krajiny na našem území.

Typologie historické kulturní krajiny je uchopitelná na základě vymezení území vyznačujícího se vysokou koncentrací a hodnotou znaků, predikujících zařazení do určitého typu historické kulturní krajiny. Pro takto vymezenou část historické kulturní krajiny je v metodice zavedeno označení „jednotka historické kulturní krajiny“.

Jednotka historické kulturní krajiny je definována jako území, spadající výhradně do jediného typu historické kulturní krajiny. Vymezení jednotky historické kulturní krajiny je závislé na typické znaky charakteristické pro příslušný typ historické kulturní krajiny, dochované v krajině v dostatečné koncentraci (hustotě) a kvalitě. Díky přítomnosti

těchto znaků je území jednotky vizuálně nebo významově srozumitelné, oproti okolním územím specifické, funkčně a významově ucelené a jako takové představuje typologicky vyhraněnou část kulturní krajiny.

Pro praktické účely přípravy a zdůvodnění ochrany ve veřejném zájmu se vymezuje celek historické kulturní krajiny, který může být tvořen jednou nebo více překrývajícími se jednotkami historické kulturní krajiny. Je-li jich více, pak to znamená, že bylo v konkrétním území identifikováno více typů historické kulturní krajiny.

Základním předpokladem pro vyhodnocení krajiny a jejího zařazení do konkrétního typu je výskyt a dostatečná koncentrace hodnotných znaků (atributů), charakteristických pro daný typ historické kulturní krajiny. Metodika Typologie historické kulturní krajiny České republiky (Ehrlich et al., 2020) vymezuje typologické znaky, kterými rozumí projevy lidské činnosti v krajině, typické v určitém období a prostoru. Na základě identifikovaných typologických znaků jsou vymezovány typologické jednotky historických kulturních krajin, které pak tvoří funkčně ucelená, a dostatečně prostorově vymezená území v daném prostředí.

Cílem práce je vymezit potenciál krajiny k vymezení jednotlivých typů historických kulturních krajin na základě stanovení hustoty jejich charakteristických znaků prostředky GIS, jako podklad pro vlastní vymezení reálných areálů jednotlivých typů historických kulturních krajin přítomných v řešeném zájmovém území, kterým je území ORP Prachatice

2 Rešerše

Nástroje GIS (Geografické Informační Systémy) jsou určeny především k analýze rozsáhlých území a jsou běžně využívány v řadě oborů státní správy, tedy i v analýze krajiny a územním plánování (Pietsch, 2012). V oblasti péče o krajinu byly prostředky GIS využívány zejména k mapování významných krajinných prvků, historických objektů (Havlíček, 2008; Berman, 2013) vyhodnocování historického vývoje krajiny, sledování dynamiky změn užití krajiny (Skaloš et al., 2011) a dalším geoprostorovým analýzám. Z hlediska vymezení různých regionů hrají významnou úlohu prostředky geoprostorové analýzy a statistiky, které jsou využívány rovněž pro vymezení typů krajin. Geostatistické metody vymezení areálů jsou založeny na mapování vybraných jevů v krajině a jejich následné prostorové analýze, za použití vhodných geostatistických metod, (Hajihosseini et al., 2022) jejichž výsledkem je stanovení hustoty mapovaného jevu v libovolném místě analyzovaného území (Sottini, et al., 2019). Základním předpokladem pro vymezení hustoty sledovaného jevu v zájmovém území je dostupnost kvalitního, pokud možno digitálně zpracovaného, mapového podkladu pro daný jev. Na malých územích je možné v rámci řešeného dílčího projektu provést vlastní mapování in situ, ale v měřítcích kraje nebo celého území republiky se jedná o technicky velmi obtížné řešitelný problém.

Jevy využitelné pro vymezení historických kulturních krajin jsou přitom standardně snímány a ukládány v řadě veřejně přístupných geodatabází na celonárodní úrovni. Příkladem mohou být databáze ZABAGED (ČUZK), DIBAVOD (VÚV TGM), INSPIRE (CENIA), Památkový katalog (NPÚ), ale rovněž jsou využitelné geodatabáze zpracované na úrovni Evropy, či celého světa, jako je například databáze CORINE.

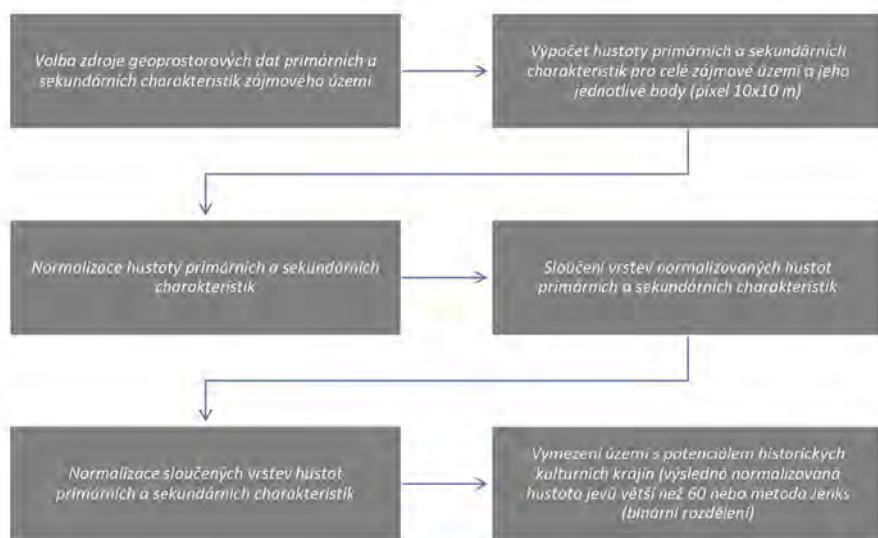
3 Metodika

Řešeným územím je OPR Prachatice o celkové výměře 84 130 ha, které se nachází na území Jihočeského kraje. Jižní hranici řešeného území tvoří horské hřebeny Šumavy na státní hranici s Rakouskem, na severu území hraničí s plochou Blatskou pávní. Pro řešené území je charakteristická značná geomorfologická členitost. Nejnížší bod území se nachází v nadmořské výšce 401 m, nejvyšší v 1 378 m n.m., výškový rozsah území dosahuje tedy téměř 1 km (977 m). Průměrná nadmořská výška území je 716 m n.m.

Průměrný sklon terénu je 7,44°. Vzhledem k lokalizaci území převážně na severních úbočích Šumavy je jeho generální orientace k severu.

3.1 Vymezení území s potenciálem HiKK

Vlastní vymezení potenciálu areálů pro vymezení HiKK bylo provedeno dle workflow schematizovaném na obrázku č. 1.

Obr. 1 – WorkFlow pro vymezení území s potenciálem jednotlivých typů HiKK.

3.2 Volba datového zdroje

Metodika Typologie historické kulturní krajiny České republiky (Ehrlich et al., 2020) vymezuje celkem 34 typů historických kulturních krajín, které jsou definovány soubory znaků historické kulturní krajiny, které jsou vždy na konkrétní typy krajiny vázány. Některé znaky historických kulturních krajín mohou být výlučně vztaženy k jedinému krajinnému typu (vojenská opevnění, chmelnice, vinice...), jiné typologické znaky mohou být vztaženy k více typům historických kulturních krajín (sakrační stavby, zámky, rozhledny...). Z uvedené metodiky (Ehrlich et al., 2020) byly vyselektovány typologické znaky (atributy) jednotlivých typů historických krajín, které lze s dostatečnou přesností extrahovat z dostupných geoinformačních, zpravidla veřejně přístupných, datových zdrojů (databází). Tyto atributy byly dále rozděleny na atributy primární (jejich přítomnost je pro předběžné vymezení typu historické kulturní krajiny nezbytná) a atributy sekundární (atributy zpřesňující vymezení typů historických kulturních krajín, primárně vymezených pomocí primárních atributů, ale jejichž přítomnost sama o sobě není dostatečná pro vymezení jednotky historické kulturní krajiny). Nutno poznamenat, že řada typologických znaků vymezených v metodice (Ehrlich et al., 2020) je z důvodu jejich specifické povahy v geodatabázích obtížně identifikovatelná, nebo nebyly předmětem zájmu provedených mapových děl, tedy nebyly snímány a jsou tedy nedostupné. Atributy pro vymezení HiKK byly extrahovány z následujících databází:

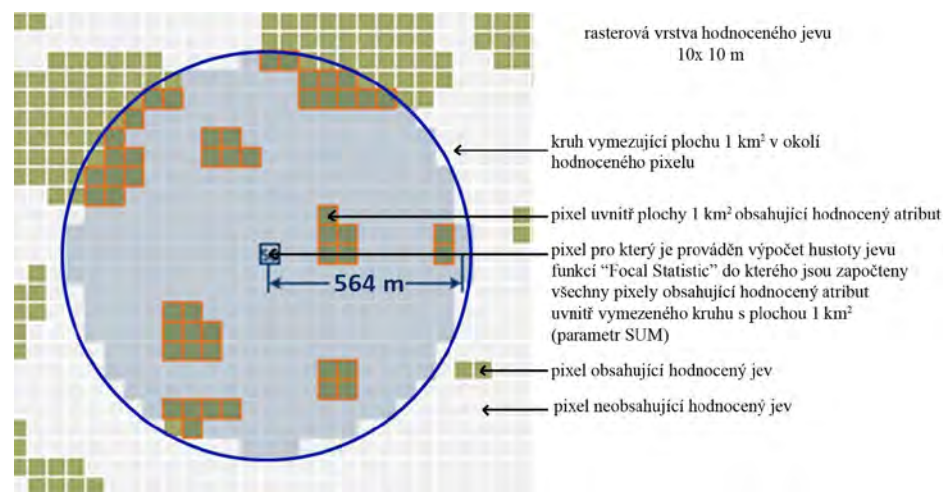
- Atlas životního prostředí. MŽP, Atlas krajiny ČR. Ministerstvo životního prostředí, dostupný on-line na https://www.mzp.cz/cz/atlas_krajiny_cr
- CENIA, česká informační agentura životního prostředí, Národní geoportál

INSPIRE <<http://geoportal.gov.cz>>.

- CORINE. European Environment Agency (EEA) <https://www.copernicus.eu/en>
- ČGS. Mapové aplikace. Česká geologická služba. <http://www.geology.cz/extranet/mapy/mapy-online/mapove-aplikace>
- ČUZK. Katastr nemovitostí. Geoportál. <http://cuzk.cz>.
- ČUZK. Základní báze geografických dat České republiky ZABAGED. Geoportál. <http://cuzk.cz>.
- DIBAVOD. Digitální databáze vodohospodářských dat. VÚV TGM. <https://www.dibavod.cz/>
- Geoportál NPÚ. Geoportál NPÚ – Památkový katalog. <https://geoportal.npu.cz>
- Hrady.cz. <https://www.hrady.cz/>
- ÚHÚL. Portál Ústavu pro hospodářskou úpravu lesů. <http://www.uhul.cz/mapy-a-data/webowe-sluzby>
- Zaniklé obce a objekty. <http://www.zanikleobce.cz>

3.3 Výpočet hustoty primárních a sekundárních znaků HiKK

Metodika Typologie historické kulturní krajiny České republiky (Ehrlich et al., 2020) předpokládá výskyt areálů HiKK tam, kde je hustota jejich znaků vyšší, než je jejich průměrná hustota v řešeném území. Za průměrnou hustotu znaku je proto považována průměrná hustota jevu (jev, délka v km nebo plocha v km², na km² celkové plochy ORP Prachatice. Výpočet hustoty jevu v libovolném bodu zájmového území byl proveden pro plošné atributy (lesy, plužiny, vodní plohy...) rasterizací sledovaného atributu do rastru o rozměru (pixel) 10 x 10 m, a následně vypočtena jeho hustota v libovolném místě zájmového území (ORP Prachatice) pomocí funkce Focal Statistic (Hyndman et Fan, 1996), která je nativní funkce software ArcMap 10.8.1, na ploše jednoho km² v okolí každého pixelu v zájmovém území, tedy v kruhu o poloměru 564 m.

Obr. 2: Znárnění výpočtu hustoty posuzovaného plošného jevu (atributu) aplikací funkce „Focal Statistic“ s parametrem SUM, pro libovolný bod (pixel 10 x 10m) analyzovaného zájmového území.

Hustota jevů (atributů), vyjádřená ve zdrojových databázích formou bodů (kostely, důlní díla, panská sídla...), nebo linií (aleje, křížové cesty), byla vypočtena pomocí funkce „Kernel Density“ (Silverman, 1986), která je nativní funkcí software ArcMap 10.8.1.

3.4 Normalizace hustoty primárních a sekundárních znaků HiKK

Hustota vypočtených jevů je v různých jednotkách (jev/km², km/km², km²/km²), a proto vzájemně neporovnatelná. Z důvodu možnosti jejich vzájemného porovnání byly vypočtené hodnoty normalizovány v rozsahu 0 - 100, tak, že maximální zjištěné hustotě sledovaného jevu přiřazena hodnota 100.

3.5 Sloučení vrstev hustoty normalizovaných hustot znaků HiKK

Sloučení normalizovaných vrstev hustoty sledovaných znaků bylo prováděno pouze u jednotek HiKK, k jejichž vymezení potenciálu bylo použito více než jeden znak. Vrstvy (rastrové) byly sečteny pomocí funkce „Raster Calculator“ (nativní funkce ArcMap) a vypočtené hodnoty byly v následujícím kroku opět normalizovány do rozsahu hodnot 0 - 100 (viz výše).

3.6 Vymezení území s potenciálem HiKK

Výše uvedeným postupem byl stanoven potenciál celého zájmového území k vymezení konkrétní jednotky HiKK, vyjádřený v rozsahu hodnot 0 až 100. Hodnoty 0 až 49 vymezují území s hustou atributů nižší, než je jejich průměrná hustota v hodnoceném zájmovém území. Jedná se tedy o území bez potenciálu k vymezení jednotky HiKK. Hodnota hustoty jevu 50 vymezuje hranici území, kde hustota jevů odpovídá právě průměrné hodnotě výskytu atributů v celém hodnoceném území. Hodnoty hustoty jevu vyšší než 50 pak vymezují plochy se zvýšenou hustotou znaků pro danou HiKK, tedy území se zvýšeným potenciálem vymezení HiKK. Konsenzuálně bylo stanoveno, že území s potenciálem k vymezení konkrétní jednotky HiKK mají hodnotu 60 a vyšší. Všechny výpočty byly provedeny v prostředí software ArcMap 10.8.1. společnosti ESRI.

4 Výsledky

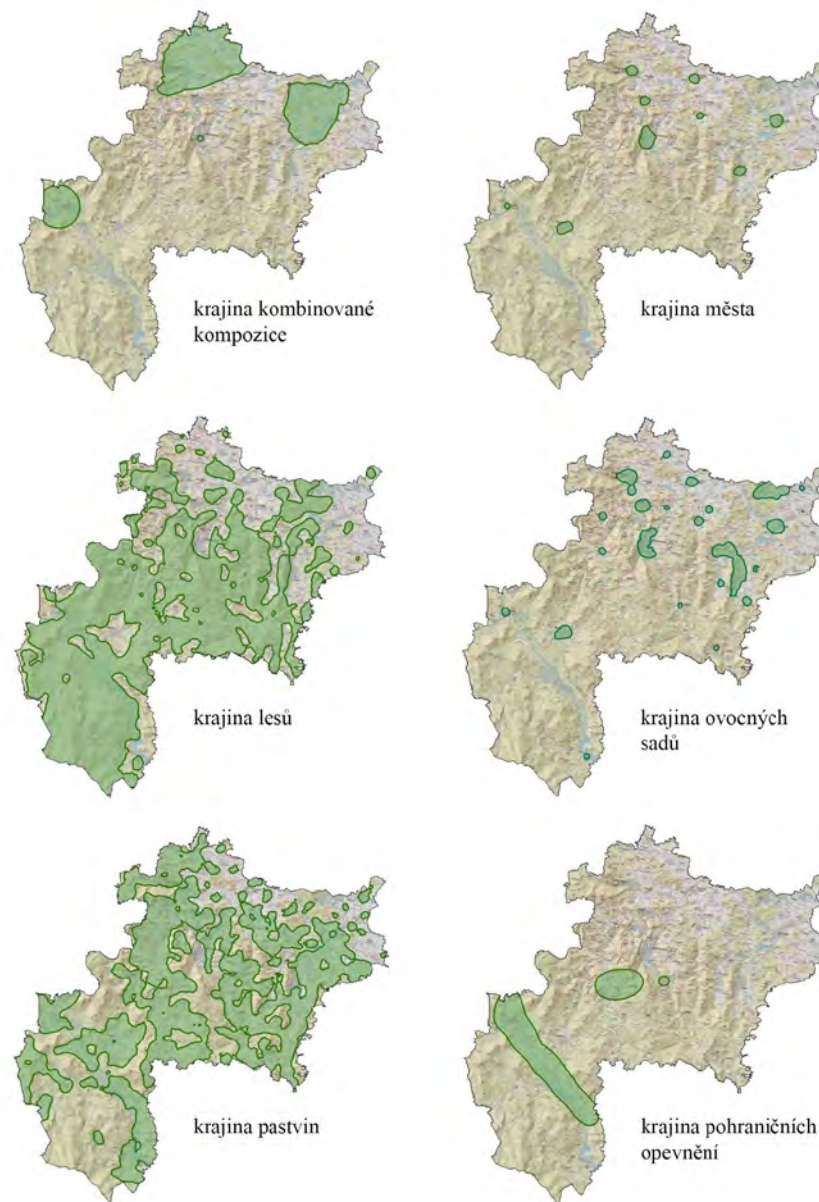
Dle metodiky Typologie historické kulturní krajiny České republiky (Ehrlich et al., 2020), byly k jednotlivým typům HiKK zvoleny primární a sekundární znaky, které lze extrahovat z vybraných celostátních databází. Výsledné přiřazení znaků pro jednotlivé jednotky HiKK je uvedeno v tabulce č.1. V tabulce je rovněž **tučným písmem** zvýrazněno 19 typů HiKK, které mají potenciál být na území ORP Prachatice vymezeny jako identifikované jednotky HiKK. Na obrázku č. 2 jsou pak uvedeny ukázky vyznačení území s potenciálem pro vymezení jednotlivých typů HiKK.

Typ HiKK	Primární znak	Sekundární znak
1. Geometricky komponovaná krajina	zámek (panské sídlo)	zámecká historická zahrada
2. Idealizovaná „přírodní“ krajina		nepřítomnost historické zahrady a geometrických prvků
3. Krajina kombinované kompozice		kombinace atributů pro KT 1 a 2
4. Krajina lázní	lázeňské zřídlo	lázeňské znaky (kolonáda)
5. Krajina poutních míst	sakrální stavba (kostel, kaple, klášter)	křížová cesta jednotlivé kříže (zvýšená hustota) jednotlivé kříže (zvýšená hustota)
6. Obecná organicky vyvinutá krajina	nevymezeny (společné pro organicky vyvinuté krajiny)	půdorys obce vegetační prvky (rovnoměrné zastoupení soliterních stromů, alejí)
7. Krajina se specifickou strukturou osídlení	půdorys sídla	plužina

8. Krajina strukturálně výrazných plužin	výrazná plužina	mezní pásy
9. Krajina vrchnostenských sídel a dvorů	hospodářský dvůr	vrchnostenské sídlo (zámek, hrad, klášter)
		alej
10. Krajina vinic	vinice	viniční domek sklípek
11. Krajina chmelnic	chmelnice	sušárna chmele česačka chmele
12. Krajina ovocných sadů	ovocný sad	stromořadí
		zahrada alej
13. Krajina rybníků	rybník	mokřad vegetační prvky (stromořadí, alej)
14. Krajina pastvin a luk	louka	soliterní strom (obsažen v prvku louka) vegetační prvky (skupina dřevin, alej)
15. Krajina obor a lesů	les	obora bažantnice
		val
16. Krajina hradišť	hradiště	
17. Krajina města	město	vertikální dominanta fortifikace sakrální stavba (kostel) vodní plocha (ne rybník) rekreační plocha
		turistické atrakce turistická infrastruktura
		poddolované území výsypka
		odval halda odkaliště
23. Krajina kamenolomů	kamenolom	odval
24. Industriální krajina bez přímé vazby na těžbu	průmyslový areál	nedefinován
25. Lineární industriální krajina		dálnice silnice I. třídy
26. Krajina pohraničních opevnění	bunkr	nedefinován
27. Krajina vojenských prostorů	VVP	vojenský objekt zaniklá vesnice
28. Krajina mýtů a legend	místní název	nedefinován
29. Krajina bojišť	bojiště	pomník kříž vojenský hřbitov

30. Krajina vysídlených území	zaniklé sídlo	hřbitov
		pomník
		kříž
31. Krajina vyhlazených sídel		pietní místo
		památník
32. Krajina táborů utrpení a smrti	památník	muzeum
		hroby
		kříže
33. Krajina jiných významných historických událostí		socha
34. Krajina se vztahem k významné osobnosti		pomník

Tab. 1 – Přiřazení primárních a sekundárních znaků extrahovatelných z vybraných celostátních geoinformačních databází.

Obr. 3 – Příklady vymezení areálů s potenciálem typů HiKK na území ORP Prachatice.

5 Diskuse

V současné době je k dispozici řada volně dostupných nebo zpoplatněných geodatabází poskytujících značné množství georeferencovaných dat, využitelných pro předběžné posouzení území z hlediska jeho potenciálu k vymezení jednotlivých typů historických kulturních krajín. Použití termínu „potenciál území“ má zásadní význam, neboť prostředky GIS nám poskytnou pouze pokladové analytické informace o území, vlastní vymezení jednotlivých typů HiKK musí být provedeno odborně erudovanou osobou, která vyhodnotí další podkladové materiály a vymezení hranice jednotky HiKK v terénu.

Nejvýznamnějším zdrojem dat jsou databáze spravované Zeměměřickým úřadem (ČUZK) ve veřejném zájmu. Jedná se především o Základní bázi geografických dat České republiky (ZABAGED), která představuje je komplexní digitální geografický model území České republiky (Traurig et Langr, 2013). Databáze ZABAGED je primárně využívána jako základní informační vrstva v územně orientovaných informačních a v řídicích systémech veřejné správy ČR. Je také hlavním zdrojem informací pro tvorbu základních map ČR měřítek 1:10 000 až 1:100 000. ZABAGED v současné době obsahuje 134 typů geografických objektů zařazených do její polohopisné (131 objektů) nebo výškopisné části (3 objekty). Řada z těchto objektů je využitelná pro přípravu procesu vymezení jednotlivých typů HiKK. Důležitou funkcionalitou databáze ZABAGED je, že některé typy objektů obsahují v jejich atributové části tzv. identifikátory, které tvoří integrační klíč pro zjištění podrobnějších údajů o geografickém objektu v databázi primárního správce dat. Vzhledem k obsahové a geometrické nekonzistenci informací, poskytovaných jednotlivými primárními správci geografických dat, zajišťuje ČUZK jejich harmonizaci tak, aby databáze ZABAGED tvořila komplexní topologicky harmonizovaný geografický model území České republiky. Součástí báze je Katalog objektů ZABAGED (Pressová, 2020), který obsahuje detailní popis jednotlivých geografických prvků, který umožňuje hlubší vytěžení dat pro potřeby vymezení hodnotových znaků HiKK.

Dalším významným zdrojem dat ve správě ČUZK jsou katastrální mapy. Katastrální mapa je mapou velkého měřítka (1 : 1 000, 1 : 2 880, 1 : 5 000). V současnosti je vedena na více než polovině území České republiky v elektronické (digitální) podobě, ve zbylé části území v podobě analogové (tištěné mapy, dostupné v rastrovém formátu). Digitální mapa je zpravidla v S-JTSK ve vztahném měřítku 1 : 1 000. Katastrální mapy představují důležitý, velmi detailní zdroj dat o využití území. Z katastrální mapy vhodné extrahovat atributy jako „orná půda“, trvalé travní porosty „louka“, „vodní plocha“, „zahradna“, „vinice“, „chmelnice“ a „sad“.

V měřítku 1 : 50 000, které lze považovat z hlediska krajinného měřítka za vhodné, je na ČUZK volně k dispozici databáze Data50, digitální geografický model území České republiky odvozený z kartografické databáze pro Základní mapu ČR 1 : 50 000. Volně stažitelná data jsou poskytována v otevřeném datovém formátu SHP a zahrnují celkem 8 tematických oblastí nazvaných „Sídlení, kulturní a hospodářské objekty“, „Komunikace“, „Produktovody a elektrické vedení“, „Vodstvo“, „Hranice územních jednotek“, „Vegetace a povrch“, „Terénní reliéf“ a „Popis“.

V roce 1985 byl zahájen projekt CORINE (COoRdination of INformation on the Environment) s cílem zajistit sběr, koordinaci a přístup ke kvalitním informacím o životním prostředí a přírodních zdrojích, které jsou srovnatelné v rámci Evropského společenství (Feranec, 2016). Projekt je členěn na části Land Cover (krajinný pokryv), Biotopes (biotopy) a Air (ovzduší). Vrstva CORINE Land Cover byla poprvé vytvořena pro rok 1990. Další aktualizace CORINE Land Cover proběhly v referenčních letech 2000, 2006, 2012 a 2018. Databáze CORINE Land Cover je vytvářena jako celoevropská vrstva a tomu tedy odpovídá i měřítko 1 : 100 000 s nejmenší mapovací jednotkou pro plošné jevy 25 ha (v měřítku mapy představuje čtverec 5 × 5 mm), minimální šířka liniových prvků

je 100 m (v měřítku mapy představuje linii širokou 1 mm). Časové řady jsou doplněny vrstvami změn, které zdůrazňují změny krajinného pokryvu s nejmenší mapovací jednotkou o ploše 5 ha. CORINE Land Cover obsahuje celkem 44 tříd krajinného pokryvu a využití území, na území ČR se vyskytuje 29 tříd (Ponocná et Hejná, 2017), z nichž řada je využitelná pro vymezení potenciálu HiKK.

Specializované mapy landuse poskytují databáze ÚHÚL. Jedná se o mapy v měřítku 1 : 10 000 obsahující informace o lesnický obhospodařovaných lesích.

Cenným zdrojem dat o vodách je veřejně přístupná databáze DIBAVOD (Digitální BÁze VOdohospodářských Dat), tematická vodohospodářská nadstavba databáze ZABAGED. DIBAVOD je referenční geografická databáze vytvořená primárně z odpovídajících vrstev ZABAGED a cílově určená pro tvorbu tematických kartografických výstupů s vodohospodářskou tematikou a tematikou ochrany vod nad Základní mapou ČR v měřítku 1:10 000, resp. 1 : 50 000. Databáze DIBAVOD je průběžně aktualizována, doplňována a vyvíjena na Oddělení geografických informačních systémů a kartografie VÚV T.G.M., v.v.i., které je rovněž správcem dat.

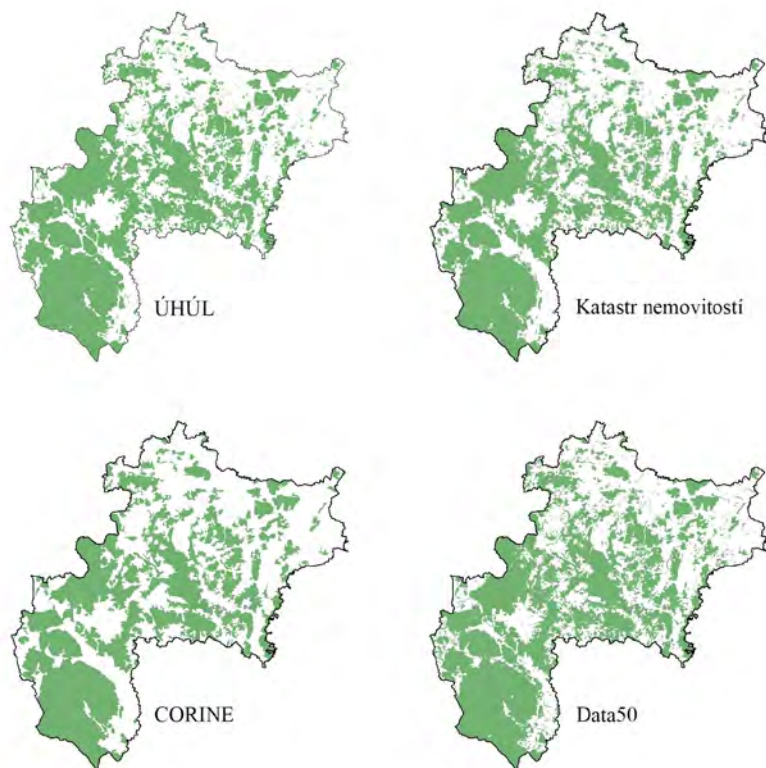
Informaci o historických zahradách poskytuje Evidence historických zahrad, parků a komponované krajiny, která je výsledkem výzkumného záměru MZP0002707301 - Výzkum (neprodukčních) rostlin a cílově určená pro tvorbu tematických kartografických výstupů s vodohospodářskou tematikou a tematikou ochrany vod nad Základní mapou ČR v měřítku 1:10 000, resp. 1 : 50 000. Databáze DIBAVOD je průběžně aktualizována, doplňována a vyvíjena na Oddělení geografických informačních systémů a kartografie VÚV T.G.M., v.v.i., které je rovněž správcem dat. Následně byla vytvořena bodová mapová vrstva obsahující prvky botanická zahrada a arboretum, hradní zahrada, klášterní zahrada, školní zahrada nebo arboretum, ústavní nebo nemocniční zahrada, zahrada vily nebo usedlosti, zámecká zahrada, park, městský park, zámecký park, obora, alej, hřbitov, ostatní.

Podklady o současné i historické hornické činnosti v území poskytují Mapy poddolovaných území a Surovinový registr České geologické služby. Mapy jsou pravidelně vydávány a poskytovány orgánům veřejné moci pro potřeby územního plánování. Jednotlivé zákresy poddolovaných území jsou vyznačeny jako body nebo jako plochy.

Data o historicky cenných objektech poskytuje Geoportál NPÚ – Památkový katalog, případně databáze Hrady.CZ. Velmi cenná je databáze „Zaniklé obce a objekty“, která umožňuje přesné vymezení HiKK – vysídlená území.

V výše uvedených databázích, a dalších databázích zde přímo nezmíněných, velmi často dochází k redundativnímu snímání dat s různou přesností a citlivostí. Příkladem mohou být například informace o lesních porostech a jejich definování v jednotlivých databázích. V katastrálních mapách jsou lesní pozemky definovány jako pozemky určené pro plnění funkcí lesa (PUPFL), a to i v případě, že se na uvedených pozemcích žádné lesy nevyskytují. Naopak, pokud se porosty dřevin vyskytují mimo hranice těchto pozemků, jsou v dikci zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny označovány jako dřeviny rostoucí mimo les, a v katastrálních mapách zahrnuty do jiných kategorií druhů pozemků, zpravidla do kategorie ostatní, trvalý travní porost nebo orná půda. Břehové porosty mohou být zahrnuty i do kategorie vodních ploch, ačkoliv z hlediska hodnocení krajiny jsou pozorovatelem vnímány jako lesy. Lesy evidované v databázích ÚHÚL evidují pouze obhospodařované lesní porosty a mapy landuse CORINE zaznamenávají lesní porosty, bez ohledu na údaje katastrální mapy nebo databáze ÚHÚL, ale jsou schopny rozlišit pouze porosty dřevin (lesní porosty) s plochou větší než 25 ha. Z uvedeného pohledu se jeví k vymezení potenciálu HiKK pro krajinu lesů jako nejvýhodnější zdrojová databáze DATA50 (ČUZK), která nejlépe vyhovuje pojetí lesů z hlediska vnímání krajiny. Vizualní porovnání dat z jednotlivých databází je demonstrováno na mapách v obrázku č. 4. Při

vymezování potenciálu jednotlivých typů HiKK je tedy nezbytné pečlivě posoudit kvalitu dat poskytovaných jednotlivými databázemi z hlediska cíle vymezení potenciálu území konkrétního typu HiKK.

Obr. 4 – Vizuální porovnání ekvivalentních dat k lesním porostům, extrahovaných z různých databází.

6 Závěr

V práci předložený postup naznačuje, že na základě výběru vhodných dat, extrahovaných z různých veřejně přístupných databází, lze stanovit potenciál libovolných správních jednotek k vymezení jednotlivých jednotek HiKK, definovaných metodikou (Ehrlich et al., 2020). Stanovené potenciály území pro jednotlivé typy HiKK však nelze automaticky považovat za vymezení typů HiKK, protože potenciál území vyjadřuje pouze statisticky zvýšenou hustotu jednotlivých primárních a sekundárních znaků HiKK, a představují tak jeden z možných podkladů pro jejich vlastní vymezení.

Samotné předběžné stanovení potenciálu území k vymezení typů HiKK však může být velmi užitečným podkladem v územním plánování z hlediska ochrany krajinných hodnot území, neboť vymezení potenciálu je provedeno na základě výpočtu hustoty vybraných jevů, které byly sejmuty nezávisle na vlastním hodnocení, ověření dat je pak možné ve veřejně přístupných databázích, včetně provedených analýz. Výsledky práce

jsou přístupné v podobě interaktivní mapy zde: <https://af-czu.maps.arcgis.com/apps/instance/basic/index.html?appid=6d8a499af0094d09b826dfdfce7493d>, včetně textové části zde: <file:///C:/Users/EII5/Downloads/orp-prachatice-hikk-vysledek-nmap..pdf>

Literatura

- BENDER, O., BOEHMER, H. J., JENS, D., & SCHUMACHER, K. P., 2005. Using GIS to analyse long-term cultural landscape change in Southern Germany. *Landscape and urban planning*, 70(1-2), 111-125.
- Berman, M. L., 2013. Modeling and visualizing historical GIS data. *Revista electrónica de Historia Moderna*, 7(26).
- EHRlich, M., KUČA, K., KUČOVÁ, V., PACÁKOVÁ, B., PAVLÁTOVÁ, M., SALAŠOVÁ, A., ŠANTRŮČKOVÁ, M., VOREL, I., WEBER, M., 2020. Typologie historické kulturní krajiny České republiky. Národní památkový ústav, Edice odborné a metodické publikace, Praha.
- Feranec, J. (2016). Project CORINE land cover. *European landscape dynamics: CORINE land cover data*, 9-14.
- DOMAAS, S. T., 2005. Structural analyses of features in cultural landscapes based on historical cadastral maps and GIS (Vol. 2005, No. 2005: 100).
- JENKS G, F, CASPALL, F., C., 1971. Error on choroplethic maps: Definition, measurement, reduction. *Annals of American Geographers*, 61, 217-44
- Hajihosseini, M., Amini, P., Voicu, D., Dinu, I., & Pyne, S.; 2022. Geostatistical modeling and heterogeneity analysis of tumor molecular landscape. *Cancers*, 14(21), 5235.
- Havlíček, M., 2008. Změny ve využití krajiny v Brně a okolí. *Proceedings of the GIS Ostrava*.
- Hyndman, R.J., Fan, Y., 1996. Sample Quantiles in Statistical Packages. *The American Statistician* 50 (4): 361-365.
- KUČERA, Z., BLÁHA, J., D., KUČEROVÁ, S., HUPKOVÁ, M., REEVES, D., 2012. Katolická poutní místa v Česku na počátku 21. století podle konání poutí během kalendářního roku. Mapa s odborným obsahem. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Centrum pro výzkum v kulturní a historické geografii (KUHIG). Nakladatelství P3K s. r. o.
- KULIŠÁKOVÁ, L., KUČERA, P., SALAŠOVÁ, A., FLEKALOVÁ, M., MATĚJKA, D., SEDLÁČEK, J., VÍTOVSKÁ, D., MATÁKOVÁ, B., LACINA, D., 2014. Metodika identifikace komponovaných krajín. Mendelova univerzita v Brně,
- LUKA, V., MERTL, J., PERNICOVÁ, H., PONOCNÁ, T., REJENTOVÁ, L., ROLLEROVÁ, M., STEIN, Z., VLČKOVÁ, V., 2017. Vývoj krajinného pokryvu dle CORINE Land Cover na území ČR v letech 1990–2012. CENIA, česká informační agentura životního prostředí.
- MATĚJČEK, J., 2003. Vymezení základních pojmů z oblasti mimoprodukčních funkcí lesa. Výzkumný ústav lesního hospodářství a myslivosti. Strnady.
- MŽP, Atlas krajiny ČR. Ministerstvo životního prostředí, dostupný on-line na https://www.mzp.cz/cz/atlas_krajiny_cr
- Pietsch, M., 2012. GIS in landscape planning. *Landscape Planning*, M. Ozyavuz (Ed.), InTech, Rijeka, Croatia, 55-84.
- Silverman, B. W., 1986. *Density Estimation for Statistics and Data Analysis*. New York: Chapman and Hall.
- Skaloš, J., Weber, M., Lipský, Z., Trpáková, I., Šantrůčková, M., Uhlířová, L., & Kukla, P., 2011. Using old military survey maps and orthophotograph maps to analyse long-term land cover changes—Case study (Czech Republic). *Applied geography*, 31(2), 426-438.

- Sottini, V. A., Barbierato, E., Bernetti, I., Capecchi, I., Fabbrizzi, S., Menghini, S., 2019. Rural environment and landscape quality: an evaluation model integrating social media analysis and geostatistics techniques. *Aestimum*, 43-62.
- ŠANTRŮČKOVÁ, M., 2019. Identifikace hodnot historické kulturní krajiny a jejich ochrana pomocí krajinných památkových zón. In.: Hůrková, L., Horáček, M., Teoretické základy památkové péče na prahu 21. století. *Artefacum, Ústav dějin umění AV ČR*.
- Traurig, M., Langr, J., 2013. The Information System of the State Map Series of the Czech Republic. *Proceedings of 26th International*.
- Databázové zdroje:
Atlas životního prostředí. MŽP, Atlas krajiny ČR. Ministerstvo životního prostředí, dostupný on-line na https://www.mzp.cz/cz/atlas_krajiny_cr
CENIA, česká informační agentura životního prostředí, Národní geoportál INSPIRE <<http://geoportal.gov.cz>>.
CORINE. European Environment Agency (EEA) <https://www.copernicus.eu/en>
ČGS. Mapové aplikace. Česká geologická služba. <http://www.geology.cz/extranet/mapy/mapy-online/mapove-aplikace>
ČUZK. Katastr nemovitostí. Geoportál. <http://cuzk.cz>.
ČUZK. Státní správa zeměměřictví a katastru. Geoportál. <http://cuzk.cz>.
ČUZK. Základní báze geografických dat České republiky ZABAGED. Geoportál. <http://cuzk.cz>.
DIBAVOD. Digitální databáze vodohospodářských dat. VÚV TGM. <https://www.dibavod.cz/>
Geoportál NPÚ. Geoportál NPÚ – Památkový katalog. <https://geoportal.npu.cz>
Hrady.cz. <https://www.hrady.cz/>
ÚHÚL. Portál Ústavu pro hospodářskou úpravu lesů. <http://www.uhul.cz/mapy-a-data/webove-sluzby>
Zaniklé obce a objekty. <http://www.zanikleobce.cz>

Informace o autorech

RNDr. Oldřich Vacek, CSc. & Jan Hendrych, ASLA
Fakulta stavební ČVUT v Praze, Katedra urbanismu a územního plánování
vacek.oldrich@gmail.com
hendrychjan@yahoo.com

Hledání pozitivních impaktů změny klimatu na rozvoj urbánní kultury. Fénická kolonizace Středomoří jako následek změny klimatu mezi dobou bronzovou a železnou

Search for positive impacts of climate change on the development of urban culture. Phoenician colonization of the Mediterranean as a result of climate change between the Bronze Age and the Iron Age

Vladimíra Šilhánková

Abstract:

Research on the impacts of climate change currently significantly accentuates the negatives of this process on the functioning and development of cities. In the spirit of this paradigm, the study of historical contexts very often mainly represents decline and extinction as a result of climate change. However, from the historical material, we can also read positive impacts of climate change on the emergence and development of settlements, which are not nearly as often presented as opposite impacts, that is, negative. The study of ancient settlements in the Mediterranean region brings both examples of negatives (e.g., the disappearance and disintegration of the settlement structure in the Levant at the turn of the Bronze and Iron Ages) and possible positives, such as the subsequent colonial expansion of urban advanced Phoenicians from the eastern to the western Mediterranean. The Phoenicians were descendants of the Canaanites, the founders of the first truly urban and often cosmopolitan settlements in the Levant. As a result of the effects of climate change on their „home“ settlements (especially Tyre and Sidon) and the restructuring of social conditions in the Levant, the Phoenicians set out in search of new homes in the Central and Western Mediterranean, where they brought with them knowledge of the construction and functioning of urban settlements, several centuries before the Great Greek Colonization. The article, based on its own broader study of the development of ancient settlement in the Mediterranean region, focused on the search for an investigation of the impacts of climate change between the Bronze and Iron Ages not only on the original Phoenician cities in the Levant, but especially on their development in newly urbanized areas of North Africa and the Iberian Peninsula. The article based on current knowledge of archaeology and history and on the author's own field research. The article envisages the elaboration of several key examples of the establishment of new Phoenician urban settlements and their impact on the urbanization of hitherto urbanized areas of today's Tunisia (especially the cities of Carthage, Kerkouan) and Spain (especially Cádiz). Therefore, the conclusion of the article could evaluate whether there are also positive impacts of climate change on urban development and the expansion of urban culture.

Keywords:

urban structures, urban development, climate change, Phoenicians, bronze age, iron age

ŠILHÁNKOVÁ, Vladimíra (2023). Hledání pozitivních impaktů změny klimatu na rozvoj urbánní kultury. Fénická kolonizace Středomoří jako následek změny klimatu mezi dobou bronzovou a železnou. In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 16*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 127–150. ISBN 978-80-01-07215-8. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uveďte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

1 Úvod a cíl práce

Výzkum dopadů změny klimatu v současnosti významně akcentuje negativa tohoto procesu na fungování a rozvoj měst. Studium historických souvislostí pak v duchu tohoto paradigmatu velmi často představuje zejména úpadek a zánik sídel jako následek klimatických změn. Nicméně z historického materiálu můžeme vyčíst i pozitivní impakty změny klimatu na vznik a rozvoj sídel, které ale nejsou zdaleka tak často prezentovány, jako impakty opačné – tedy negativní. Studium starověkých sídel v oblasti Středomoří přitom přináší jak příklady negativ (např. zánik a rozpad sídelní struktury v Levantě na přelomu doby bronzové a železné, a jak bylo diskutováno na tomto místě v předchozím roce – blíže in Šilhánková, 2021), tak i případná pozitivita. Tedy za předpokladu, že rozvoj městských sídel a rozvoj urbánních struktur vnímáme jako jev pozitivní.

Cílem článku je na základě širšího studia vývoje starověkého osídlení v oblasti Středomoří, zaměřit se na hledání a zkoumání dopadů změny klimatu mezi dobou bronzovou a železnou nejen na fungování a existenci, resp. zánik původních fénických měst v Levantě, ale zejména na rozvoj nových sídel v nově urbanizovaných oblastech severní Afriky a Pyrenejského poloostrova. Toto hledání je opřeno o zpracování několik klíčových příkladů založení nových fénických městských sídel a jejich dopadů na urbanizaci dosud neurbanizovaných oblastí dnešního Tuniska (Kartágo a Kerkouan) a Španělska (Cádiz). Z časového hlediska se práce zaměřuje na **období konce doby bronzové a dobu železnou** (tj. cca po roce 1200 př. Kr.)

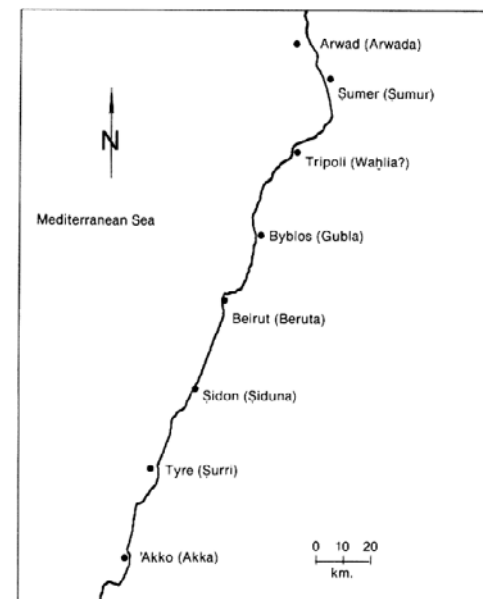
Metodickým přístupem k práci je analýza poznatků současné archeologie a historie, a to jak textových (články, archeologické zprávy, popisy lokalit), tak i obrazových a mapových (zákresy, fotodokumentace či vizualizace) Tyto zdroje jsou doplněny o terénní šetření autorky na místech samých, tedy o zkoumání jak širších územních vztahů a vazeb a zkoumání (přírodního) prostředí, tak i uspořádání lokality, a to jak celkového, tak vybraných urbánních segmentů. Zdroje informací jsou doplněny o poznatky paleoklimatologie. Tyto zdroje jsou následně vzájemně komparovány a jsou hledány souvislosti ve vývoji sledovaných urbánních struktur a známými změnami klimatu v období starověku. Článek se opírá i o autorčino vlastní širší studium vývoje starověkého osídlení v oblasti Blízkého východu (blíže in Šilhánková, 2022).

2 Féničané a Fénicie

Termín Féničané je používán jako zkratka pro označení obyvatel konkrétní skupiny levantských městských států, které byly spojeny svou zeměpisnou polohou. (Woolmer, 2019, str. 6-7) Féničany jako národ nelze odlišit od Kanaánců – obyvatel Levanty, až do druhé poloviny 2. tisíciletí př. Kr. Navíc, oni sami sebe tak nenazývali. Zdá se, že jim toto jméno dali Řekové, pravděpodobně Mykéňané, kteří s nimi přišli do obchodního kontaktu v pozdním druhém tisíciletí. Zpočátku se toto označení používalo pro všechny Kanaánce; později již jen pro ty, kdo žili v pobřežním pásu a zachovali si svou nezávislost. (Harden, 1963, str. 22)

Fénicií můžeme označit oblast kontrolovanou různými fénickými městskými státy v pobřežní syrsko-palestinské oblasti. Její severní hranici lze stanovit na úrovni Arvadu. Severně od tohoto města nebylo po roce 1200 př. Kr., kdy vlastní fénické dějiny začínají, zjištěno žádné stálé fénické osídlení. Jižní hranici lze klást na úroveň Akka. Ještě nespornější jsou její hranice na západě a na východě, protože celá tato oblast je sevřena mezi horami a mořem. Na západě byla totiž Fénicie ohraničena Středomořním mořem a na východě pohořím Libanon, takže se historicky oddělila od vnitrozemí. Vzdálenost mezi horami a mořem činila 12-50 km. Příchodem početných přistěhovalců a vznikem jejich států kolem roku 1200 př. Kr. se tato oddělenost obzvlášť zvýraznila. Vnitřní roztržitost oblasti bránila vytváření politických celků, takže zde převládaly městské

státy. (Moscati, 1975, str. 17) K jejich rozmachu přispěl i fakt, že kolem roku 1200 př. Kr. zanikla (na základě skutečností popsaných v náledující kapitole) obchodní velmoc Ugarit a Féničanům se podařilo ugaritskou roli převzít a dále ji prohloubit. (Volný, 1999, str. 136, Stieglitz, 1990, str. 9, Negev, 1990, str. 296-297) Mezi nejdůležitější fénická sídliště této doby lze zařadit Sidón, Týr a Arvad. Další města jako Tripolis, Bejrút či Akko byla méně významná. (Prosecký a kol., 1999, str. 102, Elayi, 1982, str. 85) Byla zde samozřejmě i řada menších středisek, jak je patrné z níže uvedené mapy.

Obr. 1 – Hlavní pobřežní lokality Fénicie v době železné (názyvy z doby bronzové jsou v závorkách)
Zdroj: Stieglitz, 1990, str. 10

3 Vliv změny klimatu na rozpad urbánní soustavy Levanty doby bronzové

Předpokládá se, že Fénicie měla ve 2. tisíciletí př. Kr. přibližně stejné klima jako nyní. V zimě tam byla hojnost dešťů, jež se hluboce vsakovaly do půdy a zúrodňovaly ji. V březnu začínalo jaro a v květnu už úroda dozrávala; od března postupně dešťů ubývalo, až v období od května do září prakticky zcela ustaly. Tehdy nastalo léto, které trvalo čtyři nebo pět měsíců a vysušilo veškeré rostlinstvo. V říjnu teplota klesla, znovu začínaly deště a roční cyklus se opakoval. Lze říci, že Fénicie sdílela všeobecné povětrnostní podmínky Středního východu, avšak její zvláštní zeměpisná poloha je zmiřňovala a zlepšovala. Díky těmto klimatickým podmínkám byla pokládána Fénicii za jednu z nejúrodnějších zemí Středního východu. Z historických záznamů vyplývá, že největší bohatství Fénicie tvořily libanonské lesy. (Moscati, 1975, str. 18)

Ve 13. století př. Kr. byla země Kanaánu trvale transformována řadou otřesů, které ukončily kanaánskou dobu bronzovou. Jde o období, kdy mezi lety 1500 a 1300 př. Kr. byly srážky pod dlouhodobým průměrem a po roce 1300 př. Kr. dochází k dalšímu prudkému propadu srážek. Přířímým důsledkem environmentálních a klimatických změn bylo

postupné zvyšování teploty i hladiny moře. Předpokládá se také, že tyto klimatické změny způsobily řadu such, která v letech před 1200 př. Kr. vedla k transformaci regionálních zemědělských postupů a vzniku nových vegetačních období. Předpokládá se také, že změny životního prostředí jsou zodpovědné za sérii ničivých povodní a epidemií, které v tomto období postihly region. Je logické, že takový výkyv musel vyvolat i společenské pohyby. Jak vyplývá z dostupných dat výsledkem těchto klimatických turbulencí byl zánik prakticky veškerých městských sídel ve sledovaném území. Tento rozpad urbánních struktur je pak doprovázen rozpadem mezinárodního obchodu, kulturních i společenských struktur. Pouze podél úzkého pobřežního pásu severně od Akka zůstali Kanaánci (Řeky nazývaní Féniciáné), kteří byli schopni udržet si svou nezávislost a tento klimatický výkyv měl na mnoho fénických městských států převážně krátkodobý, nikoli dlouhodobý účinek. (Cline, 2014, str. 149-167, Volný, 1999, str. 136, Stieglitz, 1990, str. 9, Negev, 1990, str. 296-297, Woolmer, 2019, str. 31-32)

Zatímco se urbánní soustava ve zbytku Levanty prakticky rozpadla, ve Fénicii došlo k pozoruhodnému znovuzrození jejich kultury, především v přístavech Týru, Sidonu a Arvadu, protože se těmto městským státům kolem roku 1200 př. Kr. podařilo znovu prosadit své námořní zájmy na úkor zaniklé obchodní velmoci Ugaritu. Féniciáné tedy převzali ugaritskou roli a dále ji prohloubili. (Volný, 1999, str. 136, Stieglitz, 1990, str. 9, Negev, 1990, str. 296-297)

4 Fénická sídliště v Levantě

Féniciáné, jak již bylo uvedeno, byli potomky Kanaánců, tedy zakladatelů prvních vskutku městských a mnohdy kosmopolitních sídel v Levantě (blíže in Šilhánková, 2022). Není proto divu, že se jim po otřesech ve 13. stol. př. Kr. podařilo jejich města obnovit a pokračovat v urbánní kultuře, která jinde (nejen v Levantě) procházela obdobím hlubokého úpadku. V dalším výkladu se zaměříme na tři hlavní fénická sídliště ve Fénicii, a to Arvad, Sidón a Týr. Velkým problémem zkoumání fénických měst v Levantě je skutečnost, že tato města jsou víceméně všechna stále živá. Možnosti archeologického zkoumání v nich jsou proto značně omezené a není tak dostatek materiálů o jejich urbánní struktuře doby železné.

4.1 Vybrané příklady sídlišť v Levantě

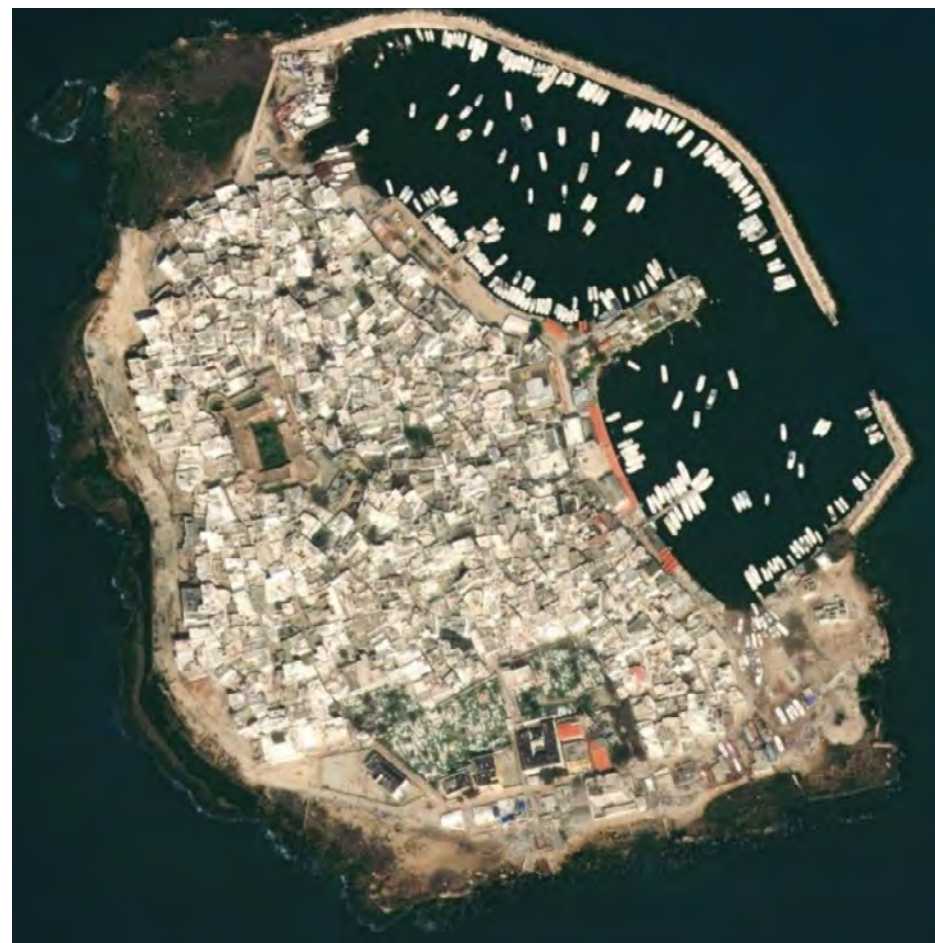
4.1.1 Arvad

Arvad je ostrov nedaleko dnešního syrského pobřežního města Tartus. Féniciáné se zde usadili na počátku 2. tisíciletí př. Kr. Pro jejich obchodní aktivity to byla vynikající základna. Pronikali odtud až do údolí řeky Orontu (Ásí), a dále do vnitrozemí k Eufratu, po moři pak do Egypta. Arvadští vojáci bojovali proti Egypťanům v bitvě u Kádeše (kolem 1299 př. Kr.). Od roku 1100 do roku 625 př. Kr. bylo město pod asyrskou nadvládou, v roce 604 př. Kr. jej ovládl Babyloňané a v roce 539 př. Kr. Peršané. Za Dáreia II (424-404 př. Kr.) Arvad značně rozšířil svůj vliv na okolní pobřežní oblasti. Teprve v římských dobách ostrovní město upadlo a vůči protilehlému Antaradusu (Tartusu) svou obchodní moc ztratilo. (Britanica 1998, Moscati, 1975, str. 34)

Strabón (XVI, 2.13) uvádí, že „město leží u pobřeží, které nemá přirozených přístavů, a navíc je značně neklidné a plně vlnobití“. Ostrov je vzdálen přibližně 2 km od pevniny, jeho rozloha je necelých 19 ha. Je doplněn dvěma přístavními moly tak, že má celkově půdorys kruhu. Tento tvar zmiňuje i Strabón, když píše, že „se skládá ze skály omývané dokola mořem a má obvod sedm stadií“ (tj. asi 1400 m). Dále Strabón uvádí, že „ostrov je plně obydlen a populace je tak velká, že lidé žijí v domech s mnoha patry“. Vydeme-li z dnešního stavu, tak se kapacita ostrova, rovněž při úplném zastavění, pohybuje mezi 5-10 tisíci obyvateli (Lebling, 2016, str. 3). Můžeme tak odhadnout, že fénický Arvad mohl mít až k 10 tisícům obyvatel. Původní urbánní strukturu můžeme pouze odhadovat, ale

ze současné topografie ostrova se zdá, že jádrem byl chrám či palácovo chrámový okresek umístěný v místě dnešní křížácké pevnosti (na obrázku níže označena jako Fortress of Arwad). Kolem ní se rozkládalo vlastní město tak, jak tomu je dodnes. Bohužel díky plnému zastavění území nelze původní urbánní strukturu rekonstruovat, nicméně s ohledem na známá uspořádání jiných měst (např. Byblu) lze odhadnout, že urbánní struktura byla spíše pravidelná a do dnešní „rostlé“ nepravidelné podoby se vyvinula až časem.

Za zmínku stojí, že pitná voda se zde, stejně jako v dalších fénických městech (zejména ostrovních), získávala z velkých cisteren shromažďujících dešťovou vodu. Zajímavá je ale Strabónova zmínka (XVI, 2.13), že „obyvatelé Arvadu využívali pramene tryskajícího přímo v moři: na místě výtrysku umístili olověný zvon, z něhož voda odtékala koženou rourou a zásobovala město na ostrově“.

Obr. 2 – Současná urbánní struktura Arvadu. Zdroj: Mapy.cz, 28.8.2022

Arvad ovládal relativně velké přilehlé území a do jeho správy patřil mimo jiné i Amrit (Marathos) a Betoka (Baetocaece). Například Moscati (1975, str. 35) uvádí, že

náboženské obřady se konaly zejména v horách, blízko vod, stromů a kamenů, které se pokládaly za posvátné. Největší města měla svatyně na okolních návrších a svatyně Arvadu byla právě v Betoce. Chrámů totiž byly většinou ohrazené prostory pod širým nebem a na omezený prostor ostrovního města by se nevešly. Féniciáné samozřejmě měli i zastřešené chrámové budovy, což víme jak z archeologických památek, tak ze Šalomounova chrámu v Jeruzalémě, vybudovaného fénickými umělci. (Moscati, 1975, str. 47) U Betoky se spekuluje, že mohla mít i funkci léčebných lázní (odvozené ze semitského toponymu Betocici = „dům ricinu“). Areál zahrnoval vesnici, velký chrám a menší okrsek a byl zasvěcen Baalshaminovi (Pánu světa). V helénistickém období byl zasvěcen Diovi, a proto je dnes známý jako Diův chrám (Temple of Zeus). Uprostřed původního fénického chrámu byla kaplička nebo betyl nebo kaplička s betylem uvnitř. Svatyni doplňoval pramen či posvátná nádrž a háj. Betylu se podobal i votivní sloupek ašera, pojmenovaný podle stejnojmenné bohyně, který býval pravděpodobně dřevěný. (Moscati, 1975, str. 47, Kuhrt, 2015, Steinsapir, 1999, str. 185)

4.1.2 Sidón

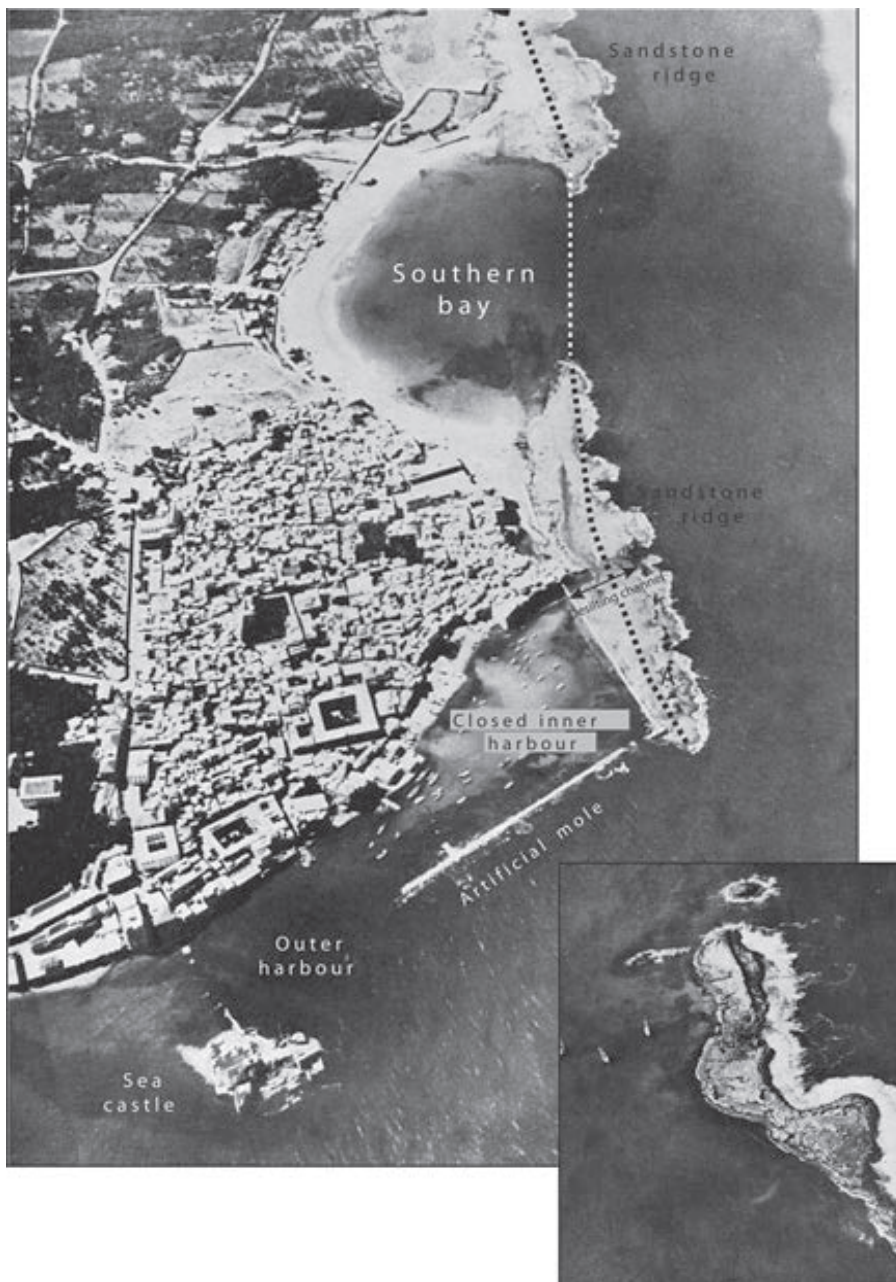
Sidón byl osídlen již v dobách raného neolitu a chalkolitu (6000-4000 př. Kr.). Byl jedním z nejstarších a nejdůležitějších kanaánských a později fénických měst, a možná i nejstarším vůbec. Homér i Bible označují Féničany jako Sidónce, což výše uvedené tvrzení podporuje. Město leží na středomořském pobřeží asi 40 km severně od Týru a stejně tak daleko jižně od současného libanonského hlavního města Bejrútu. Hlavní překážkou pro poznání starověkého Sidónu je fakt, že leží pod centrem dnešního města. Archeologické vykopávky tak reálně započaly až koncem 90. let 20. století a mohou se soustředit jen na několik málo nezastavěných míst. O celkovém rozložení města tak máme jen velmi kusé informace. Nejlepší přehled o jeho vývoji nám tak dává zejména lokalita známá jako Collége, pojmenovaná podle dřívější školy, která v těchto místech stávala. Tyto vykopávky umožnily archeologům poprvé vytvořit sled vývojových vrstev města. (Doumet-Serhal, 2010, str. 115, Lawrer, 2012, str. 46)

Soudě podle architektonických pozůstatků, byly ve vrstvách osídlení ze střední a pozdní doby bronzové identifikovány velké veřejné budovy, které mohly mít náboženský charakter. Navíc bylo nedaleko od těchto budov vykopáno více než sto hrobů z tohoto období. (Doumet-Serhal, 2010, str. 123) Obecně je o Sidónu známo, že jeho hlavním bohem byl Baal. V sidónském pantheonu však převládá Astarté a králové a královny se označují za její kněze. Astarté je obdobou Baalaty z Byblu. Sidón měl kromě Baala a Astarté ještě třetího boha Ešmuna, jehož chrám byl umstěn stranou od města. Na rozdíl od prvních dvou je Ešmun bohem, který není doložen z dřívější doby jinde než ve fénicko-punské oblasti. (Moscati, 1975, str. 42)

Obr. 3 – Pozůstatky Ešmunova chrámu v Sidónu. Zdroj: vlastní foto 25.5.2023

Sidón, stejně jako většina fénických měst, byl také významným přístavem. Bible jej zmiňuje doslova jako „mořskou pevnost“ (Iz, 22, 4), a proto předmětem výzkumu v Sidónu byly i přístavy a mořské pobřeží. Z výzkumu sedimentu se zjistilo, že od doby bronzové docházelo k postupné progradaci Sidónského pobřeží (postupu do moře), která způsobila zanášení severního přístavu a zarovnávání mořského zálivu na jihu, který byl v období starověku přibližně o 30 % větší, než je tomu dnes. Sedimenty v severním přístavu svědčí o sublitorálním prostředí (ležící pod hranicí normálního stavu vody) až do střední doby bronzové. V období let 1700-1450 př. Kr. došlo k úpravě přístavu, a to souběžně s vrcholem rozvoje města střední doby bronzové. Během kanaánského a fénického období byla Sidónská geomorfologie charakterizována částečně potopeným skalnatým hřebenem, který ukrýval dva přístavní komplexy, jednak severní přístav a jednak ostrovní přístav Zire, který tvořil vnější přístav. Na jihu lemovaly široké písčité pláže zálivu, který byl otevřen vlivu mořského přílivu a větrům. Nicméně i tak bylo možné pro malé lodě za nepříznivého počasí v této zátocě kotvit. (Carayon, Marriner a Morhange, 2011, str. 59-60)

Obr. 4 – Uspořádání pobřeží a rozmístění přístavů v Sidónu (stav z roku 1940).
Zdroj: Poidebard a Lauffray 1951 cit. dle Carayona, Marrinera a Morhange, 2011, str. 60

Bezprostředními soupeři fénických měst v oblasti Levanty byli Pelíštejci a Izraelci. Bible (Ez. 28:22-23) mu proto prorokuje zkázu. Kolem roku 1200 př. Kr. skutečně došlo ke zničení Sidónu nikoli však Izraelci, ale Aškelónci (Pelíštejci). (Moscati, 1975, str. 23) Obyvatelé se zachránili na lodích a přesídlili do Týru. Přesto Sidón nezankl a zůstal i nadále významným fénickým sídlištěm. Teprve kolem roku 1000 př. Kr. jej v tomto postavení zastínil Týr. (Volný, 1999, str. 137) Bohužel o Sidónu doby železné archeologické zprávy chybí, takže o jeho prostorovém uspořádání v té době bohužel nemůžeme říct mnoho.

Stejně jako další fénická města byl i Sidón cílem válečných tažení Asyřanů a Peršanů. Na rozdíl od Týru volil cestu nenásilného se podvolení a placení tributu. Perský vládce v něm měl dokonce vlastní sídlo, o čemž svědčí objevené zbytky sloupů a hlavic ve tvaru býčích protomů typicky achaimenovského vzhledu. Nápisy se zmiňují o stavbě chrámů na počest bohů a výslovně uvádí, že perský císař Dáreius II (424-404 př. Kr.) dovolil Sidónu, aby si značně rozšířil území: „Kromě toho nám pán králů (perský vladař – pozn. autorky) daroval Dor a Jaffu, Dagonovy mocné země v šáronské rovině, jako odměnu za důležité činy, jež jsem vykonal. O ně jsme rozšířili hranice země, aby navždy náležely Sidónu. (Moscati, 1975, str. 34)

V 7. století př. Kr. se sidónský král vzbouřil, zničil palác perského místodržícího (satrapy) a vyplenil královský park. Následně bylo město Peršany obsazeno, zapáleno a zbořeno, obyvatelé města byli deportováni a zbytky samotného města dosídleny cizími národy (Jigoulov, 2012, Moscati, 1975, str. 35). Tím skončila éra samostatného vývoje Sidónu.

4.1.3 Týr

Týr byl založen ve 3. tisíciletí př. Kr. a patří mezi nejstarší trvale osídlená města, podobně jako sousední Sidón. Město pravděpodobně založili osadníci ze Sidónu, kteří chtěli vybudovat nové přístavní město. Zmiňuje se o tom například Hérodotos¹ (2.44) poté, co Týr navštívil. Píše, že „je prý 2.300 let, co je Týros obýván“. To tedy datuje jeho založení do doby 2750 př. Kr. Dnes se nachází na jižním pobřeží Libanonu, 83 km jižně od Bejrútu a má přes 160.000 obyvatel. (Britannica, 2015) To, že je Týr víceméně kontinuálně obydlen, je bohužel důvodem toho, že se jen velmi těžce rekonstruuje jeho podoba z raných dob, neboť tyto staré vrstvy leží pod stávajícím městem. Protože Týr nabyl svého významu zejména ve Fénickém období, tj. po roce 1200 př. Kr.

V období pozdní doby bronzové a počátku doby železné Týr těžil ze sousedství s konsolidujícím se izraelským státem. (Volný, 1999, str. 137) V době krále Šalomouna (asi 960-922 př. Kr.) vládl v Týru (ale i v Sidónu a Byblu, kde se našel jeho sarkofág) král Achíram (Chíram) (asi 969-936 př. Kr.). Od Josepha Flavia² (1998, str. 23-24) se dovídáme, že „navážkami připojil k městu území, prostírající se na východ od něho, a tak je rozšířil. Chrám Diův, který stál dosud na odděleném ostrově, spojil navezenou půdou s městem a vyzdobil jej zlatými obětními dary.“ A o něco dále „dal zasypat Eurychoros, postavil zlatý sloup v chrámu Diově, vyhledával dřevo vhodné pro stavby, dal porazit cedry na pohoří Libanónu a použil jejich dřeva pro stavbu chrámových střech, nechal strhávat staré chrámy a stavět nové. Tak dal postavít chrám Hérákla (Melkarta-pozn. autora) a Astarty“.

Babylónský král Nabukadnesar II. (605-562 př. Kr.) zaútočil na fénická města a zejména oblehl Týr. Týr mu odolával 13 roků (v letech 586-573 př. Kr.), ale nakonec se přeci jen musel vzdát, stejně jako Sidón a další města. (Moscati, 1975, str. 33)

Vůči celé Fénicii vedli několik vojenských kampaní také Asyřané a poté i Peršané, kteří Fénicii ovládli a připojili ke své říši. Perský král Dáreius I. rozdělil v roce 515-514 př. Kr. Perskou říši na satrapie, avšak ponechal v nich panovat místní krále. Fénická města tak zůstala autonomní. Měštům to zřejmě vyhovovalo, protože po dlouhou dobu není zpráva

1 Hérodotos žil cca mezi lety 484 až 425 př. Kr.

2 Josephus Flavius žil v letech 37/38 až 100 po. Kr.

o tom, že by se byla vzbouřila. Za Dáreia II. (424-404 př. Kr.) máme svědectví o věrnosti fénických měst Peršanům. Za to museli Peršané podporovat expanzi fénických měst ve Středomoří. Uvádí se, že Týr v té době kontroloval pobřeží od Sarepy ke Karmelu, jakož i přístav na jižních svazích vlastního Karmelu a Aškelónu. (Moscati, 1975, str. 33)

Perské panství nad Fénicií skončilo, když ji dobyl Alexandr Veliký. Po bitvě u Issu (333 př. Kr.) mu největší fénická města (Arvad, Byblos a Sidón) otevřely své brány. Týr ale sledoval tradiční politiku, která co nejvíce chránila jeho nezávislost a Alexandrovi se podrobit odmítl. Ten se ale nechtěl vzdát ostrova, který byl velmi důležitou vojenskou základnou, a proto se rozhodl, že ho dobude. V rámci svého obléhání nechal postavit násep, kterým spojil ostrov s pevninou. Nakonec město dobyl, staré město zničil, obyvatelstvo vyvraždil a město dosídlil řeckým obyvatelstvem. (Mark, 2009, Moscati, 1975, str. 35)

Obr. 5 – Uspořádání Týru po jeho propojení s pevninou. Zdroj: Tyre World Heritage Site, vlastní foto 25.5.2023

Obr. 6 – Celkový pohled na archeologickou lokalitu na bývalém ostrově v Týru. Zdroj: vlastní foto 25.5.2023

Tyto události způsobily hlubokou krizi fénických měst. Z politického hlediska se stala nástroji dobyvatelů a z kulturního hlediska do nich značně proniklo helénství. (Moscati, 1975, str. 35) Krize fénických měst byla postupným procesem, v němž se občas vracela i období samostatnosti (Týru od roku 120 př. Kr. a Sidónu od roku 111 př. Kr.). Josephus (1.422) zmiňuje, že zde nechal král Héródes vybudovat divadlo. Ještě po dobytí Římem v roce 64 př. Kr. si Týr, Sidón a Tripolis uchovali jistou míru samostatnosti. (Moscati, 1975, str. 35)

4.2 Příčiny fénické kolonizace Středomoří

Jak již bylo uvedeno výše, v důsledku dopadů klimatických změn na sídla ve Fénicii (zejm. Týr a Sidón) a restrukturalizaci společenských poměrů v Levantě, se Féničané vydali hledat nové domovy ve středním a západním Středomoří, kam si s sebou přinášeli znalosti stavby a fungování městských sídel, a to v době několik století před Velkou řeckou kolonizací.

Již od 11. stol. př. Kr. začala především z Týru organizovaná intenzivní kolonizace jihošpanělského a severoafrického pobřeží, během níž byla založena celá řada dlouhodobě obývaných osad. Prostorové rozestupy mezi jednotlivými sídly přitom svědčí o dobře koordinovaném plánování. Fénické kolonie, které brzy zesílily v mohutná města, začaly zhruba v téže době vznikat i na velkých ostrovech západně od Malty – především na Sicílii a Sardinii. (Lehmann a Schmidt-Glinzer, 2012, str. 26) Josephus (1998, str. 22) zmiňuje, že „král Šalomoun dal postavit jeruzalémský chrám asi 140 let a 8 měsíců před založením Kartága Týrskými“. Na jiném místě Josephus označuje Ittobaala za „krále

Týranů a Sidonců“ a informuje, že tento král založil Botrys severně od Byblu a osadu Auza v Libyi. (Moscati, 1975, str. 26)

Podstatným motivem fénické kolonizace byl v 8. stol. př. Kr. mj. mohutný populační růst v levantských metropolích (Lehmann a Schmidt-Glinzer, 2012, str. 27). Negev (1999, str. 296 – 297) ji ale považuje za důsledek obsazení fénických měst Assyřany a ztráty jejich nezávislosti. Ať již bylo přímým popudem fénické expanze cokoli, neoddiskutovatelné je, že její primární příčinou byla klimatická krize, která ve 13.-12. stol. př. Kr. způsobila rozpad urbánních a v důsledku toho i obchodních struktur ve Středomoří a umožnila tak urbanisticky vyspělým Féničanům expandovat do obchodně uvolněného, ale urbánně dosud neobsazeného prostředí. Jak uvádí Harden (1963, str. 61) „Féničané nezakládali svoje kolonie v zemích, kde již existovala dobrá vláda a civilizace; byli až příliš připraveni spokojit se s rolí obchodníků, kdekoli našli stejně civilizované lidi, s nimiž mohli obchodovat“. Například v Egyptě je známo, že se féničtí obchodníci usadili nejen v deltě, ale i v Memfidě, kde se Hérodotos (II.112) zmiňuje o části města zvané „Tyrský tábor“, ve které byl založen Astartin³ chrám.

5 Fénická expanze v oblasti Středomoří v době železné

Když se Féničané vydali na své koloniální výpravy, vždy hledali podobná místa a zakládali kolonie v některých z dodnes nejlepších a nejnáměšších přístavů ve Středomoří, jako je Cádiz, Malaga a Cartagena ve Španělsku, Valletta na Maltě, Kartágo alias Tunis v Tunisku, Cagliari na Sardinii či Palermo na Sicílii. Tak se logicky stalo, že tato fénická sídliště dnes leží pod současnými městy a jejich výzkum je tak značně omezen. Jiné jejich lokality, jako Kerkouane v Tunisku, Motya na Sicílii, Nora a Sulcis na Sardinii či La Fonteta a Villaricos ve Španělsku, i když byly dobré pro malé starověké lodi, neposkytují dobré podmínky pro současná velká plavidla. Řada z nich tak jako sídliště v průběhu doby zanikla a dnes nám poskytují cenný archeologický materiál pro zkoumání fénických (i pozdějších punských) urbánních struktur.

Od domovských přístavních měst Týru a Sidónu na syrském pobřeží až po samotný Atlantický oceán se táhla souvislá řada fénických kolonií a emporií – obchodních stanic, rozložených jak podél severoafrického břehu, tak i na jednotlivých ostrovech a v dnešním jižním Španělsku. Jejich poloha na ostrově poblíž pevniny, na předhoří skalnatých mysů či na táhlém výběžku, spojeném jen úzkou šíjí s ostatní souší – to byl společný znak všech těchto měst. Měly povahu a úlohu obchodních stanic a byly vstupními branami do vnitrozemí a zároveň ochrannými přístavy pro čilou obchodní mořeplavbu. (Richter, 1975, str. 13) Při tehdejší úrovni pobřežní mořeplavby byly ochranné přístavy potřebné zhruba na každých 30-35 km vzdálenosti pobřeží (Richter, 1975, str. 14), což ovšem neznamená, že byly budovány postupně od východu k západu. Na západě patřily k nejstarším fénickým osadám Utica na severozápadním pobřeží Afriky (v dnešním Tunisku) a Gadir (dnešní Cádiz) na jihozápadě Pyrenejského poloostrova. Pravděpodobně již v 11. stol. př. Kr. se Féničané uchytili i na Sicílii, v 9. století př. Kr. jsou doloženi na Sardinii, v 8. stol. př. Kr. na Maltě a v 7. stol. př. Kr. na Baleárech a na západních březích Afriky. Snad kolem roku 600 př. Kr. zakotvili u Britských ostrovů. (Součková, 1979, str. 205-206)

3 Bohyně Astarta byla jedním z hlavních fénických božstev a přítomnost jejích chrámů bývá považována za důkaz přítomnosti Féničanů v daném území.

Obr. 7 Mapa fénických kolonií ve Středomoří. Zdroj: Britannica, 2012

Fénická města se věnovala většinou námořnímu obchodu. Pozdějšími výboji si zajišťovala zázemí, aby z něho mohla zásobovat potravinami své stále rostoucí obyvatelstvo. Do nově základních měst byl umisťován přebytek obyvatelstva z měst stávajících a rozrůstala se i obchodní síť, vlastní základ života měst. Tak na Lybijském pobřeží byla města Leptis Magna, Oia a Sabratha středisky karavanního obchodu, který směřoval přes Saharu do afrického vnitrozemí a do zemí při Guinejském zálivu. Dalšími fénickými resp. pozdějšími punskými městy byla Bizerta a Annába a jejich řetěz pokračoval k západu přes dnešní Alžír (Icosium), Tandžu (Tingi) po Rabat a Magador. (Votrubec, 1980, str. 152)

Fénická kolonizace se samozřejmě dříve či později musela střetnout s nastupující kolonizací řeckou. Z tohoto hlediska je pro nás podstatná až její druhá vlna – tzv. Velká řecká kolonizace, datovaná až mezi roky 755–535 př. Kr. (Oliva, 1995), tedy víceméně o 300 let později. Řekové se v této době obrátili se svými kolonizačními tendencemi do středního a západního Středomoří, kde již ale měli své kolonie a emporia právě Féničané. Na řadě míst, zejména v severní Africe a na dalekém západě se je podařilo Féničanům udržet, jinde svůj původní prostor ztratili. Zde můžeme uvést jako příklad východní Sicílii, kde z hlediska lokalizace se zdá, že založení jak Syrakus na ostrově Ortigia, tak i o cca 20 km severněji položeného Thapsu, odpovídá spíše fénickým zvyklostem zakládání měst – na ostrově při pobřeží, než způsobu řeckému, neboť Řekové preferovali lokality ležící přímo na pevnině. (To je koneckonců pěkně viditelné právě v případě Syrakus, kdy po jejich „založení“ resp. převzetí Řeky město záhy expandovalo na pevninu založením tzv. Nového města (Neapolis) (Parco Archeologico della Neapolis, © 2023). Řekové tak obsadili nejen východní Sicílii, ale zejména jižní Francii a východní pobřeží Španělska. Přestože je dnes považujeme (patrně neprávem) za kulturně vyspělejší než byli Féničané, je nesporné, že rané urbánní struktury ve středním a západním Středomoří mají zejména fénický původ.

Obr. 8 Střet Fénické a Řecké kolonizace ve Středomoří. Zdroj: Phoenician Readings

V další části si tedy představíme některá klíčová fénická sídliště západního Středomoří.

5.1 Vybrané příklady nových fénických založení v západním Středomoří

5.1.1 Kartágo

Přestože Kartágo nebylo jedním z nejstarších fénických sídlišť ve středním a západním Středomoří (na pobřeží Afriky byla jistě starší Utika), tak s ohledem na jeho historický význam a pozdější velikost není možné jej mezi zmiňovanými příklady neuvést.

Dle sicilského historika Timaia je obecně přijímaným datem založení Kartága rok 814 př. Kr., nicméně nejstarší archeologické nálezy pocházejí až z roku 725 př. Kr. Jméno vzniklo z fénického Kart Hadašt, což znamená „Nové Město“. Někteří autoři ale uvádějí, že název vznikl od slova „Qurt“, což znamená náušnice a jeho název tak byl „Nové město za náušnicí“, což odpovídá pověsti o fénické princezně Allise (Didoně), která svou náušnicí zaplatila numidskému králi Žarbasovi za zemi, kterou pokryje volskou kůží. Allisa ale dala volskou kůži rozřezat na proužky a ty spolu svázat. Dokázala tak ohraničit poměrně velké území, které jí podle smlouvy náleželo. (Bahbouh, 2010, str. 11, Hrůza, 2014, str. 152) Jisté nicméně je, že zakladateli města byly kolonisté a obchodníci z Týru, jemuž bylo Kartágo coby kolonie dlouho poplatné. (Girgle, 2007, str. 12) Ačkoli počet obyvatel jistě nedosahoval Strabónem (XVII,3,15) zmiňovaných 700 000 obyvatel, Kartágo jistě patřilo ke zdaleka největším a nejluxusnějším městům starověku.

Jak popisuje Appiános (in Kovařík, 2014, str. 355) „město leželo na konci obrovského zálivu a podobalo se nějakému poloostrovu, neboť jej od pevniny oddělovala pouze šíje, široká pětadvacet stadií (tj. cca 4,5 km-pozn. autorky). Z šíje vybíhal na západ úzký dlouhý pruh, široký nejvýše půl stadia (kolem 90 m) uprostřed mezi jezerem a mořem... Město bylo podél moře oběhnáno jednoduchou hradbou, protože tam byl sráz, ale na jihu od pevniny, tam, kde se na šíji rozkládala Byrsa, byla hradba trojitá. Každá z nich byla vysoká třicet loktů (přes 13 m), nepočítáme-li cimbuří a věže, které stály kolem dokola ve vzdálenosti dvou plether (62 m) od sebe, čtyřpatrové a široké třicet stop (cca 10 m). Každá hradba byla dvoupatrová, dutá a krytá střechem, dole byly stáje pro tři sta slonů s přilehlými zásobami krmiva, nad nimi stáje pro čtyři tisíce koní, zásobárny zelené píce a ječmene, ubikace pro mužstvo, asi pro dvacet tisíc pěšáků a čtyři tisíce jezdců.“

Kovařík (2014, str. 355) k domu dodává, že 9 m široká hradba u paty a vysoká 15-20 m, to byla hlavní vnější obrana po obvodě a další hradby na pevninské straně obsahovaly kasematy s kasárnami, stájemi a zásobárnami. Před vnější pevninskou hradbou ležel příkop široký 20 m a chráněný palisádou. Z pevniny bylo těžké přiblížit se, pruh země měl šířku v metrické soustavě nanejvýš 4,5 km a z něho vybíhající šíje, dělicí moře od jezera, nějakých 85 m. Podle římského dějepisce Tita Livie (jak jej cituje Richter, 1975, str. 31) měřila prý městská hradba ve svém obvodu plných 22 tisíc kroků (tj. 16 km), „neboť zároveň s hustě obydlenými čtvrtěmi zahrnovala do sebe i značně velké pozemky, pokrývané jen sady a zelinářskými zahradami spolu s příslušnými objekty, které sloužily k zásobování punské metropole a v čas potřeby jí činily značně soběstačnou a zbavovaly výhradní závislosti na dovozu zvenčí“. Z výše uvedeného údaje, že obvod hradeb Kartága byl 16 km, lze dovodit, že jeho rozloha se mohla pohybovat mezi 1600 až 2000 ha (podle tvaru „pozemku“ tj. dolní hranice udává obsah čtvercového pozemku a horní hranice obsah kruhu). Vyjdeme-li z toho, že část pozemků nebyla zastavěna, ale zastavěné části byly obydleny hustě (tj. mohly mít hustotu až 600 ob./ha) můžeme pracovat s průměrnou hustotou 100-200 ob./ha. Za tohoto předpokladu by pak Kartágo mělo mezi 180-360 tisíci obyvateli.

Rané osídlení bylo postaveno pomocí metod a technik, které se běžně vyskytovaly na starověkém Blízkém východě, tj. ze dvou vnějších zdí z hrubě přitesaných kamenů uvnitř vyplněných sutí (pier-and-rubble walls) a držely se hippodamického prostorového plánu. Kartágo bylo rozděleno do dvou částí: *horního města*, které nakonec pojalo celou citadelu, palác, chrámy, administrativní budovy a sídla aristokracie, a *dolního města*, ve kterém se nacházely obchodní a průmyslové zóny a obytné čtvrti méně bohatého obyvatelstva. (Woolmer, 2019, str. 198-199)

Podle starověkých údajů, které máme k dispozici, se dovídáme o rozložení hlavních částí a objektů města. Tržiště, které leželo na téměř místě jako pozdější římské fórum nebylo nikterak vzdáleno od břehu moře. Obklopena veřejnou sloupovou halou, rozkládala se tu radnice, kde se shromažďoval a jednal senát kartaginské republiky. O architektuře a vzhledu kartaginských ulic s vysokými až šestipatrovými a hustě k sobě natísňenými domy nemůžeme tvrdit nic podstatného. Máme jen určité analogie tohoto typu domů ve východním stavitelství. Tak zvaný „punský beton“ je svérázným stavivem či spíše souhrnem důmyslných technologických postupů. Umožňoval poměrně snadné, rychlé a nenákladné stavění, ale zároveň nezaručoval budovám přílišnou trvanlivost. Byl připravován z hlíny a dokonale vypáleného, vyhašeného a v zemi odpočatého vápna a jeho výztuží pak bylo proutěné pletivo, připevňované na dřevěné konstrukce. Z tohoto materiálu bylo navršováno a dusáno neobyčejně odolné, tvrdé a dobře nosné zdivo, jehož jedinou nevýhodou byla okolnost, že nedovedlo vzdorovat vlhkosti. Aby příliš nepodléhalo zvětrání a nerozpadalo se, natíraly se stěny domů přírodním asfaltem. Kartaginské hliněné domy představovaly zvláštní druh architektury, a jak se zdá byly velmi výstavné. Lze předpokládat, že stály na kamenných základech a že je kryly ploché, z části obytné terasy. Některé pozdně punské domy byly nalezeny na jižním svahu Byrsy, kde se tyčí pozůstatky řady postavených ve čtvercových insulách s rovnými, dobře odvodněnými ulicemi. Na základě výše uvedeného si lze celkem dosti názorně vysvětlit skutečnost, že Kartágo bylo vítěznými Římany srovnáno se zemí v tom nejdoslovnějším významu, takže mohl být symbolicky tažen pluh přes místa, kde dříve ručně žily jeho ulice, prostranství, tržiště, dílny, sklady a překladiště. (Richter, 1975, str. 34-36, Harden, 1963, str. 136, Kovařík, 2014, str. 369-371) Domy natřené asfaltem s dřevěnou nosnou konstrukcí jistě výberně hořely a rozpadaly se doslova na prach.

Na vrcholu pahorku Byrsa, jež se nazýval punsky nejspíše Basrath, tedy asi tolik co „opevněné místo“, akropole či vyšehrad, stávalo několik chrámů, z nichž Melkartův a Ešmunův měly zvláštní význam v kartaginských státních záležitostech. Ešmunova

svatyně zaujímal zhruba totéž místo jako dnešní katedrála. Posvátný okrsek, který k ní přináležel, měl rozlohu o velikosti asi 1000 m². (Richter, 1975, str. 34) V dnešní čtvrti Salambo se nachází asi nejstarší kultovní místo na území Kartága, zvláštní spojení obětíště a pohřebiště, posvátný kartaginský *tofet*. Na první pohled připomíná tento *tofet* hlubokou, příkře spadající rozlehlou prohlubeň, jejíž stupňovitě utvářená úbočí jsou podpírána dlouhými horizontálními podezdívkami z volně kladeného lomového kamene, takže vzniká jakási soustava průběžných teras, nepřehledný, chaotický labyrint zdí, keřů, cestiček a strmých pobořených srázů a hlinitých strží. Mezi navršeným bez tvaru kamením se zvedají v téměř pravidelných odstupech kamenicky nahrubo opracované nebo i pečlivě uhlazené stěly s charakteristickým střechovitě zahroceným vrcholem. Zpravidla nepřesahují výšku jednoho a půl metru, přičemž nižších kvádrů je tu zřetelná převaha. Kartaginský *tofet* míval ve svém středu chrám, který podle zachovalých pozůstatků svým rozvržením a nízkými zdmi připomínal některé prastaré kultické objekty objevené v Ras Šamra, tedy na území dnešní Sýrie a starověké Fénicie. (Richter, 1975, str. 37-42)

Obr. 9 – Pozůstatky punských domů na pahorku St. Luis – Byrsa. Zdroj: vlastní foto 15.6.2021

Obr. 10 – Kartaginský tofet. Zdroj: vlastní foto 15.6.2021

Srdcem Kartága bylo přístaviště, o němž antické prameny svorně uvádějí, že bylo vybudováno uměle v příhodném zákřutu plochého pobřeží a zabezpečeno hrází a molem s mocným obezděním, které mělo charakter pevnosti. Přístaviště sestávalo o obchodního přístavu, což byla obdélníková vodní nádrž, určená pro kotvení kupeckých lodí, která měřila podle starověkých údajů na délku 456 m a na šířku 325 m. Vstup do laguny měl průjezdní šíři téměř celých 21 m. Kolem dokola celého kotviště se táhly loděnice, které umožňovaly současnou opravu až 220 nákladních lodí. Doky byly dvoupatrové, přičemž horní prostory sloužily jako skladiště, kam bylo ukládáno lanoví, plachty, těžká závěsná vesla, nářadí a ostatní výstroj, potřebná k mořeplavbě. Z obchodního přístavu pak vedl 23 m široký zalomený průplav do přísně střeženého a opevněného válečného přístavu (tzv. kothónu) ve tvaru kruhu. Průměr kruhového bazénu válečného přístavu měřil 325 m. Uprostřed čněl z vody „admirálský ostrov“, rovněž okrouhlý o průměru 106 m, opatřený vysokou, věží či majáku podobnou budovou, kde měl sídlo kartaginský námořní suffet - velitel válečného loďstva. Na nejvyšší terase suffetova paláce byl zapalován signální oheň, za nocí daleko viditelný ze širého moře a jasně tak označující polohu přístavu svou září. Ještě výše, na samém vrcholu věže, stávala asi socha, která držela v ruce vstříc připlouvajícím lodím granátové jablko, symbol hojnosti a vedle Tanitina znaku jakési erbovní znamení města. (Richter, 1975, str. 52-54, Girgle, 2007, str. 13)

Obr. 11 Rekonstrukce urbánní struktury Kartága. Zdroj: Bardo Muzeum Tunis, vlastní foto 15.6.2021

To, že Kartágo bylo zničeno, v roce 146 př. Kr. je všeobecně známé. Jak uvádí Richter (1975, str. 4) „zničení Kartága náleží k nejotrěsnějším kapitolám světových dějin, znamenalo úplnou zkázu všeho, co bylo hmotné povahy a neslo pečeť punského původu i charakteru“. Velmi podrobný popis nám zanechal Appián (česky 1986), což je ale tak otěsné čtení, že bude lépe se mu na tomto místě vyhnout.

5.1.2 Kerkouane

Kerkouane je fénicko-punské město ležící na výběžku mysu Bon (Cap Bon), v severovýchodním Tunisku, cca 10 km severně od Kelibie, starověké Apsis. Původní název města není bohužel znám, i když se předpokládá, že se mohlo jednat o město ve starověku známé jako Tamerzrat. Současná archeologická lokalita se skládá z celého městského souboru, jehož nejstarší pozůstatky pocházejí z 6. století př. Kr. Dříve se předpokládalo, že město bylo zničeno Římany v průběhu 1. punské války a nebylo schopno se již obnovit. Nicméně jeho nalezené pozůstatky nebyly ani spáleny požárem ani rozbořeny dobyvateli. Město bylo zcela opuštěno, a tak uniklo pozdějším přestavbám, které jsou z hlediska zachování stavebních pozůstatků obvykle mnohem horší než zásahy dobyvatelů. (Archeologické muzeum Kerkouane, Fantar, 1998, str. 14, Canby a Kocybala, 1990, str. 225)

S ohledem na velikost lokality se odhaduje, že počet obyvatel města byl kolem 2000 osob, ubytovaných v jednotlivých, pravděpodobně dvoupatrových domech po 5-7 lidech (včetně služebnictva). Město bylo chráněno dvojitou hradbou o tloušťce asi 14 m. Archeology zde byly odkryty jak jednotlivé obytné domy, sakrální stavby, „průmyslový okrsek“, tak i jednotlivé ulice a náměstí. Kerkouane tak představuje významný příspěvek k poznání urbanismu a architektury své doby. Široké a relativně rovné ulice tvoří pravouhloú šachovnicovou síť s městskými bloky (insulae). Navzdory určitým nepravidlostem nebyla urbánní struktura města nahodilá, ale respektovala obecný předem stanovený plán: ulice se křížily v pravém úhlu a tvořily síť s náměstími. (Archeologické muzeum Kerkouane, Fantar, 1998, str. 14)

Obr. 12 Model odkrytých částí Kerkouane. Zdroj: Archeologické muzeum Kerkouane, vlastní foto 17.6.2021

Kerkouane se dělí na tři hlavní části. Prvně to jsou rezidenční oblasti – město živých. Za druhé, je to *chora* neboli území patřící k městu, včetně farem s jejich poli a pastvinami. A konečně, nekropole, město mrtvých. Uspořádání města muselo uspokojit dva hlavní požadavky, a to ochranu lidí a jejich domovů před vnějším nebezpečím a vytvoření příjemného obytného prostoru odrážejícího dvojitý zájem o zdraví a pohodu města. Soudě podle údajů, které jsou v současné době k dispozici, bylo Kerkouane vzdušným městem s dostatkem prostoru pro pohyb chodců. Ulice byly široké a v žádném případě nebyly stísněné okolními budovami. Šířka ulic se pohybovala od 3,15 m do 4,90 m, průměr byl přes 4 m. Plánovači Kerkouanu rozložili veřejné prostory v určitých blocích, zejména v blocích označovaných jako insulae II (náměstí A), insulae V (náměstí B) a insulae VI (náměstí C). A další dva spíše neobvyklé veřejné prostory na ulici s názvem Apotropaion. Veřejná náměstí se nacházejí ve stejné části města, jen několik metrů od sebe, jako by to spíše byl jeden veřejný prostor rozdělený do tří zón. Mezi náměstím A a náměstími B a C je jen vložený úzký blok označovaný jako insulae II a vzdálenost mezi náměstími A a C, procházející náměstím B, je kolem 50 metrů. Jde tedy patrně o společenské centrum města. Na jedné straně se náměstí nacházejí v blízkosti obchodní a řemeslné oblasti, tzv. rue des Artisans (Ulice řemeslníků), a sakrální čtvrti, neboť chrám se nachází jen pár metrů od náměstí B. Zdá se, že všechny tyto údaje potvrzují hypotézu komplexu tří náměstí. (Archeologické muzeum Kerkouane, Fantar, 1998, str. 18-20) Jak uvádí Fantar (1998, str. 20) „v punských městech se náměstí - maqom nepodobalo agoře Řeků ani fóru Římanů“. Při studiu tohoto termínu lze dojít k závěru, že je odvozen od kanaánského významu tohoto slova jako „místa“, (např. Gn 1:9⁴) později jako „místa, kde bydlí Bůh“, (Dt 12 a další, dále např. in Anderson, 1957, str. 11) tedy patrně světiště pod širým nebem. Můžeme se tedy pokusit dovodit, že náměstí - maqom mělo spíše sakrální, případně společenský charakter, než ráz světský – ekonomicko-obchodní (tržiště).

V této souvislosti je třeba dale zmínit, že domy, i město jako celek, byly vybaveny technickou infrastrukturou. Domy měly koupelny s vanami a splachovací toalety s odkanalizováním krytým podtrubím do veřejné kanalizace vedoucí v jednotlivých ulicích. Patrně jsou i pozůstatky rozvodů vody do jednotlivých budov. Obdobné vybavení jsme mohli sledovat od 12. stol. př. Kr. i v Levantě (známé jsou např. vany z Ašdodu – blíže in Šilhánková, 2022)

4 Dle původního hebrejského textu Starého zákona (dostupného přes Bible Hub), neboť v překladech se tento termín neuvádí a převádí se do jednotlivých jazyků ve významu „místo“, později „jako místo, které si Bůh ... vyvolí za přibyték...“ (Dt 12:5)

Obr. 13 – Pozůstatky urbánní struktury (s maqom v místech stromů vpravo). Zdroj: vlastní foto 17.6.2021

Obr. 14 Koupelna s vanou v jednom z obytných domů. Zdroj: vlastní foto 17.6.2021

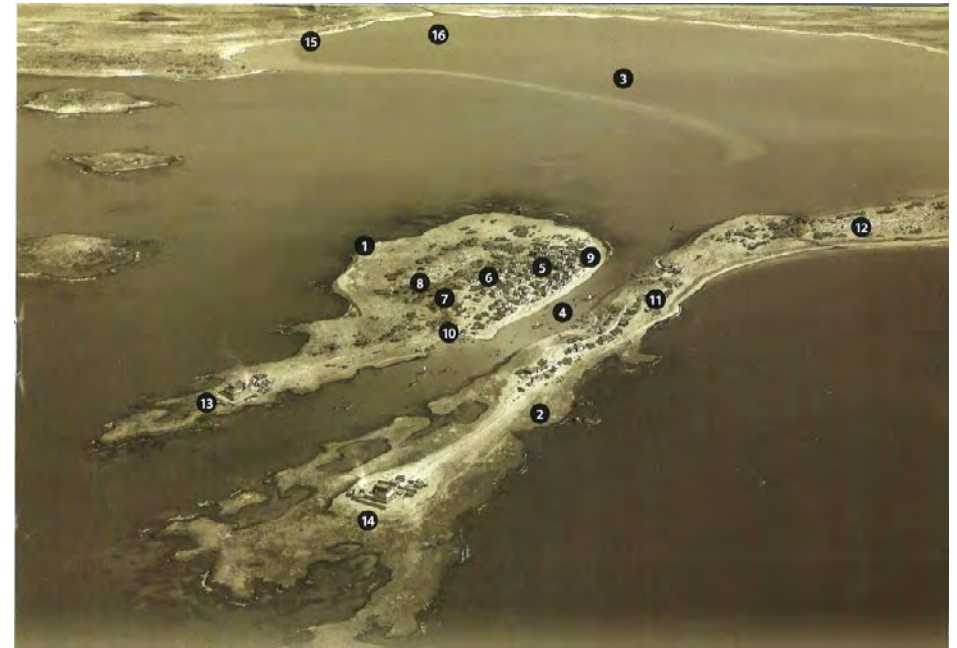
Kerkouane pravděpodobně nebylo jedním z nejvýznamnějších fénických / punských sídlišť na západě, ale díky jeho zachovalosti nám dává (na rozdíl od jiných) velmi pěknou představu o struktuře a vybavenosti fénických a punských sídlišť.

5.1.3 Gadir (Cádiz)

Jako poslední do našeho přehledu fénických sídel na „dalekém“ západě zařadíme Gadir neboli dnešní španělský Cádiz. Již v rané fázi svého pronikání na západ Féničané cítili potřebu založit kolonii na bezpečném místě, bez přímého kontaktu s místním obyvatelstvem. Volba padla na ostrov Erytheia, v souostroví Cádiz. Odtud mohli východní osadníci organizovat své vlastní iniciativy pro kontrolu hlavních komunikačních cest do vnitrozemí země. Strategická role Gadiru v expanzivní politice Týru v Atlantiku se odrazila v mýtu o jeho založení, kdy kromě fénické metropole měla kolonie svůj původ v Melkartovi a jeho pojetí jako *archegeta* – „zakladatele“. Podle nedávných interpretací by zásah božstva legitimizoval novou kolonii jak politicky, tak nábožensky. Na základě údajů předávaných řecko-římskými písemnými prameny se traduje založení Gadiru do 12. století př. Kr., i když archeologické objevy spíše ukazují až na 8. stol. př. Kr. (Botto, 2021-2022, str. 7, López Castro, 2021-2022, str. 16)

Hlavním problémem při identifikaci starověkých místních jmen a umístění jak sídelních jader, tak chrámů citovaných literárními prameny, je velká proměna, kterou krajina prošla za posledních 3000 let. Současné město Cádiz se nachází na protáhlém poloostrově, který spojuje kontinent úzkým jazykem země dlouhým 14 km, ale v době Féničanů byl součástí souostroví tvořeného nejméně třemi ostrovy, které byly identifikovány s těmi, které citují klasičtí autoři. (López Castro, 2021-2022, str. 18, Museo Arqueológico de Cádiz)

První fénická obydlí, datovaná do konce 9. stol. př. Kr., se zvedala jen asi 6 m nad úroveň starověké hladiny moře a byla přístupná z moře přes kanál, ale chráněná dovnitř. Osídlení bylo rozloženo zejména na této nadmořské výšce a dolů na břeh kanálu sestupovalo prostřednictvím uměle vytvořených teras. Archeology odkrytý sektor představuje obytnou oblast určité sociální a ekonomické kategorie. Je zde patrné, že lokalita byla založena podle jednonového urbanistického plánu. Architektura jednotlivých objektů byla výrazně orientální, a to jak ve své formě a technice, tak přítomností domácího vybavení jako jsou pece a kamna. Přítomnost psaných dokumentů a doklady o administrativních činnostech, jsou doloženy nalezenými hlíněnými tabulkami, a také potvrzují městský charakter osídlení od jeho počátků. (Niveau de Villedary y Mariñas, 2021-2022, str. 34, Museo Arqueológico de Cádiz)

Obr. 15 Archaická topografie Gadiru. Zdroj: Niveau de Villedary y Mariñas, 2021-2022, str. 37

Výše uvedený obrázek ilustruje z leteckého pohledu ideální rekonstrukci archaického fénického Gadiru, která nám ukazuje, jak mohlo město vypadat přibližně ve 2. polovině 7. století př. Kr. Jádrem osídlení se nacházelo na ostrově Erytheia (1) a na severní straně ostrova Kotinoussa (2). V archaických dobách krajina Cádizského zálivu vykreslovala pobřeží velmi odlišné od toho současného. Záliv byl více vnořen do ústí řeky Guadalete (3) a vytvářel ostrovní prostředí v prostoru, který je dnes pevninou a na němž stojí dnešní město. Rozdělení mezi dva ostrovy bylo způsobeno existencí kanálu Bahia-Caleta (4), který odpovídal původnímu rozložení prostoru ústí řeky a ve fénických dobách umožnil průchod mezi nimi a spojil oceán s chráněným zálivem. Hlavní obytná oblast (5) odpovídá oblasti známé díky nedávným vykopávkám v současném Teatro Cómico. I když se dnes jedná o oblast vysoko nad hladinou moře, v té době nebyl ostroh zdaleka tak vysoký a nebyl tedy nad hladinou o více než o pouhých 6 m. Městské bloky byly tvořeny domy uspořádanými na terasách, využívajících sklonu duny a postavenými na kamenných podezdívkách s hlíněnými nadezdívkami zdi odpovídajícími svým charakterem původní fénické architektuře. Prozatím není známo, jaký byl původní rozsah archaického města, i když se předpokládá, že se rozšířilo na sever a severovýchod (6), nebo zda byl městský prostor chráněn hradbou. Za příkopem (7) existují náznaky, které poukazují na možnou existenci nekropole z archaického období (8). Na opačném konci historického pobřeží, odkud byl výhled na kanál, se vyskytly důkazy o využití oblasti pro činnost spojené s rybolovem (9). Ačkoli neexistují žádné jisté údaje, zdá se, že se kolem pobřeží Caleta nacházel přístav (10). V severní části ostrova Kotinoussa nejsou jasné důkazy o městském osídlení, ale jen důkazy o existenci rozvolněného osídlení (11) lokalizovaného na několika místech a pravděpodobně souvisejícího s průmyslovou činností v blízkosti kotviště. Napravo ilustrace je viditelná přítomnost nekropole (12), která se začala formovat od konce 7. stol. př. Kr. a v průběhu času nabývala stále většího významu. Na

západním konci obou ostrovů byly s největší pravděpodobností postaveny dvě svatyně, první z nich byla zasvěcena bohyni Astarté (13) a druhá Baal Hammonovi (14). Na jihu ostrova Kotinoussa, i když na obrázku není vidět, stál chrám boha Melkarta. Ve spodní části obrázku je pak zobrazena osada Castillo de Doña Blanca (15), obklopená hradbou a vybavená přístavní čtvrtí mimo hradby, která kontrolovala oblast ústí řeky Guadalete (16) na souši a umožňovala kontakt s vnitrozemím. (Niveau de Villedary y Mariñas, 2021-2022, str. 37)

Studium historických urbánních struktur Gadiru je obzvláště složité, neboť se nejen zcela změnila topografie místa, ale i úroveň hladiny moře oproti fénickému období a navíc moderní Cádiz (a před ním i sídliště římské a islámské) zcela převrstvily původní fénické osídlení. Naše zjištění o urbánní struktuře fénického města jsou tak značně omezená, byť moderní archeologické techniky jsou schopny detekovat historickou situaci nejen přímým odkryvem, ale i nedestruktivními metodami. To nám dává naději, že se v budoucnu dovíme více o historických urbánních strukturách i přesto, že jsou převrstveny moderní zástavbou.

6 Závěr

Provedená zkoumání i dostupná literatura (Cline, 2014, Svoboda, 2009 aj.) poměrně jasně dokazují, že v důsledku nepříznivého klimatu ve východním Středomoří zejména ve 13. a 12. stol. př. Kr. došlo k rozpadu mezinárodního obchodu a významnému propadu městské civilizace. Mezi prvními, kdo se z těchto dopadů „vzpamatovali“, byli Féničané (potomci původních levantských Kanaánců), kteří vzniklou situaci využili nejen pro obnovu svých původních sídel, ale pro významnou expanzi do středního a západního Středomoří. Byli ovšem nejen zkušenými mořeplavci, jak uvádí prakticky každá publikace, která se tématu Féničanů věnuje, ale byli i zdatnými staviteli měst. Fénická města, a to ať již v domovské Levantě, tak i v průběhu jejich kolonizace ve Středomoří, jednoznačně ukazují na skutečnost, že městská urbánní kultura Féničanů byla velmi vysoká.

	Lokalizace na ostrově u pobřeží	Osídlení do 13.stol. př.Kr.	Osídleno dnes	Dostupná fénická urbánní struktura
Arvad	ANO	ANO	ANO	NE
Sidón	ANO	ANO	ANO	NE
Týr	ANO	ANO	ANO	NE (jen z doby Římské)
Kartágo	NE, poloostrov	NE	ANO	ANO
Kerkouane	NE, mys	NE	NE	ANO
Gadir (Cádiz)	ANO, více ostrovů	NE	ANO	velmi omezeně

Tab. 1 – Vyhodnocení lokace a základního vývoje zkoumaných sídel. Zdroj: vlastní konstrukce

Z obecných charakteristik fénických měst je obvykle zmiňováno, že byla lokalizována na ostrovech nedaleko pobřeží, což ale beze zbytku odpovídá jen lokacím v domovské Levantě. I když při expanzi do středního a západního Středomoří Féničané tuto lokaci preferovali, není již jedinou sídelní variantou. Využívali i lokace do určité míry chráněné mořem, ale s pevninou již i spojené např. na mysech či na poloostrovech. Na těchto lokacích je ale zajímavá jiná a velmi důležitá skutečnost, a to, že lokace fénických měst byly natolik pro osídlení vhodné a příznivé, že většina jejich založení je dodnes živými městy. Ze zkoumaného souboru je dnes jen Kerkouane čistou archeologickou lokalitou, ostatní města jsou dodnes živá, což na druhou stranu velmi ztěžuje zkoumání fénických urbánních struktur. Dostáváme se tak k paradoxu, kdy úspěch fénických založení nám

dnes do značné míry znemožňuje zkoumání jejich urbánních struktur. Řadu prvků tak musíme jen odhadovat či extrapolovat.

Co se obecné charakteristiky fénických a pozdějších punským měst týče, lze konstatovat, že i ta, která byla od 11. či 10. stol. př. Kr. zakládána ve středním a západním Středomoří jednoznačně vychází z kanaánské tradice (zkoumané i na řadě dalších sídel v Levantě, nejen měst, která byla později fénická – blíže in Šilhánková, 2022), a to nejen z hlediska rozložení a technického provedení jednotlivých staveb, ale i z hlediska plánovitě založené města na pravoúhlé uliční síti. Tato pravoúhlá tzv. hippodamická městská struktura, která byla po dlouhou dobu odbornou literaturou popisována jako „řecký objev“, byla nejen starší, než samotná řecká kultura (jak bylo mj. diskutováno in Šilhánková, 2020), ale byla rozšířena po středním a západním Středomoří dlouho před Velkou řeckou kolonizací, právě Féničany. Ať se již jedná o Kartágo, Gadir (Cádiz) či Kerkouane, který byly v této stati představeny blíže, či o další fénická sídliště ve Středomoří, vždy u nich nalézáme promyšlené plánovitě založení města a zmiňovány jsou dokonce „plánovací autority“ dohlížející na dodržování městské regulace (blíže in Fantar, 1998, str. 20).

	Hradby	Akropole	Chrám	Přírodní přístav	Kothon	Tofet
Arvad	není známo	asi palácovo-chrámový okrsek		NE, umělý	NE	není známo
Sidón	ANO	asi palácovo-chrámový okrsek		ANO	NE	není známo
Týr	ANO	asi palácovo-chrámový okrsek		ANO	NE	není známo
Kartágo (Tunis)	ANO	palácovo-chrámový okrsek		NE	ANO	ANO
Kerkouane	ANO	NE	ANO	ANO	NE	NE, nekropole
Gadir (Cádiz)	není známo	NE	ANO	ANO	NE	NE, nekropole

Tab. 2 – Vyhodnocení existence základních urbánních prvků. Zdroj: vlastní konstrukce

Fénická města jsou obvykle charakterizována jako města přístavní, či dokonce jako „mořské pevnosti“, což se týká, jak měst v Levantě, tak měst ve středním a západním Středomoří. Féničané preferovali lokality s přirozenými přístavy, nicméně se dokázali vypořádat i s méně výhodnými polohami pro přístaviště budováním umělých přístavů a přístavních mol, jak je tomu např. v případě Arvadu nebo budování vysloveně uzavřených přístavních souborů známých jako *kothon*. Nelze ale říci, že *kothony* ve středním a západním Středomoří „vytlačily“ přírodní přístavy. Kromě dobře známého *kothonu* z Kartága, lze zmínit *kothon* ještě v Motyi na Sicílii, ale u dalších sídlišť středního a západního Středomoří není existence *kothonu* dosud prokazatelná.

Z hlediska dalších typických charakteristik fénických měst je třeba zmínit existenci *tofetů*. *Tofet* můžeme charakterizovat jako „zvláštní spojení obětíště a pohřebiště“, který známe z Biblické tradice, kde byl (pravděpodobně z historického hlediska) neprávem opředen pověstmi o obětech malých dětí. Z tohto hlediska se existence *tofetu* předpokládá u všech kanaánsko-fénických měst v Levantě, nicméně reálné archeologické pozůstatky těchto *tofetů* zde v podstatě nenalzáme. Naopak známé jsou *tofety* ze středního a západního Středomoří, zejména z Kartága, ale i z Motye na Sicílii, Sulcis na Sardinii či ze španělské La Fontety. Zajímavé ale je, že se *tofety* se nevyskytují ve všech sídlech, což může být způsobeno tím, že doposud nebyly nalezeny (např. v případě Gadiru/Cádiz), nicméně v Kerkouane, který je zkoumán jako komplexní archeologická lokalita, *tofet* nalezen nebyl. Nemůžeme dnes s jistotou říci, proč tomu tak je a zda se existence *tofetu* vázala např. jen k významným fénickým sídlům, což možná Kerkouane nebyl.

Poslední zmínkou z hlediska rozboru vnitřního uspořádání sídel je vývoj „jader“ měst. Ve městech Levanty byly již od doby bronzové jádra měst chrámovo-palácové

komplexy, jak byly nalezeny např. v Byblu, Chasóru či v Megidu (blíže in Šilhánková, 2022) a jak je předpokládáme i v případě Arvadu, Sidónu a Týru. Obdobu palácovo-chrámového okrsku můžeme „na západě“ najít ještě v Kartágu (dnešní pahorek Byrsa), ale ne již na dalších místech. Zdá se tedy, že fénicko-punská sídliště středního a západního Středomoří již jednoznačně prostorově oddělila chrámové a administrativně-správní funkce.

Na výše uvedeném rozboru vývoje fénických sídel také můžeme vidět pozitivní dopad klimatické nepřízně 13. a 12. stol. př. Kr. na rozvoj urbánních struktur ve Středomoří v následujícím období, který vedl k rozšíření znalosti o zakládání a stavbě měst, jejich vybavení a dalších souvisejících civilizačních vymoženostech do území, která do této doby urbanizována nebyla. Můžeme tedy konstatovat, že nikoli Řekové, ale Féniciáné jsou prvními nositeli urbanistické tradice ve Středomoří, a tím pádem i v (jižní) Evropě. Neoddiskutovatelným faktem je také skutečnost, že lokálně nepříznivá klimatická situace vyvolala pozitivní změny (expanzi městské kultury a zakládání městských sídel) mnohem většího a dlouhodobějšího měřítka. Vzhledem k dnešku je tak třeba poznamenat, že z našeho úhlu pohledu nedokážeme dohlédnout, zda aktuálně probíhající klimatické změny nepřinesou, v pro nás dosud nedohledné budoucnosti, nějaká významná civilizační pozitiva. I v případě, že by tomu tak nebylo, v každém případě se ale můžeme z historických poznatků poučit.

Literatura

- APPIANOS. *Zrod římského impéria: římské dějiny. Část 1*. Praha: Svoboda, 1986.
- Archeologické muzeum Kerkouane, navštíveno 17.6.2021.
- BAHBOUH, Charif. *Tunisko: historie, kultura, geografie*. Brandýs nad Labem: Dar Ibn Rushd, 2010. ISBN 978-80-86149-59-2.
- BALAGE BALOGH ARCHAEOLOGY ILLUSTRATED [online] akg-images [cit. 16.5.2020] Dostupné z: <https://www.ahg-images.fr/CS.aspx?VP3=SearchResult&VBID=2U-MESQ5HJ962GW&LANGSWI=1&LANG=English&PN=3>
- Bible Hub [online] © 2004 - 2023 [cit. 4.2.2023] Dostupné z: https://biblehub.com/hebrew/strong_s_4725.htm
- Bible: překlad 21. století. Praha: Biblion, 2009. ISBN 978-80-87282-00-7.
- BOTTO, Massimo. La colonización fenicia en Occidente. *Arqueología y Historia* No. 7. 12/2021-01/2022. pp. 6-12. ISSN 2387-1237
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia. „Jazīrat Arwād“. [online] *Encyclopedia Britannica* 1998, [cit. 4.2.2023] Dostupné z: <https://www.britannica.com/place/Jazirat-Arwad>.
- BURIAN, Jan. *Cesty starověkých civilizací*. Praha: Práce 1973.
- CANBY, Courtland a KOCYBALA, Arcadia. *A Guide to the Archeological Sites of Israel, Egypt and North Africa*. New York, Oxford, Sydney: A Hudson Group Book 1990. ISBN 0-8160-1054-4.
- CARAYON, Nicolas, MARRINER, Nick a MORHANGE, Christopher. Geoarchaeology of Byblos, Tyre, Sidon and Beirut in RIBICHINI Sergio (ed.) *Rivista di studi Fenici* XXXIX, No. 1 2011, ISSN 0390-3877.
- Cline, Eric H. *1177 př. Kr.: zhroutení civilizace a invaze mořských národů*. Praha: Vyšehrad, 2019. ISBN 978-80-7429-805-9.
- DOUMET-SERHAL, Claude. Sidon during the Bronze Age: Burials, Rituals and Feasting Grounds at the „College Site“ in Near Eastern Archaeology, Vol. 73, No. 2/3 (June-September 2010), pp. 114-129. JSTOR www.jstor.org/stable/25754041. Získáno 1.5. 2020.
- ELAYI, Josette. Studies in Phoenician Geography during the Persian Period. *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 41, No. 2 (Apr., 1982), pp. 83-110, JSTOR. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/544660>. Získáno 5.6.2020.
- FANTAR, M'hammed Hassine. *Kerkouane. A Punic town in the Berber region of*

- Tamezrat*. ALIF – Les Éditions de la Méditerranée. 1998. ISBN 973-22-123-0.
- GIRGLE, Patrik. *Tunisko*. Praha: Libri, 2007. ISBN 978-80-7277-313-8.
- HARDEN, Donald. *The Phoenicians*. Rev. ed. London: Thames and Hudson, 1963.
- HÉRODOTOS. *Dějiny aneb devět knih nazvaných Músy*. Praha: Odeon, 1972.
- HRŮZA, Jiří. *Svět měst*. Praha: Academia, 2014. ISBN 978-80-200-1808-3.
- JIGOULOV Vadim. Sidon in *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*, de Gruyter 2012, ISBN 978-3110183726.
- JOSEPHUS Flavius. *O starobylosti židů*. Praha: Odeon 1998. ISBN 80-207-0563-5.
- KOVAŘÍK, Jiří. *Římské války. I, Vítězové nad Kartágem*. Třebíč: Akcent, 2014. ISBN 978-80-7497-018-4.
- KUHRT, Amélie. *Baetocaece*. [online] Oxford Classical Dictionary. 22.12.2015. Oxford University Press. [cit. 6.6.2020] Dostupné z: <https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-6978>
- LAWLER, Andrew. „Uncovering Sidon's Long Life.“ *Archaeology*, vol. 65, no. 4, 2012, pp. 46–50. JSTOR, Dostupné z: www.jstor.org/stable/41780817. Získáno 1.5.2020.
- LEBLING Robert W. *Arwad, Fortress at Sea*, AramcoWorld 2016. Adademia.edu. Dostupné na: https://www.academia.edu/20238630/Arwad_Fortress_at_Sea Získáno 5.6.2020.
- LEHMANN, Gustav Adolf a SCHMIDT-GLINZER, Helwig. *Dějiny světa 2. Starověké světy a nové říše 1200 př. Kr. až 600 po Kr.* Praha: Vyšehrad 2012, ISBN 978-80-7429-292-7.
- LÓPÉZ CASTRO, José Luis. Primeros contactos y fundaciones coloniales. *Arqueología y Historia* No. 7. 12/2021-01/2022. pp. 14-19. ISSN 2387-1237.
- Map of Phoenician colonies, 11th-6th centuries* [online] Vikarna & Kalicine730, 19.3.2020 [cit. 6.6.2020] Dostupné na: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Phoenician_colonisation_en.png
- MARK Joshua J. *Carthage* [online] World History Encyclopedia 29. 5. 2020 [cit. 17.12.2022] Dostupné na: <https://www.worldhistory.org/carthage/>
- Moscato, Sabatino. *Foeniciané*. Praha: Orbis, 1975.
- Museo Arqueológico de Cádiz, navštíveno 15.9.2021
- Negev, Avraham, ed. *The archaeological encyclopedia of the Holy Land*. 3rd ed. New York: Prentice Hall, 1990. ISBN 0-13-044090-6.
- NIVEAU DE VILLEDARY Y MARIÑAS, Ana M. Gadir. El reflejo fenicio en la península. *Arqueología y Historia* No. 7. 12/2021-01/2022. pp. 34-42. ISSN 2387-1237.
- OLIVA, Pavel. *Řecko mezi Makedonií a Římem*, Praha: Academia, 1995. ISBN 80-200-0435-1
- Parco Archeologico della Neapolis, Syrakusy © 2023, navštíveno 25.1.2023.
- Phoenician colonization in the Mediterranean*. [online]. *Britannica Academic*, Encyclopædia Britannica, 2022. [cit. 4.2.2023] Dostupné z: academic-eb-com.ezproxy.lib.cas.cz/levels/collegiate/assembly/view/2116.
- Phoenicians Spread Trade and Civilization* [online] Phoenician Readings [cit. 4.6.2020] Dostupné z: <https://docs.google.com/document/edit?hgd=1&id=1LRZH11Z4XIKWOY1c6UBiVtnvyxi7BI6FWlXqzSQ4gA>
- POIDEBARD A. a LAUFFRAY, J. Sidon, aménagement antique du port de Saïda, étude aérienne, au sol et sous-marine (1946-1950), Beyrouth 1951 in RIBICHINI S. (ed.) *Rivista di studi Fenici* XXXIX, No. 1 2011, ISSN 0390-3877.
- PROSECKÝ, Jiří. *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, 1999. ISBN 80-85983-58-3.
- RICHTER, Stanislav. *Kartágo: po stopách Punů, Římanů a Vandalů*. Praha: Vyšehrad, 1975.
- SOUČKOVÁ, Jana. *Starověký přední východ*. Praha: Mladá fronta 1979.

- STEINSAPIR, Ann Irvine. Landscape and the Sacred: The Sanctuary Dedicated to Holy, Heavenly Zeus Baetocaece. *Near Eastern Archaeology*, Vol. 62, No. 3 (Sep., 1999), pp. 182-194. JSTOR. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/3210713>. Získáno 6.6.2020.
- STIEGLITZ, Robert R. The Geopolitics of the Phoenician Littoral in the Early Iron Age. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 279 (Aug., 1990), pp. 9-12, JSTOR. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/1357204>. Získáno 1.5.2020.
- STRABÓN ed. Jones, H. L. *The Geography of Strabo*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd. 1924. [online] Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0198%3Abook%3D6%3Achapter%3D1%3Asection%3D1>
- SVOBODA, Jiří. *Utajené dějiny podnebí. Řídilo počasí dějiny lidstva?* 2. doplněné vydání, Praha: Levné knihy, 2009. ISBN 978-80-73097-99-8.
- ŠILHÁNKOVÁ, Vladimíra. *Města (nejen) z Biblických příběhů. Města starověké Levanty*. Praha: ČVUT v Praze 2022. ISBN 978-80-01-07095-6.
- ŠILHÁNKOVÁ, Vladimíra. Možné vlivy změny klimatu na rozvoj a úpadek sídel starověké Levanty v době bronzové a železné (ca. 3500 až 500 př. Kr.). In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování* 15. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. 2021. pp. 139-171. ISBN 978-80-01-07049-9. ISSN 2336-7687.
- ŠILHÁNKOVÁ, Vladimíra. Typologie sídelních struktur ve Středomoří a na Blízkém Východě v období starověku. In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování* 13. ČVUT v Praze, Fakulta stavební 2020. pp. 28-59. ISBN 978-80-01-06762-8. ISSN 2336-7687.
- Tyre. Britannica Academic [online] Encyclopædia Britannica, 25 8. 2015. [cit. 25.11.2022] Dostupné na: academic-eb-com.ezproxy.lib.cas.cz/levels/collegiate/article/Tyre/74016.
- VOLNÝ, Zdeněk a kol. *Toulky minulostí světa*. 1. díl. Praha: Baronet. Via Facti 1999. ISBN 80-7214-237-2.
- VOTRUBEC, Ctirad. *Lidská sídla, jejich typy a rozmístění ve světě*. Praha: Academia 1980.
- WOOLMER, Mark. *A short history of the Phoenicians*. London: Bloomsbury Academic, 2019. ISBN 978-1-3501-3026-5.

Informace o autorce

doc. Ing. arch. Vladimíra Šilhánková, Ph.D.

Fakulta stavební ČVUT v Praze, Katedra urbanismu a územního plánování

vladimira.silhankova@cvut.cz

Možnosti ochrany vysídlených krajín v česko-rakouském pohraničí

Protection of the Deserted Landscapes in the Czech-Austrian Borderlands

Magdalena Baramová

Abstract:

The borderland landscapes abandoned after the Expulsion of Germans and the construction of the Iron Curtain are an integral part of the cultural heritage. Even after eight decades, relics of cultivation, landscaping, and construction are still visible and often they present the only remains of the era preceding the World War II. Yet they are not protected and there is no methodology within the Czech academia that would address the preservation of these deserted settlements. From the perspective of heritage conservation, the protection of such landscapes is challenging: individual relics are usually neither rare nor valuable, but together they constitute the identity of the depopulated regions. The Czech legal framework provides several different measures, mainly in the area of the protection of nature and the landscape (Act No. 114/1992), cultural heritage conservation (Act No. 20/1987), or spatial planning (Decree No. 500/2006). The paper, therefore, aims to identify the tools currently applicable for the case of deserted landscapes and to assess the possibilities of their implementation on an example of a study area near the Czech-Austrian border, which is delimited by the settlements Dolní Dvořiště – Malonty – Cetviny (deserted town). In this regional study, first, the cultural values and key driving forces of the landscape transformation are summarized and subsequently, the potentially applicable protection tools are presented and discussed.

Keywords:

Cultural landscape; organically evolved landscape; South Bohemian region; borderland; displacement; Expulsion of Germans; landscape transformation;

BARAMOVÁ, Magdalena (2023). Možnosti ochrany vysídlených krajín v česko-rakouském pohraničí.

In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 16*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 151–161. ISBN 978-80-01-07215-8. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uveďte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

1 Úvod

Během necelých dvou let byly v důsledku válečných událostí z Československa odsunuty tři miliony německo-jazyčných obyvatel, přičemž vysídlené oblasti představovaly nemalou část rozlohy státu a nezanedbatelně se podílely na jeho zemědělské produkci (Mikšíček 2004). Navzdory pokusům vlády o opětovné osídlení lidmi z vnitrozemí a reemigranty nebyly tyto snahy vždy úspěšné, a tak dodnes některé pohraniční regiony, zejména v Krušnohoří, Českém lese, Šumavě a Novohradských horách, vykazují velmi nízkou hustotu zalidnění. Právě tato hraniční pohoří jsou dnes ceněna pro jejich přírodní bohatství a vnímána jako tradiční místo rekreace Čechů. Povědomí o jejich kulturním dědictví se ale vytratilo. Minulost těchto regionů je ostatně málo připomínána i z toho důvodu, že hory byly jedním z předmětů sporů mezi Čechy a Němci (Maur 2006). Zatímco Češi vnímali prstenec hor jako neodmyslitelnou součást teritoria českých zemí, Němci je obývali a jejich schopnost hospodařit a přežívat i v tvrdých horských podmínkách posilovala pocit nadřazenosti nad česko-jazyčným obyvatelstvem (Kessler 2021).

Na těchto rozlehlých, málo osídlených územích se tak i kvůli výstavbě železných opony a s ní spojenou nemožností územního rozvoje uchovávalo množství reliktů krajinných struktur, které dokládají způsoby někdejší kultivace krajiny a často představují jediné pozůstatky kulturního dědictví v daných lokalitách. Obvykle ovšem nejsou nijak chráněny, případně jde jen o výběrovou památkovou ochranu několika nejceněnějších staveb. Ačkoli tyto oblasti většinou nečelí urbanizačnímu tlaku (s výjimkou atraktivních horských středisek nebo bezprostředního okolí velkých měst), neznamená to, že tyto krajiny s nevšedním geniem loci nemohou být narušeny jiným typem stavebních záměrů, zejména v případě blízkosti státní hranice.

Příspěvek se proto zabývá otázkou, zda a jakými způsoby lze chránit specifickou krajinu vysídlených území, kde se zachovaly jen fragmenty krajinných struktur a nikoli stavby výjimečné historické či architektonické hodnoty, soubory budov nebo krajinné celky. Problematika je analyzována na příkladu modelového území v ORP Kaplice při česko-rakouské hranici. Do tohoto území se v krátké době několika desetiletí promítlo hned několik krajinotvorných procesů, které vedly k přerodu hustě osídlené lesozemědělské krajiny v extenzivně obhospodařované území s minimem sídel. V oblasti se nicméně zachovalo množství znaků historické kulturní krajiny, které dokreslují minulost vysídleného regionu, ale až na výjimky nejsou nijak chráněny.

2 Popis modelového území

Vybraná oblast je vymezena sídly Dolní Dvořiště – Malonty – Cetviny (zaniklé sídlo) a rozkládá se přibližně na ploše 55 km². Vrchovinné a málo úrodné území jižního Kaplicka bylo kolonizováno ve 13. století, kdy byl vytvořen základ husté sídelní sítě, ze které se dnes dochoval pouze zlomek. V oblasti převažovaly údolní lánové lokace se záhumentovou plužinou, která byla ohraničená lesy na hřebenech, kudy procházely hranice katastrů. Zemědělství, byť málo výnosné, zde představovalo primární způsob obživy, neboť tato část Čech nedisponuje žádnými průmyslově zpracovatelnými surovinami, tudíž od počátku 20. století počet obyvatel kraje klesal. Radikální pokles ovšem představovaly roky 1945-46, kdy byli z tohoto regionu s historicky takřka výhradně německy hovořící populaci odsunuti téměř všichni obyvatelé a oblast prošla výraznou demografickou obměnou. Usetlostí starousedlíků začali ihned po válce dostávat nově příchozí (*Kronika obce Malonty; Kronika obce Rychnov nad Malší*) a to i v sídlech, která byla zanedlouho určena k likvidaci a počet obyvatel se proměňoval ještě několik desetiletí (*Kronika obce Malonty*).

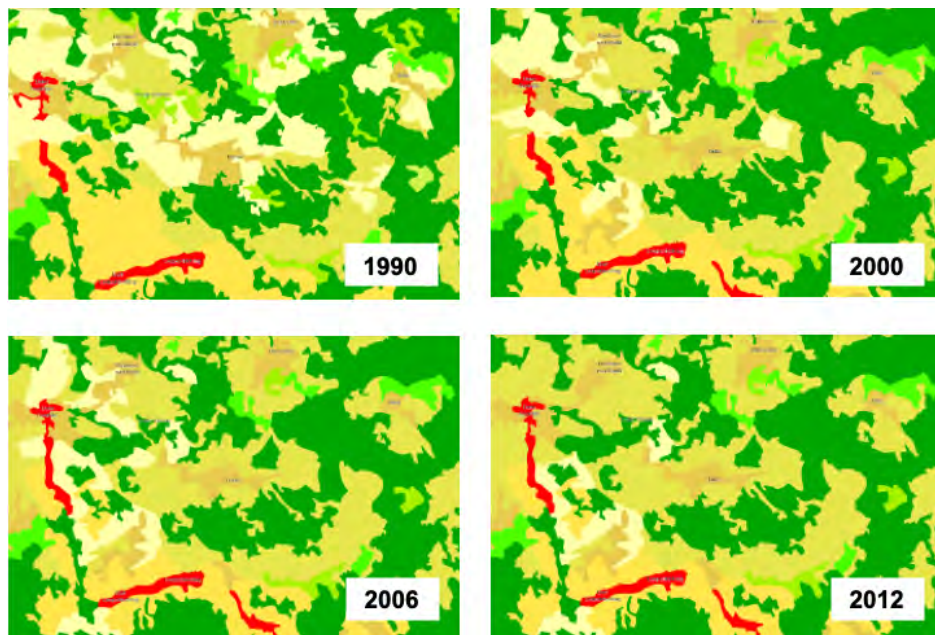
Dalším politickým zásahem, který se odrazil i v podobě krajiny, byla výstavba drátěných zátarasů a s tím související speciální režim ostrahy státní hranice komunistickým

režimem. Projevy tohoto fenoménu ovšem nelze pozorovat odděleně od odsunu a paralelního osídlování. Je jasné, že některá ze sídel byla zničena právě pro svou blízkost k hranici (např. Cetviny, Lhota, Mikulov), ale u jiných vesnic došlo k demolicí patrně kvůli nízkému počtu novousedlíků (který pochopitelně mohl být dán kromě nedostatečné infrastruktury i omezením vyplývajícím z ostrahy oblasti). Velká část zemědělských pozemků, které náležely ke zničeným vesnicím, byla i nadále obhospodařována nově vznikajícími družstvy, a to i v hraničním a zakázaném pásmu (Jaška 2017), nicméně od druhé poloviny 50. let lze na leteckých snímcích pozorovat nárůst zalesněných ploch na úkor orné půdy, zejména pak v sousedství stávajících lesních porostů ve vyšších polohách, a postupné zarůstání intravilánů zaniklých vsí náletovými dřevinami. Také samotný vznik tzv. ženíjně-technického zařízení ochrany hranic se do krajiny dlouhodobě propsal (což ovšem platí pro celou západní a jižní hranici dnešní ČR). V rámci provozu a kontroly bylo nutné vést podél drátěného zátarasu komunikace a udržovat jeho okolí přehledné, aby byl případný *narušitel* co nejrychleji zneškodněn, takže v území jsou i po demontáži konstrukcí stále přítomny nepřirozeně rovné okraje porostů, lesní průseky nebo dlouhé přímé silnice, které zdánlivě nikam nevedou.

Obr. 1 – Na příkladu okolí vesnice Tichá lze sledovat značný nárůst zalesněných ploch (šrafované plochy značí rozsah lesů dle leteckých snímků z r. 1949). Zdroj: ČÚZK, Magdalena Baramová.

Poslední proces, který oblast utvářel, byla polistopadová oscilace výměry ploch orné půdy a následný definitivní ústup intenzivního zemědělství, které již nemělo v těchto přírodních podmínkách význam udržovat. Hospodaření socialistických družstev nebylo v tržní ekonomice konkurenceschopné a v kontrastu k období před rokem 1945 nebylo bezpodmínečně nutné využívat půdu pro zajištění potravin pro vlastní obživu. A konečně vstup do Evropské unie v roce 2004 a příklon k *Společné zemědělské politice* přinesl další snížení ploch orné půdy ve prospěch trvale zatravněných porostů (Klusáček et al., 2021). Tento trend je ostatně velmi dobře viditelný z dat mapování krajinného pokryvu služby Corine Land cover mezi lety 1990-2012 (Obr. 2).

Obr. 2 – Proměny krajinného pokryvu v letech 1990, 2000, 2006, 2012. Orná půda (nejsvětější barva – béžová) nejvýrazněji ubyla mezi roky 1990 a 2000, nicméně trend i nadále pokračoval, mj. i díky podpoře Společné zemědělské politiky EU. Nejtmavší barva (tmavě zelená) znázorňuje jehličnaté lesy. Zdroj: land.copernicus.eu

Obr. 3, 4 – Příjezd do Cetviny od Mikulova lemují vzrostlé stromy, které jsou zachyceny také na leteckých snímcích z roku 1952. Zdroj: Magdalena Baramová, 2021; <https://geoportal.gov.cz>.

Obr. 5, 6 – Z budovy mlýna Herrnmühler v blízkosti Cetviny se dochovaly jen zbytky obvodových zdí, nicméně v terénu lze stále nalézt náhon včetně kamenné lávky, obojí je patrné i na císařských otiscích. Zdroj: Magdalena Baramová, 2021; ČÚZK.

Obr. 7, 8 – Kaple zachycená na fotografii se nacházela při západním okraji Tiché, v blízkosti několika dalších stavení, z nichž dnes již žádné nestojí. Zdroj: Magdalena Baramová, 2022; ČÚZK.

Za nejcennější hodnotu zkoumané oblasti lze tedy považovat souhrn všech pozůstatků městečka Cetviny a okolních vysídlených vesnic, které jsou posledními doklady venkovské krajiny nezasážené moderním průmyslem, přičemž k významu souboru přispívá i rozloha a souvislost území, ve kterém se jasně projevuje i rozsah transformace krajiny v posledních osmdesáti letech. Někdejší kultivace krajiny je v území zřejmá ve velkém i drobném měřítku. Rozmístění otevřených ploch a lesních porostů stále indikuje existenci sídel a jejich katastrů a ačkoli se ze zástavby vesnic až na výjimky dochovaly nejvýše zbytky obvodových stěn či sklepy několika objektů, v krajině jsou nadále přítomny ovocné sady, drobná sakrální architektura (i v podobě křížových cest), cestní síť, terénní úpravy (terasy, dělení polí), hráze, náhony a další úpravy toků. Díky množství těchto relikvů, jejichž existenci lze dohledat na historických mapách či in situ při terénním výzkumu, vyvstává ve spojení se studiem literatury a dalších pramenů plastický obraz zmizelých sídel.

Za zvláště vypovídající považuje autorka okolí městečka Cetviny /Zettwing/, kde se kromě gotického kostela a ruin jedné z usedlostí (využívané pro účely 4. roty 1. praporu 15. brigády Pohraniční stráže) dochovaly pozůstatky mlýnů a hamrů (především náhony, odtokové kanály, nepatrné zbytky zdiva), jejichž charakter mohou naznačit objekty podobných provozů na rakouské straně hraniční řeky Malše. Dále je v blízkosti toku též možné nalézt opuštěný kamenolom, který byl jedním z větších lomů v okolí. Kromě ovocných stromů situovaných na parcelách zbořených domů je v intravilánu pohlceném sukcesí nápadná skupina jírovců maďalů přímo na někdejší cetvinském náměstí nebo

krátká dubová alej podél silnice Cetviny-Janova ves. Na někdejší osídlení také upomíná drobná architektura – kamenná nádrž na náměstí, pomník padlým, kaple sv. Šebestiána či obnovená křížová cesta k Farské kapli a nedaleká kaple Panny Marie Lurdské nad vodním zdrojem.

3 Nástroje ochrany

Obr. 9 – V ose východní části vesnice Tichá se v několika obdobích nacházel rybník. Dnes je jeho přibližný rozsah patrný z přítomnosti hráze a terénní deprese (uprostřed snímku). Zdroj: Magdalena Baramová, 2021.

Vzhledem k minimálním zásahům do krajiny od dob stavby železné opony došlo v modelovém území k výraznému rozvoji přírodě blízkých stanovišť, která jsou dnes chráněna jako přírodní památka a ptáčí oblast *Horní Malše*. Oproti tomu se památková ochrana omezuje pouze na jednotlivé stavby – např. kostely a související prvky (kostel Narození Panny Marie v Cetvinách, poutní kostel Nanebevzetí Panny Marie ve Svatém Kameni, kostel sv. Ondřeje v Rychnově n. Malší, tvrz v Tiché; nebo drobnou architekturu a sochařské objekty. Ochrana souborů reliktů či souvislé části území ale zatím není aplikována. Následující část příspěvku proto uvádí možné nástroje ochrany krajinných struktur z hlediska památkové péče a územního plánování, které by bylo teoreticky možné uplatnit pro alespoň základní zajištění identifikovaných reliktů.

3.1 Přírodní park

Popsané krajinné procesy přispěly k výrazné vizuální charakteristice sledované oblasti, která tak může být vnímána jako hodnota sama o sobě. Celé území státu sice podléhá obecné ochraně přírody a krajiny dle §12 zákona č. 114/1992 Sb., který by měl zamezovat znehodnocení „estetických a přírodních hodnot“ a zachovávat tak krajinný ráz (Česko, 1992), nicméně péči o aspekt působivosti krajiny není obvykle věnována dostatečná pozornost – a to jak ze strany veřejnosti, tak ze strany orgánů ochrany přírody, které mají krajinný ráz ve své gesci. Hodnoty území tak mohou bez odborného zhodnocení zůstat zcela ignorovány a v důsledku toho i fatálně narušeny.

Pro zesílení ochrany v případě vysoké koncentrace přírodních a estetických kvalit území lze ale využít institutu přírodního parku, který vymezí, jaké činnosti jsou pro krajinný ráz oblasti nepřijatelné a tedy v chráněném prostoru zakázané. V případě jižního Kaplicka lze při pohledu do územně plánovací dokumentace snadno namítnout, že tuto oblast nečeká žádný dynamický rozvoj, ale nezáměr o obývání této krajiny může vést naopak k jejímu využití pro účely, které jsou v rezidenčních zónách nežádoucí.

Zákon č. 114/1992 uvádí pro zřízení přírodního parku pouze dvě podmínky: území se má vyznačovat „významnými soustředěnými estetickými a přírodními hodnotami“ (Česko, 1992) a nesmí se na něj již vztahovat zvláštní ochrana přírody a krajiny. Jak ale definovat ony významné kvality (především ty estetické) a jak stanovit dostatečnou míru jejich koncentrace? Zákon ani žádný z prováděcích předpisů nestanovuje metodu posouzení těchto kritérií a je tedy na příslušném orgánu ochrany přírody, jaký postup zvolí. Nařízení o zřízení konkrétních přírodních parků obvykle charakterizují předmět ochrany velmi stručně prostřednictvím popisu přírodních hodnot a v případě estetických kvalit se přirozeně se opírají o formulace, které zákon č. 114/1992 využívá při definici ochrany krajinného rázu. Příkladem může být úryvek z posláni nedaleko ležícího přírodního parku Novohradské hory:

„území s významnou přírodní a estetickou hodnotou, s harmonicky utvářenou horskou a podhorskou krajinou, které je významně vysokým stupněm zachovalosti přírodního prostředí, na jehož formování se podílí přírodě blízké lesní a luční ekosystémy, rašeliniště, rybníky a prameniště, a dále dochované historické hodnoty území“ (*Nařízení Jihočeského kraje č. 2/2003 o přírodním parku Novohradské hory*).

Modelovou oblast jižního Kaplicka by bylo možné v tomto ohledu charakterizovat za pomoci vybraných znaků vizuální charakteristiky, které uvádí Vorel a Kupka (2011): „harmonické měřítko bez technických a jiných staveb“; „drobné měřítko a jemná prostorová členitost krajiny“; „dochované tradiční měřítkové vztahy stop hospodářské činnosti a krajiny“; „působivá skladba prvků krajinné scény“; „přítomnost míst panoramatického vnímání krajiny“. Mimo to přispívá k vizuální atraktivnosti krajiny Kaplicka také absence osídlení a tedy „výrazně přírodě blízký charakter“, což v pozorovateli vzbuzuje dojem opuštěnosti a podtrhuje melancholického genia loci tohoto místa. Co se týká přírodní charakteristiky oblasti, jak bylo zmíněno výše, v oblasti se vyskytuje chráněné území Horní Malše, jehož rozsah nevyklučuje zřízení přírodního parku, nicméně ostatní znaky nejsou nikterak výjimečné. O jednotlivých znacích kulturně-historické charakteristiky nelze říci, že by byly cenné např. z výtvorného hlediska, na druhou stranu jejich zásadní význam spočívá ve vypovídací hodnotě pro obyvatel regionu i pro potomky někdejších vystěhovalců. Na základě tohoto stručného zhodnocení aspektů krajinného rázu pochopitelně nelze říci, zda by Kaplicko bylo možné zařadit mezi přírodní parky, nicméně řada již existujících přírodních parků se nachází ve vysídlených oblastech severozápadního, jihozápadního a jižního pohraničí, z čehož parky Vyšebrodsko a Novohradské hory leží v těsném sousedství zkoumaného území, tudíž Kaplicko by mohlo svým charakterem naplňovat rysy tohoto typu ochrany.

3.2 Krajinná památková zóna

Zatímco přírodní park se soustředí na vizuální a přírodní kvality území, krajinná památková zóna (KPZ) klade důraz na jeho kulturní hodnoty a krajinný ráz je pouze doplňující vlastností (KUČA, 2015). Zákon č. 20/1987 S. o státní památkové péči obecně definuje v §6 památkovou zónu jako „území sídelního útvaru nebo jeho části s menším podílem kulturních památek, historické prostředí nebo část krajinného celku, které vykazují významné kulturní hodnoty“ (Česko, 1987). Opět se, podobně jako v případě přírodního parku, nabízí otázka, zda jsou kulturní hodnoty modelového

území dostatečně významné. Dvacet sedm krajinných památkových zón, jež bylo od roku 1992 do současnosti prohlášeno, zatím nezahrnuje žádné území, které by bylo primárně zaměřeno na ochranu reliktní krajiny vysídlených sídel. Většina těchto zón představuje komponované, případně zemědělské leč vrchností utvářené krajiny, které obvykle zahrnují i sídlo jako reprezentativní a správní centrum panství (Lipský, 2014). V posledním desetiletí byly zapsány také krajiny se specifickou dominantní formou zemědělského, hospodářského či průmyslového využití. Ale lze krajinou památkovou zónou vyhlásit území, která dokonce postrádají hodnotnou stavební substanci? Pojetí montánních KPZ v Krušnohoří, kde jsou hlavními hodnotami „*dochované pozůstatky po hornické činnosti, jako jsou štoly, zabořená ústí šachet, haldové tahy, pinky apod.*“ (Národní Památkový Ústav, 2014) ukazují, že i pozůstatky terénních úprav mohou tvořit gros nového chráněného území.

Obr. 10 – Okolí Cetvin dominuje vrch Reisingerberg (886 m n. m.) u Windhaagu na rakouské straně, pohled je rámován porostlými mezemi, které v minulosti členily polní parcely, dnes pastviny. Zdroj: Magdalena Baramová, 2021.

3.3 Významné krajinné prvky

Kromě plošné a často složité realizovatelné ochrany je k dispozici i nástroj, který může být využit i k ochraně jednotlivých krajinných struktur. Významné krajinné prvky (VKP) jsou definovány opět zákonem o ochraně přírody a krajiny (č. 114/1992 Sb.) a dle §3 představují „*ekologicky, geomorfologicky nebo esteticky hodnotná část krajiny utváří její typický vzhled nebo přispívá k udržení její stability.*“ (Česko, 1992), přičemž VKP je podobně jako krajinný ráz chráněn před snížením daných hodnot (podrobněji v §77). Existence části prvků je přímo stanovena zákonem a není tedy třeba složité tento nástroj uplatňovat – jde o lesy, vodní toky, rybníky, jezera, rašeliniště a údolní nivy. Stanovování hranic či rozsahu niv je ovšem problematické. Dále lze registrovat celou škálu složek krajiny, včetně komponovaných souborů. Pro případ modelového území by registrace mohla být využita pro zajištění náhonů a terénních úprav, regulace toků, úpravy cestní sítě, stromořadí či vegetací obrostlé kamenné meze na polích.

3.4 Územně analytické podklady

Efektivním nástrojem, který sice nemusí zaručit zachování daného prvku, ale minimálně zajistí skutečnost, že jeho existence musí být vzata v potaz, je jeho registrace jako jevu územně analytických podkladů (viz vyhláška č. 500/2006 Sb.; dále jen ÚAP). Potřebě ochrany reliktní krajiny nejlépe odpovídá jevu 11 *Urbanistické a krajinné hodnoty*, mezi něž se řadí přírodní i kompoziční osy, významné stavební dominanty, fragmenty cestní sítě, zachování funkčního využití ploch a jejich rozmístění v krajině a půdorysná koncepce sídel. Souvislé části krajín (které se ostatně skládají i z výše jmenovaných znaků) lze chránit prostřednictvím 17a *Krajinný ráz* či 17b *Krajiny a krajinné okrsky*. S pozůstatky historické kulturní krajiny lze též pracovat v územní studii krajiny, která stejně jako jevu ÚAP sice není závazná pro rozhodování v území, nicméně je nelze v procesu opominout bez odůvodnění. Historické krajinné struktury tak mohou být základem koncepcí nových projektů a přispět k zvýšení propustnosti území, snížení eroze a zadržování vody v území či nastavit hranice dalšímu rozšiřování zástavby.

4 Závěr

Příspěvek na příkladu modelového území v ORP Kaplice představil několik nástrojů ochrany a péče o historickou kulturní krajinu, jež by bylo možné v teoretické rovině aplikovat na krajinné struktury této post-agrární a post-sídelní oblasti, které ve většině zatím postrádají jakoukoli ochranu. Charakter reliktní krajiny je z hlediska památkové péče problematický, jelikož jednotlivé pozůstatky struktur nejsou samy o sobě cenné ani výjimečné, nicméně jako soubor jsou pro historii a identitu regionu zásadní a jejich ochrana je více než žádoucí i pro zachování ojedinělého krajinného rázu. Nástroje plošné ochrany, tedy přírodní park a krajinná památková zóna, by byly schopny území chránit jako celek a mohou zamezit nevhodnému využití území, ale podmínky jejich zřízení jsou vágně definované a realizace památkové zóny by navíc představovala znatelné omezení vlastnických práv majitelů nemovitostí. Aplikace významných krajinných prvků a územně analytických podkladů je sice nezávislá na vlastnických nemovitostech, ale na druhou stranu tyto nástroje nepojmou prostorové souvislosti mezi strukturami a docházelo by tak k určité fragmentaci krajiny. Klíčovou snahou by ovšem mělo být uplatnění alespoň některé z opatření dříve, než mohou být vysídlené krajiny, již tak dost postižené dramatickými proměnami ve 20. století, fatálně narušeny necitlivými stavebními záměry, které by tyto oblasti zbavily posledních zbytků kulturního dědictví.

Článek byl podpořen grantem SGS22/086/OHK1/2T/11, „Aktuální témata soudobého urbanismu“

Literatura

- ČESKO (1987) [online]. Zákon č. 20/1987 Sb. Zákon České národní rady o státní památkové péči. [Viděno 13. 10.1987] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1987-20?text=20%2F1987#cast1>.
- ČESKO (1992) [online]. Zákon č. 114/1992 Sb. Zákon České národní rady o ochraně přírody a krajiny. [Viděno 5.10.2022] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-114?text=ráz&citace=1#Top>.
- ČESKO (2006) [online]. Vyhláška č. 500/2006 Sb. Vyhláška o územně analytických podkladech, územně plánovací dokumentaci a o způsobu evidence územně plánovací činnosti. [Viděno 20.12.2022] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-500?text=územní+analytické+podklady>.
- JAŠKA, Petr (2017). Spolupráce Pohraniční stráže s civilním obyvatelstvem v šedesátých a sedmdesátých letech: příklad Chebska [online]. Praha. diplomová práce. Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií. Vedoucí práce: PhDr. Pavel Mücke, Ph.D. Dostupné z: http://encyklopedie.cheb.cz/administrace/soubory_varia/1526553743_cz_44__spoluprace_pohranicni_straze_s_civilnim_obyvatelstvem_v_sedesatych_a_sedmdesatych letech_priklad_chebska.pdf
- JIHOČESKÝ KRAJ (2003). Nařízení Jihočeského kraje č. 2/2003 o přírodním parku Novohradské hory. In: Věstník jihočeského kraje. 2003, částka 4, ročník 3.
- KESSLER, Vojtěch (2021). „Chceme zůstat kořeny v tvé půdě.“ Představy o prostoru a krajině českých Němců. In: *Místa paměti v procesu formování moderního českého národa*. Praha: Historický ústav, s. 291–326. ISBN 978-80-7286-381-5.
- KLUSÁČEK, Petr, NAVRÁTIL, Josef, MARTINÁT, Stanislav, KREJČÍ, Tomáš, GOLUBCHIKOV, Oleg, PÍCHA, Kamil, ŠKRABAL, Jaroslav, OSMAN, Robert (2021). Planning for the future of derelict farm premises: From abandonment to regeneration? In: *Land Use Policy* [online]. 102, 105248. ISSN 02648377. Dostupné z: doi:10.1016/j.landusepol.2020.105248
- KUČA, Karel, Věra KUČOVÁ, Alena SALAŠOVÁ, Ivan VOREL a Martin WEBER (2015). *Krajinné památkové zóny České republiky*. ISBN 978-80-7480-045-0.
- LIPSKÝ, Zdeněk (2014). Krajinné památkové zóny jako nástroj ochrany historické kulturní krajiny. In: *Životné prostredie*, 48, 1, s. 15-19. ISSN 0044-4863.
- MAUR, Eduard, 2006. *Pamět hor: Šumava - Říp - Blaník - Hostýn - Radhošť*. Praha: Havran. Edice Krok, 3. ISBN 978-80-86515-60-1.
- MIKŠÍČEK, Petr (Ed.) (2004). *Zmizelá Sudety: = Das verschwundene Sudetenland, Domažlice: Nakl. Český Les*. ISBN 978-80-86125-45-9.
- NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV (2014). Hornická kulturní krajina Háj - Kovářská - Mědník - krajinná památková zóna. In: *Památkový katalog* [online]. Národní památkový ústav [viděno 18.12.2022] Dostupné z: <https://pamatkovykatalog.cz/hornicka-kulturni-krajina-haj-kovarska-mednik-krajinna-pamatkova-zona-7664018>.
- STÁTNÍ OKRESNÍ ARCHIV ČESKÝ KRUMLOV. Místní národní výbor Malonty, 1945–1990, *Kronika obce Malonty* [online]. [Viděno 22.6.2022]. Dostupné z: <https://digi.ceskearchivy.cz/1590/1>.
- STÁTNÍ OKRESNÍ ARCHIV ČESKÝ KRUMLOV. Místní národní výbor Rychnov nad Malší, 1945–1980. *Kronika obce Rychnov nad Malší* [online]. [Viděno 22.6.2022]. Dostupné z: <https://digi.ceskearchivy.cz/1774/1>.
- VOREL, Ivan a KUPKA, Jiří (2011). *Krajinný ráz - identifikace a hodnocení*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta stavební. ISBN 978-80-01-04766-8.

Zdroje obrázků

- Obr. 1 - Na příkladu okolí vesnice Tichá lze sledovat značný nárůst zalesněných ploch (šrafované plochy značí rozsah lesů dle leteckých snímků z r. 1949). Zdroj: ČÚZK, Magdalena Baramová. Dostupné z: <https://ags.cuzk.cz/archiv>.
- Obr. 2 – Proměny krajinného pokryvu v letech 1990, 2000, 2006, 2012. Orná půda (nejsvětější barva – béžová) nejméně výrazně ubyla mezi roky 1990 a 2000, nicméně trend i nadále pokračoval, mj. i díky podpoře Společné zemědělské politiky. Nejtmavší barva (tmavě zelená) znázorňuje Jehličnaté lesy. Zdroj: land.copernicus.eu. Dostupné z: <https://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover>.
- Obr. 3 – Příjezd do Cetvin od Mikulova lemují vzrostlé stromy, které jsou zachyceny také na leteckých snímcích z roku 1952. Zdroj: Magdalena Baramová, 2021.
- Obr. 4 – Příjezd do Cetvin od Mikulova lemují vzrostlé stromy, které jsou zachyceny také na leteckých snímcích z roku 1952. Zdroj: geoportal.gov.cz. Dostupné z: <https://geoportal.gov.cz/web/guest/map>.
- Obr. 5 – Z budovy mlýna Herrnmühler v blízkosti Cetvin se dochovaly jen zbytky obvodových zdí, nicméně v terénu lze stále nalézt náhon včetně kamenné lávky, obojí je patrné i na císařských otiscích. Zdroj: Magdalena Baramová, 2021.
- Obr. 6 – Z budovy mlýna Herrnmühler v blízkosti Cetvin se dochovaly jen zbytky obvodových zdí, nicméně v terénu lze stále nalézt náhon včetně kamenné lávky, obojí je ostatně patrné i na císařských otiscích. Zdroj: ČÚZK. Dostupné z: <https://ags.cuzk.cz/archiv>.
- Obr. 7 – Vesnice Tichá se rozkládala v délce přes 4 km podél stejnojmenného potoka. Kaple zachycená na fotografii se nacházela při západním konci sídla, v blízkosti několika dalších stavení (viz císařské otisky), z nichž dnes již žádné nestojí. Zdroj: Magdalena Baramová, 2022.
- Obr. 8 – Vesnice Tichá se rozkládala v délce přes 4 km podél stejnojmenného potoka. Kaple zachycená na fotografii se nacházela při západním konci sídla, v blízkosti několika dalších stavení (viz císařské otisky), z nichž dnes již žádné nestojí. Zdroj: ČÚZK. Dostupné z: <https://ags.cuzk.cz/archiv>.
- Obr. 9 – V ose východní části vesnice Tichá se v několika obdobích nacházel rybník. Dnes je jeho přibližný rozsah patrný z přítomnosti hráze a terénní deprese (uprostřed snímku). Zdroj: Magdalena Baramová, 2021.
- Obr. 10 – Okolí Cetvin dominuje vrch Reisingerberg (886 m n. m.) u Windhaagu na rakouské straně, pohled je rámován porostlými mezemi, které v minulosti členily polní parcely, dnes pastviny. Zdroj: Magdalena Baramová, 2021.

Informace o autorce

Ing. arch. Magdalena Baramová

Katedra urbanismu a územního plánování, Fakulta stavební ČVUT v Praze

Magdalena.baramova@gmail.com

PŘÍRODA

Dlouhá cesta k ochraně krajinného rázu

The Long Way to Landscape Character Protection

Jiří Kupka

Abstract:

The landscape character protection in its current form was enshrined in the Nature and Landscape Protection Act in 1992. Yet even today, after thirty years of the current legislation, voices are being heard questioning the protection of landscape character as a kind of modern invention, or they are not aware of this instrument at all. The author's long experience in the practice of landscape character assessment and teaching, not only in regular undergraduate studies, but also in continuing education courses for civil servants and employees of private companies, shows that this is a necessary and important topic. The aim of the article is to demonstrate that the interest in landscape character (landscape character), which is related to the perception and evaluation of nature and landscape, its aesthetic appreciation and its subsequent protection, has a long development. A positive aesthetic evaluation of the landscape is not in itself something "natural", but the result of a long cultural development in Europe. In fact, the term "landscape character" itself began to be commonly used in the literature as early as the 19th century. The milieu of the improvement societies with their emphasis on the protection of the homeland (*Heimatschutz*) is important for its foreignization at that time. Landscape character in the contemporary concept is already described quite aptly by Ladislav Žák in his *The Habitable Region* (1947). The beginning of the 20th century also brought the first attempts to enshrine the protection of the landscape and its character in legislation (1908, 1911), which was done in 1920 with the Allocation Act. However, a comprehensive legal norm has to wait until 1955, when the first State Nature Protection Act is adopted. Therefore, the aim of this paper is to emphasize that the protection of landscape character (character, appearance of the landscape) has a legislative tradition of more than a century in our country and an even much longer professional tradition, that it is a traditional instrument of nature and landscape protection, which plays an important role in it.

Keywords:

Landscape character, landscape identity, landscape character protection, nature and landscape protection, landscape architecture, Prague Improvement Association, legislation development

KUPKA, Jiří (2023). Dlouhá cesta k ochraně krajinného rázu.

In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 16*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 164–177. ISBN 978-80-01-07215-8. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uvedte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

1 Úvod

Ochrana krajinného rázu ve své současné podobě byla zakotvena do zákona o ochraně přírody a krajiny již před více než třiceti lety v roce 1992. Dodnes však bývá v konkrétních případech ochrana krajinného rázu zpochybňována jako cosi nepatřičného, ryze subjektivního, neexaktního a těžko vymahatelného. Pro někoho, kdo na ochranu krajinného rázu narazí poprvé, může být dokonce překvapivé, že takový obecný pojem operující s estetikou a hodnotami je skutečně legislativně chráněn. Cílem příspěvku je dokázat, že se nejedná o něco nového, nýbrž o výsledek dlouhého procesu, neboť zájem o krajinný ráz (charakter krajiny), který souvisí s vnímáním a hodnocením přírody a krajiny, s jejím estetickým oceněním a její následnou ochranou, má dlouhý vývoj. Stejně jako samo kladné estetické hodnocení krajiny není něco „přirozeného“, nýbrž je výsledkem dlouhého kulturního vývoje a v Evropě (Stibral, 2005).

Příspěvek představuje počátky a postupný vývoj oceňování krajiny směřující k pojmu přírodní památky (*Neturdenkmal*), jejíž klasické pojetí (Conwentz, 1904) má již velmi blízko k našemu přístupu k oceňování krajiny a krajinného rázu. Sám pojem *krajinný ráz* (ráz krajinný) se začíná v odborné literatuře běžně používat už v 19. století. Pro jeho cizelování je v té době důležité mj. milieu okrašlovacích spolků s jejich důrazem na ochranu domoviny (*Heimatschutz*). Přelom 19. a 20. století pak přináší první pokusy zakotvit ochranu krajiny a jejího charakteru (rázu) i v legislativě, což se sice děje již v roce 1920 Přířelovým zákonem, ale na komplexní právní normu se musí čekat až do roku 1955, kdy je přijat první zákon o státní ochraně přírody.

Text příspěvku vychází zejména z rešerše literatury, především prvorepublikové, neboť již v té době byl pojem krajinného rázu zformulován a používán v podstatě v dnešním významu, a legislativy, jak platné, tak navrhované, která se zabývala tématem ochrany přírody (přírodních památek) a krajiny až do vydání dnešního zákona, ve kterém je institut krajinného rázu pevně zakotven mezi obecnou ochranou přírody a krajiny (§12). Z velké části navazuje na dílo a pojetí přírodní památky dr. Jana Svatopluka Procházky (1891-1933), žáka německého přírodovědce Huga Conwentze (1855-1922). Zahraniční zdroje, zejména originální dobové texty, jsou využívány pouze v případě osvětlení nutného kontextu a návazností. Aby byla lépe přiblížena atmosféra doby, chápání pojmů, dobové důrazy i dílo a styl jednotlivých autorů, často významných osobností ochranné veřejnosti první poloviny 20. století, využívá předložený text množství doslovných citací a autentických úryvků tehdejší legislativy.

2 Oceňování krajiny a její krásy

Římský spisovatel a historik Titus Livius popisuje příběh makedonského krále Filippa V., který během svých válečných tažení *dostal chuť vystoupit na vrcholk hory Haemus, protože věřil obecně rozšířenému mínění, že je možno odtud uvidět Pontické a zároveň Adriatické moře i řeku Dunaj i Alpy. Myslel, že pohled na ty kraje bude pro něho významným podnětem pro plánování války s Římany* (XL, 21). Po třídní strastiplné cestě dorazil na vrchol. Po sestupu pak nic z obecně rozšířeného mínění nepopřel, *ale spíše z obavy, aby ten zbytečný pochod nevyvolal ještě větší posměch* (XL, 22). Právě tento příběh si pročítal, jak o tom sám referuje v dopise Dionysiovi di Borgo San Sepolcro, o mnoho století později Francesco Petrarca (1304-1374), který se jím inspirovaný rozhodl vystoupat 26. dubna 1336 na nejvyšší horu v Provinci Mons Ventosus (Mont Ventoux) blízko Avignonu, a to *veden toliko přáním uvidět neobyčejnou výšku toho místa. Mnoho let jsem na tuto cestu pomýšlel – píše Petrarca – vždyť jsem, jak víš, žil v této krajině od dětství. Ta hora zdaleka odevšad patrná je tu téměř stále na očích*. Ačkoli básník nebyl patrně veden estetickým zálibem a sympatiemi k horám, jedná se o bezesporu výjimečný čin. Na vrcholu se pak zaobíral především filozoficko-náboženskými myšlenkami (Stibral, 2005),

přesto přiznává, že zde *nejdříve zůstal stát jako strnulý, uchvácen nezvyklým váním vzduchu a nespoutaným pohledem* (Petrarca, Pokorný ed., 1974; Petrarca, 2014). Na samém vrcholu poté otevřel Augustinova *Confessiones* a jeho zrak padl na slova: *A lidé podnikají cesty, aby se mohli diviti horským velikánům, obrovským vlnám mořským, mohutnému toku řek, širému oceánu a pohybům hvězd – sebe však zanedbávají* (VIII). Zahanben pošetilostí a marnotratností celého podniku, který náhle vnímal jako projev jalové zvědavosti a touhy po zbytečném poznání, se pak vrátil dolů a pustil se do psaní listu, aby *nevychládl zápal pro psaní*. Přestože se do Petrarcova básnického díla dojem, jakým na něho působil rozhled na krajinu z vrcholu, nijak nepromítl a spíše zpětně hodnotí výstup na horu jako cestu k vrcholu duchovního života, budí jeho list po staletí nebyvalý zájem badatelů, kteří jej čtou jako dílo literární, filosofické, teologické, či dokonce alpinistické (Petrarca, 2014). Přitom není ani jisté, zda se výstup opravdu uskutečnil, či se jedná o pouhou alegorii či literární fikci. Německý přírodovědec Alexander von Humboldt (1769-1859), kterého *překvapuje, že v Petrarcových dopisech nenachází žádný projev citu pro přírodu*, poukazuje na to, že Petrarca žil spíše klasickými vzpomínkami na Cicerona a římské básníky nebo inspirujícími podněty své asketické melancholie než přírodou, která ho obklopovala (Humboldt, 1847). Librová (1987) se však domnívá, že básník pouze nebyl pro literární ztvárnění svého zážitku dosud vybaven, neboť slovník jeho doby a společnosti dosud neobsahoval slovní ekvivalenty pro to, co viděl. Jacob Burckhardt (1912) oproti Humboldtovi označuje Petrarca za prvního „moderního“ milovníka krajiny: *Zúplna a s největší rozhodností pak Petrarca, jeden z nejčasnějších zúplna moderních lidí, osvědčuje význam krajiny pro vznětlivou duši (...) Požitek přírodní jest pro něho nejžádoucnější průvodce každé duchovní práce. Křivdil by mu, kdo by z jeho ještě slabého a málo vyvinutého krajinného líčení soudil na nedostatek citění*. Ačkoli nelze z Petrarcova činu vyvozovat unáhlené závěry, jak to činí Karel Taige (1947), dle kterého lze *na den datovat znovuoobjevení přírody člověkem, přerod gotické duše v renesanční*, nic to nemění na přínosu, jenž osobnost prvního poantického ctitele krajiny znamenala pro objevování a hodnocení krajinných krás vůbec (Librová, 1988), bez ohledu na to, zda jeho list popisuje skutečnou událost či se jedná o pouhou alegorii.

Není bez zajímavosti, že jako první významný krok ke kodifikované ochraně přírody u nás bývá v literatuře pravidelně uváděn zákoník *Majestas Carolina* (Codex Carolinus) Karla IV. z 50. let 14. století. Karel IV. si totiž s Petrarcou od roku 1351 pravidelně dopisoval, v roce 1354 se před Karlovou korunovací lombardským králem setkali v Mantově, prochodili několik hodin uličkami Pavie, sešli se při Karlově korunovaci v Miláně a zejména se setkali v Praze, kde Petrarca v roce 1356 strávil několik týdnů jako vyslanec milánských Viscontů (Vurm, Foffová, 2016). Poměrně velký prostor (články 49-57, příp. 63) ve svém zákoníku Karel překvapivě věnuje ochraně lesů, *jejichž hustotu a podivuhodně vzrostlé stromy je třeba uvádět mezi nezanedbatelnými příspěvky ke slávě této země* (...) Karel se stará, aby krása a užitek českých lesů byly zachovány, aby stromy nebyly zbytečně káceny, aby poražené stromy byly znovu vysazovány a aby ti, kteří se proti tomu prohřešují, byli pro výstrahu náležitě potrestáni (Zíbrt, 1909; Procházka, 1927). *Nejen, že nechceme, aby se krásný soubor našich lesů, při pohledu zvenčí tak obdivuhodný, rozplynul, ale dokonce jej zamýšlíme pečlivou ochranou hájit před naprosto každým mýcením, které bychom výslovně nepovolili (...) je samozřejmé, že mezi našimi ostatními lesy je nutně pro naše srdce výjimečný a musí být střežen se zvláštní pečlivostí ten, jenž tak užitečným a tak podivuhodným bohatstvím stromů věnčí naše České království, jeho vznešené a mohutné objetí šťastně obdařilo toto království slavnými a věčnými hradbami* (Palacký, 1844; Karel IV., Mašek et al., 2003). Ačkoli nebyl kodex pro odpor českého sněmu v roce 1355 přijat, byly některé jeho zásady včleněny do doplněného Řádu práva zemského a některé články *Majestatis Carolinae* byly pojety do Desek zemských a zpečetěny, čímž se staly zákonem (Pludek, 1979).

Od Petrarcova výstupu jistě vede ještě dlouhá a klikatá cesta k všeobecnému ocenění krajiny a k její následné ochraně, natož k institutu ochrany krajinného rázu, kterému je věnován tento příspěvek. První formy systematické institucionální ochrany přírody se až na výjimky objevují teprve na přelomu 18. a 19. století, kdy krajina vstoupila do povědomí evropské společnosti jako samostatná hodnota (Librová, 1987). V každé době však vynikají významné osobnosti s citem a láskou k přírodě a krajině, kteří připravují cestu k dnešní ochraně krajiny. Za všechny lze uvést jediného, snad nejvýznamnějšího ducha své doby, jehož dílo představuje jeden z vrcholů estetického oceňování přírody, kterou vnímá takřka v morálně náboženském smyslu. Je jím francouzský osvícenský myslitel a sociální teoretik Jean-Jacques Rousseau (1712-1778). *Já obzvláště když vstávám, ochably svou nespavostí, z dlouhého návyku tíhnu k tomuto povznášení srdce, které mi neukládá úmorného myšlení. Ale k tomu jest třeba, aby mé oči byly dotčeny úchvatným divadlem přírody. V své světnici se modlívám řidčeji a sušeji. Ale při pohledu na krásnou krajinu cítím se dojat, aniž mohu vyslovit, čím* (Rousseau, 1929). Základní Rousseauovou myšlenkou je člověk dobrý a šťastný v nenarušené přírodě a vržený společností do neštěstí a zmatků. Proto Rousseau navrhuje návrat k přírodě, k volnosti a rovnosti (Petrů, 2003). Rysem jeho přístupu ke krajině je její ztotožnění s útočištěm pro lidský subjekt nepochopený společností (Librová, 1988). *Proti vypůjčeným z antiky obrazům přírody a přecitlivělým líčením pastorálních idyl zvrácených svých současníků, staví se Rousseau bezprostředně před živou přírodu, odkrývá její krásy a jako nějakou novou pevninu objevuje velkolepost Alp* (Procházka, 1918).

O vývoji estetického oceňování přírody existuje v současnosti poměrně četná literatura s řadou dalších odkazů (Librová, 1988; Stibral, 2005; Stibral, Dadejík, Zuska, 2009; Stibral, Dadejík, 2009; Stibral, Binka, Dadejík, 2009; Stibral, Dadejík, Peprník, 2010; Stibral 2011; Stibral, 2020 ad.).

3 Ochrana přírody a pojem přírodní památky

Pro ochranu přírody a krajiny a její teorii byl významný pojem přírodní památky (*Naturdenkmal*). Tento termín se stal po celé dlouhé období hlavním heslem ochrany přírody (Mezera, 1979). Přírodě a přírodním fenoménům jím byl přiznán stejný statut jako památkám uměleckým (kulturním). *Neboť nikdo zajisté neupře, že vedle památek historických stojí těsně památky přírodní, a to zvláště již z té okolnosti, že mnohdy k starým památkám přírodním víže se cenná historie kraje nebo souvisí s památkami přírodnými přímo i památka historická* (Jedlička-Brodský, 1908). Pojem přírodní památky však nelze redukovat na současnou kategorii maloplošného zvláště chráněného území, nýbrž byl vnímán mnohem širěji. Postupně zahrnul i krajinu jako takovou či významné segmenty přírodní krajiny. Hovoří-li se tedy o ochraně přírodních památek, lze do ní zahrnout i ochranu krajiny vč. jejího rázu (charakteru). Poměr mezi přírodními a kulturními (historickými) památkami v souvislosti s krajinou výstižně popisuje Jan Svatopluk Procházka: *Celá ochrana památek rozpadá se na ochranu památek historických a přírodních. Spojujícím členem mezi nimi je jaksi ochrana rázu krajiny, či krátce ochrana rázu. Každá krajina má svůj určitý ráz, charakter. Tomuto charakteru odedávna přizpůsobila se i duše obyvatel toho či onoho kraje, (...) Člověk a kraj splýnuly spolu v jeden, harmonický celek* (Procházka, 1926b).

Jako významný milník v uznání přírody jako určité hodnoty hodné ochrany analogické uměleckým památkám (tj. nikoli jen z utilitárních či náboženských důvodů) lze vnímat dílo Alexandra von Humboldta, který poprvé užívá pojmu *přírodní památka* v cestopisné knize *Cesta do rovníkových oblastí nového kontinentu*, kde tento pojem (*monuments de la nature*) vztahuje na staré obrovské stromy. *Pohled na staré stromy má v sobě cosi velkolepého a působivého, a proto se poškozování těchto přírodních památek přísně trestá i v zemích, kde umělecké památky chybí* (Humboldt, 1819). Zprvu však tento

text nezanechal ohlas a pro ochranu přírody byl objeven až koncem 19. století (Mezera, 1979). Pojem přírodní památky pak podrobně vědecky rozpracoval Hugo W. Conwentz (1855-1922), jehož dílo významně ovlivnilo i naše ochranáře první poloviny 20. století (jako ke svému učiteli se k němu hlásí například Jan Svatopluk Procházka). *Stejně jako uměle navršené hradní valy a mohyly z dávných kulturních období jsou prehistorickými památkami, jsou hory a pohoří, které vznikly bez zásahu člověka a vyznačují se svou strukturou, tvarem a velikostí, památkami přírody. Přírodní památkou může být i celá přírodní krajina s půdotvorným systémem, vodními toky a jezery, s vlastními rostlinnými a živočišnými společenstvy i jednotlivými vzácnými druhy a jedinci původní flóry a fauny (...)* Pro posouzení přírodního útvaru jako přírodní památky je rozhodující řada různých faktorů a rozhodnutí lze vždy učinit pouze případ od případu podle okolností (Conwentz, 1904). Systém profesora Conwentze se stal vzorem pro ochranu přírody ve většině evropských zemí a jeho zásady byly základem zákonů na ochranu přírody, jež byly vydávány od počátku až do poloviny 20. století ve všech evropských státech (Mezera, 1979).

4 Ochrana jako soukromá aktivita

Zájem o ochranu přírodních památek se z počátku, při nedostatku státní péče, projevoval péčí jednotlivců, hlavně osvícených šlechticů a velkostatkářů, kteří z vlastního popudu a obětavosti tyto památky chránili (Jeřábek, 1920). Tak vznikla řada prvních rezervací, rezervací soukromých. Ochranné snahy se zpočátku soustředily především na přírodní památky a kuriozity (Mršáková, 1983). 28. srpna 1838 „vyhlásil“ na svém novohradském panství hrabě Jiří František August Longueval-Buquoy (1781-1851), známý národohospodář a podporovatel sklářského průmyslu, jedno z nejstarších chráněných území na světě Žofínský prales, smíšený les střední polohy s význačnými jedinci jedlí a buků v revíru Sofienschlöss (Procházka, 1927). *Při své dnešní pochůzce v poleš lužickém našel jsem trať II. hlavního oddílu mezi pasekami č. 10 a 20, potokem Almbach a dělicí čarou jako prales, vzbuzující obdiv a úctu svým stavem. Vzhledem k tomu, že lesy těchto vlastností budou známy brzy jen z historického líčení, rozhodl jsem se zachovati zmíněnou lesní část jako památník dávno minulých dob názornému požitku pravých přátel přírody (...), zkrátka, aby vše bylo zachováno v dnešním stavu* (Maximovič, 1938). 30. srpna téhož roku přibyla další buquoyská rezervace Hojnovodský prales. Z dalších významných lokalit lze uvést Boubínskou pralesní rezervaci Schwarzenberskou (1858), Pallavicinskou rezervaci bukových prales u Nových Holic (1884), Hohenzollernskou rezervaci u Černého a Čertova jezera na Šumavě (1911), k níž vzešel popud od prof. Conwentze, Liechtensteinskou velkou rezervaci na Pradědu (1903), Liechtensteinskou rezervaci na Javořině v Moravských Karpatech (1909) a řadu dalších chráněných oblastí (Jeřábek, 1920; Procházka, 1927; Kavina, 1923). Ač se již bezesporu nejedná o ochranu přírody z hospodářských či jiných utilitárních důvodů, na zájem o krajinu jako takovou a její ráz je potřeba ještě několik desetiletí počkat.

5 Spolkové období ochrany přírody a krajiny

Velkou prací na poli ochrany krajiny vykonaly spolky, sdružení či kluby, zejména okrašlovací (první založen v roce 1860 v Kutné Hoře). Druhé období lze tedy nazvat obdobím spolkovým (Maršáková, 1983). Začátkem 20. století již u nás působily desítky českých okrašlovacích spolků, proto se objevil požadavek jejich koordinace na centrální úrovni. Oporu, větší průbojnost a sílu, cílevědomé vedení a programovou náplň proto mělo dosud roztržštěným okrašlovacím spolkům dát nově zřízené ústředí, *aby jako četné jiné spolky, tak i spolky okrašlovací se cítily za jedno (...)* vystupovaly společně na veřejnost (Jarník, 1907). Na schůzi delegátů českých okrašlovacích spolků byl dne 29. května 1904 zvolen pětičlenný přípravný výbor, aby se poradil o stanovách pro

zamýšlený Svaz českých Spolků Okrašlovacích. Výbor se opět sešel 29. června 1904, přičemž byl předložen návrh stanov pořízený členem výboru Karlem Škaloudem. Opis návrhu stanov byl poskytnut výborům všech okrašlovacích spolků k připomínkování. První svazové stanovby byly následně schváleny výnosem c. k. místodržitelství pro království České ze dne 26. září 1904. 30. října 1904 se v zahradním sále restaurace U Choděřů v Praze konala ustavující valná hromada Svazu českých spolků okrašlovacích v království Českém, který byl valnou hromadou 11. června 1905 přejmenován na Svaz českých spolků okrašlovacích v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. V roce 1919 bylo ve Svazu zastoupeno již 388 činných členů, tj. okrašlovacích spolků z celých Čech a Moravy. Prvním starostou svazu, který byl jeho představitelem ve všech záležitostech vůči třetím osobám, byl jednohlasně zvolen univerzitní profesor dr. Jan Urban Jarník (1904-1923), vynikající znalec rumunštiny a albánštiny. Dalšími starosty následně byli dr. Ladislav Brunclík (1923-1925), rada vrchnostenského zemského soudu, dr. Luboš Jeřábek (1925-1938), ministerský rada a přednosta Státního památkového úřadu, dr. Jan Emler (1938-1943), ředitel univerzitní knihovny, a dr. Jaromír Klika (1943-1951), docent botaniky a člen Československé akademie zemědělské (Kupka, 2005; Kupka, 2009; Jarník, 1907).

Svazový časopis Krása našeho domova vycházející hned od roku 1904, který byl od roku 1930 rovněž věstníkem Spolku k ochraně zvířat a krátce též Klubu Za Starou Prahu, je svým způsobem pomníkem lásky k přírodě, krajině a domovině vůbec, přičemž je zde patrná snaha spojovat přírodní a kulturní hodnoty, tj. ochranu přírody a památkovou péči, což dokazuje právě úzká spolupráce s Klubem za starou Prahu i úzké personální propojení některých činovníků svazu se státní památkovou péčí. *Během několika roků vyrostla Krása našeho domova na hledanou odbornou revui, která získala si čestné místo mezi českými uměleckými měsíčníky* (Jedlička-Brodský, 1916). Cíle časopisu byly deklarovány hned v prvním čísle z roku 1904. *Nechceme se tedy starati jen o krásu volné přírody, kterou stromem, ať již lesním či okrasným či užitečným, okrašlovací spolky vyvolávaly tam, kde dříve bývaly pusté stráně, nejen o krásu písní zpěvavých ptáků v přírodě, které do našich krajin šlechtní lidé lákají soustavným šetřením, nýbrž chceme budít zájem i o krásný zevnějšek našich měst a městeček, o krásu ulic a sadů, jimiž chodíme, o krásu domů a zahrad, v nichž bydlíme, i o krásu bytu, v němž se zavíráme.* (J. V. K., 1904) Zatímco v současnosti je pojem estetické hodnoty v ochraně krajinného rázu mnohými vnímán problematičtěji, v prostředí okrašlovacích hnutí se naopak krása stává často skloňovaným pojmem. *Svaz při vši své práci staví v popředí účelnost, vkus, pravdivost. Estetickým a etickým cítem jest mu vyhledávat krásu v kráse, v umění, dávat členům příležitost ve zdaru účelné práce k rozradostnění; důvěru ve vlastní sílu; horoucí touhu vykonat prospěšnou činností dílo dobré; tím se stávat lepším, dokonalejším, ušlechtlejším* (Podhajský, 1908)

Ačkoli je stále akcentována zejména péče o přírodní památky a zvláštnosti, stále častěji se ve svazových i spolkových publikacích hovoří i o krajinném rázu. Starosta Svazu Jan Urban Jarník (1848-1923) sepisuje v roce 1911 publikaci Podstata, cíl a organizace okrašlování, v níž vyjadřuje řadu dodnes podnětných či minimálně aktuálních myšlenek. *Každé město, každá ves, každá samota jsou umístěny v přírodním celku jakémsi, jenž má zvláštní svůj krajinný ráz, zděděný rovněž z minulosti. (...) Nesmí se ovšem jít tak daleko, aby se chtěl mermomocí zachraňovati zděděný ráz krajiny i tam, kde jsou rozsáhlá lada pustá, kde není stromů ani okrasných, tím méně ovocných, kde z rozsáhlých močálů se zvedají v době letní otravné miasmy a mraky obtížného hmyzu, kde se vinou cesty z jara blátivé a v létě zahalované mraky prachu. V takovém případě má právě práce okrašlovací dodatí krajině půvabu a povznést kraj nejen esteticky, ale i národohospodářsky, a odstraniti vzpomenuť závady (...)* (Jarník, 1911) Cílem je tedy *snaha nerušiti nepředloženě dobrých krajinných obrazů anebo když již dojíti musí k porušení, působiti, aby na starém místě vzniklo něco, co by se přimykalo k rázu krajiny, jako to staré, nebo dovedlo celek zkrátiti.*

(Emler, 1910). Z výše uvedeného je patrné, že se nemělo jednat o zakonzervování stávajícího stavu či o nějaký aktivistický či fanatický pohled odmítající jakékoli změny (krajinný ráz může být změněn), nýbrž o pohled relativně rozumný a vyvážený, v mnohém i dnes akceptovatelný.

Důležitým pojmem okrašlovacího hnutí, které s krajinným rázem bezprostředně souvisí, je pojem *domovina* (*Heimat*). Naši Němci hlavně v severních Čechách projevovali péči o ochranu domoviny dříve než my, u nás se tyto snahy objevily až později a praktického uskutečňování – snad pro kapitálovou slabost – se jim více dostalo až po převratu (Procházka, 1925). Ochrana domoviny je bezprostředně spjata s charakterem její krajiny. *Lidé přicházejí a odcházejí, jich stopy zanikají, jich mravy se mění, ale to, co nejvčetněji ve své duši podržíme, co je znovu nalézáno, je obraz kraje. Kraj a jeho příroda jsou pro lásku k domovině nejdůležitější, a proto jich musí se na prvním místě týkat ochrana domoviny* (Procházka, 1926a). Záhy poté co Svaz rozšířil svou působnost i na ochranu domoviny, dostal na valné hromadě 31. října 1909 nový název *Svaz českých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (sídlem v Praze), zkráceně Svaz okrašlovací v Praze* (Jedlička-Brodský, 1916). Vypracoval též nové vzorové stanovovy pro všechny okrašlovací spolky a doporučil jejich přijetí. Tento příklad ve změně názvu vzápětí následovalo na 100 spolků v Čechách a na Moravě. Po vzniku Československé republiky byl Svaz v roce 1920 přejmenován na *Svaz československých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Praze*, zkráceně Československý svaz okrašlovací a ochranný v Praze, aby byl v době Protektorátu nově pojmenován *Svaz spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Praze*, zkráceně *Svaz okrašlovací v Praze*. Sídlem Svazu bylo od roku 1912 několik místností v Richterově domě na Malém náměstí 11 v Praze 1 (Kupka, 2005)

Okrašlovací spolky a Okrašlovací svaz vykonaly mnoho práce na poli ochrany krajiny a jejího rázu. V tomto prostředí (a nejen v něm) se užívalo již velmi promyšleně termínu krajinný ráz (ráz krajinný). Z tiskovin Svazu i dalších materiálů vznikajících v této době a majících často personální vazby na Svaz je patrné, že již v této době byl krajinný ráz odbornou veřejností vnímán velmi podobně jako dnes, ve spojení přírodní i kulturní a historické charakteristiky území. *Snažíme se vytvořiti a udržeti krajinu tak, aby se v ní harmonicky spojovala přírodní krása s dílem lidské ruky* (Klika, 1942). Vývoj pojmu shrnuje a završuje v roce 1947 Ladislav Žák ve své *Obytné krajině*, na které pracoval od roku 1940, ze které by se dala stať o krajinném rázu i dnes použít jako velmi sofistikovaný výklad k §12. Píše mimo jiné: *Společným názvem pro soubor znaků a vlastností, jimiž krajina působí na lidského ducha a jimiž se také ve skutečnosti vyznačuje, je ráz neboli charakter. Jestliže v tomto souboru vlastností nějaká vlastnost nebo skupina vlastností převládá, pak pravíme, že krajina má vyhraněný ráz neboli výrazný charakter. Stává se však, že není převládající vlastnosti nebo skupiny znaků, a krajina je, jak pravíme, bezvýrazná. Ani v tomto případě však krajina neztratila charakter, neboť její ráz tkví právě v její bezvýraznosti, v nedostatku převládajících vlastností*. Bylo by možné pokračovat v Žákově výkladu, což není ovšem smyslem tohoto textu, pouze dokladem biblického úsloví, že pod sluncem není nic nového (Kaz 1,9).

6 První snahy po státní ochraně přírody a krajiny

Spolky a korporace, jejichž úkolem bylo pečovat o ochranu našich přírodních památek a krásy naší domoviny, plnily dobře svou povinnost a předkládaly četné návrhy, ale *péči státu neb země v tomto směru nevykonáno u nás dosud ničeho. Je tu tedy třeba mnoho doháněti (...), aby zájem náš projeven byl konečně nejen souhlasnou snahou naší veřejnosti, ale i činorodým aktem našeho státu, dobře uváženým a propracovaným opatřením zákonodárným* (Jeřábek, 1920).

Třetí údobí lze tedy nazvat obdobím státní nebo úřední ochrany přírody, kdy

byla pro myšlenku ochrany přírody získána autorita vydáním zákona (Maršáková, 1983). Legislativní ochrana krajiny a krajinného rázu přichází až poměrně pozdě, přičemž ochrana charakteru krajiny je vždy řešena společně s ochranou přírody a přírodních památek (v jejich širokém pojetí). Chceme-li tedy sledovat počátky ochrany krajinného rázu, musíme sledovat vývoj ochrany přírody jako takové. *Ochrana přírody úzce souvisí s ochranou krajinného rázu. Vždyť tím, že chráníme přírodu vhodným omezením zásahu člověka do obrazu krajiny na nejmenší míru, udržujeme ráz kraje*, píše profesor Jaromír Klika (1888-1957), vůdčí osobnost poválečné československé ochrany přírody, poslední starosta Okrašlovacího svazu a jeden z průkopníků územního a krajinného plánování (Klika, 1946; Pešout, 2019).

První snahy po systematické legislativní ochraně přírody se objevují ještě před vznikem republiky, kolem přelomu 19. a 20. století. Návrhů zákona na ochranu přírodních památek bylo podáno v průběhu let několik, na říšském sněmu se objevují od 90. let 19. století, ovšem nepřekročily stadium pokusu. V roce 1892 to je návrh poslance Adámka, v roce 1898 barona A. Helferta a v roce 1901 a znovu v roce 1905 návrh na vydání zákona k ochraně a udržování přírodních památek poslance G. Nowaka. Ačkoli byl rozpočtovým výborem schválen, zůstal také pouze návrhem (Emler, 1914; Klika, 1946, Pešout 2022).

Na Zemském sněmu království Českého již v roce 1908 a znovu v roce 1911 neúspěšně předkládá *návrh osnovy zákona na ochranu přírodních a krajinných památek v Království českém* činovník Okrašlovacího svazu a zemský poslanec dr. Luboš Jeřábek (1864-1937). Vládní rada Luboš Jeřábek vnímal ochranu kulturních a přírodních památek v nejširším slova smyslu jako nedělitelné společenské dědictví. Ač sám především památkář, který v roce 1900 stál u založení Klubu za starou Prahu a byl jeho předsedou, chápal přírodní a kulturní dědictví celostně a při velkém úsilí o ochranu kulturních památek se angažoval i v ochraně přírody a krajiny. Na posledním zasedání zemského sněmu v roce 1911 dokonce podal první návrh na zřízení chráněných území v království Českém (Pešout, 2014). V jeho návrhu zákona se již nehovoří jen o přírodě, ale i o krajině, přičemž znění úvodního paragrafu v mnohém konvenuje s našim pojetím ochrany krajinného rázu. *Vynikající památky přírodní a útvary krajinné, např. hory, lomy, skály, zříceniny, nádrže vodní a vodotoky všeho druhu, stromy a jich rázovité skupiny, naleziště vzácných, či pro určitou krajinu, neb i místo zvláště příznačných květin, rostlin či zvířectva; rovněž i takové památky a stavby umění lidového, jež s obrazem krajiny neb místa taktořka srostly – neb i jiné předměty krajinné půvabu a malebnosti dodávající mohou být po návrhu okresní komise pro zachování přírodních a krajinných památek výnosem příslušného politického úřadu podrobeny zákonné péči a ochraně. A dále ...může příslušný úřad odepřítí povolení stavební (...) ku provádění staveb, neb i změn stavebních, ano i k bourání budov, kdyby způsobem tímto obraz, ráz neb malebnost krajiny, místa neb přírodních památek (...), mohl být jakkoli znešvařen a bylo by toho lze vystřící volbou vhodnějšího místa (...), jiným utvářením stavby, užitím účelnějšího materiálu, po případě snížením výšky stavení, aneb jiným vytvářením obrysů (silhouetty) navrhované budovy* (Jeřábek, 1909). Tato část navrhovaného zákona již před více než sto lety vyjádřila to, s čím se ochrana krajinného rázu dodnes potýká a za co je mnohými odmítána či kritizována, tj. regulaci výstavby z hlediska dopadu na krajinný ráz. Nakonec se však pojem krajinného rázu objevil v jiném zákoně než v zákoně o ochraně přírody, a v jiných souvislostech.

7 Pozemková reforma a pojem krajinného rázu poprvé v zákoně

Z důvodu absence zákona mohla být za první republiky chráněná území zřizována pouze dohodou s vlastníkem, a to zejména při provádění pozemkové reformy realizované prostřednictvím především tří zákonů (1919 záborový, 1920 přidělový a náhradový), kde bylo možné ustanovit buď dosavadnímu vlastníkovi, nebo přidělici

podmínky hospodaření v zájmu udržení a ochrany přírodní památky (Pešout, 2022). Je to právě Zákon přídělový č. 81/1920 Sb. z 30. ledna 1920, ve kterém se poprvé v platné legislativě objevuje pojem krajinný ráz (ráz krajinný). *Při sdělování plánu přihlížej pozemkový úřad k tomu, aby přidělem nebyly rušeny krásy přírodní a ráz krajinný a aby nevzaly újmy památky přírodní, historické a umělecké (§20)*. Píše se zde i o plochách, které jsou věnovány parkům, přírodním parkům, které slouží jinak k okrase krajiny, nebo jejichž účelem jest zachovati ukázkou původního rázu krajinného. Dále se uvádí, že úřad pozemkový může ustanovit zvláštní řád o hospodaření na nedílu, zvláště pak také co do (...) ochrany památek přírodních a uměleckých, zachování krajinného rázu a krajinných zvláštností při stavbách.

Velmi podobné formulace užívá Zákon scelovací č. 47/1948 Sb. ze dne 21. března 1948 v §30, který se jmenuje Ochrana památek, přírodních krás a krajinného rázu: *Při pozemkových úpravách podle tohoto zákona buď zajištěna ochrana památek všeho druhu, přírodních krás a krajinného rázu*. Praxe scelování pozemků v této době však tomuto požadavku příliš neodpovídala, ačkoli pojetí krajinného rázu bylo tehdy již velmi dobře v odborné literatuře popsáno. Scelovací zákon byl nahrazen Nařízením vlády č. 47/1955 Sb., kde se již o krajinném rázu nic nepíše.

8 Neúspěšné pokusy o komplexní ochranu přírody a krajiny

Ačkoli se tedy za první republiky krajinný ráz dostal do legislativy pouze v souvislosti s pozemkovou reformou, neustaly snahy po zvláštním zákoně na ochranu přírody. Již v roce 1922 předložil první komplexní návrh zákona na ochranu přírodních památek poslanec Národního shromáždění za stranu pracujícího lidu československého J. V. Stejskal (1878-1945) spolu s dalšími 22 poslanci (Pešout, 2022). I v tomto návrhu, prvním v československé republice, je pohled na přírodní památky velmi široký, zahrnující i charakter krajiny jako takové. Podle návrhu zákona se *přírodní památkou rozumí (...) charakteristické zjevy domácí přírody, zvláště takové, jež vznikly bez přičinné lidské a na původním místě se udržely. Jsou to především: obvody zvláštního krajinného rázu, útvary půdy, společenstva rostlinná nebo zvířecí, jakož i jednotlivé druhy a formy zvířat a rostlin*. V důvodové zprávě k zákonu se uvádí, že jedním ze směrů moderního hnutí k ochraně přírodních památek je *ochrana krajinného rázu domoviny proti všelikému znešvaření celkového dojmu*. Tento návrh však nakonec „spadl pod stůl“, a to paradoxně snahou Ministerstva školství a národní osvěty připravit kvalitnější předlohu řešící uceleně ochranu památek kulturních i přírodních. Nepodpořil jej ani Okrašlovací svaz, ani Klub za starou Prahu, *neboť máme již své zkušenosti, že nedokonalý, nepromyšlený, ale hlavně neúplný zákon natropí často více zla než dobra*. Jeden z nejvýraznějších památkářů své doby Zdeněk Wirth (1878-1961) to vysvětluje tím, že *tak důležitý zákon nelze vyrobit narychlo, a když jsme se na něj nezmohli za Rakouska, můžeme ještě nějaký rok počkat v zájmu jeho kvality* (Pešout, 2022). Ministerstvo (Wirth) mělo v plánu monumentální zákon o detailu propracovaný, jakým se nemůže pochlubit žádný ze sousedních států. Proto oslovilo historika dr. Jana Emlera a dr. Jana Svatopluka Procházku (1891-1933), vůdčího ducha českého ochrannářského hnutí první třetiny dvacátého století, tehdy nejvýznamnějšího popularizátora ochrany přírody a prvního docenta pro obor ochrany přírody a přírodních památek na Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství při ČVUT (Pešout, 2021), aby vypracovali návrh celostního památkového zákona zahrnujícího i ochranu přírody. Jejich nadčasový návrh zákona se stal základem pro pozdější legislativní návrhy (např. návrh zákona na ochranu přírodních památek ministerského rady Jana Dvořáka z roku 1924), ale jejich projednávání se neustále protahovalo (Pešout, 2022). V roce 1926 kritizuje Jan Svatopluk Procházka neustálé odkládání přijetí zákona a konstatuje, že by bývalo bylo lepší projednat návrh Stejskalův *přes jeho mezery a nedokonalosti, když oficiální předloha tak dlouho na sebe nechává čekat* (Procházka,

1926a), což se ovšem nestalo. *Ven proto se zákonem na ochranu přírodních památek! (...) Lepší kusý zákon, nežli žádný zákon!* Zlet při dobré vůli, při zápalu pro věc i tehdy, když je zákon zdánlivě sebe chatrnější, vykonati mnoho. (Jeřábek, 1927).

V roce 1931 následoval návrh zákona na ochranu památek přírodních, historických a uměleckých J. Wirtha a v roce 1934 návrh osnovy zákona V. Palečka. I přes vědomí palčivé potřeby jejího přijetí, do konce první republiky nebyla komplexní zákonná norma na ochranu přírody a krajiny schválena.

Byla přijata jen dílčí legislativní opatření k ochraně přírodních památek i krajiny, jako například zákon o státní podpoře při zahájení soustavné elektrizace č. 438/1919 Sb. ze dne 22. července 1919, podle kterého *vedení musí být provedeno se šetřením krás přírodních a krajinných, historických památek a uměleckých staveb (§8)*, či zákon o užití dopravních cest a nemovitostí pro telegrafy č. 33/1922 Sb. ze dne 27. ledna 1922, kde je uvedeno, že *při zařizování a udržování telegrafů třeba šetřiti náboženského nebo národního citu obyvatelstva, malebnosti a krásy krajiny, historických a uměleckých památek a bedlivě uvážiti potřeby vojenské obrany státu (§3)*. Za zmínku stojí bezesporu i tzv. Silvestrovský výnos (Výnos Ministerstva školství a národní osvěty z 31.12.1933), který po celá desetiletí přispíval k ochraně významné části našich přírodovědně nejceněnějších území (Pešout 2013), byť šlo vlastně „pouze“ o úřední soupis chráněných území existujících k datu jeho vydání (Pešout, 2022). Byl připraven další významnou osobností spojenou s počátky ochrany přírody, tehdejší generálním konzervátorem Rudolfem Maximovičem (1886-1963).

V letech 1940–1943 vzniklo hned několik návrhů vládních nařízení o ochraně přírody a domoviny a v roce 1943 i návrh osnovy zákona o ochraně přírody, přičemž samozřejmě na území Sudet platil říšský zákon na ochranu přírody z roku 1935. Hned v roce 1945 předložil Rudolf Maximovič osnovu zákona o ochraně přírody Československa. Koncem roku 1945 Komise pro ochranu přírody při Masarykově akademii práce zpracovala pod vedením Jaromíra Kličky podrobný návrh nového zákona o ochraně přírody a krajiny. V tomto návrhu je opět uvedena řada podnětů blízkých soudobému pojetí ochrany krajinného rázu. *Udržení a zachování přírody, rázu kraje, jest obecným zájmem po stránce národní, sociální, vědecké, národohospodářské, mravní a estetické. Jákónitou ochranou přírody a krajiny se zamezuje poškozování, ničení, znešvařování a jakákoliv podstatná změna chráněných přírodnin, přírodních útvarů a krajinných obrazů...Tento zákon chrání krajinu před zásahy, které ničí její přírodní ráz, ohrožují její biologickou rovnováhu a porušují její estetický ráz (...)* *Při všech přípravách regulačních plánů a úpravách v krajině nutno dbáti toho, aby nebyla ničena příroda ani jimi ohrožena biologická rovnováha krajiny, porušen její estetický ráz nebo význačný její obrys (...)* *Nutno zabrániti každému znešvařování krajiny ve volném kraji, za účelem zvýšení půvabu krajiny nutno používati jen příslušných domácích druhů, přiměřených krajině, půdě a klimatu* (Krása našeho domova, 1946). Ani tento návrh nebyl nakonec přijat. V roce 1946 byl alespoň přijat zákon č. 137/1946 Sb., o Národních kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku, podle kterého se *za státní kulturní majetek se pokládají (...) pozemky, které mají charakter přírodní památky, přírodní rezervace nebo archeologické lokality (§3)*.

9 Zákon o ochraně přírody

Ani v poválečných letech se nepodařilo legislativní úpravu ochrany přírody prosadit, a tak její hlavní oporou byla Ústava z roku 1950, konstatující ochranu kulturních památek, trestní zákoník správní ze stejného roku, který pamatoval i na ochranu přírody a krajiny, zvláště přírodních památek a rezervací, a zákon z roku 1948 o zalesňování, který výslovně stanovil, že se má přihlížeti k zachování přírodních krás a památek (Pešout, 2022) Až 1. srpna 1956 byl Národním shromážděním jednomyslně přijat zákon č. 40/1956 Sb., o státní ochraně přírody. Ačkoli se v jeho úvodu píše o tom, že *zákon chrání přírodní*

bohatství a vzhled krajiny (§1) a v následujícím paragrafu, že stát chrání přírodu, její významné části a výtvoř, jakož i krajinu s jejími typickými znaky (§2), nezavádí k tomu patřičné nástroje, neboť se zaměřuje především na ochranu zvláštní. Zákon platil až do 1. června 1992, tj. do přijetí současného zákona 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, tedy 36 let, a dočkal se jen pěti novelizací (Pešout, 2022). Významnou částí současného, již více než třicet let platného zákona, je i obecná ochrana přírody vč. výslovné ochrany krajinného rázu (§12), kterému je věnován tento text. Ochrana krajiny získala v roce 2004 další podporu, když byla do českého právního řádu zařazena Úmluva Rady Evropy o krajině (původně Evropská úmluva o krajině), přijatá v roce 2000 ve Florencii členskými státy Rady Evropy (u nás pod číslem 13/2005 Sb. m. s., opravené znění 12/2017 Sb. m. s.). Úmluva se týká jak krajin, které mohou být považovány za pozoruhodné, tak krajin běžných a narušených.

10 Závěr

Ačkoli se i dnes, po více než třiceti letech platnosti stávající právní úpravy, ozývají hlasy, jež zpochybňují ochranu krajinného rázu jako jakýsi novodobý výmysl, je nutné zdůraznit, že ochrana krajinného rázu (charakteru, vzhledu krajiny) má u nás více než stoletou tradici legislativní a ještě výrazně delší tradici odbornou, která se rozvíjí ruku v ruce s oceňováním a ochranou přírody a krajiny, jejíž počátky lze hledat v dávné minulosti. Ochrana přírody a krajiny prošla mnoha fázemi, od ochrany jednotlivých složek přírody (lesy, vybrané druhy živočichů) přes soukromé aktivity osvícených soukromníků a spolkovou fázi až k legislativnímu zakotvení. Snahy o komplexní zákonnou ochranu přírody a krajiny začaly již koncem 19. století ještě v rámci Rakousko-Uherska, mnoho bylo vykonáno i v období první československé republiky, ale cíle bylo dosaženo až vydáním zákona o státní ochraně přírody z roku 1956. Ten sice pojem krajinný ráz výslovně neuvádí, implicitně je však i zde obsažen. Na dnešní právní úpravu se samostatným paragrafem týkajícím se krajinného rázu se pak muselo počkat až do vydání stávajícího zákona z roku 1992.

Vedle legislativních snah je zobrazen i vývoj pojetí a významu pojmu krajinného rázu, který se cizeloval již od druhé poloviny 19. století a jeho dnešní chápání, jak je zakotveno v zákoně a v metodických přístupech, bylo po odborné věcné stránce dokončeno již v období první republiky. Nejedná se tedy o pojem nový či legislativně nepatřičný, vždyť poprvé se objevil v předřádkovém zákoně z roku 1920, tj. před více než sto lety, ale o standardní součást ochrany přírody a krajiny a výsledek snah několika generací ochránářů. Text příspěvku tyto četné snahy a aktivity, které vedly až k zakotvení ochrany krajinného rázu do dnešního zákona o ochraně přírody a krajiny, v širších souvislostech ochránářských aktivit představuje.

Článek byl podpořen grantem SGS21/146/OHK1/3T/11 „Kulturní krajina a historický urbanismus“.

Literatura

- AUGUSTINUS (1926). *Svatého Otce a učitele církve Aurelia Augustina Vyznání*. Praha: Ladislav Kuncíř.
- BURCKHARDT, Jacob (1912). *Kultura renesanční doby v Itálii*. Praha: Karel Stan. Sokol.
- CONWENTZ, Hugo (1904). *Naturdenkmäler*. Berlin: Gebrüder Borntraeger.
- EMLER, Jan (1910). Podstata našeho ochranného hnutí. *Krása našeho domova*. 6(1), 4-11.
- EMLER, Jan (1914). Právní ochrana přírodních památek. *Krása našeho domova*. 10(8), 121-126.
- HUMBOLDT, Alexander von (1819). *Voyage aux régions équinoxiales du nouveau continent*. Paris: Schoell.
- HUMBOLDT, Alexander von (1847). *Kosmos: Entwurf einer physischen Weltbeschreibung. Zweiter Band*. Stuttgart – Tübingen: J. G. Cotta'scher Verlag.
- JARNÍK, Jan Urban (1907). Kterak došlo k založení Svazu českých spolků okrašlovacích a které jsou jeho cíle. *Krása našeho domova*, 3(2), 25-28, 3(3), 36-38, 3(5), 62-63, 3(7-8), 90-92.
- JARNÍK, Jan Urban (1911). *Podstata, cíl a organizace okrašlování, hlavně po stránce národohospodářské a esteticko-výchovné*. Praha: Svaz českých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.
- JEDLIČKA-BRODSKÝ, Břetislav (1908). Přírodní památky a jejich záchrana. *Krása našeho domova*. 4(9), 10-13.
- JEDLIČKA-BRODSKÝ, Břetislav (1916). *1904-1914 Deset roků Svazu českých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v Praze*. Praha: Svaz českých okrašlovacích spolků.
- JEŘÁBEK, Luboš (1909). Návrh v příčině vydání zákona na ochranu přírodních a krajinných památek v království českém. *Krása našeho domova*. 5(1), 10-13.
- JEŘÁBEK, Luboš (1920). *Národní parky, rezervace a ochranné oblasti v Americe, jinde a u nás*. Zvl. otisk z Kalendáře Národní politiky, Praha: nákl. vl.
- JEŘÁBEK, Luboš (1927). Řeč pronesená na anketě pro ochranu přírodních památek. *Krása našeho domova*. 19(4), 55-57, 19(5), 65-67.
- J. V. K. (1904). Naše cíle. *Krása našeho domova*, 1(1), 1-5.
- KAREL IV., Mašek, Richard (ed.) a Bláhová, Marie (ed.) (2003). *Karel IV., státnické dílo*. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0771-9.
- KAVINA, Karel (1923). Ochrana přírodních památek. *Krása našeho domova*, 15(3), 29-30.
- KLIKA, Jaromír (1942). Ochrana a péče o vzhled kraje. *Krása našeho domova*. 35(8), 119-124, 35(9), 129-133.
- KLIKA, Jaromír (1946). *Chráníte naši přírodu? Kapitoly z ochrany přírody a krajiny*. Praha: Česká grafická Unie.
- KUPKA, Jiří (2006). Století okrašlovacích spolků a spolek Renner. *Zahrada – park – krajina*. 15(6), 4-7. ISSN 1211-1678.
- KUPKA, Jiří (2009). XIX. století, století okrašlovacích spolků (strakonický spolek Renner)
In: *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740-1918*. Ostrava: Ostravská univerzita, 179-186. ISBN 978-80-7368-688-8.
- LIBROVÁ, Hana (1987). *Sociální potřeba a hodnota krajiny*. Brno: UJEP.
- LIBROVÁ, Hana (1988). *Láska ke krajině?* Brno: Blok, 1988.
- LIVIUS, Titus (1976). *Dějiny VI*. Praha: Svoboda.
- MARŠÁKOVÁ, Marie et al. (1983). *Státní ochrana přírody ČSSR*. Praha: Státní ústav památkové péče a ochrany přírody v Praze, OBIS – odd. SÚPPPO.
- MAXIMOVIČ, Rudolf (1938). Novohradská rezervace. *Zprávy památkové péče*. 2(9-10), s. 134-135. ISSN 1210-5538.
- MAXIMOVIČ, Rudolf (1942). Příspěvek k dějinám ochrany přírody. *Zprávy památkové péče*. 6(7-8), s. 93-104. ISSN 1210-5538.

- MEZERA, Alois et al. (1979). *Tvorba a ochrana krajiny*. Praha: Státní zemědělské nakladatelství.
- PALACKÝ, František (ed.) (1844). *Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravske z archivův domácích i cizích. Díl třetí*. Praha: Stawy Králowstwj Českého.
- PEŠOUT, Pavel (2013). Silvestrovský výnos – 80 let od vydání. *Ochrana přírody*. 68(6), 8-11. ISSN 1210-258X
- PEŠOUT, Pavel (2014). 150 let od narození Luboše Jeřábka – předkladatele prvního návrhu soustavy chráněných území. *Ochrana přírody*. 69(5), 44-45. ISSN 1210-258X
- PEŠOUT, Pavel (2019). Profesor Jaromír Klika, vůdčí osobnost poválečné ochrany přírody. *Ochrana přírody*. 74(2), 43-46. ISSN 1210-258X
- PEŠOUT, Pavel (2021). Jan Svatopluk Procházka – spoluzakladatel novodobé české ochrany přírody. *Ochrana přírody*. 76(6), 36-40. ISSN 1210-258X
- PEŠOUT, Pavel (2022). Stoletá historie zákonné úpravy ochrany přírody v České republice. *Ochrana přírody*. 77(3), 40-44. ISSN 1210-258X
- PETRARCA, Francesco a POKORNÝ, Jaroslav (ed.) (1974). *Listy velkým i malým tohoto světa: výbor z korespondence*. Praha: Odeon.
- PETRARCA, Francesco (2014). *Výstup na Mont Ventoux*. Překlad Jan Janoušek. Praha: Vyšehrad. ISBN 978-80-7429-363-4.
- PETRŮ, Jaroslav (2003). Zsvětít život pravdě. K 225. výročí úmrtí Jeana Jacquese Rousseaua. *Zahrada – park – krajina*. 13(3), 28-30. ISSN 1211-1678.
- PLUDEK, Alexej (1979). *Český král Karel*. Praha: Panorama, 1979.
- PODHAJSKÝ, Vincenc (1908). Za rozvojem spolkův okrašlovacích. *Krásna našeho domova*, 4(6), 75-79.
- PROCHÁZKA, Jan Svatopluk (1918). O vývoji citu pro přírodu. *Krásna našeho domova*. 12(9-10), 125-127.
- PROCHÁZKA, Jan Svatopluk (1925). O vývoji hnutí pro ochranu přírody u nás. *Krásna našeho domova*. 17(2), 24-26, 17(3-4), 47-49.
- PROCHÁZKA, Jan Svatopluk (1926a). *Ochrana přírody a přírodních památek. Díl I*. Praha: Český Čtenář.
- PROCHÁZKA, Jan Svatopluk (1927). *Ochrana přírody a přírodních památek. Díl II*. Praha: Český Čtenář.
- PROCHÁZKA, Jan Svatopluk (1926b). *Moderní člověk a příroda*. Praha: F. Svoboda.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques (1929). *Vyznání. Díl 2. Zápasy mužných let*. Praha: Julius Albert.
- VURM, Bohumil, FOFFOVÁ, Zuzana (2016). *Karel IV.: rytíř, poutník, král, císař*. Praha: Euromedia Group, Universum. ISBN 978-80-242-5294-0.
- STIBRAL, Karel (2005). *Proč je příroda krásná? Estetické vnímání přírody v novověku*. Praha: Dokořán. ISBN 80-7363-008-7.
- STIBRAL, Karel, DADEJÍK, Ondřej, ZUSKA, Vlastimil (2009). *Česká estetika přírody ve středoevropském kontextu*. Praha: Dokořán. ISBN 978-80-7363-247-2.
- STIBRAL, Karel, DADEJÍK, Ondřej (eds.) (2009). *Krásna, krajina, příroda I.: kapitoly o roli estetických hodnot ve vztahu k přírodě, krajině a životnímu prostředí*. Praha: Dokořán. ISBN 978-80-7363-286-1.
- STIBRAL, Karel, BINKA, Bohuslav, DADEJÍK, Ondřej (eds.) (2009). *Krásna, krajina, příroda II.: kapitoly o roli estetických hodnot ve vztahu k přírodě, krajině a životnímu prostředí*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-4890-4.
- STIBRAL, Karel, DADEJÍK, Ondřej, PEPRNÍK, Michal (eds.) (2010). *Kauza les: environment jako estetický problém: (krásna, krajina, příroda III)*. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 978-80-244-2572-6.
- STIBRAL, Karel (2011). *O malebnu: estetika přírody mezi zahradou a divočinou*. Praha: Dokořán. ISBN 978-80-210-6023-4.
- STIBRAL, Karel (2020). *Estetika přírody. K historii estetického ocenění krajiny*. Praha: Pavel Mervant. ISBN 978-80-7465-402-2.

- TEIGE, Karel (1947). Předmluva o architektuře a přírodě. In: ŽÁK, Ladislav. *Obytná krajina*. Praha: S.V.U. Mánes.
- Úmluva Rady Evropy o krajině (vyhlášena Sdělením MZV o sjednání Evropské úmluvy o krajině č. 13/2005 Sb. m. s., opravené znění českého překladu vyšlo jako Sdělení MZV pod č. 12/2017 Sb. m. s., nový název vyšel jako Sdělení MZV o přijetí Protokolu, jímž se mění Evropská úmluva o krajině, pod č. 27/2021 Sb. m. s.)
- Zákon pro ochranu přírody a krajiny (1946). *Krásna našeho domova*. 37(1), 1-14.
- Zákon č. 438/1919 Sb., o státní podpoře při zahájení soustavné elektrisace
- Zákon č. 81/1920 Sb., kterým se vydávají po rozumu §-u 10 zákona ze dne 16. dubna 1919, č. 215 Sb. zák. a nař., ustanovení o přidělu zabrané půdy a upravuje se právní poměr ku přidělené půdě. (Zákon přidělový)
- Zákon č. 33/1922 Sb., o užití dopravních cest a nemovitostí pro telegrafy
- Zákon č. 137/1946 Sb., o Národních kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku
- Zákon č. 47/1948 Sb., o některých technicko-hospodářských úpravách pozemků (scelovací zákon)
- Zákon č. 40/1956 Sb., o státní ochraně přírody
- Zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění
- ZÍBRT, Čeněk (1909). Karel IV. o kráse a zachování stromoví. *Krásna našeho domova*. 5(1), 16-17.
- ŽÁK, Ladislav (1947). *Obytná krajina*. Praha: S.V.U. Mánes

Informace o autorovi

doc. Ing. arch. ThLic. Jiří Kupka, Ph.D.

Fakulta stavební ČVUT v Praze, Katedra urbanismu a územního plánování

jiri.kupka@fsv.cvut.cz

Biotop vybraných zvláště chráněných druhů velkých savců – příležitost k ochraně české krajiny před fragmentací

The Biotope of Selected Specially Protected Species of Large Mammals - an Opportunity to Protect the Czech Landscape from Fragmentation

Vladimír Zýka

Abstract:

The increase in the traffic intensity, the losses of agricultural land, the expansion of settlements and industrial areas or the increase in tourism and recreation are all processes leading to the fragmentation of the Czech landscape. Fragmentation means the division of larger blocks of the landscape into smaller parts. The solution of excessive fragmentation is the preservation and protection of the landscape connectivity, the building of ecological networks and the legalization of migration barriers. In 2015–2017, based on this challenge, the project "Comprehensive approach to the protection of the fauna of terrestrial ecosystems against landscape fragmentation in the Czech Republic" was solved. The main result was the definition of the Biotope of selected specially protected species of large mammals (abbreviated Biotope). The Biotope was defined based on the occurrence data of large mammals, spatial distribution models, field verification and expert assessment. The Biotope is considered as a minimal part of the landscape of Czechia that must be protected to maintain its connectivity. The Biotope was defined for almost 31 % of the Czechia and consists mostly of forest stands, meadows, pastures and arable land. Most of the Biotope (94 %) has been already protected in some way, yet it is important to emphasize the preservation of its connectivity. From 2020, Biotope is therefore a mandatory basis in territorial analysis documents. The Biotope is categorized into core areas (breeding and hunting), migration corridors and critical zones (threats of migration). Each category of the Biotope has a specific meaning and associated legal protection conditions and possibilities of using the area.

Keywords:

Landscape fragmentation, urban planning, landscape connectivity, large mammals, habitats, Czechia.

ZÝKA, Vladimír (2023). Biotop vybraných zvláště chráněných druhů velkých savců – příležitost k ochraně české krajiny před fragmentací. In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 16*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 178–188. ISBN 978-80-01-07215-8. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uvedte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

Příspěvek do sborníku vznikl na základě výsledků projektu Komplexní přístup k ochraně fauny terestrických ekosystémů před fragmentací krajiny v ČR (EHP-CZ02-OV-1-028-2015, 2015–2017) podpořeného grantem z Islandu, Lichtenštejnska a Norska a ze státního rozpočtu ČR. Na zpracování části projektu věnující se vymezení Biotopu vybraných zvláště chráněných druhů velkých savců pracovalo mnoho kolegů, konkrétně Dušan Romportl (VÚKOZ, v. v. i.), Václav Hlaváč, Martin Strnad, Jitka Větrovcová, Michaela Sladová (AOPK ČR), Petr Anděl, Iva Gorčicová (Evernia, s. r. o.) a Ivo Dostál (CDV, v. v. i.), které tak lze považovat za spoluautory tohoto příspěvku. Cílem příspěvku je představit problematiku fragmentace a konektivity krajiny a přiblížit vznik vrstvy biotopu velkých savců a způsob jejího využití v krajinném a územním plánování.

1 Úvodem o fragmentaci a konektivě krajiny

Klasické definice popisují krajinu jako „heterogenní část zemského povrchu, která se skládá ze souboru vzájemně se ovlivňujících ekosystémů“ (Forman a Godron, 1993), nebo jako „část zemského povrchu..., tvořený souborem funkčně propojených ekosystémů a civilizačními prvky“ dle zákona o ochraně přírody a krajiny č. 114/1992 Sb. Krajina je většinou vnímána jako mozaika plošek odlišných vlastností a tvarů. Ty mohou být různě propojené nebo naopak izolované, některé jsou protáhlé do podoby koridorů, jiné jsou jasně omezené, další představují spíše děrované „ementál“. Konektivitu čili propojenost složek krajiny, která je výsledkem působení přirozených i antropogenních procesů, lze tedy chápat jako jednu z klíčových vlastností prostorového uspořádání krajiny. Hlaváč et al. (2019) o tomto termínu v širokém okruhu zahraničních autorů diskutovali a definovali **konektivitu** jako „stav propojení strukturálních prvků v krajině umožňující nepřerušovaný průchod mezi těmito prvky“.

V definici konektivity krajiny Hlaváče et al. (2019) se objevuje velmi důležitý pojem, a to **průchodnost** (průchod) krajinou. Míra průchodnosti krajiny souvisí s výskytem překážek, které představují síly působící proti směru pohybu a určují tzv. odpor krajiny. Souvisí také s termínem **fragmentace krajiny**, což je proces, při kterém se z ucelených částí krajiny (ekosystémů, biotopů, stanovišť apod.) stávají čím dál tím izolovanější a/nebo menší segmenty (Jaeger, 2000). Příčiny fragmentace krajiny mohou být způsobeny přírodními nebo antropogenními procesy. Mezi přírodní příčiny fragmentace se řadí např. tektonické pohyby (pevnina vs. oceán, vznik pohoří apod.), vznik širokých vodních toků či nevhodné klimatické podmínky. K **antropogenním příčinám** patří především rozvoj fyzických nepřirodních bariér či nevhodných ploch, tedy typicky dopravní infrastruktury (výstavba dálnic, železnic, vodních cest apod.) a sídelní soustavy, které jsou často spojené s rozvojem suburbanizace. **Bariérový efekt** ale mohou vykazovat i zemědělské plochy jako intenzivně využívané bloky orné půdy, pastevní areály s elektrickými ohradnicemi či oplocené trvalé kultury. Důsledkem rozšiřování takových bariér (zejm. dopravní sítě a zastavěných ploch) je nejen fyzický zábor habitatů, ale také rušivý efekt jako je hlukové či světelné znečištění okolí, zvýšení mortality živočichů, a především zmíněná fragmentace a izolace dříve propojených populací organismů. Tyto dopady typicky vedou k degradaci populace, snížení její početnosti a zvýšení její zranitelnosti, v krajním případě pak může dojít až k zániku dílčí nebo i celé populace.

Řešením fragmentace krajiny a ochrany její průchodnosti je zachování a obnova tzv. **ekologické konektivity**. Hlaváč et al. (2019) ji definují jako

„spojení nebo vzájemné propojení ekologických prvků v krajině a biologických koridorů mezi nimi z hlediska jedince, druhu, populace nebo společenstev těchto jednotek, pro celý vývojový cyklus nebo jeho části, ve stanoveném čase či po časový úsek, které zlepšuje přístup živočichů a rostlin k jejich prostředí a zdrojům.“

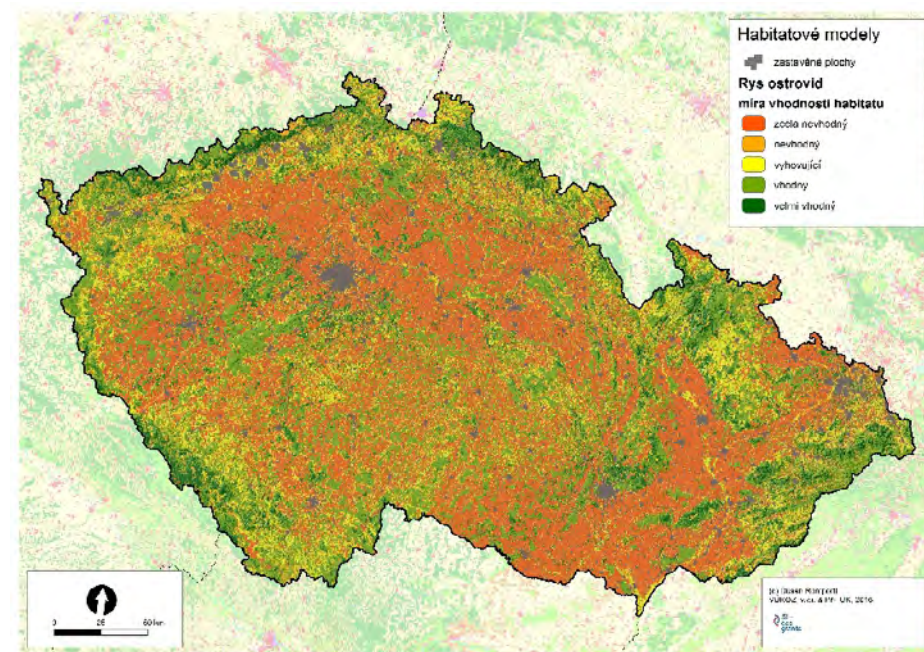
Tradičním nástrojem ochrany či obnovy ekologické konektivity v krajině jsou **ekologické sítě**. Ekologická síť se skládá téměř vždy z jádrových oblastí a migračních koridorů, které tyto jádrové oblasti propojují. Jádrovou oblastí může být vhodné stanoviště daného druhu, vzácný ekosystém, nebo jen segment zachované přírodní krajiny. Migrační koridory tato území propojují co možná nejpříjemnější trasou a umožňují potřebný tok energií či výměnu genetických informací mezi populacemi. K jejich vymezení se nejčastěji používá hodnocení cesty nejnižších nákladů („*least cost path*“), které je ale často v praxi expertně modifikováno a přizpůsobováno reálným možnostem a omezením krajinného plánování. Takové pojetí ekologické sítě generuje binární, resp. kategoriální výsledek – síť (příp. její skladebné části) versus ostatní krajina. Vnímání prostupnosti krajiny se však v případě většiny organismů odehrává spíše na kontinuální škále. Takovému pojetí pak lépe odpovídají modely konektivity krajiny založené na teorii vodivosti (tzv. „*Circuit theory*“, McRea, 2006, McRae et al. 2008), tedy vyhodnocení odporu, které jednotlivé krajinné struktury kladou pohybu zájmových druhů. Výstupy jsou kontinuální povahy, proto se s nimi např. v územním plánování pracuje o poznání obtížněji než s jednoduchou kategoriální maskou. Ochrana přírody a krajiny se proto zaměřuje nejen na ochranu vzácných jedinců (jednotlivců) a jejich populací, ale také na ochranu jejich biotopu a nyní i jeho konektivity (propojenosti) zajišťující všeobecně známou výměnu látek a energií mezi ekosystémy (Forman a Godron, 1993).

2 Metodika vymezení Biotopu

Ochrana vzácných druhů fauny i flóry v dnešní době již neodmyslitelně obsahuje také péči o jejich biotop. Zvláště důležitá je ochrana biotopu pro druhy vázané na rozsáhlé územní celky (Anděl et al. 2010). Právě z tohoto důvodu vznikla v Česku první verze biotopu pro velké savce rozdělovaná ještě na migračně významná území a dálkové migrační koridory (Anděl et al. 2010). Tento koncept byl však neuspokojivý a v praxi územního plánování těžko vymahatelný, neboť se jednalo pouze o doporučený nikoli povinný plánovací podklad. Z tohoto důvodu, a také z důvodu narůstajícího počtu velkých savců (zvláště šelem) na území Česka, byla zahájena příprava druhé verze biotopu s cílem vytvořit spojitou ekologickou síť, která bude ve výsledku pro územní plánování povinným pokladem.

Biotop byl zpracován na základě metodiky Anděla et al. (2017), která využívala (1) nálezová data cílových druhů (NDOP AOPK ČR, stav k roku 2016), (2) modely vhodnosti prostředí, (3) modely konektivity krajiny, (4) analýzu migračních bariér, (5) terénní šetření a expertní posouzení a (6) závěrečnou editaci do podoby jednotné vektorové vrstvy. Za cílové druhy byly vybrány rys ostrovid (*Lynx lynx*), vlk obecný (*Canis lupus*), medvěd hnědý (*Ursus arctos*) a los evropský (*Alces alces*), které jsou dle vyhlášky č. 395/1992 Sb. zvláště chráněnými druhy a které mají vysoké prostorové nároky na rozsáhlá zachovalá přírodní území.

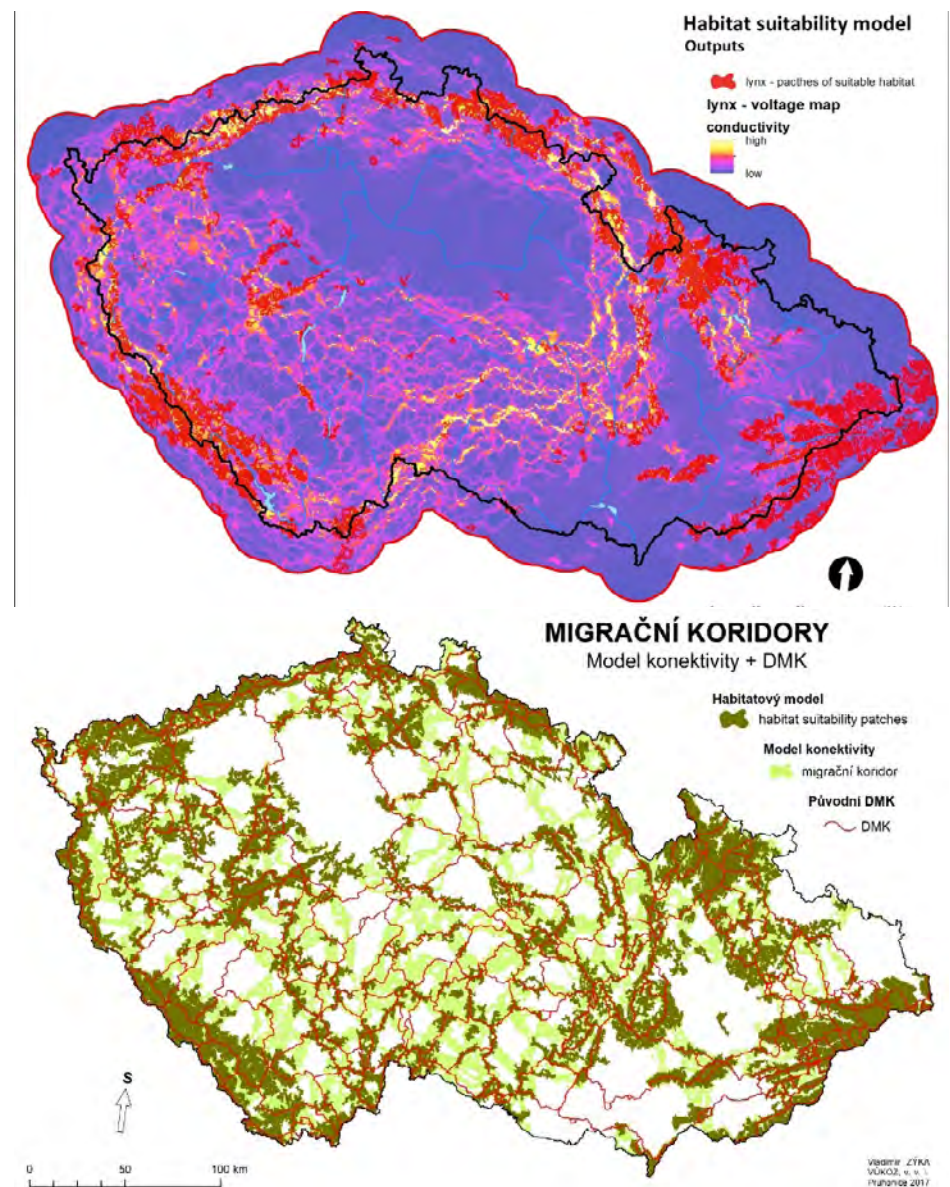
Modelování vhodnosti prostředí (čili potenciálního habitatu) bylo provedeno na základě statistických druhových distribučních modelů, konkrétně nástroj Maxent (Phillips et al. 2006), s využitím nálezových dat (Obr. 1) a informací o proměnných prostředích (např. průměrná nadmořská výška, sklon svahů, členitost, reliéfu, složení krajinného pokryvu apod.). Pouze v případě losa bylo provedeno expertní posouzení vhodnosti prostředí, neboť pro losa existuje pouze minimum záznamů o jeho poloze.

Obr. 1 – Nahoře je ukázka nálezových dat z Nálezové databáze ochrany přírody (AOPK ČR) pro rysa ostrovida (převzato z Romportl et al. 2017) jako jeden ze vstupů do habitatového modelu vhodnosti prostředí (dole, výsledek projektu EHP-CZ02-OV-1-028-2015).

Modely vhodnosti prostředí pro jednotlivé druhy byly sloučeny do jednoho a vybrány z nich tzv. jádrové oblasti výskytu druhů, tzn. území, které živočichové běžně obývají (loví, rozmnožují se). Sloučený model vhodnosti prostředí do analýzy vstupoval také jako tzv. odporový (rezistenční) povrch, který vyjadřuje míru odporu krajiny k pohybu živočichů. Čím je menší hodnota vhodnosti prostředí, tím větší odpor krajina představuje. Tento rezistenční povrch byl dále doplněn o migrační bariéry v krajině (konkrétně zastavěná území a frekventované silnice a dálnice). Dálnice byly navíc perforovány sítí stávajících funkčních migračních objektů, které zajišťují jejich průchodnost. Úlohou analýzy konektivity krajiny na základě teorie elektrického obvodu (McRea et al. 2008) pak bylo vymodelovat nad rezistenčním povrchem propojení mezi jádrovými územími (Obr. 2). Výsledkem modelování tohoto propojení čili konektivity krajiny, byly migrační koridory v podobě pomyslného rozvětveného řečiště. Toto řečiště bylo nutné omezit do podoby různě úzkých či širokých (čili měňavkovitých) liniiových tvarů.

Takto vymodelované migrační koridory se staly společně s jádrovými územími a původními dálkovými migračními koridory základem pro editaci vrstvy biotopu velkých savců (Obr. 2). Editace vrstvy probíhala distančně nad Základní mapou ČR 1:50 000 a 1:10 000 v případě kritických míst, jenž vznikají v místě křížení s významnou migrační bariérou. Ověření výsledků analýzy a vymezení vrstvy biotopu probíhalo také v terénu, neboť reálný stav krajiny nelze podchytit sebelepším modelem. V terénu byla hodnocena převážně kritická místa, a to do podoby karet kritických míst, ve kterých je stručně uvedeno, o jaké místo se jedná, jaké se zde nachází migrační bariéry a jaké by bylo řešení jejich průchodnosti.

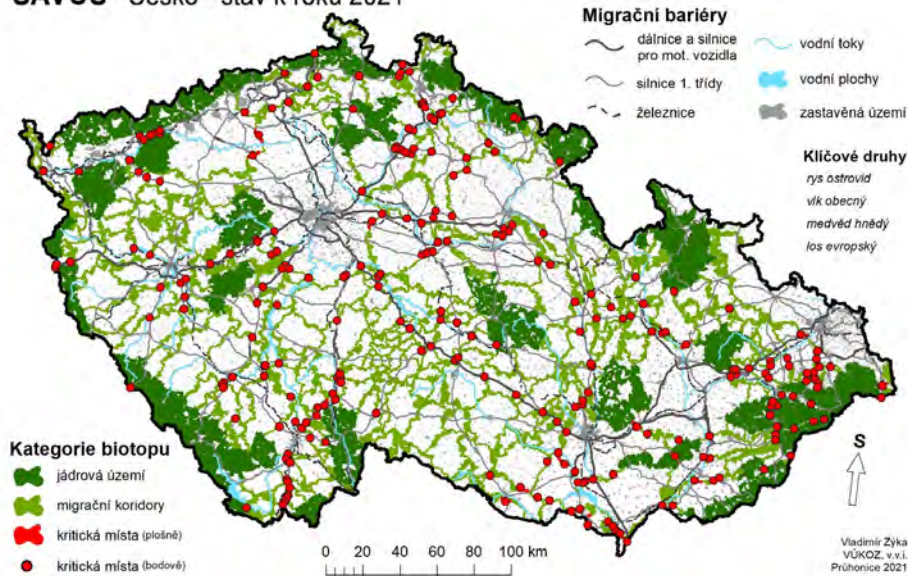

Obr. 2 – Nahoře je ukázka výsledků modelu konektivity krajiny, konkrétně analýza dle McRea et al. (2008). Obrázek dole představuje základní vstupní vrstvu pro editaci a ověřování vymezení Biotopu v terénu. Zdroj: průběžné výsledky projektu EHP-CZ02-OV-1-028-2015.

3 Biotop jako minimální rozloha české ekologické sítě

Konečným výsledkem popsaných analýz, terénního šetření a odborné diskuse byla vrstva Biotopu vybraných zvláště chráněných druhů velkých savců (zkr. Biotop). Biotop s rozlohou 22,4 tis. km² (28,4 % rozlohy Česka) je spojitou ekologickou sítí, jež byla vymezena jako minimální rozsah území, které ještě může zajistit přežití populací vybraných zvláště chráněných druhů velkých savců (Hlaváč et al. 2021). Biotop je rozdělen do tří kategorií na jádrová území (50,2 % rozlohy Biotopu), migrační koridory (41,4 %) a kritická místa (8,4 %). Jádrová území tvoří rozsáhlé, převážně lesní komplexy a představují pro zájmové druhy území sloužící k rozmnožování a shánění potravy. Migrační koridory jsou často charakteristické krajinnou mozaikou lesa, polí, luk a pastvin a fungují jako spojnice mezi jádrovými územími. Specifickou třetí kategorií Biotopu jsou pak kritická místa, na kterých dochází ke křížení s antropogenní infrastrukturou a jejichž průchodnost je třeba prioritně zabezpečit.

BIOTOP VYBRANÝCH ZVLÁŠTĚ CHRÁNĚNÝCH DRUHŮ VELKÝCH SAVCŮ Česko - stav k roku 2021

Obr. 3 – Mapa Biotopu se zvýrazněnými kritickými místy (body). Vektorovou vrstvu Biotopu je možné stáhnout na internetových stránkách Agentury ochrany přírody a krajiny ČR (data.nature.cz) nebo v Národním katalogu otevřených dat. Zdroj: výsledky projektu EHP-CZ02-OV-1-028-2015, vlastní zpracování.

Z hlediska krajinného pokryvu a využití území se Biotop skládá především z lesních porostů (81,7 %) a dále z luk a pastvin (6,3 %), orné půdy (5,9 %) a zemědělských oblastí s přirozenou vegetací (4,7 %, Hlaváč et al. 2021). Složení krajinného pokryvu tak odpovídá základním nárokům vybraných zájmových druhů (upřednostňují lesní krajinu). Zákonná ochrana Biotopu je také na poměrně dobré úrovni. Po sečtení rozlohy zvláště chráněných území (národní parky, chráněné krajinné oblasti, maloplošná zvláště chráněná území, lokality Natury 2000), vybraná území podléhající obecné ochraně přírody a krajiny (les jako významný krajinný prvek) a vojenské újezdy, kde panuje více či méně specifický ochranný

režim (např. se zde jen těžko buduje antropogenní infrastruktura) vychází, že 92,1 % rozlohy Biotopu je pod alespoň jedním stupněm vyjmenované ochrany přírody a krajiny (Hlaváč et al. 2021). Pokud se k tomu přidá ještě území nadregionálního a regionálního územního systému ekologické stability (zkr. ÚSES, stav k roku 2016), vychází ochrana Biotopu na 94,5 % jeho rozlohy. Přesto je však ochrana zbývajících 7,9 % (resp. 5,5 % s ÚSES) velice důležitá, a to z toho důvodu, že se jedná především o území kritických míst, kde dochází ke křížení Biotopu s antropogenní infrastrukturou a nevhodnými biotopy a ve výsledku k omezování jeho průchodnosti. Biotop byl vymezen jako spojitá ekologická síť, kterou je nutné chránit jako celek, tedy včetně rozlohou drobných kritických míst. Znepřůchodnění několika kritických míst totiž může vést ke ztrátě funkčnosti velkého území Biotopu.

4 Zařazení Biotopu do krajinného a územního plánování

První celoevropské ekologické sítě (označováno PEEN, EECONET) začaly vznikat již v 90. l. 20. st. (Plesník, 2012), v Česku tuto formu částečně plnil územní systém ekologické stability (Bínová a Culek, 1996). Postupem času se ukázalo, že zmíněné ekologické sítě jsou pro správné fungování krajiny nedostatečné, mohou totiž být bez náhrady přerušeny např. antropogenní infrastrukturou. Podobně nedokonalá je zatím soustava chráněných území Natura 2000, i když i zde se objevují snahy hledat řešení její konektivity (např. Fňukalová et al. 2021). S opětovným nárůstem počtu velkých savců, pro něž je klíčová dálková migrace, a tedy fungující konektivita krajiny, začaly postupně vznikat ekologické sítě založené na modelech distribuce druhů s ohledem na zachování a obnovu prostupnosti krajiny (např. Jennings et al. 2020). Zlepšování a ochrana ekologické konektivity krajiny byla a je ústředním tématem také několika mezinárodních projektů ve střední či východní Evropě, na kterých se podílejí týmy odborníků i z Česka. Projekty ConnectGREEN, TRANSGREEN a SaveGREEN (všechny podpořeny v rámci INTERREG, Danube Transnational Programme) se zaměřují (zaměřily) na ochranu ekologické konektivity, modelování ekologických sítí v Karpatech a jejich funkční propojení s okolními územími včetně prostoru Českého masivu. Správné fungování krajiny a podporu dálkové migrace druhů na úrovni celé Evropy se snaží zachovat a obnovit aktuálně vznikající ekologická síť z projektu „Biodiversity and infrastructure synergies and opportunities for european transport networks“, jejíž součástí je také český Biotop či v podobném duchu vymezená ekologická síť na území Karpat (Vlková et al. 2020, Okániková et al. 2021).

Biotop vybraných zvláště chráněných druhů velkých savců, jakož to výsledek projektu EHP, se stal v roce 2018 povinným územně analytickým podkladem poskytovaným AOPK ČR známým jako **jev 36b** (Hlaváč et al. 2021). Konektivitu biotopu v současné době ohrožuje především rozvoj antropogenní infrastruktury (stavba dálnic a silnic, rozrůstající se zástavba a rozloha rekreačních areálů), který způsobuje postupné zvyšování míry fragmentace krajiny (Zýka, 2016, Romportl, 2017). Další ohrožení pro biotop představuje intenzivní zemědělská činnost včetně rozšiřování oplocených pastvin, neboť Biotop je téměř z jedné šestiny tvořen zemědělskou krajinou (Hlaváč et al. 2021).

Jak je uvedeno výše, Biotop je kategorizován na jádrová území (útočiště živočichů), migrační koridory (migrace volnou krajinou) a kritická místa (ohrožení migrace a konektivity krajiny), při čemž každá uvedená kategorie má specifický význam a na ni vázaný určitý typ ochrany, resp. seznam regulativů využití území. **Omezení na plochách dotčených Biotopem** jsou podrobně rozvedeny v **kap. IX.3** na str. 49–51 (Hlaváč et al. 2021). V jádrových územích nesmí docházet k takovým změnám funkčního využití ploch, jež by vedly ke zhoršení podmínek pro trvalou existenci a rozmnožování cílových druhů. U migračních koridorů je za škodlivý zásah do přirozeného vývoje zvláště chráněných druhů považováno ohrožení migrační funkce koridoru. Na území kritických míst nesmí dojít ke změně funkčního využití ploch takovým způsobem, který by zhoršil průchodnost

kritického místa. Od str. 52 Hlaváč et al. (2021) uvádí konkrétní hodnocení možných typů záměrů ve fázi umisťování a povolování staveb v jednotlivých typech Biotopu a jejich **hodnocení orgány ochrany přírody**.

Nejúčinnějším (a možná také jediným) způsobem zachování konektivity krajiny je zanesení vrstvy Biotopu do územně analytických podkladů, zajištění přísného dodržování zmíněných omezení funkčního využití ploch a samotné budování ekologické sítě v krajině, která je přínosem nejen pro zvířenu a květenu, ale také pro samotného člověka. Za ekologickou síť je v Česku často stále milně považován ÚSES (Pešout a Hošek, 2012, Buček, 2013, Bínová et al. 2017). Problém takto pojaté ekologické sítě je její konektivita, která již z definice ÚSES může být bez náhrady přerušena významnou migrační bariérou. Nicméně koncept zakládání prvků ekologické sítě je pro Biotop velmi důležitý, neboť právě generely ÚSES (Bínová et al. 2017) jsou jedním z mála nástrojů, jak v kulturní zemědělské krajině řízeně zajistit přírodě blízké plochy neboli ekologicky významné prvky a tím přenést teoreticky vymezenou ekologickou síť do krajiny.

Biotop byl zaveden jako povinný ÚAP již v roce 2018. Stav jeho využití v územním plánování je však zarážející až tristní. Po představení tohoto příspěvku na konferenci ČSÚP 16 a navazující věcné diskusi autor článku prověřil aktuální mapy limitů využití území krajů (ÚAP krajů) a také aktuálně platné zásady územního rozvoje krajů (v obojím případě platná grafická část). Úroveň krajů byla vybrána záměrně, neboť stejně jako Biotop s krajinou nakládá na regionální úrovni, která je pro ochranu konektivity Biotopu řídicí a klíčová. Ve všech 13 krajích (hl. m. Praha nebylo zařazeno) proběhla v období 2020-2022 aktualizace ÚAP či ZÚR a pouze v ZÚR a ÚAP Středočeského kraje se Biotop objevuje. V Ústeckém, Královehradeckém, Pardubickém, Olomouckém a Moravskoslezském kraji a kraji Vysočina se v dokumentech nachází ještě předchůdci Biotopu čili dálkové migrační koridory či migračně významná území, které byly dříve poskytovány jako volitelný ÚAP. Dálkové migrační koridory byly, kromě několika zaniklých, do vrstvy Biotopu zařazeny, takže v tomto případě lze projevovat mírný optimismus. V ostatních šesti krajích se s konektivitou krajiny pracuje pouze na základě ÚSES. Přitom zajištění průchodnosti krajiny, funkčního propojení kvalitních habitatů a ochrana prostředí před postupující fragmentací zkrátka patří ke klíčovým úkolům současné ochrany přírody a krajiny.

5 Závěrem

Zavedené nástroje ochrany přírody a krajiny na tento úkol očividně nestačí. Na vlastní praktická řešení zprůchodnění krajiny bude nutné využít mnohem širší spektrum nástrojů a zdrojů (včetně lidských) a propojit je s tolika potřebnou obnovou ekologických funkcí krajiny (např. funkce klimatické, protierozní atd.). K tomu bude nutné neustále zdůrazňovat význam krajinového plánování, které je dle Úmluvy Rady Evropy o krajině definováno jako „činnosti s výhledem do budoucna, které mají za cíl zvýšení hodnoty, obnovu nebo vytvoření krajiny“ a které je zahrnuto v rámci nejrůznějšího plánování v krajině (územní plány, pozemkové úpravy, hospodářské plány lesů, plány rekultivací atp.).

Cílem příspěvku bylo představit problematiku konektivity krajiny a přiblížit vznik vrstvy Biotopu velkých savců a jejího využití v krajině a územním plánování. Biotop velkých savců zaujímá 28,4 % rozlohy Česka, a proto se nabízí využít jej jako pomyslnou kostru ekologické sítě, aby každé město, obec či aktivní občané mohli svým dílem a vizí přispět ke zlepšení fungování „své“ části krajiny. Nabízí se také otázka přípravy podrobného krajinového plánu Česka, který by vymezoval jednak území pro rozvoj antropogenních aktivit, ale i nezbytnou část krajiny k zachování přírodních hodnot. Respektující přístup ke krajině a přírodě obecně je jediným správným řešením nastávajících globálních změn.

Článek byl vytvořen v rámci institucionální podpory na rozvoj výzkumné organizace VÚKOZ, v. v. i.

Literatura

- ANDĚL, P., MINÁRIKOVÁ, T., ANDREAS, M., eds. (2010). *Ochrana průchodnosti krajiny pro velké savce*. Liberec: Evernia, 137 s.
- ANDĚL, P., GORČICOVÁ, I., BELKOVÁ, H., SEMERÁDOVÁ, L., ZÝKA, V., ROMPORTL, D., HLAVÁČ, V., STRNAD, M., VĚTROVCOVÁ, J., SLADOVÁ, M. (2017). *Metodika na ochranu krajiny před fragmentací z hlediska druhů lesních ekosystémů*. Metodika Agentury ochrany přírody a krajiny ČR, Praha, 42 s.
- BÍNOVÁ, L., CULEK, M. (1996). *Územně technický podklad nadregionální a regionální územní systém ekologické stability České republiky*. Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, Praha.
- BÍNOVÁ, L., CULEK, M., GLOS, M., KOCIÁN, J., LACINA, D., NOVOTNÝ, M., ZIMOVÁ, E. (2017). *Metodika vymezování územního systému ekologické stability*. Certifikovaná metodika, Praha, 186 s.
- BUČEK, A. (2013): Ekologická síť jako přírodní infrastruktura kulturní krajiny. *Životné prostredie* 47, 2, pp. 82–85.
- FŇUKALOVÁ, E., ZÝKA, V., ROMPORTL, D. (2021). The Network of Green Infrastructure Based on Ecosystem Services Supply in Central Europe. *Land* 10(592), pp. 1–18.
- FORMAN, R. T., GODRON, M. (1993). *Krajinná ekologie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1993, 583 s. ISBN 80-200-0464-5.
- HLAVÁČ, V., ANDĚL, P., MATOUŠOVÁ, J., DOSTÁL, I., STRNAD, M., IMMEROVÁ, B., KADLEČÍK, J., MEYER, H., MOŤ, R., PAVELKO, A., HAHN, E., GEORGIADIS, L. (2019): *Doprava a ochrana fauny v Karpatech. Příručka k omezení vlivu rozvoje dopravy na přírodu v karpatských zemích*. Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Praha, 244 s.
- HLAVÁČ, V., CHOBOT, K., PEŠOUT, P., HAVLÍČEK, J., JEŘÁBKOVÁ, L., LACINA, D., MATOUŠOVÁ, J., MUŠKA, M., PAVLÍČKO, A., STRNAD, M. (2021). *Ochrana biotopu vybraných zvláště chráněných druhů v územním plánování*. Metodika AOPK ČR, Praha 2021, 66 s.
- JAEGER, J. A. G. (2000). Landscape division, splitting index, and effective mesh size: new measures of landscape fragmentation. *Landscape Ecology*, vol. 15, pp. 115–130.
- JENNINGS, M. K., ZELLER, K. A., LEWISON, R. L. (2020). Supporting adaptive connectivity in dynamic landscapes. *Land* 9(295), pp. 1–21.
- MCRAE, B. H. (2006). Isolation by resistance. *Evolution*, vol. 60, 8., pp. 1551-1561. DOI: 10.1554/05-321.1.
- MCRAE, B. H., DICKSON, B. G., KEITT, T. H., SHAH, V. B. (2008). Using circuit theory to model connectivity in ecology, evolution, and conservation. *Ecology*, vol. 89, pp. 2712–2724. DOI: 10.1890/07-1861.1.
- PEŠOUT, P., HOŠEK, M. (2012). Ekologická síť v podmínkách ČR. *Ochrana přírody* 2012, Praha, s 2–8.
- PHILLIPS, S. J., ANDERSON, R. P., SCHAPIRE, R. E. (2006). Maximum entropy modeling of species geographic distributions. *Ecological Modelling*, vol. 190, pp. 231–259. DOI: 10.1016/j.ecolmodel.2005.03.026.
- PLESNÍK, Jan (2012). Celoevropská ekologická síť a zelená infrastruktura. *Ochrana přírody* 2012, s. 9–12.
- OKÁNIKOVÁ, Z., ROMPORTL, D., KLUCHOVÁ, A., HLAVÁČ, V., STRNAD, M., VLKOVÁ, K., JANÁK, M., KADLEČÍK, J. & PAPP, C.R. (2021). *Methodology for Identification of Ecological Corridors in the Carpathian Countries by Using Large Carnivores as Umbrella Species*. State Nature Conservancy of the Slovak Republic, Banská Bystrica, p. 82.

- ROMPORTL Dušan, ed. (2017). *Atlas fragmentace a konektivity terestrických ekosystémů v České republice*. AOPK ČR, Praha, 32 s.
- VLKOVÁ, K., ROMPORTL, D., ZÝKA, V. (2020). *Core areas and ecological corridors for large carnivores in the Carpathians*. Specializovaná mapa s odborným obsahem. VÚKOZ, v. v. i., Průhonice.
- ZÝKA, Vladimír (2016). *Fragmentace krajiny ČR dopravními stavbami: vývoj, současný stav a priority územní ochrany*. Academia, Praha, 180 s. ISBN 978-80-200-2557-9.

Informace o autorovi

Ing. Mgr. Vladimír Zýka

Odbor prostorové ekologie, Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v. v. i., Průhonice.

zyka@vukoz.cz

Skryté kulturní hodnoty chráněných území

Hidden cultural values of the protected areas

Jan Fišer, David Novák, Ladislav Šmejda

Abstract:

The cultural character of the landscape stems not only from its current economic structure but also from the anthropogenic past reflected in numerous relics, which show that people in the past also used the part of the landscape that is now protected for its natural values. However, the intensity of these activities was linked to general settlement strategies with a strong respect to the geomorphological characteristics of the landscape. Large-scale protected natural areas are characterised by exceptional landscape features or significant natural values. Even in these parts of the landscape, past human influence was significant and left its traces. The intensity and specifics of this influence are presented in the paper on the basis of archaeological data. The archaeological data were processed into a grid whose values are related to the number of archaeological periods present in the given area. The protected landscape was used by people rather sporadically and the increase in activity can only be associated with the mediaeval and modern periods. Areas of the unprotected landscape were more intensively used in the past. However, the explanation for the difference is not based on social preferences but on the geomorphological structure of the protected landscape and its associated settlement history.

Keywords:

past human activities, archaeology, protected natural sites, landscape history, land use

FIŠER, Jan, NOVÁK, David, ŠMEJDA, Ladislav (2023). Skryté kulturní hodnoty chráněných území. In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 16*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 189–205. ISBN 978-80-01-07215-8. ISSN 2336-7687.
Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uveďte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

1 Úvod

V reakci na zvyšující se lidský impakt na naši planetu se lidská společnost snaží chránit přírodní hodnoty alespoň některých částí krajiny. Chráněnou krajinu v našem příspěvku reprezentují velkoplošná chráněná území představující 16 % rozlohy České republiky (Mach et al 2020, 30). Jak stanovují související právní předpisy, legislativně chráněná území se obvykle vyznačují výjimečným krajinným rázem nebo významnými přírodními hodnotami (Česká národní rada 1992). I v těchto částech krajiny je však nutné počítat s minulým lidským vlivem, spoluutvářejícím jejich současnou, nepopíratelně antropocénní podobu (Crutzen – Stoermer 2000; Crutzen 2002). Pomocí archeologických dat pocházejících z Archeologické mapy České republiky (<https://digiarchiv.aiscr.cz/>) zdůrazňujeme, že dnešní chráněná krajina má bohatou sídelní historii a kromě přírodních hodnot nabývá tedy také významných hodnot kulturních. Současné vyčlenění chráněných území je založeno zejména na specifickém kontextu, souvisejícím s jejich geomorfologickými vlastnostmi a socio-politickým vývojem ve 20. století, nikoliv z jejich výlučnosti coby kulturně, tj. činností člověka nedotčeného území.

V následujícím textu přiblížíme obecné projevy lidského impaktu v krajině a poté se blíže zaměříme na situaci v České republice. Přiblížíme genezi archeologického studia minulých kulturních hodnot až k problematice současných archeologických dat využitých v našem příspěvku. Pomocí nich analyzujeme kvantitu a charakter minulého osídlení v prostoru velkoplošných zvláště chráněných území s cílem charakterizovat a upozornit na jejich sídelní historii. V našem příspěvku chceme na základě archeologických dat zdůraznit, že chráněné krajiny obsahují kromě přírodních také důležité kulturní hodnoty sahající hluboko do minulosti lidské společnosti, které by neměly být v péči o tato území opomíjeny.

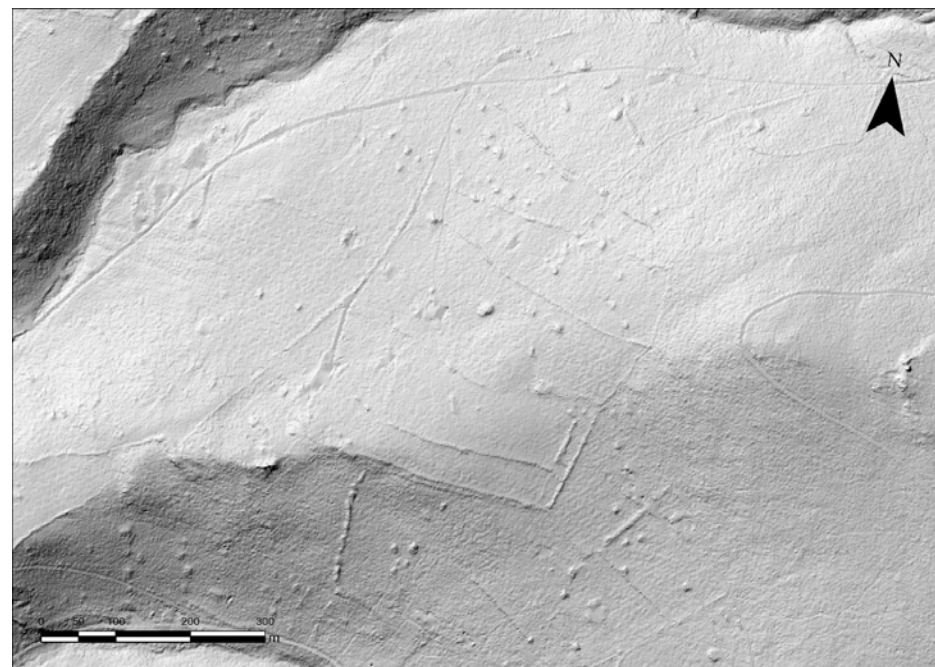
2 Kulturní krajiny minulosti a současnosti

Památky minulých lidských aktivit jsou součástí dnešní krajiny a spoluutváří její strukturu. Některé relikty jsou velmi výrazné – například terénní pozůstatky zachované v lesních porostech, jiné mohou být odlišitelné pouze pomocí speciálních analýz, jako například vliv lidských činností na chemismus půd. Velmi výraznými aktivitami jsou v tomto ohledu sídlení (Janovský et al. 2020), pohřbívání (Asare et al. 2020) nebo těžba a zpracování surovin (Horák – Hejzman 2016).

Půdy výrazně ovlivněné člověkem jsou nazývány antroposoly. V případě výskytu technogenních artefaktů či přemístování matečné horniny na povrch hovoříme o technosolech (Howard 2017, 95). Příkladem technosolu jsou pozůstatky těžebních činností nebo mohylové násypy. Specifickým typem antropogenní půdy jsou nekrosoly vznikající rozkladem lidského těla po pohřbu (Burghardt 1994; Charnzynski et al. 2013; Majgier – Rahmonov 2012). Vznik antroposolů byl zaznamenán i na místech, která jsou považována za lidmi výrazně nedotčená. V tropickém deštném pralese byly popsány dvě varianty antropogenní půdy. Černá varianta je nazývána Terra Preta a hnědá Terra Mulata (Howard 2017, 134). Tyto půdní horizonty vznikaly v období 500 př. n. l. až 1500 n. l. přidáváním uhlíků, popela, kostí, železných krunýřů a výkalů (Eden et al. 1984; Glaser – Birk 2012; Howard 2017, 133–134). Z písčitých půd severní Evropy známe antropogenní půdní horizonty vzniklé dlouhodobým deponováním směsice drnů a hnoje (Howard 2017, 126).

Kromě vlivu lidí na půdu je v současné době pozorován také vznik nových hornin spojených s lidskou činností. Např. na Havaii byl definován plastiglomerát, vzniklý z roztaveného plastu s úlomky čedičové lávy, plážových sedimentů a dalších materiálů (Corcoran et al. 2014). Stopy lidských činností se již dlouho nekontrolovatelně šíří po celé zeměkouli, což na začátku současného milénia vedlo ke zhmotnění lidského vlivu na planetu Zemi do výstižného pojmu antropocén (Crutzen – Stoermer 2000; Crutzen

2002), označujícího geologické období, ve kterém hraje majoritní roli lidský impakt. Crutzen klade počátek antropocénu na konec 18. století, kdy v důsledku průmyslové revoluce narůstá míra oxidu uhličitého a metanu v atmosféře (2002). Při pohledu do hlubší minulosti lze za výrazný milník jistě označit také počátky zemědělství, kdy začíná člověk aktivněji ovlivňovat krajinu. Nutno ovšem podotknout, že z pohledu archeologie již samotná definice člověka jako tvůrce artefaktů předpokládá přechod od přírodního k umělému, tedy přeměnu okolní přírody k obrazu svému po celou dobu existence člověka jako svébytného druhu (Neustupný 2010, 59). Antropocén proto nemusí nutné představovat úzce vymezené období. Lze ho také chápat jako paradigma ve studiu minulého a současného lidského habitatu jehož prostřednictvím lze zkoumat obraz přístupu lidské společnosti k planetě Zemi a sobě samotné (Pokorný – Storch 2021). Šíře a aktuálnost antropocénního paradigmatu zahrnuje samozřejmě také politická a ideologická odvětví. Některé levicové myšlenkové proudy nesdílejí jeho biologicky druhovou kolektivitu a raději by za ním viděly společensko-ekonomické struktury. Navrhují proto označení kapitalocén (Malm 2015; Moore 2015), což však z hlediska dopadu na krajinu a její vývoj není rozhodující aspekt.

Obr. 1 – Novověké agrární relikty v Krkonošském národním parku. Podkladová mapa: ČÚZK.

Stejně jako vše ostatní, tak i svůj vliv na krajinu se lidé snaží měřit a kvantifikovat. Dle odhadů lidé každoročně přemístí či přemění 135 Gt přírodních materiálů (Hooke 1994; 2000), z čehož asi třetinu přemístují přímo a dvě třetiny materiálu se dají do pohybu v důsledku lidských činností. Přírodní procesy v porovnání s tím přemístí za jeden rok jen 20 Gt materiálu (Hook 1994). Na lokální úrovni pak probíhají podobné snahy o kvantifikaci minulého lidského vlivu dokumentací reliktní související s určitou lidskou aktivitou v minulosti. Jedná se například o studium reliktní novověkého zemědělství v Krkonoších (Obr. 1; Jebavá et al. 2015; Krause 2020). Kromě geomorfologie jsou také

často studovány změny krajinného pokryvu, jejichž příčiny lze interpretovat například v kontextu vlastnických změn půdy souvisejících s politickou situací (Sklenička et al. 2014). Významným aspektem je také vysídlování hospodářské krajiny, které lze od 50. let minulého století pozorovat například na Šumavě, a následný nárůst rekreačního tlaku, který kulminuje především od 90. let minulého století (Janík et al. 2019, 13). Toto vystřídání hospodářských ekosystémových služeb za kulturní (Osúchová 2020) zapadá do obecného socio-ekonomického trendu (Latocha 2009, 56), který se podílí na vnímání těchto míst jako čisté, člověkem neposkvřené přírody. Tu však nenajdeme ani v Bělověžském pralese, považovaném za poslední evropskou divočinu. Výzkum zabývající se kvantifikací minulých lidských činností založený na analýze historických a archeologických dat ukazuje na nesmazatelnou antropogenní minulost zmiňovaného pralesa (Samojlik – Rotherham – Jędrzejewska 2013, 577).

2.1 Přístup k poznání kulturní krajiny v České republice a současná data

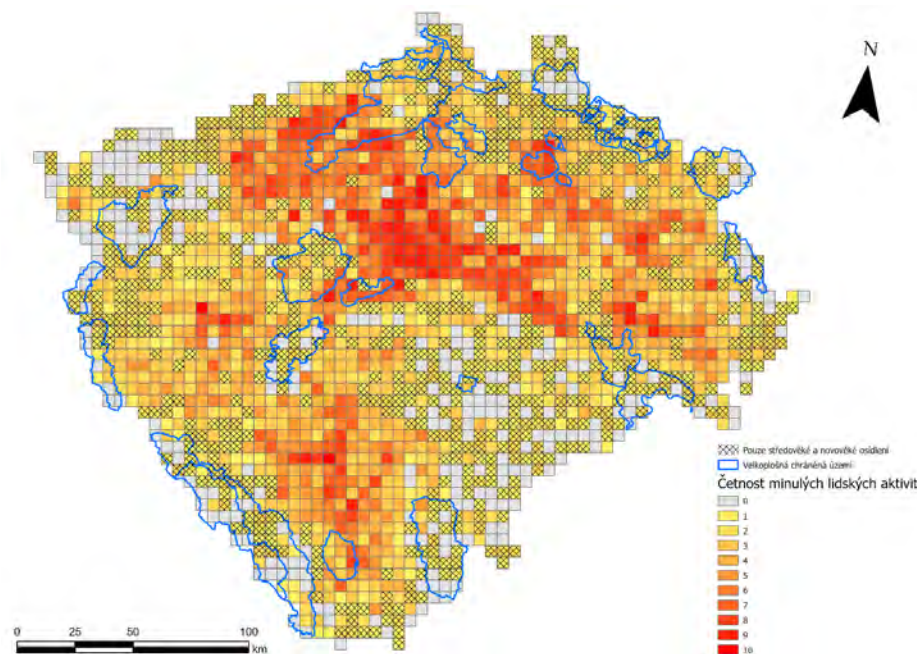
Z archeologických pramenů vyplývá, že krajina Čech je intenzivně osídlena již tisíce let a stopy lidských činností představují její neoddelitelnou součást. Archeologie se přesto zprvu zabývala především jednotlivými archeologickými lokalitami, tedy nalezišti s vysokou koncentrací dochovaných hmotných pozůstatků minulosti. Ty pak zkoumala formou cílených odkryvů a snažila se pochopit jednotlivé odkrývané areály zejména jejich vzájemným srovnáváním. V teoretické rovině si sice byla vědoma nutnosti pozorovat i místa mimo tato naleziště (Foley 1981), dlouho k tomu postrádala odpovídající prostředky. Tento problém v tuzemsku adresuje např. teorie sídelních areálů, zdůrazňující fakt, že lidé v minulosti nežili pouze v místě archeologického nálezu, ale že využívali také jiná místa v krajině pro další aktivity, které nemusí být přímo zřetelné a archeologicky doložitelné (Neustupný 2010). Jistý posun z hlediska datové základny přinesla aplikace tzv. analytických povrchových sběrů na velké krajinné transeky (Kuna 2004). Avšak výrazné rozšíření archeologické pramenné základny a pochopení vztahu mezi krajinou, lidskými aktivitami a jednotlivými areály aktivit lze spojovat až s rozvojem letecké archeologie, který v Čechách započal v 90. letech minulého století (Gojda 2000; 2004; Gojda et al. 2022). Další výraznou změnu přinesl počátek využívání leteckého laserového skenování (LLS) pro detekci antropogenních reliktů od počátku nového tisíciletí (Gojda 2017, Gojda – John 2013). Oba přístupy je možné aplikovat díky tomu, že minulé lidské aktivity zanechaly stopy detekovatelné zmiňovanými metodami. Zpracování dat LLS umožňuje analyzovat a vizualizovat antropogenní reliéf na digitálním modelu terénu, případně digitálním modelu (archeologických) prvků (Štular – Loží – Eichert 2021). Letecká archeologie naproti tomu využívá principu nepřímé indikace archeologických reliktů, nejčastěji pomocí porostových příznaků (Gojda 2004). Pohřbené archeologické reliktů totiž lokálně ovlivňují vegetační cyklus plodin na monokulturních polích, díky čemuž se liší barva a výška plodin nad antropogenním reliktem, který je následně možné identifikovat na letecké fotografii. Značné množství dat dnes pochází také ze záchranných archeologických výzkumů navázaných na stavební činnost.

Všechna archeologická data jsou v tuzemsku shromažďována a zpřístupňována v Archeologické mapě České republiky (<https://digiarchiv.aiscr.cz/>). Velmi rychle tak lze získat data s prostorovou informací a základními údaji o dataci a typu minulých lidských aktivit. Nevýhodou je, že data nemají stejnou přesnost a liší se také motivace a podmínky za kterých byla získána. Kvalitu a kvantitu archeologických dat ovlivňuje mnoho transformací způsobujících různou míru jejich neúplnosti. Problematika archeologických transformací začíná již v živé kultuře, protože pouze část lidských aktivit produkuje hmotné doklady, které mají šanci stát se zdrojem informací pro archeology. Tento zlomek z lidského světa ještě prochází transformacemi při a po zániku, tedy při přechodu ze živého lidského světa do neživého, ve kterém artefakty ztrácí svůj původní účel. Archeologická data jsou tedy zatížena značnou neúplností, kterou způsobují

kulturní, zánikové a postdepoziční procesy (Neustupný 2007). Z tohoto důvodu jsou archeologům zpřístupněny pouze zlomky minulých antropogenních krajin. Tato omezení však mají svá řešení, například v podobě generalizace dat prostřednictvím rastrového zobrazení (Kuna 2015). Nedávná studie zkoumající minulou populační dynamiku na území České republiky, využívající podobné principy zpracování dat, identifikovala čtyři období populačních změn a kategorizovala území dle populačního vývoje a jeho stability (Kolář et al. 2022). Na tomto příkladu je doložitelné, že současná archeologická data umožňují interpretovat krajinu z pohledu antropogenních vlivů formujících ji po tisíciletí, a to s poměrně vysokou přesností a podrobností.

3 Analýza antropogenní minulosti chráněné a nechráněné krajiny

Chráněnou krajinu tvoří národní parky, chráněné krajinné oblasti a maloplošná chráněná území. Ve vztahu k popsanému obecnému charakteru krajiny Čech naše hypotéza předpokládá, že minulost současné chráněné krajiny není z pohledu minulých lidských aktivit výjimečná, ale že zapadá do obecného poznání vývoje osídlení.

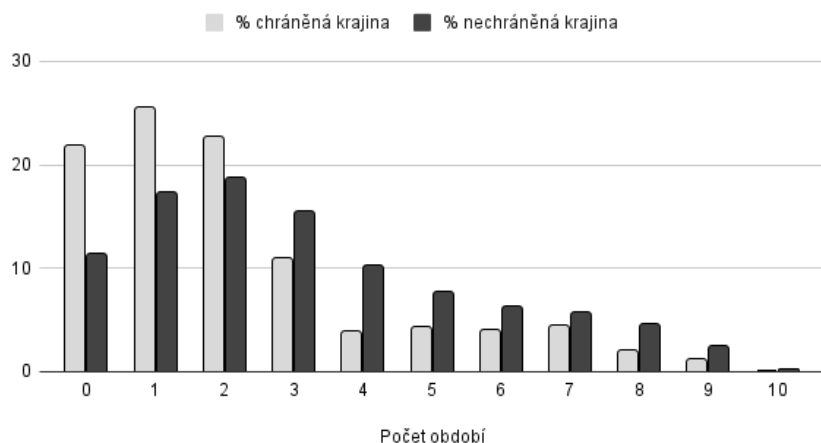

Obr. 2 – Rastrové zpracování archeologických dat z AMČR pro území Čech. Hodnota buňky o velikosti 5 x 5 km se odvíjí od přítomnosti dokladu lidských aktivit v deseti archeologických periodách.

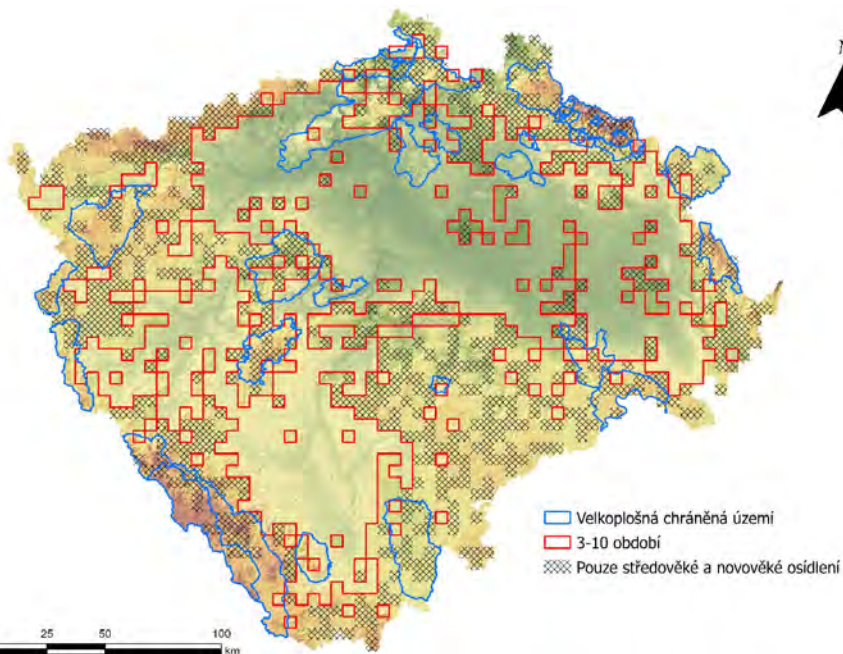
K analýze minulé lidské přítomnosti v krajině byla využita data z databáze archeologických akcí (tj. terénních archeologických výzkumů) ve formě Archeologické mapy České republiky (AMČR), kterou spravuje velká výzkumná infrastruktura Archeologický informační systém České republiky (<https://www.aiscr.cz/>; použitá data jsou platná ke dni 17. 12. 2021). Každý záznam o akci obsahuje prostorovou informaci a základní údaje o dataci a typu zachycené lidské aktivity. Datace aktivit byla pro naše

účely zjednodušená do deseti obecných period využívaných v archeologii. Rozlišovali jsme: paleolit, mezolit, neolit, eneolit, dobu bronzovou, dobu halštatskou, dobu laténskou, dobu římskou společně se stěhováním národů, středověk a novověk.

Intenzita lidských aktivit

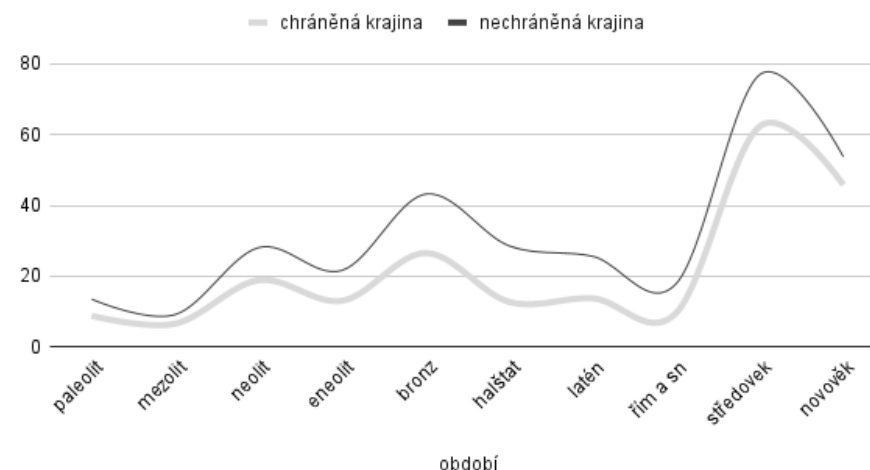
Obr. 3 – Zastoupení buněk dle intenzity lidských aktivit ve chráněné a nechráněné krajině.

Obr. 4 – Buňky s červeným orámováním a bílou transparentní výplní představují části krajiny, ve kterých byla zaznamenána aktivita ze 3 a více archeologických období, mřížkovaná území byla trvale osídlena až ve středověku a novověku. Podkladová mapa: ČÚZK.

Záznamy v AMČR jsou různého původu, takže přesnost a hustota obsažených informací kolísá. Zároveň jsou data do různé míry zkrácena prostřednictvím kvantitativních i kvalitativních transformací. Z tohoto důvodu není vhodné s daty pracovat jako s absolutními hodnotami či vektory, ale raději formou rastrového zobrazení o velikosti pole 5 x 5 km, což odpovídá průměrné velikosti sídelního areálu v minulosti (Kuna 2015). Hodnota každého čtverce výsledného rastru je rovna počtu archeologických období, která byla v daném prostoru evidována. Vysoké hodnoty tedy představují místa s intenzivní lidskou aktivitou a kontinuitou v minulosti. Nízké hodnoty naznačují v kontextu sídelní historie ojedinělejší aktivity, vázané na specifická období. Kromě těchto hodnot intenzity lidského vlivu byla ve výsledném rastru vizualizována také místa, která byla lidmi poprvé využívána ve středověku a novověku (Obr. 2). Dále byla sledována procentuální zastoupení každé kategorie hodnot buňky od 0 do 10 ve chráněné a nechráněné krajině. Chráněnou krajinu zde reprezentují velkoplošná zvláště chráněná území, neboť se jedná o větší části krajiny vyhovující přesnosti a zpracování použitých archeologických dat.

Vývoj intenzity lidských aktivit na území Čech v %

Obr. 5 – Procentuální vývoj lidského vlivu v prostředí chráněné (tučná linie) a nechráněné (slabá linie) krajiny, vytvořený na základě datací přítomných v jednotlivých čtvercích.

Již základní zpracování naznačilo, že ve chráněné krajině se nachází procentuálně vyšší zastoupení buněk rastru s hodnotami 0 až 2, zatímco nechráněná krajina je procentuálně více utvářena místy se 3 a více zaznamenanými archeologickými obdobími (Obr. 3). Tento zjištěný rozdíl tak byl dále vizualizován na podkladové výškopisné mapě (Obr. 4). Vzhledem k užitému menšímu měřítku jsou výsledky vhodné spíše ke sledování regionálních trendů minulých lidských aktivit. Z tohoto důvodu jsme se rozhodli za chráněnou krajinu považovat pouze velkoplošná chráněná území, neboť pro maloplošná území nejsou použita data dostatečně vypovídající. Zahrnuty tak byly národní parky a chráněné krajinné oblasti, které díky své velikosti postihují obecnější a prostorově výraznější přírodní kvality. Vymezení těchto území bylo převzato z geodatabáze Agentury ochrany přírody a krajiny (2022).

4 Výsledky

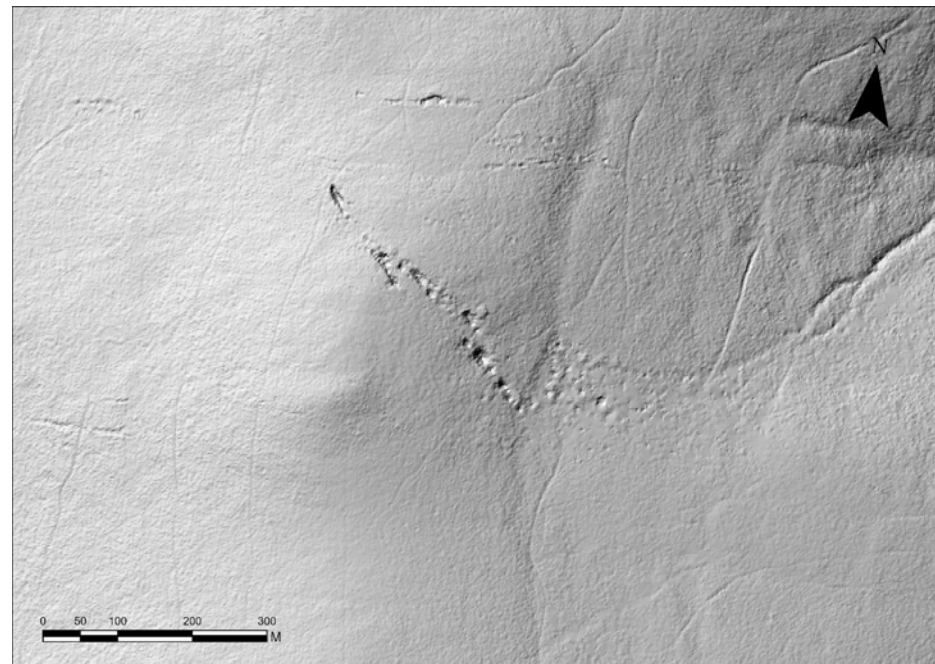
Části krajiny s intenzivní antropogenní minulostí jsou spojeny především s nížinami (Obr. 2 a 4), což není nijak překvapivé a odpovídá to poznání sídelní historie Čech (Dreslerová – Horáček – Pokorný 2007, 49–50). Značná část současné chráněné krajiny se nachází zcela mimo oblasti s intenzivní antropogenní minulostí, nebo na jejich okraji. Velkoplošná chráněná území jsou méně zasažena minulými lidskými aktivitami než nechráněná krajina. Pro téměř 37 % chráněné krajiny evidujeme první využití lidmi až ve středověku a novověku. Obecně je území chráněné krajiny dotčeno lidským vlivem spíše méně, procentuálně zde převládají čtverce s hodnotami 0 až 2 (Obr. 3). Procentuální zastoupení čtverců se třemi a více archeologicky doloženými obdobími je vyšší v krajině nechráněné. Současná chráněná krajina tedy z pohledu archeologie patří mezi oblasti s nižší intenzitou využití a konkrétní lidské aktivity zde evidujeme pouze v omezené míře. I přes kvantitativní rozdíl v intenzitě lidského sídlení se však zdá, že trend vývoje minulých lidských aktivit ve chráněné a nechráněné krajině je velmi podobný (Obr. 5). Z grafu zároveň vyplývá, že téměř po celý pravěk, kromě doby bronzové, bylo lidmi využíváno méně než 20 % současné chráněné krajiny a expanze přichází až ve středověku a novověku, kdy jsou lidské aktivity přítomny na více než 60 % chráněného území. Nutno dodat, že sklon křivky v novověku je velmi zkreslen tím, že toto období stálo ještě nedávno mimo zájem archeologie, reálně by však novověká křivka stoupala výrazně nad hodnoty pro středověk.

5 Diskuze

Studovaná chráněná území vykazují menší intenzitu lidských aktivit v minulosti, což ale i přes intuitivně nejjednodušší interpretaci není způsobeno absencí lidské přítomnosti obecně. Jedná se o důsledek geomorfologických vlastností chráněných částí krajiny. Chráněné oblasti se velmi často nacházejí v horském prostředí, které bylo v Čechách poprvé trvale osídlováno až ve středověku, či spíše v novověku (Dreslerová – Horáček – Pokorný 2007, 49–50). Z těchto období však známe i z chráněných krajin poměrně výrazné doklady lidských aktivit. Vezmeme-li jako příklad Krkonošský národní park, lze zde pozorovat relikty novověkého zemědělství v podobě agrárních valů a kup, které vznikaly vysbíráním kamenů ze zemědělských ploch (Obr. 1). Tyto relikty tvoří poměrně výrazný prvek v krajině Krkonoš odkazující na její kulturní minulost. Zároveň představují důležitou součást tamního ekosystému, neboť mohou hostit různé druhy rostlin a živočichů (Collier 2013, Duma 2019, 38). Často se lze ve chráněných horských oblastech setkat také s pozůstatky těžby. Například v Národním parku Šumava nedaleko Práší, je možné na digitálním modelu terénu najít zaplněné, ale přesto stále identifikovatelné těžební relikty (Obr. 6). Podobné situace čteně nacházíme i v dalších chráněných oblastech a lze je při znalosti míry ekologických dopadů těžebních prací na krajinu označit za člověkem formovaná zcela zásadně (Obr. 7).

Přestože maloplošná chráněná území byla z analýzy z popsaných důvodů vyloučena, minulý lidský vliv lze vysledovat také v jejich rámci. Například na vrchu Vladař se dnes rozkládá přírodní rezervace související s ochranou teplomilného smíšeného porostu. V pravěku se zde však nacházela rozsáhlá aglomerace, kde se kumulovaly projevy tehdejší civilizace (Obr. 8). Hradiště bylo využíváno od konce doby bronzové, v době halštatské a na počátku doby laténské. V době svého největšího rozkvětu zabíralo opevněné sídliště okolo 115 hektarů. Nechyběla zde ani uměle vybudovaná cisterna na vodu. Jen akropole se rozkládala na 13 ha a navazovala na ni čtyři předhradí, do kterých bylo možné vstoupit několika branami. Ve své době se jednalo o jedno z nejvýznamnějších sídel v Čechách. Dodnes je možné spatřit mohutné opevnění odkazující na význam vrchu v minulosti (Chytráček – Šmejda 2005). Podobný příklad lze

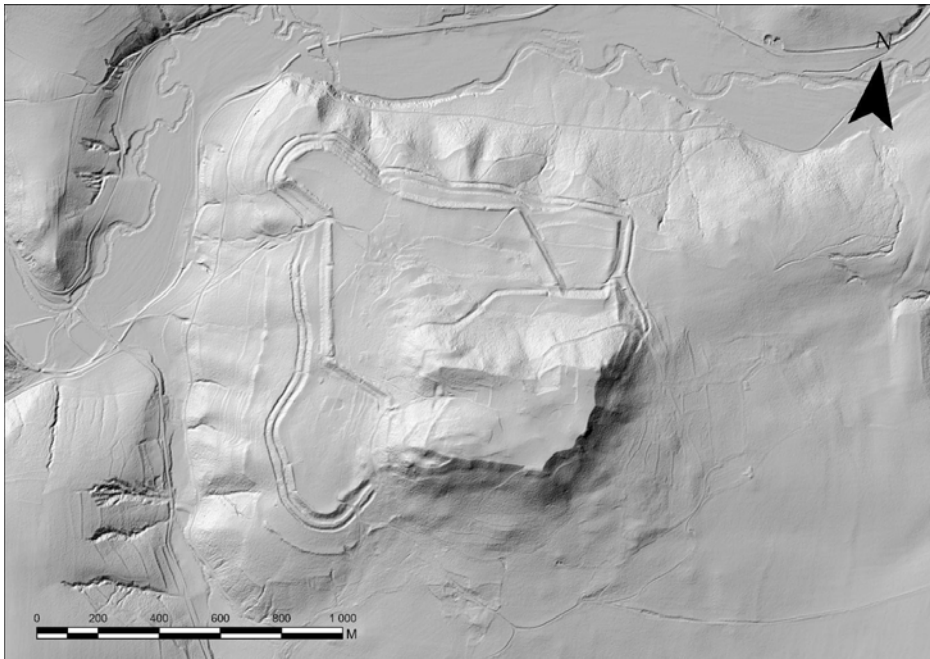
najít na oppidu Závist, z jehož akropole známe nejstarší doklady kamenné architektury na území Čech. Opevněná Závist zabírala plochu okolo 200 ha a pozůstatky hradeb jsou v terénu stále přítomny (Kuna et al. 2015, 180–185). V současné době se na tomto území rozkládá Přírodní park Střed Čech. Jak dokazuje přírodní park Přebuz, ani relativně nedávné plně hospodářské a sídelní využití krajiny není překážkou ochrany přírody, ale spoluutváří její ráz hodný ochrany. Podstatnou část chráněného území v tomto případě totiž zaujímá zaniklá vesnice Rolava, s přílehlou zaniklou zemědělskou krajinou, cínovým dolem, linkou na zpracování cínu a přílehlým druhoválečným zajateckým táborem (Hasil – Novák – Hasil 2015).

Obr. 6 – Těžební relikty v Národním parku Šumava nedaleko Práší. Podkladová mapa: ČÚZK.

Obr. 7 – Rekonstrukce těžební lokality Buchberg. Dobře zřetelná je míra dopadu těžebních aktivit na okolní krajinu (Hrubý et al. 2019).

Obr. 8 – Pozůstatky mohutného opevnění na hradišti Vladava u Žlutic. Podkladová mapa: ČÚZK.

Z pohledu sídelní historie a využívání krajiny (Gojda 2000; Sádlo et al. 2008, Dreslerová – Horáček – Pokorný 2007, 49–50) lze tvrdit, že dnešní chráněná krajina je z velké části zasažena zcela běžným lidským impaktem, přestože osídlení geomorfologicky extrémnějších oblastí, ve kterých se zpravidla tato území nacházejí, probíhalo až ve středověku a ponejvíce v novověku. Zjištěné výsledky odpovídají většinou poznatkům, které o vývoji osídlení v Čechách máme. Výjimkou je pokles aktivit v novověku pozorovaný v datech AMČR (Obr. 5), který však odkazuje především na metodické zvyklosti archeologie (tj. dlouhodobě opomíjení evidence nověkých komponent jako archeologického pramene), než na realitu samotných výzkumů.

Přírodu a lidskou společnost nelze stavět do opozice. Pozůstatky lidských aktivit krajinu výrazně utvářejí, a to i tu chráněnou, která je variací skanzenu "původní" přírody (Prach 2021, 381), zpravidla však významně ovlivněné člověkem. To však nenedominalizuje ani jednu z hodnot krajiny, ba naopak. Dutiny v kamenných agrárních valech na hranicích starých polností dochované v horských oblastech, představují významný prvek ekosystému pro mnoho druhů rostlin a živočichů (Collier 2013, Duma 2019, 38). Erodující stěny lomu na Písečném vrchu u Bečova (Obr. 9) slouží živočichům, kteří byli jinak vázáni na dnes nedostatkově erodující břehy vodních toků (ústní sdělení Radovana Douši, Oddělení životního prostředí, Krajský úřad Ústeckého kraje). Prostředí opuštěných a zaniklých středověkých a novověkých vesnic lze rozpoznat nejen podle terénních reliktnů, ale také díky přítomnosti specifické vegetace, například mezi archeology notoricky známého barvínku (Beneš – Prach 2004).

Ukotvení lidských zásahů, především těch nedávných, však nemusí být vždy takto idylické. Revitalizace rozsáhlých ploch zničených povrchovou těžbou často nepřináší novou hodnotnou krajinu, ale spíše sociálně a přírodně nefunkční plochy (Sádlo – Gremlica 2017). Ukazuje se, že spontánní sukcese souáže při správném postupu v mnohých případech vytvořit na těchto místech mnohem hodnotnější ekosystémy a přispět k místní biodiverzitě (Prach et al. 2011). Člověk zde vystupuje jako správce krajiny, zničí ji těžbou, a poté se jí snaží znovu utvořit, navrátit. To je v historii lidstva poměrně nová aktivita související s rozsahem a intenzifikací lidských činností. Skoro jako by se lidstvo stydělo za to, co udělalo a chtělo tyto činy skrýt před budoucími archeology. Lidé v minulosti našťestí stopy po své činnosti takto důkladně neničili, díky čemuž je mohla pohlit krajina a dodnes jsou její neoddělitelnou součástí. Způsob koexistence přírodních a antropogenních struktur se však dnes od těch minulých odlišuje. V souvislosti s globalizací lidské kultury vznikají například v brownfieldch přírodně homogenní prostředí, jejichž podoba nepramení z lokálních specifík, ale mnohem více jsou podobná brownfieldu stejného druhu vzdáleného stovky kilometrů (Prach 2021, 396). Možná jsou právě taková místa tou pravou přírodou antropocénu, neboť jejich vznik je spjat se současným způsobem lidského přístupu ke vzájemné komunikaci a struktuře ekonomických vztahů. Chráněná příroda je však přírodou antropocénu stejně tak, neboť její existence a podoba vychází z rozhodnutí a managementu současné lidské společnosti.

6 Závěr

Nejstarší lokality požívající ochranu přírodních hodnot vznikly v Čechách již v 19. století. Jednalo o Žofínský a Boubínský prales (Pešout 2019). V 50. letech 20. století byl založen Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, zajišťující péči o přírodní a kulturní hodnoty krajiny, a to až do roku 1990. V porevolučním vývoji byla péče o tyto dvě významné stránky krajiny institucionálně rozdělena. Jde o rozdělení do značně míry umělé, neboť přírodní a kulturní hodnoty krajiny mají velmi podobné postavení ve světě založeném na touze po trvalém ekonomickém růstu. Nejenže jejich ochrana k němu přispívá pouze nepřímo, ale často ho i komplikuje. Změnu v tomto pohledu může přinést

zdůrazňování konceptu ekosystémových služeb (Osúchová 2020), mezi které se řadí vytěžené dřevo, ale například také prožitá chvílka ticha mimo město v lese (Kvíčalová 2021).

Lidské artefakty, které s opuštěním ztratily svou dynamiku se staly součástí krajiny a spoluutvářejí její kulturnost. Chráněné části krajiny, nejsou výjimkou. Minulý lidský vliv je zde méně intenzivní a jeho výraznější počátky lze obecně klást do období středověku, což souvisí s přírodními podmínkami horského prostředí a zapadá to do obecného vývoje lidské sídelní strategie. Studium antropogenní minulosti krajiny s využitím archeologických dat, může přispívat k poznání její mnohostrannosti. Poznávání minulého lidského vlivu v prostředí chráněné krajiny, totiž nesnižuje její význam, ba naopak tím zdůrazňujeme další rozměr tohoto území, který je součástí prostředí, které označujeme jako přírodu. Její současná ochrana je pokračovatelem předchozích modifikací, mění se pouze požadavky společnosti na formu výsledného užitku, z hospodářského na kulturní. Je tedy nutné mít na paměti, že chráněná území představují antropocénní přírodu, a to jak z pohledu lidské minulosti, tak současnosti, kdy se jejich forma a existence odvíjí od legislativy a pouze se mění typ ekosystémových služeb získávaných z těchto území. Přístupy k ochraně krajiny by toto synergické působení člověka a přírody měly respektovat a dále cíleně rozvíjet, tj. ochranu přírodních a kulturních hodnot je třeba chápat jako spojitý a těžko oddělitelný problém. Je alarmující, nakolik je právě ochrana kulturních hodnot krajiny upozaděna z hlediska zákonných definic i rozhodovací praxe veřejné správy v rámci územních a stavebních řízení. Zcela disparátní je také působení Ministerstva životního prostředí a Ministerstva kultury, což vede k nevyváženosti v ochraně dotčených veřejných zájmů a zjednodušující přístup k ochraně krajiny jako výslednici kulturního působení na přírodní prostředí.

Chráněná krajina představuje mozaiku, která se nikdy nenacházela mimo lidský svět. Byla jeho součástí dle reálných sídelních strategií a možností, jak je tomu dodnes. Současnou chráněnou krajinu lze označit jako přírodu antropocénu, neboť ji lidé v minulosti ovlivňovali a využívali, a využívá ji i naše společnost. V rámci ekosystémových služeb ji přesouváme z hospodářského zdroje do kulturní sféry, jejíž součástí jsou také pozůstatky po životech lidí, kteří zde žili před námi. Princip ekosystémových služeb přírody je významný tím, že nám připomíná mnohostrannost krajiny a toho, co nám poskytuje. Krajina, která nabývá významných přírodních hodnot, není v rozporu s krajinou antropogenních reliktů. Entity, ze kterých se již vytratila dynamika lidské společnosti a zbyly pouze hmotné reliktu, se stávají součástí toho, co označujeme za přírodu. Takto je třeba přistupovat ke krajině i při nastavování principů a priorit její ochrany.

Obr. 9 – Erodující stěny recentního lomu na Písečném vrchu. Kromě masivní lomové těžby v minulém století, byl zdejší křemenec téžen také v pravěku. Jan Fišer.

V příspěvku jsme za použití archeologických dat poukázali na kulturní dědictví v prostředí chráněné krajiny, které je potřeba chránit podobně jako přírodní hodnoty místa. Zároveň jsme zdůraznili propojenost obou zmiňovaných stránek krajiny. Archeologická data byla analyzována za účelem poznání charakteru minulého lidského osídlení v prostředí chráněné krajiny a k doložení uniformního vývoje krajiny uvnitř i vně území dnes podléhajících ochraně.

Tento článek je věnován našemu příteli, školiteli a kolegovi Ladislavu Šmejdovi, který stál u jeho zrodu, ale předčasně nás opustil ještě před dokončením. Jeho práce je pro nás trvalou inspirací a je nám ctí, že můžeme být jedněmi z jeho posledních spoluautorů. Díky, Vladimíre!

Výstup byl podpořen grantem IGA2022B0026 (Historické krajinné prvky v prostoru maloplošných chráněných území) a velkou výzkumnou infrastrukturou AIS CR.

Literatura

- AGENTURA OCHRANY PŘÍRODY A KRAJINY (2022). In: Poskytování dat / Velkoplošná zvláště chráněná území / Velkoplošná zvláště chráněná území (webové stránky)[shp]. © AOPK ČR. [20.11.2022]. Dostupné: <https://data.nature.cz/ds/3>
- ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR (2022). In: Digitální archiv AMČR [geodatabáze]. Archeologický ústav AV ČR. [24.1.2022]. Dostupné: <https://digiarchiv.aiscr.cz/home>
- ASARE, M. O. – ŠMEJDA, L. – HORÁK, J. – HOLODŇÁK, P. – ČERNÝ, M. – PAVLŮ, V. – HEJCMAN, M. (2020). Human burials can affect soil elemental composition for millennia – analysis of necrosols from the Corded Ware Culture graveyard in the Czech Republic. *Archaeological and Anthropological Sciences*. 12, 255. ISSN: 1866-9565
- BENEŠ, J. – PRACH, K. (2004). Geobotanická indikace v archeologii. In: M. Kuna (ed.). *Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle. – Non-destructive Archaeology. Theory, Methods and Goals*. Praha: Academia. 297–304. ISBN: 80-200-1216-8.
- BURGHARDT, W. (1994). Soils in urban and industrial environments. *Journal of plant nutrition and soil science*. 157, 3, 205–214. ISSN: 14368730.
- CARTER, V.A. – MORAVCOVÁ, A. – CHIVERRELL, R.C. – CLEAR, J.L. – FINSINGER, W. – DRESLEROVÁ, D. – HALSALL, K. – KUNEŠ, P. (2018). Holocene-scale fire dynamics of central European temperate spruce-beech forests. *Quaternary Science Reviews* 191, 15–30. ISSN: 0277-3791. <https://doi.org/10.1016/j.quascirev.2018.05.001>
- COLLIER, M. (2013). Field boundary stone walls as exemplars of “novel” ecosystems. *Landscape research*. 38, 1, 141–150. ISSN: 0142-6397.
- CORCORAN, P. – MOORE, C. J. – JAZVAC, K. (2014). An anthropogenic marker horizon in the future rock record. *GSA Today*. 24, 6, 4–8. ISSN: 1052-5173.
- CRUTZEN, P. J. (2002). Geology of mankind. *Nature*. 415, 23. ISSN: 1476-4687.
- CRUTZEN, P. J. – STOERNER, E. F. (2000). The “Anthropocene”. *Global Change Newsletter*, 41, 17. ISSN 0284-5865.
- ČESKÁ NÁRODNÍ RADA (1992). Zákon č. 114/1992 sb., o ochraně přírody a krajiny. (Zákon České národní rady o ochraně přírody a krajiny) [online]. [citováno dne 31.1.2023]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-114>
- DRESLEROVÁ, D. – HORÁČEK, I. – POKORNÝ, P. (2007). Přírodní prostředí Čech a jeho vývoj. In: M. Kuna (ed.). *Pravěký svět a jeho poznání*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, 23–50. ISBN: 978-80-86124-75-9.
- DUMA, P. – LATOCHA, A. – LUCZAK, A. – PIEKALSKI, I. (2020). Stone walls as a Characteristic Feature of the Cultural Landscape of the Izera Mountains, southwestern Poland. *International journal of Historical Archaeology*. 24, 22–43. ISSN: 10927697.
- EDEN, M. J. – BRAY, W. – HERRERA, L. – McEWAN, C. (1984). Terra Preta soils and their archaeological context in the Caqueta basin of southeast Colombia. *American Antiquity*. 49, 1, 125–140. ISSN: 2325-5064.
- FOLEY, R. (1981). Off-site archaeology: an alternative approach for the short-sited. In: I. Hodder, G. Isaac, N. Hammond (eds.). *Pattern of the past: Studies in honour of David Clarke*. Cambridge – London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney, 157–183. ISBN: 9780521108430.
- GLASER, B. – BIRK, J.J. (2012). State of the scientific knowledge on properties and genesis of Anthropogenic Dark earths in central Amazonia. *Geochimica et Cosmochimica Acta*. 89, 39–51. ISSN: 0016-7037.
- GOJDA, M. (2000). *Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny*. Praha: Academia. ISBN: 80-200-0780-6.

- GOJDA, M. (2004). Letecká archeologie a dálkový průzkum. In: M. Kuna (ed.). *Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle. – Non-destructive Archaeology. Theory, Methods and Goals*. Praha: Academia. 49–116. ISBN: 80-200-1216-8.
- GOJDA, M. (2017). *Archeologie a dálkový průzkum. Historie, metody, prameny*. Praha: Academia. ISBN: 978-80-200-2644-6.
- GOJDA, M. – JOHN, J. (2013). *Archeologie a letecké laserové skenování krajiny. – Archaeology and airborne laser scanning of the landscape*. Plzeň: Katedra archeologie, Západočeská univerzita v Plzni. ISBN 978-80-261-0194-9.
- GOJDA, M. – NOVÁK, D. – KUNA, M. – VAVŘÍN, P. – BÍŠKOVÁ, J. (2022). *Metodika zpracování a evidence dat leteckého průzkumu v archeologii*. Praha: Archeologický ústav AV ČR. ISBN: 978-80-7581-043-4.
- HASIL, J. – NOVÁK, D. – HASIL, P. 2015: Smrt dolu Sauersack/Rolava (okres Sokolov): zánik důlního závodu v mezioborové perspektivě. *Archaeologia Historica*. 40, 179–205. ISSN 0231-5823.
- HOOKE, R. L. (1994). On the efficacy of humans as geomorphic agents. *GSA Today*. 4, 224–225. ISSN: 1052-5173.
- HOOKE, R. L. (2000). On the history of humans as geomorphic agents. *Geology*. 28, 843–846. ISSN: 1943-2682.
- HORÁK, J. – HEJCMAN, M. (2016). 800 years of mining and smelting in Kutná Hora region (the Czech Republic) – spatial and multivariate meta-analysis of contamination studies. *Journal of Soils Sediments*. 16, 1584–1598. ISSN: 1614-7480.
- HOWARD, J. (2017). *Anthropogenic Soils*. Cham: Springer. ISBN 978-3-319-54330-7.
- HRUBÝ, P. – MAŘÍK, J. – KOŠTÁL, M. – VÁGNER, M. – UNGER, J. – KOCOUREK, M. (2019). Buchberg 1269 [online]. [Citováno 29. 1. 2023]. Dostupné: <https://play.google.com/store/apps/details?id=cz.mathesio.buchberg&hl=cs&gl=US&pli=1>
- CHARNZYNSKI, P. – BEDNAREK, R. – GREINERT, A. – HULISZ, – P. UZAROWICZ, L. (2013). Classification of technogenic soils according to World Reference Base in the light of Polish experiences. *Soil Science Annual*. 64, 4, 145–150. ISSN: 0080-3642.
- CHYTRÁČEK, M. – ŠMEJDA, L. (2005). The fortified area at Vladař and its hinterland towards an understanding of the settlement structure of the bronze and iron ages in west Bohemia. *Archeologické rozhledy*. 57, 1, 3–56. ISSN: 2570-9151.
- JANÍK, T. – ZÝKA, V. – SKOKANOVÁ, H. – BOROVEC, R. – DEMKOVÁ, K. – HAVLÍČEK, M. – CHUMANOVÁ, E. – HOUŠKA, J. – ROMPORTL, D. (2019). Vývoj krajiny na území NP a CHKO Šumava od 50. let do současnosti – Landscape development on the territory of the NP and PLA Šumava since the 1950s till present. *Silva Gabreta*. 25, 1–14. ISSN: 1211-7420.
- JANOVSKÝ, M. P. – KARLÍK, P. – HORÁK, J. – ŠMEJDA, L. – OPARE, M. A. – BENEŠ, J. – HEJCMAN, M. (2020). Historical land-use in an abandoned mountain village in the Czech Republic is reflected by the Mg, P, K, Ca, V, Cr, Mn, Fe, Ni, Cu, Zn, Rb, Zr, and Sr content in contemporary soils. *Catena*. 187, 104347. ISSN 0341-8162.
- JEBAVÁ L. – LYSÁK J. – KUPKOVÁ L. (2015). Mapování agrárních forem reliéfu v Krkonoších na základě dat leteckého laserového skenování. *Opera Corcontica*. 52, 61–72. ISSN: 1803-1412.
- KOLÁŘ, J. – MACEK, M. – TKÁČ, P. – NOVÁK, D. (2022). Long-term demographic trends and spatio-temporal distribution of past human activity in Central Europe: Comparison of archaeological and palaeoecological proxies. *Quaternary Science Reviews*. 297, 107834. ISSN 1873-457X.
- KOZÁKOVÁ, R. – BOBEK, P. – DRESLEROVÁ, D. – ABRAHAM, V. – SVOBODOVÁ-SVITAVSKÁ, H. (2020). The prehistory and early history of the Šumava Mountains (Czech Republic) as seen through anthropogenic pollen indicators and charcoal data. *The Holocene*. 31, 145–159. <https://doi.org/10.1177/0959683620961484>

- KRAUSE, D. (2020). Geomorfologie Krkonošského národního parku pod drobnohledem. *Ochrana přírody*. 3, 28–33. ISSN: 1210-258X.
- KUNA, M. (2004). Povrchový sběr. In: M. Kuna (ed.). *Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle. – Non-destructive Archaeology. Theory, Methods and Goals*. Praha: Academia. 305–352. ISBN: 80-200-1216-8.
- KUNA, M. (2015). Past settlement of Bohemia according to archaeology. A critical view. In: M. Kuna (ed.): *Structuring Archaeological Evidence. The Archaeological Map of the Czech Republic and Related Information Systems*. Prague: Institute of Archaeology of the Czech Academy of Sciences, Prague. 163–193. ISBN 978-80-87365-88-5.
- KUNA, M. ET AL. (2015). *Archeologický atlas Čech. Vybrané památky od pravěku do 20. Století*. Praha: Archeologický ústav AV ČR. ISBN: 978-80-87365-82-3.
- KVÍČALOVÁ, A. (2021). Tiché jaro a ruch antropocénu. In: P. POKORNÝ – D. STORCH (eds). *Antropocén*. Praha: Academia. ISBN: 978-80-200-3129-7.
- LATOCHA A. (2009). Land-use changes and longer-term human–environment interactions in a mountain region (Sudetes Mountains, Poland). *Geomorphology*. 108, 48–57. ISSN: 0169-555X.
- MACH, J. – PEŠOUT, P. – ROLFOVÁ, E. – CHOCHOLOUŠKOVÁ, H. (eds). (2020). *Státní program ochrany přírody a krajiny České republiky pro období 2020–2025*. Praha: Ministerstvo životního prostředí. ISBN: 978-80-7212-646-0.
- MAJGIER, L. – RAHMONOV, O. (2012). Selected chemical properties of Necrosols from the abandoned cemeteries Slabowo and Szymonka Great Mazurian Lakes District. *Bull Geogr – Phys Geogr Series*. 5, 43–55. ISSN: 2080-7686.
- MALM, A. (2015). *Fossil capital: The rise of steam-power and the roots of global warming*. London: Verso. ISBN: 1784781290.
- MOORE, J. (2015). *Capitalism in the web of life: Ecology and the accumulation of capital*. London: Verso. ISBN: 1781689024.
- NEUSTUPNÝ, E. (2007). *Metoda archeologie*. Praha: Aleš Čeněk. ISBN: 978-80-7380-075-8.
- NEUSTUPNÝ, E. (2010). *Teorie archeologie*. Praha: Aleš Čeněk. ISBN: 978-80-7380-244-8.
- OSÚCHOVÁ, J. (2020). Ekosystémové služby: cesta, jak měřit hodnotu krajiny. *Živa*. 5, 126–128. ISSN: 0044-4812.
- PEŠOUT, P. (2019). Šedesátiletá historie organizace státní ochrany přírody v České republice. *Ochrana přírody*. 1, 35–41. ISSN: 1210-258X.
- POKORNÝ, P. – STORCH, D. (eds.) (2021). *Antropocén*. Praha: Academia. ISBN: 978-80-200-3129-7.
- PRACH, J. (2021). Homogenizace krajiny – antropocenní trend biodiverzity. In: P. POKORNÝ – D. STORCH (eds). *Antropocén*. Praha: Academia. ISBN: 978-80-200-3129-7.
- PRACH, J. – ŘEHOUNKOVÁ, K. – ŘEHOUNEK, J. – KONVALINKOVÁ, P. (2011). Ecological Restoration of Central European Mining Sites: A Summary of a Multi-site Analysis. *Landscape research*. 36(2), 263–268. ISSN: 0142-6397.
- SAMOJLIK, T. – ROTHERHAM, I. – JEDRZEJEWSKA, B. (2013). Quantifying historic human impacts on forest environments: A case study in Białowieża forest, Poland. *Environmental History*. 18/3, 576–602. ISSN: 1084-5453.
- SÁDLO, J. – GREMLICA, T. (2017). Krajinu mění těžba, devastuje rekultivace. In: *Vesmír (webové stránky)*[Citováno 11.12.2022]. ISSN: 1214-4029. dostupné: <https://vesmir.cz/cz/on-line-clanky/2017/06/krajinu-meni-tezba-devastuje-rekultivace.html>
- SÁDLO, J. – POKORNÝ, P. – HÁJEK, P. – DRESLEROVÁ, D. – CÍLEK, V. (2008). *Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny Českých zemí*. Praha: Malá Skála. ISBN: 978-80-86776-06-4.

- SKLENIČKÁ, P – ŠÍMOVÁ, P. – HRDINOVÁ, K. – ŠÁLEK, M. (2014). Changing rural landscapes along the border of Austria and the Czech Republic between 1952 and 2009: Roles of political, socioeconomic and environmental factors. *Applied Geography*. 47, 89–98. ISSN: 0143-6228.
- ŠTULAR, B. – LOZI, E. – EICHERT, S. (2021). Airborne LIDAR-Derived Digital Elevation Model for Archaeology. *Remote Sensing*. 13, 1855. ISSN: 2072-4292.

Informace o autorech

Mgr. Jan Fišer
Faculty of Environmental Sciences, Czech University of Life Sciences Prague
fiserj@fzp.czu.cz

Mgr. David Novák, Ph.D.
Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.
novak@arup.cas.cz

† Doc. PhDr. Ladislav Šmejda, Ph.D.,
Faculty of Environmental Sciences, Czech University of Life Sciences Prague

Komponovaná kulturní krajina v severovýchodní části Středočeského kraje

Composite Cultural Landscape in the Northeastern Part of the Central Bohemian Region

Lucie Nováková

Abstract:

The landscape, as an environment necessary for life, is all around us. Nowadays, a lot of attention is paid to the cultural landscape, as the landscape most influenced by human with ongoing natural processes. It can be perceived as a place for rest or recreation. One of the categories of cultural landscape is the composite cultural landscape. It is a cultural landscape intentionally created by human. However, within spatial planning practice, the existence or importance of landscape compositions often disappears. However, they among other things, co-shape the attractiveness and identity of the place. The paper therefore deals with composed landscapes, which do not always have to consist of only separate objects or dominants, but also a number of vistas or scenes. The identification and evaluation of solved composed landscapes is based primarily on the Methodology for the identification of composed landscapes in combination with its own supplementary methodology. What is also unique is its own field research, analytical analyses of archival maps, images and other archives. The conclusion of the thesis evaluates the actual state and preservation of landscapes in the north-eastern part of the Central Bohemian Region selected by the unique IGA ZF MENDELU project, which defines potentially composed landscapes on the territory of the Czech Republic. A detailed assessment of the individual territories is given in the locality cards with an evaluation of the preservation of the overall landscape composition. The work also points out the influence of suburbanization on the condition of the solved composed landscapes. These compositions are largely unpreserved and unrenovable due to the influence of the growing development, but often the subsequent new construction naturally respects the established historical structures and individual elements of the composition (e.g. road network). The restoration of such historical structures and cultural-historical values can bring the potential to improve the environment of the settlement and the landscape, including their visual aspect.

Keywords:

cultural landscape, composed landscape, archival maps, suburbanization, historical landscape structures

NOVÁKOVÁ, Lucie (2023). *Komponovaná kulturní krajina v severovýchodní části Středočeského kraje*. In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 16*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 206–230. ISBN 978-80-01-07215-8. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uvedte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

1 Úvod

Výraz „krajina“ (anglicky landscape, německy die Landschaft) lze interpretovat mnoha způsoby (Svobodová, 2011). Neexistuje jednotná definice ani konkrétní obor, který by ji dokázal dostatečně vysvětlit (Sádlo a kol., 2008). Krajina není pouze část zemského povrchu s řadou kulturních, přírodních či vizuálních prvků, je mnohem více. Jde o proměňovaný kus země, který by měl být pro nás všechny předmětem obdivu, úcty (Salzmann, 2022) a hlavně předmětem speciální péče (Chiba a kol., 2023).

Rozlišujeme dvě kategorie krajiny podle míry ovlivnění člověkem, a to krajinu přírodní/přirozenou a krajinu kulturní. Krajina přírodní a přirozená je taková krajina, která je utvářena krajinotvornými procesy s žádným nebo minimálním vlivem antropogenních faktorů. Opakem je krajina kulturní (Sklenička, 2003, s. 17). Jedná se o kombinované dílo přírody a člověka (combined works of nature and of man) (UNESCO, 1992). Kulturní krajinu můžeme vnímat jako prostředí nutné pro život, které slouží k odpočinku či rekreaci. Zvláště pak komponovaná kulturní krajina je fenomén, který vyvolává stále větší pozornost odborné i laické veřejnosti. Komponovaná krajina je záměrně navržena a vytvořena člověkem z estetických důvodů. Tvořena je kompozicí s určitým řádem, proporcemi a korelacemi mezi jednotlivými prvky, respektive částmi uměleckého díla (Souriau, 1194). Snaha z řad odborníků o provázanost krajinářství s územním plánováním a urbanismem je stále více aktuální, často však ve významných dokumentacích zaniká existence či význam krajinných kompozic významných pro totožnost, přitažlivost a svébytnost prostoru.

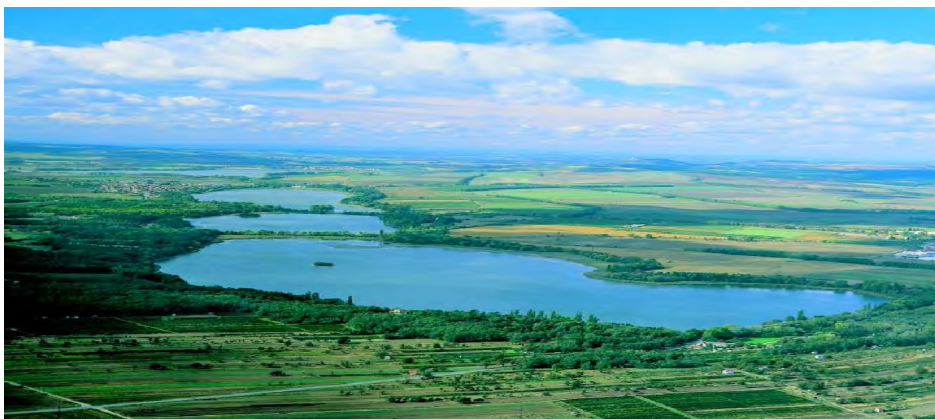
Text se zabývá atraktivním krajinářským tématem vázaným na urbanistickou problematiku rozvoje v suburbánní zóně velkých měst. Historické krajinné struktury je vhodné zachovat, obnovovat a chránit (Spulerova a kol., 2011), a to zejména v územích, která jsou ohrožená rozvojem sídel, především v prostoru velkých měst ovlivněném suburbanizací. (Belcakova, 2016) Hrozbou může být rozvoj obytné zástavby, ale i výrobních ploch či logistických areálů. Komponovaných krajin je celá řada. Některé jsou chráněny jako krajinné památkové zóny, některé naopak zůstávají zcela bez zájmu, či nejsou identifikovány. Nutno upozornit, že v současnosti neexistuje soupis potvrzených komponovaných krajin, navíc řada informací není dohledatelná a ucelená. Předkládaná práce je věnována komponovaným krajinám, které v současnosti lze identifikovat pouze na základě zachovalých fragmentů kompozice či jejich příznaků (Salašová, 2020). Tyto krajiny nemusí tvořit pouze jednotlivé objekty, ale také řada promyšlených prvků, scén, průhledů, propojení a návazností. Krajinné kompozice navíc spoluutváří atraktivitu a identitu místa, pro níž by měly být zachovány.

1.1 Cíl práce

Cílem práce je rozklíčovat prostorové kompoziční vazby vybraných krajin Středočeského kraje v zázemí velkých měst na základě historických podkladů a analýz stop historického vývoje v současné podobě krajiny, ověřit jejich stav či dochovanost a zhodnotit spolehlivost níže uvedené databáze. Vlastní práce vychází z základu z existující metodiky, vytvořené v rámci jedinečného projektu IGA ZF MENDELU, kterou následně doplňuje o vlastní postup. Cílem projektu bylo vytvoření databáze potenciálně komponovaných krajin na základě II. a III. vojenského mapování pro území celého státu. Databáze vychází ze signifikantních znaků krajinných kompozic identifikovaných na uvedených archivních mapách (Zahradnická fakulta, 2016).

Článek pojednává o skutečném stavu a dochovanosti takto vytipovaných krajin, a to na příkladu komponované krajiny v Klecanech, Kosmonosech, Škvorci a Dobrovicích. Vybraná území se nachází v severní části Středočeského kraje a v zázemí velkých měst s vlivem suburbanizace. Znaky a hodnoty potenciální komponované krajiny by tak mohly být značně narušeny (či zcela zaniklé).

Odlišností od projektu IGA ZF MENDELU je rozšířený způsob identifikace znaků a vazeb (na základě využití většího množství podkladů a místního šetření), ověření jejich stavu a existence v rámci terénních průzkumů, podrobná fotodokumentace a zhodnocení spolehlivosti uvedené a bezpochyby cenné databáze, která vychází z vybraných parametrů zachycených na archivních mapách. Práce má význam nejen v oblasti poznání hodnot, ale také pro doplnění databáze hodnotných jevů pro obnovu či ochranu krajiny a pro územně plánovací podklady.

Obr. 1 – příklad kompoziční plochy v podobě rybníční soustavy Lednické rybníky; zdroj: Východní Morava, ©2000-2019

2 Metodika

Práce vychází primárně z Metodiky projektu IGA ZF MENDELU, kterou přejímá a následně doplňuje o vlastní detailnější postup identifikace prvků a hodnot komponovaných krajín, jejich terénní průzkum s fotodokumentací a rozšiřuje kategorie zachovalosti kompozic.

2.1 Popis Metodiky projektu IGA ZF MENDELU

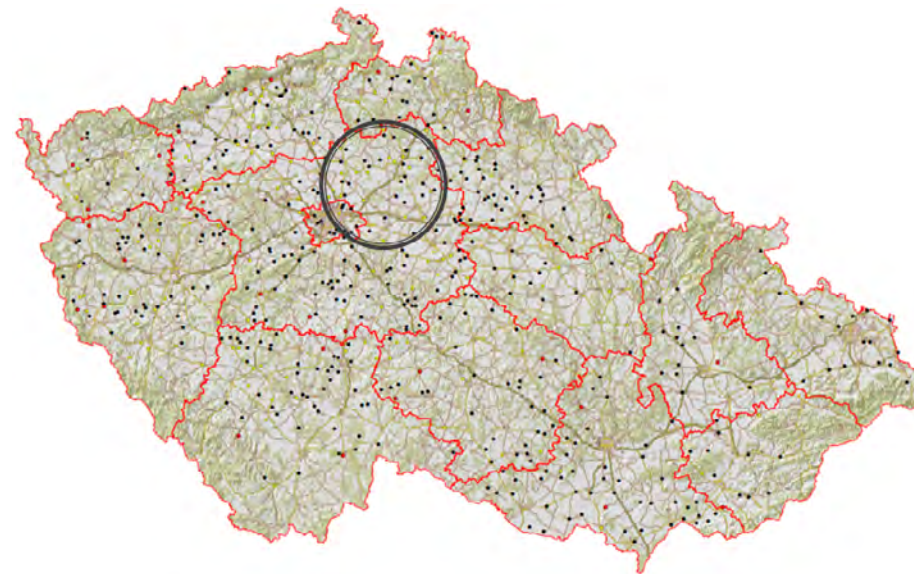
Cílem projektu IGA ZF MENDELU 14/2016/591 bylo vytvoření databáze potenciálně komponovaných krajín na území České republiky. Charakteristické signifikantní znaky, které poukazují na existenci komponované krajiny, byly analyzovány na mapách II. a III. vojenského mapování. Takovými znaky může být např. zámek, kostel, lovecký zámeček, drobné sakrální objekty, hájovna, stromořadí, aleje, cesty, lesní průseky, zámecké zahrady, bažantnice, rybníky či obory. Druhé vojenské mapování vznikalo v letech 1836-1852 v měřítku 1:28 800. Třetí vojenské mapování bylo zhotoveno v období 1877-1880 v měřítku 1:25 000. Analýza mapových podkladů proběhla z volně dostupných a online přístupných mapových serverů umístěných na adrese <http://oldmaps.geolab.cz/>. Rozeznání samotné kompozice v archivních mapách bylo provedeno formou identifikace fyzické kostry krajinné kompozice, a to ploch s hmotným projevem, linií a bodů. Zjištěná a vektorizovaná data (v programu ArcGIS) znázorňují polohu jednotlivých znaků a jejich vazeb, určených na základě analýz a korelací současných map, map II. a III. vojenského mapování či ortofotomap. Dle charakteru jednotlivých znaků byly kompozice děleny do tří základních konceptů, aby je bylo možné později lépe identifikovat. Konceptů profánního, sakrálního a kombinovaného. Tyto znaky byly následně znázorněny v samostatné mapové vrstvě, zároveň s označením předpokládaných vazeb kompozice. V projektu je

kompozice dělena dle složitosti, kterou vyjadřuje číselné označení, přičemž písemné označení upřesňuje podtyp kompozice. Podtypy A, B, C a D vyjadřují složitost kompozice dle abecedního řazení, tedy A jako kompozice nejjednodušší, D jako kompozice nejsložitější. Finální označení kompozice je tak vyjádřeno jejich kombinací (např. 2A, 1B) (Zahradnická fakulta, 2016).

Dělení kompozic:

- **Třída 0:** přítomnost jednoho či dvou znaků bez patrné vazby, kompozice je možná, ale nejednoznačná, podtypem třídy 0 je pouze A či B.
- **Třída 1:** kompozice je jednoduchá, lineární s fyzickými vazbami, dle množství prvků dělena na podtyp A, B, C či D.
- **Třída 2:** složité kompozice, prostorově rozvinuté se všemi typy prvků (body, linie, mnohdy plochy) a s propojením fyzickými vazbami, třída dělena na podtyp A, B, C či D dle množství prvků a vazeb.

Pro zjednodušení identifikace bylo na základě schématu určeno pouze jádro kompozice, a to formou bodu, od něhož se odvíjí kompoziční vazby, nebo k němu směřují. Takovému bodu (jádro kompozice) bylo přiřazeno typologické určení (kostel, zámek, lovecký zámeček atd.), GPS souřadnice pro jeho snazší nalezení a základní údaje o kompozici za pomoci atributové tabulky v prostředí ArcGIS. Z důvodu náročnosti identifikace a práce nebyly definovány další znaky kompozice. Nejčastější identifikovanou kompozicí na podkladu II. a III. vojenského mapování byla kompozice 2A (nejjednodušší, ale složená kompozice se všemi typy prvků). Nejčastějším kompozičním jádrem byl identifikován zámek či dvůr (Zahradnická fakulta, 2016).

Obr. 2 – vymezení potenciálně komponovaných krajín (ve formě bodů) na mapě České republiky; zdroj: Zahradnická fakulta, 2016

2.2 Popis vlastní metodiky práce

Vlastní metodika vychází v základu z odborné publikace s názvem Metodika identifikace komponovaných krajín, jejímiž autory jsou Kulišťáková a kol. (2014). Jedná se o výše popsaný metodický postup. Prvotní fáze práce spočívala ve výběru řešeného území. Jako zájmové území byla vybrána severní část Středočeského kraje se suburbánním zázemím hlavního města Prahy a Mladé Boleslavi. Jako podklad sloužila databáze potenciálně komponovaných krajín dle výše uvedeného projektu IGA ZF MENDELU (Zahradnická fakulta, 2016). Následovaly základní rozborů dostupných dat pro zvolenou krajinu a rozhodnutí, zda se v ní vyskytují prvky záměrných historických úprav krajiny. Základní rozborů byly tvořeny na podkladu volně dostupných archivních a současných map. V současné době je jistě velkou výhodou digitalizace archivních fondů a vzrůstající počet online dostupných map (Semotanová, 2018). Vůbec nevhodnějšími podklady k identifikaci existence krajinných kompozic jsou archivní mapy. Pro tuto práci bylo užito konkrétně Müllerovo mapování, I., II. a III. vojenského mapování, Stablního katastru včetně indikačních skic, historických leteckých snímků, pozemkového katastru a současných mapových podkladů (letecké mapy, turistické mapy, základní mapa) (Kulišťáková a kol., 2014). Obrázky č.3-8 zobrazují porovnání mapových podkladů na vzorovém území Husinec u Řeže, které jsou využívány (mimo jiné) k identifikaci existence případných krajinných kompozic. V případě Husinec je zřetelné, že zde nebyla vytvořena žádná záměrná kompozice. Další příklady rozborů krajinných kompozic je možné najít v odborných článcích (např. Sedláček a kol., 2015), knihách (např. Kuča a kol., 2015) nebo v řadě speciálních mapových rozbořech.

Obr. 3 – Müllerovo mapování na příkladu obce Husinec; zdroj: FŽP Univerzity J.E.Purkyně, ©2001-2017d

Obr. 4 – I. vojenského mapování na příkladu obce Husinec; zdroj - FŽP Univerzity J.E.Purkyně, ©2001-2017a

Obr. 5 – II. vojenského mapování na příkladu obce Husinec; zdroj: FŽP Univerzity J.E.Purkyně, ©2001-2017b

Obr. 6 – císařský povinný otisk map stabilního katastru Čech na příkladu obce Husinec; zdroj: ČÚZK, ©2018a

Obr. 8 – ortofoto mapa na příkladu obce Husinec; zdroj: Mapy.cz

Obr. 7 – III. vojenského mapování na příkladu obce Husinec; zdroj: FŽP Univerzity J.E.Purkyně, ©2001-2017c

Pokud byla na základě výše zmíněných prostředků prokázána existence komponované krajiny, následovaly speciální rozборы pohlednic, historických fotografií, kronik, modelů geografických systémů, obrazů, majetkových knih, historických vyobrazení či odborné literatury. Literární zdroje mohou poukázat na historický vývoj vybraného území či na kulturní události na jejichž základě je možné utvořit představu o historickém vývoji staveb či kompozic. Dobová vyobrazení, historické obrazy, skici či další podklady prezentují naopak dílčí části krajiny a zachycují individuální vnímání prostředí samotným autorem. Důležité zdroje informací pak představují zmíněné historické fotografie a pohlednice, jejichž výhodou je vysoká míra přesnosti a hodnota.

Podstatnou součástí vlastní práce byl terénní průzkum včetně pořízení fotodokumentace a následné vyhodnocení současného stavu kompozice krajiny. Při průzkumu lokalit byly cíleně vyhledány prvky potenciálních komponovaných krajin (primárně jádro samotné kompozice, následně okolní prvky) dle předem připraveného analytického rozboru. V rámci posouzení existence komponované krajiny byla pozornost věnována především hmotným stopám a jevům, jako jsou zámky, kláštery, kostely, lovecké zámečky, lázně, drobné sakrální objekty, stromořadí, zámecké zahrady, bažantnice, obory, rybníky a mnohé další. Sledovaly se také liniové znaky, mezi které mohou patřit křížové cesty, stromořadí či aleje (nemusí ale vždy souviset s komponovaným prostorem). Plošnými znaky mohou být zámecké zahrady, poutní areály, bažantnice, rybníční soustavy, obory atd. (Kulišťáková, 2013). V případě složitosti ověření vztahů v komponované krajině na základě průzkumů bylo užito nástrojů programu ArcGIS, kde lze např. uměle protáhnout osy průseků či cest. Na základě terénního průzkumu byla určena zachovalost kompozice a vyhodnocení současného stavu. Posuzovány byly jednotlivé prvky krajinné kompozice, celistvost a význam prvků pro komponovanou krajinu. Hodnocení stavu kompozičních bodů, linií, vazeb a ploch spočívá v posouzení kvalitativního stavu každého prvku z kompozice. Součástí hodnocení je také posouzení jejich možné obnovy. Hodnocení proběhlo ve čtyřech kategoriích :

- **Existující kvalitní:** prvek existující, plně funkční, v kvalitativním stavu, existence a kvalitativní stav takového prvku je jistou zárukou dalšího trvání bez potreby nadstandardních zásahů.
- **Existující ve špatném kvalitativním stavu:** prvek existující, funkční pouze částečně, ve špatném kvalitativním stavu, existence a špatný kvalitativní stav takového prvku není zárukou dalšího trvání.
- **Neexistující obnovitelný:** prvek neexistující (v dnešní krajině se neuplatňuje), funkčnost a prostorové vlastnosti jsou potlačeny, stále možná obnova prvku.
- **Neexistující neobnovitelný:** prvek neexistující (v dnešní krajině se neuplatňuje), funkčnost a prostorové vlastnosti jsou potlačeny, obnova takového prvku je velice náročná až nemožná. Při obnově je třeba brát v potaz náročnost realizace a změny ve využití území, které mohou být nevratné (Kulišťáková a kol. 2014).

Následně byla jednotlivá území zařazena do výše uvedených kategorií dle jejich zachovalosti. Základní rozdělení kategorií vychází z Metodiky identifikace komponovaných krajín, avšak v rámci této práce je rozšířeno o vlastní dvě kategorie (Kulišťáková a kol., 2014):

2.2.1 KATEGORIE č. 1: krajinná kompozice zachovalá

V rámci Kategorie č. 1 se připouští pouze minimální poškození některých doplňujících prvků kompozice. Jádro a hlavní vztahy jsou plně funkční jak v kompozičním principu, tak v kontextu daného místa. Hlavní kompoziční prvky a vzájemné vztahy vytvářející kostru kompozice jsou existující a nenarušené. Vedlejší i doplňkové prvky kompozice jsou ve vynikajícím stavu a jejich vazby jsou funkční. V charakteru krajinné struktury nedošlo k žádným změnám.

2.2.2 KATEGORIE č. 2: krajinná kompozice převážně zachovalá

V rámci Kategorie č. 2 se připouští poškození některých doplňujících prvků a minimální zánik vedlejších prvků kompozice. Hlavní kompoziční prvky a vzájemné vztahy vytvářející kostru kompozice jsou existující a nenarušené. Vedlejší i doplňkové prvky kompozice nemusí být vynikajícím stavu, ale jejich vazby jsou funkční. V charakteru krajinné struktury nedošlo k žádným změnám.

2.2.3 KATEGORIE č. 3: krajinná kompozice částečně zachovalá

V rámci Kategorie č. 3 se připouští poškození některých doplňujících a vedlejších prvků kompozice. Skladba prvků je tedy neúplná, avšak komponovaná krajina si zachovává svůj charakter. Mohou chybět některé z vazeb, ty však stejně jako vedlejší prvky nejsou narušeny natolik, aby nemohly být obnoveny.

2.2.4 KATEGORIE č. 4: krajinná kompozice poškozená

V rámci Kategorie č. 4 se připouští poškození některých hlavních prvků kompozice. Hlavní kompoziční vazby jsou narušeny, odstraněny nebo překryty. Obnova i přes její náročnost je však stále možná.

2.2.5 KATEGORIE č. 5: krajinná kompozice silně poškozená

V rámci Kategorie č. 4 se připouští zánik některých hlavních prvků kompozice. Prostorové souvislosti vytvářející kostru kompozice jsou zřetelně narušeny. Obnova takové kompozice je neúměrně náročná.

2.2.6 KATEGORIE č. 6: krajinná kompozice zaniklá

V rámci Kategorie č. 4 se připouští zánik většiny či všech hlavních prvků kompozice. V charakteru krajinné struktury došlo k takovým změnám, že obnova kompozice není možná.

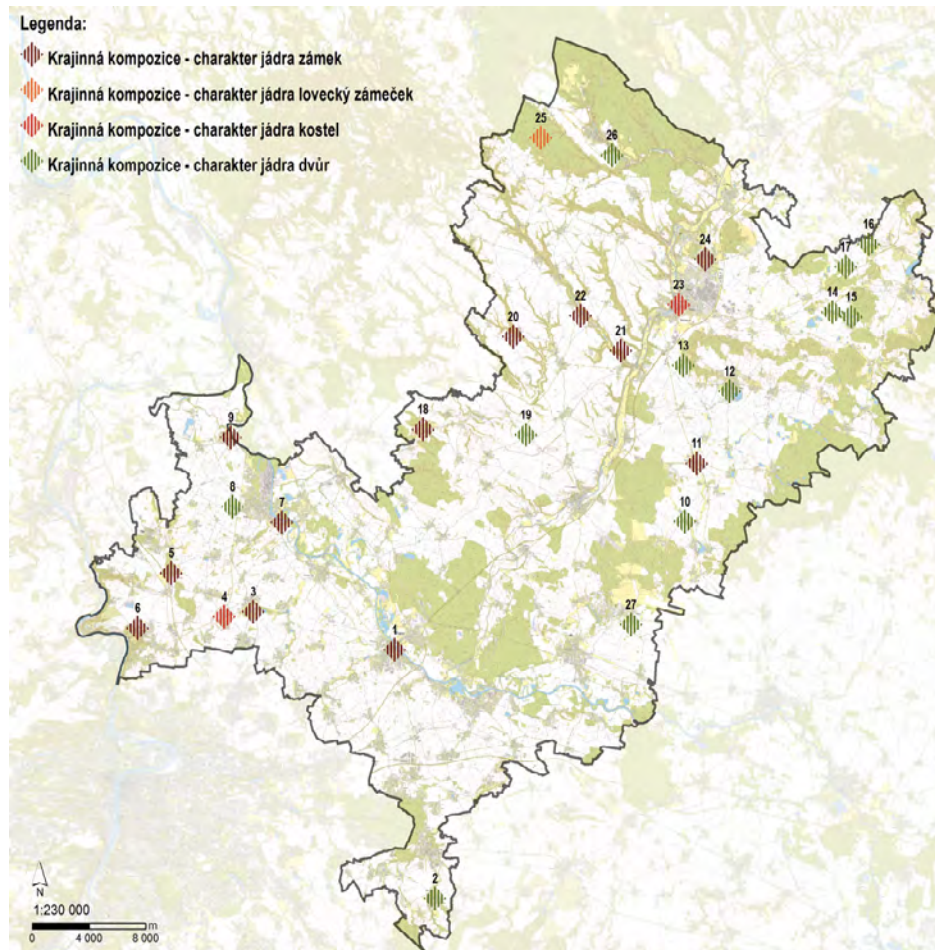
Výstup je zpracován v podobě karet lokalit (na obrázku č. 9), přičemž každá lokalita disponuje vlastní kartou se závěrečným vyhodnocením dochovanosti celkové krajinné kompozice. Karty také obsahují výčet památkové péče, stručnou historii daného území či obce, výřezy z archivních map, fotodokumentaci kompozičních prvků, jejich rozbor, popis a vyhodnocení stavu.

NÁZEV LOKALITY		Krajinná kompozice:	Identifikované znaky, objekty a jejich souhrny:	
Základní informace:	Název obce - Místní část - Okres - Kraj - Nadmořská výška -	Výřez Krajinna kompozice znázorňuje skladbu kompozice. Prvky jsou částečně na plochy, linie a body, případně dle ná kompoziční vazby.	Seznam identifikovaných prvků tvořící kompozici v řešené lokalitě, na základě rozborů archivních map, současných mapových podkladů a dalších dostupných či získaných, včetně dostupných informací. Prvky jsou zde dle úsilného označení v výřezu silně pojmenovány.	
Charakteristika dle projektu TGA ZF MENDEL:	Charakteristika jádra - Koncept - Schéma kompozice dle II. a III. vj. mapování -	Gratické známení:	Popis skladby kompozice:	
Památková péče:	Soupis památkově chráněných objektů či území (kulturní památky, přírodní kulturní památky, památkové rezervace, památkové zóny) v řešené lokalitě v rozsahu dějově-národních památkových zón.	1) kompoziční body 2) kompoziční linie 3) kompoziční plochy 4) kompoziční vazby	Popis skladby kompozice včetně fyzických symbolických a vanačních vazeb mezi identifikovanými prvky.	
Historický vývoj území:	Soupis dat je Památkový katalog (NPU, ©2001-2016). Uveden je název, památkové ochrana, katalogové číslo a stručný popis památky.	Číselná označení prvků slouží k jejich identifikaci (viz seznamované znaky, objekty a jejich souhrny výřezu).		
Historický vývoj území:	Stručný popis historického vývoje lokality a hlavních prvků kompozice, především jejich jádra. Vedlejší či doplňkové prvky komponované krajiny jsou popsány v případě dostupnosti informací.	Podkladem výřezu je ortofoto mapa poskytnutá v rámci WMS serveru ČÚZK (Geoportal, ČÚZK, 2020).		
Historický vývoj území:	Zdrojem informací jsou oficiální webové stránky obcí či měst a další volně dostupná zdroje.			
Archivní mapy, fotografie a vzhled území:	Výběr starších map (I., II., III. vojenské mapování, územní katastr, inženýrské skica), fotografie či vzhled území.	Výběr starších map (I., II., III. vojenské mapování, územní katastr, inženýrské skica), fotografie či vzhled území.	Stav a doplnění krajinné kompozice:	
Zdrojem výřezů jsou archivní mapy: FZP Univerzity J. E. Purkyně, ©2001-2017a, FZP Univerzity J. E. Purkyně, ©2001-2017b, FZP Univerzity J. E. Purkyně, ©2001-2017c, FZP Univerzity J. E. Purkyně, ©2001-2017d, ČÚZK, ©2018a, ČÚZK, ©2018b.	Zdrojem výřezů jsou archivní mapy: FZP Univerzity J. E. Purkyně, ©2001-2017a, FZP Univerzity J. E. Purkyně, ©2001-2017b, FZP Univerzity J. E. Purkyně, ©2001-2017c, FZP Univerzity J. E. Purkyně, ©2001-2017d, ČÚZK, ©2018a, ČÚZK, ©2018b.	Stav a doplnění krajinné kompozice: Zhodnocení kvalitativního stavu jednotlivých prvků krajinné kompozice znázorňuje výřez. Stav a doplnění krajinné kompozice vytvořený na podkladě ortofotomapy. Hledocem je vyjádření pomoci čtyř rozdílných hodnot existující kvalitativní, existující ve špatném stavu, neexistující obnovitelný, neexistující neobnovitelný.	Hodnocení skutečného stavu kompozice: Základní vyhodnocení skutečného stavu krajinné kompozice je řešené přehledem, na jehož základě je ověřena skutečný stav a doplnění hlavních prvků kompozice (především jádra, vedlejších prvků i doplňkových prvků kompozice).	
Fotodokumentace:	Vlastní fotografie kompozičního prvku. Primární jádro kompozice, další hlavní prvky a vedlejší prvky kompozice.	Vlastní fotografie kompozičního prvku. Primární jádro kompozice, další hlavní prvky a vedlejší prvky kompozice.	Gratické známení kategorií dochovanosti kompozičních bodů, linií, vazeb a ploch: 1) prvek existující kvalitativní 2) prvek existující ve špatném stavu 3) prvek neexistující obnovitelný 4) prvek neexistující neobnovitelný	Závěrem hodnocení je celková identifikovaná kompozice zařazena do přášené stranové kategorie Krajinná kompozice: a) zachovalá b) převážně zachovalá c) částečně zachovalá d) poškozená e) silně poškozená f) zaniklá
Popis kompozičního prvku	Popis kompozičního prvku	Popis kompozičního prvku	Kategorie: úroveň označení Pojmenování kategorie, do níž je celková kompozice zařazena.	

Obr. 9 – šablona karty lokalit; zdroj: autor

3 Výsledky

V rámci práce byla řešena severovýchodní část Středočeského kraje na základě identifikovaných potenciálních komponovaných krajín. Jedná se o území v zázemí hlavního města Prahy a Mladé Boleslavi, jež patří k největším městům Středočeského kraje se stěžejním průmyslovým podnikem, který značně ovlivnil rozvoj města (Středočeský kraj, ©2020a; Středočeský kraj, ©2020b). Tato oblast je mimo jiné stále ovlivňována aktivní suburbanizací. Nabízí se proto předpoklad, že případné krajinné kompozice jsou tímto procesem značně ovlivněné či znehodnocené. Ložek a kol. (2003) uvádí, že „Střední Čechy jsou krajinou pro znalce“. Jde o zprvu nenápadnou, ale ve skutečnosti rozmanitou krajinu, často jen pár arů velkou, v blízkosti rušné dálnice nebo rozsáhlé zástavby.

Obr. 10 – potvrzené komponované krajiny (dle rozborů volně dostupných archivních a současných map) v severovýchodní části Středočeského kraje; zdroj: autor

3.1 Příklad komponované krajiny v zázemí hlavního města Prahy:

1.1.1 Klecany

Jeden z negativních příkladů rozvoje na úkor působivé komponované krajiny v zázemí Prahy je krajinná kompozice ve městě Klecany. Farní kronika Liber Memorabilium uvádí, že v roce 777 nechal kníže Přemysl zřídit ve vsi Klecany tvrz, kterou daroval svému věrnému klecavému služebníkovvi (proto Klecany). Ves byla v r. 1507 povýšena králem Václavem II. Jagellonským na městečko a v 17. st. Klecany zkrášlila přestavba tvrze na zámek. Během třicetileté války Klecany přišly o privilegium městečka, kdy kvůli rozsáhlým požárům byla část sídla zničena. Statut města obdržely Klecany opět v r. 1994. Zámek do r. 1990 vlastnila armáda, dnes náleží soukromému majiteli, jenž ho plně zrestauroval (Klecany, ©2020).

Kombinovaný koncept krajinné kompozice (schéma 2C) je složen ze zámku s dvorem a kostelem s farou. V blízkosti zámku se nachází hony, zřejmě členěny bažantními pásy pro umožnění lovu. Doplněny jsou o dva remízky a v jižní části propojeny fyzickou vazbou, nejprve formou stromořadí, později cestou s alejí. Západní část kompozice dotváří plocha bažantnice s lesním průsekem a pivovarem. Klecanský pivovar uvedený na archivních mapách byl ve 30. letech 20. století zdemolován. Následně byla na planině zbudována hájovna, která byla také součástí klecanského panství a patřila majitelům zámku.

Jádro kompozice v podobě zámku, je spolu s farou a bažantnicí ve výborném kvalitativním stavu. Zaniklým hlavním prvkem kompozice je pivovar, později panská hájovna, která byla r. 2019 zdemolována. Pod stavbou byly nalezeny bývalé pivovarské sklepy. Přímý lesní průsek v blízkosti hájovny, remízky a části bažantních pásů v honu s doprovodnými alejemi jsou zaniklé, avšak stále obnovitelné. Neobnovitelné jsou jižní části bažantních pásů a je spojující fyzická vazba se zámek. Stejně tak došlo k zániku alejí, jež doprovázely a vizuálně umocňovaly poměrně pravidelné bažantní pásy. Tyto vedlejší prvky překryla stávající zástavba. V celkové kompozici došlo k zániku některých hlavních prvků v důsledku výstavby nové zástavby. Prostorové souvislosti, které utváří kostru kompozice, jsou narušeny. Hlavní příčinou poškození či zániku prvků je nekonceptně rozvíjející se výstavba ve městě. Obnova takové kompozice je neúměrně náročná. Celková krajinná kompozice je zařazena do kategorie č. 5 - krajinná kompozice silně poškozená.

Obr. 11 – kompozice ve městě Klecany viditelná na podkladu II. vojenského mapování, která poukazuje na existenci komponované krajiny; zdroj: FŽP Univerzity J.E.Purkyně, ©2001-2017b

Obr. 12 – analýza stavu a dochovanosti jednotlivých prvků krajinné kompozice Klecany ve grafickém znázornění; zdroj: autor

Obr. 13 – fotografie zámku Klecany jako jádro kompozice; zdroj: fotografie autora

3.1.1 Škvorec

Naopak pozitivním příkladem blízkosti Prahy a dochování kompozice je městyse Škvorec. I přes to, že některé prvky kompozice jsou hodnoceny jako neexistující a jejich skladba není úplná, si tato komponovaná krajina zachovává svůj charakter. Celková kompozice je zachovalá a její prvky jsou dále využívány, byť třeba za jiným, než původním účelem. Cesty jsou využívány za účelem rekreace a zpřístupňují blízkou část krajiny. Dochovalá cestní síť s alejemi je navíc v městyse Škvorec pravidelně udržována a obnovována. Skladba prvků je sice neúplná, avšak komponovaná krajina si zachovává svůj charakter.

Obec Škvorec je prvně zmiňována v roce 1279. Zakladatelem Škvoreckého hradu byl dvorský a zemský úředník Domaslav. Ve 2. pol. 14. st. se stávají vlastníky hradu pražští Olbramovicové, kteří hradní areál značně rozšířili. V roce 1522 se majitelem stává Zikmund Smiřický, který přestavuje hradní objekty na reprezentativní renesanční zámek. V 17. st. byl k zámku přistavěn zámecký pivovar a později vystavěn Nový zámek. Starý zámek však postupně pustl a byl pokládán za zříceninu. V letech 1860 - 1884 byly nejméně poškozené části rozebrány a na jejich místě postavena základní škola (Škvorec, ©2020). Jádrem krajinné kompozice je hospodářský dvůr s názvem Nový zámek. Dříve provozovaný jako panské hospodářské zázemí Starého zámku. Dalším hlavním prvkem kompozice je Starý zámek a blízký pivovar. Geometrizace krajiny se projevuje v návaznosti na hospodářský dvůr. Tvořena je cestami s alejemi umožňující lepší prostupnost krajinou. Přímá cesta s alejí vytváří zajímavou vizuální vazbu s dvorem, včetně průhledu na dvůr.

V rámci kompozice došlo k zániku a poškození některých vedlejších prvků. Budovu pivovaru (3), jenž se 17. st. stal lichtenštejnským zámeckým pivovarem a později parostrojním pivovarem. V letech 2005 - 2008 proběhla přeměna areálu na obytný

komplex, ve kterém se momentálně nachází 56 bytů. Mezi neexistující prvky kompozice patří dvě cesty s alejí. Naopak kvalitativním stavem a výbornou dochovaností objektu a jeho stavu disponují hlavní prvky kompozice, jimiž jsou zámek a hospodářský dvůr. V objektu nového zámku jsou umístěny byty, nebytové prostory určené a soukromá Základní škola Purkrabka. Kostra cestní sítě je také dochována, včetně všech alejí. U některých z cest je v blízkosti staré aleje založena nová výsadba převážně ovocných stromů s ochranou proti okusu. Celková krajinná kompozice (schéma 1D) je zařazena do kategorie č.3 - krajinná kompozice částečně zachovalá.

Obr. 14 – analýza stavu a dochovanosti jednotlivých prvků krajinné kompozice v městyse Škvorec ve grafickém znázornění; zdroj: autor

Obr. 15 – kompozice v městyse Škvorec na podkladu II. vojenského mapování, která poukazuje na existenci komponované krajiny; zdroj: FŽP Univerzity J.E.Purkyně, ©2001-2017b

Obr. 16 – fotografie Nového zámku (dříve hospodářského dvora) jako jádro kompozice; zdroj: fotografie autora

3.2 Příklad komponované krajiny v zázemí Mladé Boleslav :

3.2.1 Kosmonosy

První písemná zmínka o Kosmonosech pochází z raného středověku. Kolem roku 1280 byla ve vsi vystavěna fara a po roce 1571 nechává Adam Krajíř z Krajku přestavět starou tvrz na třípodlažní zámek. V 1. pol. 17. st. se Kosmonosy stávají sídlem rozsáhlého panství s okolními obcemi, zároveň dochází k velkému hospodářskému rozvoji, a to za vlády Černínů z Chudenic. Sídlo se následně rozrůstá o sýpku s hostincem, kláštera, loretu a přestavbě zámku. Později, v pol. 19. st. jsou kolem vsi zakládány ovocné sady a Kosmonosy se stávají městysem (okolo roku 1868). V roce 1913 jsou s postupným rozvojem prohlášeny za město (Kosmonosy, 2020).

Jedná se o profánní koncept a schéma kompozice 1D (bez plošného prvku). Jádrem je tvořeno jednoznačně zámek Kosmonosy, v jehož blízkosti se nachází hospodářský dvůr a zámecký park. Cesty na jižní straně zámku propojují zámecký areál s dvorem, naopak severní kompoziční vazba je tvořena alejemi propojující zámek so blízkou oborou. Myslivna, jeden z hlavních bodových prvků krajinné kompozice, se nachází západně od zámku Kosmonosy. Od ní vedoucí kompoziční vazby, zřejmě lesní či polní cesty s doprovodným stromořadím, stavbu myslivny kompozičně pojí s nedalekou oborou. V rámci této kompozice jsou velice dobře znatelné vazby mezi jednotlivými prvky a jejich provázanost. Profánní koncept i kompoziční schéma 2C zůstalo zachováno.

Kosmonoský zámek v současné době slouží jako budova základní školy. Budova zámku s parkem je tak udržována a hodnocena jako existující a ve velice dobrém kvalitativním stavu. Dochovalý je stejně tak hospodářský areál s dvorem. Cestní síť v severní části území je vázána na plochu obory, do níž dnes z jihozápadní části zasáhla zástavba rodinných domů, jenž překryla vazbu obory s blízkou myslivnou. Ostatní kompoziční vazby zámku či myslivny s bažantnicí jsou buď dochovány nebo zaniklé s možností obnovy. Cestní síť jižně od zámku poznamenala výstavba rodinných domů s průmyslovými podniky, došlo tak k zániku alejí. Některé části z cest jsou novou výstavbou narušeny natolik, že není možná jejich obnova. Celková krajinná kompozice je zařazena do kategorie č. 5 - krajinná kompozice silně poškozená. Připouští zánik některých hlavních prvků kompozice, prostorové souvislosti utvářející kompoziční kostru jsou narušeny. Obnova takové kompozice je neúměrně náročná.

Obr. 17 – kompozice v Mladé Boleslavi na podkladu II. vojenského mapování, která poukazuje na existenci komponované krajiny; zdroj: FŽP Univerzity J.E.Purkyně, ©2001-2017b

Obr. 18 – analýza stavu a dochovanosti krajinné kompozice ve městě Kosmonosy ve grafickém znázornění; zdroj: autor

Obr. 19 – fotografie zámku ve městě Kosmonosy jako jádro kompozice; zdroj: fotografie autora

3.2.2 Dobrovice

Ves Dobrovice je datována k r. 1249. Později v r. 1558 Ferdinand I. byla ves povýšena na městečko, a to na žádost majitele Jindřicha z Valdštejna. Ten zbudoval na místě tvrze zámek a v jeho blízkosti pozdně gotický kostel sv. Bartoloměje, a to v letech 1559 - 1571. K. Weinrich z Wetzlarzu v roce 1831 vybudoval v západní části zámku cukrovar, kvůli němuž musela být odstraněna zámecká kaple, zároveň došlo ke značnému poškození interiérů zámku. Bohužel následovaly další stavební úpravy a v blízkosti zámku vznikaly nové výrobní budovy potřebné pro chod cukrovaru. V roce 1923 připadl zámek včetně budov cukrovaru do vlastnictví Ústecké rafinérii cukru (Dobrovice, 2006). V současné době se jedná se o největšího producenta cukru v České republice.

Kostra kompozice je tvořena zámek s hospodářským dvorem, který tvoří jádro kompozice. Cesty jsou provázány fyzickými vazbami v podobě stromořadí a mimo jiné podporují prostupnost území a geometrizace krajiny. Kombinovaný koncept uvádí přítomnost sakrálního prvku, jímž je kostel sv. Bartoloměje. Historické fotografie a pohlednice dokládají vizuální vazbu mezi zámek a kostelem. Vlivem výstavby průmyslového areálu cukrovaru došlo ke značným změnám v území, včetně změn v krajinné struktuře. Změna využívání území způsobila zánik většiny vodních prvků viditelných na II. vojenském mapování, stavební úpravy zámku, zánik vizuální vazby zámku s kostelem a cesty s alejí. Krajinnou kompozici tak ovlivnila změna z hospodářského využití na využití průmyslové. V místě neobnovitelných prvků se nachází zástavba rodinných domů či zázemí cukrovaru, např. rozsáhlé plochy odkaliště. Ve velice dobrém kvalitativním stavu je kostel sv. Bartoloměje, zámek a hospodářský dvůr. Dochována je také kostra cestní sítě kompozice, dnes představující místní či účelové komunikace s doprovodnou náletovou zelení.

Celková krajinná kompozice je zařazena do kategorie č. 4 - krajinná kompozice poškozená. Obnova hlavní kostry krajinné kompozice je i přes její náročnost možná.

Obr. 20 – analýza stavu a dochovanosti jednotlivých prvků krajinné kompozice Dobrovice ve grafickém znázornění; zdroj: autor

Obr. 21 – kompozice ve městě Dobruška viditelná na podkladu II. vojenského mapování, která poukazuje na existenci komponované krajiny; zdroj: FŽP Univerzity J.E.Purkyně, ©2001-2017b

Obr. 22 – fotografie kostela sv. Bartoloměje jako jádro kompozice; zdroj: fotografie autora

4 Diskuse

V rámci práce byla řešena severovýchodní část Středočeského kraje na základě identifikovaných potenciálních komponovaných krajín. Jedná se o území v zázemí hlavního města Prahy a Mladé Boleslavi. Rozbory a identifikace komponovaných krajín provází řada komplikací. Studie potenciálně komponovaných krajín jsou prováděny čistě vizuálně nad mapovými podklady, proto může být ovlivněna subjektivním a citově zabarveným vnímáním řešitele. Stejně jako definování schématu, jádra či konceptu dané krajinné kompozice. V případě, že není kompozice z mapových děl zřetelná, je nutné dohledávat informace v jiných zdrojích, např. kronikách. Ty však mohou být neúplné či strohé. Dalším problémem při identifikaci prvků není jen absence informací, ale také značný rozvoj území v dané lokalitě. Příkladem je zmíněná Mladá Boleslav, kde větší rozvoj průmyslové i bytové výstavby ovlivnil okolní krajinu. Prvky buď zanikly nebo byly zastíněny novodobou výstavbou. Nutností je také správný výklad použitých zkratk a názvů využívaných v archivních mapách či správná identifikace funkce prvků. Příkladem je systém alejí vedoucích od zámku ve městě Klecany. Aleje utváří téměř pravidelné obdélníky, které naznačují existenci tzv. „bažantích pásů“. Tento výraz se v současné době objevuje v souvislosti s jakýmsi střeleckými koridory pro lov bažantů. Není však jasné, zda základ slova „hon“ v dané oblasti vůbec souvisí s myslivostí.

Obr. 23 – soustava alejí označená jako čtyři hony ve městě Klecany; zdroj: FŽP Univerzity J.E.Purkyně, ©2001-2017c

Nepřesnosti ve studiích komponovaných krajín mohou být také dány pouhým rozborem map, z nichž nelze určit významné pohledové osy na vrcholky hor, skalní města a na další cílové prvky. Je zřejmé, že v rámci důkladné studie je zapotřebí terénního průzkumu. Krajina se však do dnešní doby mohla proměnit natolik, že není možné odhalit vizuální podmínky z historických dob. Při podrobnějším zpracování a za předpokladu detailnějšího měřítka a menšího zkoumaného území lze objevit řadu dalších potenciálně komponovaných krajín.

5 Závěr

Na základě existující databáze potenciálně komponovaných krajin, historických i současných mapových podkladů, dostupné literatury a stop v nynější podobě krajiny, byly na území severovýchodní části Středočeského kraje identifikovány prvky a vazby vybraných kompozic, včetně zhodnocení jejich dochovanosti a možnosti obnovy. Právě komponované krajiny jsou atraktivní tím, že zpravidla vytvářejí krajinářské kompozice (většinou geometrické) s vazbami na různé významné stavby (např. zámek, hospodářský dvůr, kostel apod.) a jiné kompoziční akcenty, uzly či místa. Takové prvky a vazby významně ozvláštňují i krajiny, které se mohou zdát zprvu nevýznamné, neatraktivní, bez mimořádných krajinářských hodnot či nepředstavují cenné krajinné typy. Stejně tak v kulturní krajině ovlivněné suburbanizací (především v zázemí velkých měst) lze objevit řadu významných kompozic a jejich prvků. Práce se tedy zabývá všemi komponovanými krajinami, i zdárně bezcennými. V severovýchodní části Středočeského kraje převládají poškozené kompozice, avšak s částečnou možností obnovy. Nejčastějšími důvody zániku nebo poškození prvků kompozice je nekonceptní rozvoj města či obce (výstavba budov, vyšších tříd komunikací apod.). Dalšími důvody zániku byla také absence pravidelné údržby hmotných prvků kompozice. Právě negativním příkladem je výše uvedená kompozice v Klecanech a Kosmonosech. Naopak pozitivním příkladem je komponovaná krajina ve Škvorci a též v Dobrovicích, kde je sice kompozice narušena, ale její obnova je stále možná.

Pokud by výše uvedeným způsobem (viz. kapitola 2.2) byly identifikovány i další komponované krajiny na území České republiky a jejich vymezení zohledněno například v územně plánovací dokumentaci, pozemkových úpravách apod., mohly by se i zdárně nevýznamné kompozice podílet na identitě místa a jeho atraktivitě. Jedním z příkladů pozitivní obnovy kompozice byla např. realizace historických cest a výsadba doprovodných alejí v blízkosti zámku a hospodářského dvoru v městyse Škvorec. Nejen, že taková kompozice byla původně vytvořena z estetického hlediska, ale měla (a má) i svůj praktický význam ve vsi, například v rámci protierozní funkce. V průběhu práce byly identifikovány další potenciální kompozice, které by se měly do existující databáze jistě doplnit. Na druhou stranu projekt IGA ZF MENDELU představuje vůbec první komplexní databázi, která sice není kompletní, avšak stále jako podklad významná a dále využitelná.

Protože není v současné době zpracována metodika, která by detailně určovala postupy k identifikaci prvků a vazeb utvářejících záměrnou kompozici, jejich míru dochovanosti a stanovila přesná kritéria, podle nichž by byly jednotlivé komponované krajiny řazeny do jednotlivých kategorií, je studium takových kompozic poměrně obtížné. Práce může být tedy inspirací k dalším přístupům ke komponovaným krajinám a jejich využití při rozvoji sídel.

Literatura

- BELCAKOVA I., 2016. Methods of identification and evaluation of historical landscape structures. Albena, Bulgaria. ISBN 978-619-7105-69-8.
- DOBROVICE, 2006. Město Dobrovice [online]. Dostupné z: <http://www.dobrovice.cz/mesto%2Ddobrovice/d-41707/p1=35481>.
- FŽP Univerzity J.E.Purkyně, ©2001-2017a. I. vojenské mapování – Josefské [online]. Dostupné z: http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?lang=cs&map_root=1vm.
- FŽP Univerzity J.E.Purkyně, ©2001-2017b. II. vojenské mapování – Františkovo [online]. Dostupné z: http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?lang=cs&map_root=2vm.
- FŽP Univerzity J.E.Purkyně, ©2001-2017c. III. vojenské mapování – Františko-josefské [online]. Dostupné z: http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?lang=cs&map_root=3vm.
- FŽP Univerzity J.E.Purkyně, ©2001-2017d. Müllerovo mapování [online]. Dostupné z: http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?lang=cs&map_root=mul.
- CHIBA M., CHIH-HUNG LIN R., UNAKUL M., 2023. Cultural landscapes in Southeast Asia. Taylor and Francis, France. ISBN 978-135178707-9.
- KLECANY, ©2020. Historie obce [online]. Dostupné z: <https://www.klecany.cz/obsah/historie-mesta-2.html>.
- KOSMONOSY, 2020. Historie [online]. Dostupné z: <https://www.kosmonosy.cz/o-meste/historie/historie/>.
- KUČA K., KUČOVÁ V., SALAŠOVÁ A., VOREL I., WEBER M., 2015. Krajinné památkové zóny České republiky. Národní památkový ústav, Praha, 511 s. ISBN 978-80-7480-045-0.
- KULIŠŤÁKOVÁ L., 2013. Metody identifikace komponovaných krajin. In: Štrébllová Hronovská K., Kupka J. (eds.): Ochrana kulturní krajiny – hledání cílů, možností a pravidel. ČVUT v Praze, Praha. S. 12-27.
- KULIŠŤÁKOVÁ L., KUČERA P., SALAŠOVÁ A., FLEKALOVÁ M., ATĚJKA D., PAVLAČKOVÁ K., SEDLÁČEK J., VÍTOVSKÁ D., MATÁKOVÁ B., LACINA D., 2014. Metodika identifikace komponovaných krajin. Mendelova univerzita v Brně, Brno, 190 s. ISBN 978-80-7375-997-1.
- LOŽEK V., CÍLEK V., KUBÍKOVÁ J., 2003: Střední Čechy. Příroda, člověk, krajina. Dokořán s.r.o., Praha, 127 s. ISBN 80-86569-40-3.
- MAPY.CZ [online]. Dostupné z: <https://mapy.cz/letecka-2015?planovani-trasy&x=16.5774525&y=49.1669863&z=17&l=0&rc=9lYTxTf7c9mHYcxTbnf&rs=muni&rs=quar&ri=5834&ri=18&mrp=%7B%22c%22%3A111%7D&rt=&rt=&xc=%5B%5D>.
- SALAŠOVÁ A., 2020. Designed Landscapes of the Czech Republic and their Formation. Životné prostredie, s. 166-177.
- SALZMANN K., 2022. Ústav krajinářské architektury. Krajina-ekologie-architekti [online]. Dostupné z: <https://www.fa.cvut.cz/studium/predmety/ekologie-i/ekologie-i-krajina-a-zelen-v-architekture.pdf>.
- SÁDLO J., POKORNÝ P., HÁJEK P., DRESLOVÁ D., CÍLEK V., 2008. Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí. Malá skála, Praha, 255 s. ISBN 978-80-86776-06-4.
- SEDLÁČEK J., TRPÁKOVÁ L., SALAŠOVÁ A., 2015. Komponovaná krajina Libějovicko-Lomecko. In: Příběh tří staletí: Prameny a studie. S. 92-109.
- SEMOTANOVÁ E., 2018. Prameny (zdroje) – základní stavební kameny historické geografie. In: Semotanová E., Chromý P., Kučera Z.: Historická geografie, tradice a modernita. Historický ústav, Praha. S. 77-122.
- SKLENIČKA P., 2003. Základy krajinného plánování. Naděžda Skleničková, Praha, 321 s. ISBN 80-903206-0-0.
- SOURIAU E., 1994. Encyklopedie estetiky. Victoria publishing, Praha, 940 s.

- SPULEROVA J., PETROVIC F., 2011. Historical agricultural landscape as a landscape ecological research. In: Croatian geographical bulletin. Croatian geographical soc, Zagreb. S. 155-163.
- STŘEDOČESKÝ KRAJ, ©2020a. Základní informace o kraji [online]. Dostupné z: <https://www.kr-stredocesky.cz/kraj>.
- STŘEDOČESKÝ KRAJ, ©2020b: Životní prostředí [online]. Dostupné z: <https://www.kr-stredocesky.cz/web/kraj/zakladni-informace/zivotni-prostredi>.
- SVOBODOVÁ K., 2011. Krajina a krajinný ráz ve strategickém plánování [online]. Dostupné z: http://cvut.mapovyportal.cz/krajina__krajiny__raz.pdf.
- ŠKVOREC, ©2020. Historie Škvorce a Třebohostic [online]. Dostupné z: <https://www.obecskvorec.cz/mestyskvorec/informace/historie/?ftresult=historie>.
- UNESCO, 1992. Report of the Expert Group on Cultural Landscape [online]. Dostupné z: <http://whc.unesco.org/archive/pierre92.htm>.
- VÝCHODNÍ MORAVA, ©2000-2019. NPR Lednické rybníky [online]. Dostupné z: <https://www.vychodni-morava.cz/cil/1277>.
- ZAHRADNICKÁ FAKULTA, 2016. Potenciální krajinné kompozice na mapách II. a III. vojenského mapování. Průvodní zpráva k výsledku. Mendelova univerzita v Brně. Zahradnická fakulta, Lednice, 17 s.

Informace o autorce

Ing. Lucie Nováková

Fakulta stavební ČVUT v Praze, Katedra urbanismu a územního plánování

lucie.novakova.1@fsv.cvut.cz

Publikace sestává ze souboru vzájemně se doplňujících prací, které informují o současném stavu výzkumu na téma město, územní plánování, veřejná prostranství, krajina, historie urbanizace a další související témata.

Sborník vznikl na základě příspěvků přednesených na konferenci *Člověk, stavba a územní plánování 16*. Konferenci pořádala Katedra urbanismu a územního plánování dne 16. listopadu 2022 na Fakultě stavební ČVUT v Praze.

Příspěvky byly schváleny redakční radou na základě jejich anotací. Po konferenci byly všechny texty posouzeny dvěma recenzenty v rámci tzv. *double blind review* a k otištění ve sborníku byly vybrány pouze články, které splňují kritéria databáze Scopus na *conference proceedings*.

editor: Ing. arch. Jiří Kugl, Ph.D.

redakční rada: Ing. arch. Karel Kuča
prof. Ing. arch. ThLic. Jiří Kupka, Ph.D.
Doc. Ing. arch. Jan Mužík, CSc.
Doc. RNDr. Martin Ouředníček, Ph.D.
Doc. Ing. Jan Skaloš, Ph.D.
Doc. Ing. arch. Vladimíra Šilhánková, Ph.D.
Mgr. Barbora Vacková, Ph.D.

sazba a návrh obálky: Ing. arch. František Brynda

organizace a technická úprava: Ing. arch. Jiří Kugl, Ph.D.
Ing. arch. František Brynda

web konference: csup.uzemi.eu

kontaktní e-mail: uzemi.eu@gmail.com

vydalo: České vysoké učení technické v Praze

zpracovala: Fakulta stavební ČVUT v Praze,
Katedra urbanismu a územního plánování

adresa: Fakulta stavební ČVUT v Praze
Thákurova 7, 166 29 Praha 6 – Dejvice

tel.: +420 732 976 214

tisk: Powerprint, s.r.o.
Brandejsovo nám. 1219/1,
185 00 Praha Suchdol

počet stran: 232

náklad: 50 ks

rok vydání: 2023

pořadí vydání: 1.

Člověk, stavba a územní plánování 16 ISBN 978-80-01-07215-8

Člověk, stavba a územní plánování (Print) ISSN 2336-7687

Člověk, stavba a územní plánování (On-line) ISSN 2336-7695

Sborník z konference *Člověk, stavba a územní plánování 16* a jeho jednotlivé články jsou licencovány pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 Mezinárodní (Uvedte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte).

Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

Konference i sborník byly podpořeny z grantu SVK 04/22/F1 (SGS ČVUT) a SGS22/086/OHK1/2T/11.

ČLOVĚK, STAVBA A ÚZEMNÍ PLÁNOVÁNÍ 16

Praha, 2023

Fakulta stavební

ČVUT v Praze

Katedra urbanismu a územního plánování

ISBN 978-80-01-07215-8

ISSN 2336-7687

ČVUT

**ČESKÉ VYSOKÉ
UČENÍ TECHNICKÉ
V PRAZE**